

॥ श्री. ॥

आचारंग सूत्र प्रस्तावना.

पूर्वे साधुने वडीदीक्षा आपतां पडेलां तेने छत्रस्वरूप लक्ष्य-
चामां आवे; अने छत्रने लयाववाची पोताने लविध्यमा हःम न
थाय; तेवा हेतुची आचारंग सूत्रतुं पडेकुं ' अध्ययनशस्त्र परिज्ञा '
नामतुं शिष्यने शिष्यवचामां आवतुं. जे हे, दास तेने लक्ष्मि दश-
पैठालिक सूत्रना प्रथमनां चार अध्ययन शीषवे छे. त्यारपछी वडी-
दीक्षा अपाय छे, पञ्च आचारंग सूत्रतुं आ अध्ययन प्रथुंन उप-
योगी होवाची; तथा साधुने छत्रेनुं स्वरूप योग्य रीते लक्ष्यचामां
आवे, अने छत्रुं वर्तन राणे हे जेथी, णीज्ज छत्रेने छेदपञ्च रीते
पीडा न थाय; तेमज्ज साधुने आचार सुं छे, ते जे आवक लक्ष्यता
होय तो, प्रभाही साधु आचार प्रभाणे पावन न हरी होय
तेवाने छत्र शत्रु रागनी मायक आवक हेछामे पञ्च लावे. जे हेतुची
भूतसूत्र, तथा निर्मुक्ति हायम राणी शीवाद्याचार्यद्वैत शिष्यना
आधारे आ भाषान्तर करवामा आव्यु छे. गंधदस्त आचार्यद्वैत शिष्य
पूर्वे हती; तेथुं शिष्याधारे लक्ष्युं छे, पञ्च ते समजवी पञ्च
दावाची तेगणे सरण शिष्य हरी, पञ्च भारां जेदा संसृष्टिगणाने
जे सरण शिष्य पञ्च प्रथुंन हस्युं लगे छे. भाटे च्छादे भग्न दाय;
तेवा हेतुची भेभासांतर करवा जननी प्रवत्त हरी छे, तेपञ्च संसृष्ट
लक्ष्यनारे शिष्याने सावे राणीने वांचवुं ने पञ्च रे सात छे-दक्षना लक्ष्य

સમય-સુંદર મહાત્માને સુરણ દીપિકા બનાવેલી છે, અને તેના ઉપ-
 ંધી પાર્શ્વત્ર્યદ્રશ્નિઃએ યાલાવબોધ (જીની ગુજરાતીમાં) કરેલ છે, તેના
 આધારે રવજી દેવગાજ વિગેરેએ ગુજરાતી ભાષાન્તર પણ કરેલ છે.
 પ્રેદિસર દરમન જેકાખીએ કલ્પસુત્ર સાથે તેનું અંગ્રેજી ભાષાન્તર
 પણ કરેલું છે. તે છતાં ટીકાતું ભાષાન્તર નિર્ચુકિત સહીત આંધ
 પણ થયલું નહી હોવાથી મેં પ્રયાસ કર્યો છે. આવા કાર્યમાં ખીજ
 વિદ્વાનોની મદદ મળવી સુલભ ન થવાથી; વારંવાર તપાસી જોયાં
 છતાં જો, કાષ્ટપણ જગ્યાએ વિરૂદ્ધ લખાયું હોય તો, વિદ્વાનોએ કૃપા-
 કરીને મને જણાવવું કે, ખીજ ભાગમાં સુધારો કરી શકાય.

મૂળ વિષય.

જીવના ભેદ અહીં પૃથ્વીકાય અપકાય તેઉકાય વાઉકાય વન-
 સ્પતિકાય અને ત્રસકાય લીધા છે, તેના ઉદ્દેશા અતુક્રમે ન લેતાં
 વાસુતું સ્વરૂપ મંદ્યુદ્ધિવાળા શીઘ્ર ન સમજે; માટે છેવટે તેનો ઉદ્દેશો
 લીધો છે. આ ભાગમાં જો જો વિષયો જો જો પાને છે, તે પણ જોડે
 યતાવેલ છે. શુદ્ધિપત્ર પણ આપેલ છે. “ સુનિ માણક ”

અભિરૂકતાંની વિજ્ઞપ્તિ.

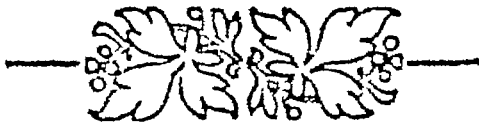
આ પુસ્તક બધાને લેવાને સવડ પડે; માટે અર્થ જોટલી છોંમત
 નાખેલી છે, અને એ કાર્ય ચલુ રહે તે માટે શેઠ નગીનચંદ
 બેલાલાઈ ઝવેરી જોઓ દેવચંદ લાલભાઈના પુસ્તકોદ્ધાર કંડના
 એક ત્રસ્ટી છે. તેમજો રૂા ૫૦૬) છપામણી અર્થના માટે આપેલા છે,
 તથા ઝવેરી રજીઠોરલાઈ રાયચંદ માતીચંદલાઈએ રૂા. ૨૦૦)

(૫)

આપેલ છે. તે સિવાય ખીલ ગૃહસ્થોએ જે જે મદદ આપેલી છે. અથવા પૂર્વે શ્રાદ્ધક થયેલ છે, તે લીસ્ટ આ સાથે છે, તેમને ધન્યવાદ આપવાની ખાસ જરૂર છે, તથા દરેક પુસ્તક લખવામાં, તથા વાંચવામાં અત્રે નહેતા શ્રાવકો ચુલિલાલભાઈ દાળીયા વિરોધે મનતી સદાય આપી છે, તથા શેઠ રૂઢીચંદ નગીનભાઈ કપુરચંદ, ઝવેરી તથા તેમના સુનીમ કપુરચંદભાઈએ જ્ઞાનખાનાનો હીમાચ વિરોધે રાખી જે સદાય કરી છે, તે ગદલ તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

વળી આ મંડાર તરફથી ધાર્મિક પાઠશાળા ચલાવવા રૂઢીચંદ નગીનચંદ ઝવેરી તથા કેસરીચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી તરફથી આ વર્ષે માટે રૂ. ૫૦) રૂ ૫૦) ની મદદ મળી છે. તેમણે દરેકે સદાયના કરવી જોઈએ.

તા. ૧૪-૭-૧૯૨૧ } ઝવેરભાઈ રાયચંદ અંગડીયાળા
સુરત. ગોપીપુરા. } સેક્રેટરી મોહનલાલ જે જ્ઞાનખાનાનું પ્રમ.

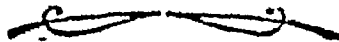

આચારંગ સૂત્ર પહેલું અધ્યયનવિષય અનુક્રમશિકા.

પૃષ્ઠ.

૧	ટીકાકારતું મંગળાચરણ તથા ટીકાનો હેતુ વીગેરે
૮	આચાર્યના છત્રીસ ગુણો
૧૨	નિર્ચુક્તિકારતું મંગળાચરણ
૧૫	આચાર તથા અગના નિલેપા
૧૬	આચાર શબ્દના એક અર્થમા વપરાતા શબ્દો
૨૪	આચારંગ સૂત્રમાં અધ્યયન પદતું વર્ણન
૨૭	આચારંગમાં છેવટનો સાર પ્રરૂપણા છે
૨૮	બ્રહ્મ (બ્રાહ્મણ) તથા બ્રહ્મચર્યતું વર્ણન
૩૨	ચાર વર્ણ તથા તેના પેટા વિભાગો
૩૫	નવ અધ્યયનતું વર્ણન
૩૯	મુપરિજ્ઞા તથા પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાતું વર્ણન
૪૩	પહેલું સૂત્ર તથા તેનું વર્ણન દશ સંગ્રા
૪૬	સૂત્ર ખીણું દિશાઓતું વર્ણન
૫૨	પ્રમાપકની અદાર દિશા
૫૮	સૂત્ર ત્રીણું હું ક્યાંથી આવ્યો છું વિગેરે વિચારણા
૬૧	ત્રણસો ત્રેસક મતોતું વર્ણન
૬૨	કાળની મુખ્યતા
૬૪-૬૫	અનિયતિ તથા સ્વભાવતું વર્ણન
૬૬	હૃશ્વરની મુખ્યતા
૬૭	આત્મવાદીતું વર્ણન
૬૮	યદુચ્ચાતુ સ્વરૂપ
૬૯	પિશાચતું ડટાન તથા ક્રિયાવાદીના ચોરગી ભેદ
૭૦	અગ્નાનીના ૬૭ ભેદ

- ૭૧ વિનયવદીના ડરભેદ
- ૭૪ મૂત્ર ચોથું વિશિષ્ટ સંજાવળો શું બાણે છે ?
- ૭૫ થી ૮૦ ઉપરની સગા ઉપર ત્રણ કથાઓ
- ૮૨ મૂત્ર ૫ મું આત્મવાદી કોને કહેવો
- ૮૪ જન આગમ પ્રમાણે આત્માની સિદ્ધિ
- ૮૫ સુત્ર છઠું આત્માની ત્રણે કાળમાં સિદ્ધિ
- ૮૭ મૂત્ર ૭ મું કર્મવાદી સંસારથી મુક્ત થશે.
- ૮૮ મૂત્ર ૮ મું આત્મને ન બાણનારો સંસારમાં બને છે.
- ૮૯ ચોરાસી લાખ વિગેરે ચોનિઓનું વર્ણન.
- ૯૨ અજાનિ છવો ધણા દુઃખો ભોગવે છે.
- ૯૫ સુત્ર ૧૦મું તે ન ભોગવવું પડે માટે અમવાને પરિજા બતાવી
- ૯૬ મૂત્ર ૧૧મું છવો વંદન, માન, પૂજન વિગેરે માટે દિંસા કરે છે.
- ૯૭ વૈર બળના ઉદ્દેશના શ્લોકો
- ૧૦૩ મૂત્ર ૧૨ ૧૩મું પૂર્વે બતાવેલી છે તેવા પાપ ક્રિયાઓ છે.
- ૧૦૪ પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત
- ૧૦૬થી ૧૪૩ પૃથ્વી કાયનું વર્ણન તેમા ૧૬ સુધી મત્રો તથા ૧૦૧ સુધી નિયુક્તિની ગાથાઓ છે.
- ૧૪૪થી ૧૭૬ અપકાયનું વર્ણન મૂત્ર ૩૦ સુધી તથા નિયુક્તિ ૧૧૫ સુધી છે.
- ૧૭૭થી ૨૦૦ અગ્નિકાયનું વર્ણન મૂત્ર ૩૮ સુધી નિ. ૧૨૫ સુધી
- ૨૦૧થી ૨૩૪ વનસ્પતિ કાયનું વર્ણન મૂત્ર ૪૭ સુધી નિ. ૧૫૧ સુધી
- ૨૩૫થી ૨૫૬ ત્રણકાયનું વર્ણન મૂત્ર ૫૪ નિ. ૧૬૩
- ૨૫૭થી ૨૭૪ વાયુકાયનું વર્ણન ગિત સત્ત્વ ગુણની કથા
- ૭૫થી ૨૮૦ વડી નીલાની મંક્ષિપિત્રિ સિદ્ધિ ભોધ સાથે

શુદ્ધિ પત્ર.

પૃષ્ઠ	લાગુન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૧૯	પ્રદિગ્ના	પરિગ્ના
૭	૨	એને	અને
૭	૧૦	કરેતી	કરેતો
૫	૫	મંગળ	મંગળ,
૧૧	૧૩	પશ્ચય	પચ્ચય
૧૨	૭	યુક્ત	યુક્ત
૧૩	૪	તીર્થ	તીર્થ,
૨૮	૧૯	ભાષે	ભાવ
૩૦	૭	કરતા	કરતાં
૩૫	૧૪	ખુબુ	ગુણ
૩૯	૭	છે	છે,
૪૧	૨	દ્વિતી	ધિતી
૪૮	૩	સ્થાપના	સ્થાપના,
૪૮	૩	દ્રવ્ય	દ્રવ્ય,
૬૧	૨૧	આશ્રમ	આશ્રવ
૭૩	૧૩	સ્વીકાર	સ્વીકાર છે
૭૭	૧૮	સંજ્ઞા	સંજ્ઞાના
૮૯	૫	ગોનિયોમાં	ગોનિઓ,
૯૨	૨	માટે	માટે
૯૫	૬	સાવધ	સાવધ
૧૨૧	૧	ને	છવ ને

(६)

शृङ्खला	संख्या	अक्षर	शुद्ध
१२१	१	भां अ	भां
१२२	१२	अन्ते	अन्त
१२६	१७	()	(दिग्ग)
१३८	१८	त)	तथी)
१४४	२१	ते	तेने
१४५	१	अधाय	न अधाय
१४५	०	क्यादि	क्यादि छे तेने
१५७	६	दिशा	दीक्षा
१५७	१८	धाय.	धाय.)
१६५	१७	अधे	अधे
१७७	६	मुनिने	मुनिने न ना
१७७	६	नाताहे	हे
२२०	१२	धी	धी आरंभधी
२२१	१२	क्षा	क्षेप
२२७	१६	थी,	थी
२४१	११	अनूद	सन्त
२४८	८	भूत	भूत,
२४८	१८	निर्वाण	निर्वाण,
२४८	१८	सुभ,	सुभ
२६४	१	विना	विना
२७३	४	क्षय	क्षय
२७३	१२	उपेना,	उपेने
२७४	४	उत्ती	उत्ती

સુત્રોમાં આવક અને ખર્ચની ટુંક નોંધ.

૪

૭૧૬) દસ વૈકાલીક ખાતે છાપેલી
ટીપના (૭૬૧) તેમજ
આકી ૪૫)

૭૧૬)

૭

૪૦૨૥ પુઠા છપાઇ કાગળ કર્મ
ચૌદના.

૩૦) ગોંધરસાલને લખાઈના

૨૫) માણસને પગાર તથા પર-
ચુરણ ખર્ચ

૨૮૮૥ શ્રી પુરાંત આકી

૭૧૬)

હેન્ડબીલ સિવાયના આઉટકો.

- ૨૫ ઝવેરી શકીરચંદ્રભાઈ નગીનચંદ
૫ ,, પાનાચંદ ભગુભાઈ
૨૫ ,, ધર્મગંદ ઉદેચંદના સુપુત્રો.
૨ ઝવેરભાઈ બંગડી તાળા
૨ ઝવેરી બાલુભાઈ
૫ શેઠ તાગચંદ જેતલ અખાય

આચારાંગ વિગેરેમાં મદદ મળી તેની નોંધ.

જ

૯

- ૨૮૮૧) દશ વૈદ્યાલીકના વધેલા. ૬૫૦) ૧૯ ક્ષર્માના કાગળ છપાઈ
પાકા પુઠાં. સાતસો કોપીના
- ૫૦૧) ઝવેરી નગીનચંદ ઘેલાભાઈ ૫૫) પંડીત અચૂનલાલને લખા-
હના
- ૨૦૦) ઝવેરી રાયચંદ મોતીચંદ ૨૦) માણસોને પગારના
- ૨૫) રતનજી ગયચંદ ચોકસી ૩૦) દયવૈદ્યાલીક બીજો ત્રીજો
ભાગ લખાઈના રામદાસ
- ૨૫) કિતમચંદ મુળચંદ ૫૦) પડિત વાલીલાલ ડાભામાઈ
અમદાવાદ સુપ્રગકાંગ છા-
વના.
- ૧૫) કરતુરચંદ વનાજી કોસાડ-
વાળા
- ૧૫) જીવારમલસ હસગ લ ખ્યા-
વરવાળા
- ૧૬) કંસાડના શ્રવણે ૩૨૭) શ્રી પુરાંત આદી તેમાં ૨૫૨)
કપુરચંદભાઈ દરખચંદ
- ૫) કોસજીભાઈ નગીનદાસ ૩૫) મોત્યાગચંદ વ્રહ્મજ્ઞામ
પાસે
- ૨૦) નાનચંદ સદાજી મરોલી
સ્ટેશન
- ૫) મગનલાલ ક્ષીરચંદ રાંદેર-
વાળા.
- ૧૦) ગુલામચંદ હંસાજી
- ૫) ગોમનલાલ મોદનલાલ ત્યા
મોદનલાલ તરફથી
- ૧) આચારાંગ ખાતે

सूत्रेणा ग्राहक थनारना नामे.

दशवैकालीक. आचारंग. सुयगडाग.

नगीनभाध मंछुभाध अवेरी	२	५	३
केशरीयं द् इपयं द्	१	१	१
दं. नगीनयं द् धेवाभाधनी पासे			
शा. नाथुभाध भगनलाल	} १	०	०
शा. भगनलाल चुनीलाल		१	०
शा. श्रीमनलाल पुशालय द्		१	१
शा. नगीनदास इपुरय द्		१	
इपयं द् लक्ष्मभाध गोसवाल भडोदभो	०	१	१
आध' भाषोक द्वीरायं द् अवशुछनी			
धष्ठीभाष्ठी नानपुरा.	०	३	२
छेयालाल नवलयं द् नगरशेई रांटेर	०	७	७
शेई, द्वीरायं द् मोतीय द् राव साडे-	०	५	०
पनी पत्ति			
भगनभाध नगीनभाध तुनीयावास			
मोपीपुरा.	०	१०	१०
मनुभाध भगनलाल नवापुरा			
जाननी धीई	१०	१०	१०
अवजुयं द् तलकयं द् मष्ठीलाल	०	१	०
साकेरनाध पुशालयं द्	०	५	५

(૧૩)

દશવૈકાલીક. આચારંગ. સુયમકાગ.

શા. પ્રેમચંદ ખુમાલ નડોદ પોસ્ટ

મરોલી	૧	૨	૩
કેસુરભાઈ પેમાલ	}	૪	૦
લલ્લુભાઈ હરજી		૪	૦
પાનાચંદ હરજી		૪	૦
ફકીરભાઈ હરજી		૧	૦

ખીન્ને ભાગ.

ગુહારમલજી સહસમલજી વહોરા

શ્રીચંવર	૫	૫	૫
મગનબેન મલજી ઉમાશ્રય ખાને		૨	
શ્રીમાન્ બુદ્ધિસાગર સુરિજીના ઉપ- દેશથી સાણંદ સંવ.		૧૦	
ગીમનલાલ મણીલાલ	૧	૧	૩
છોટુભાઈ હીરાચંદ	}	૦	૧
મગનભાઈ નાલચંદ		૦	૧
શા. રતનદાસ	}	૧	૧
રણુહોડદાસ		૦	૧
શા. ગાડાભાઈ			
રતનચંદ			
મોહનલાલ હીરાચંદ મોટા રસ્તા	૧		
ભુર્યાભાઈ જીવજીચંદ	૦	૧	૧
શા. નવલચંદ ખીમચંદ	૧	૧	૧
મેલાભાઈ રતનચંદ	૦	૧	૦

	दशवैकलीक.	व्याख्यारंग.	सुयगडांग.
अनेरी डेसरीभाष भीम्यंद	१	१	१
सुनीलाल गुलाब्यंद हाणीया	०	३	२
गोपीपुरा			
धेलाभाष उत्तम्यंद गोपीपुरा	०	१	०
शा. पानायंद मोतीयंद	१	१	१
इदलाल नाथुवट			
श्री रत्नसागरल्ल वैन विद्याशाळा	} ०	५	५
वकील छोटुभाष गुलाब्यंद गोपीपुरा		१	१
दुल्यंद कम्पुस्यंद गोपीपुरा	०	२	२
साकेर्यद सुयंद शुनी अदलत	२	१	१
डोसलभाष नगीनदास पालणुपुर	२	१	२
वाणा दाल वडांजारा रोडडा गसा			
मगनलालभाष अदाभी वकील तथा		२५	
तका सुस्यंदभूष अदाभी वकील		५	
मगनलाल दहीर्यंद रोटिंगवाणा			५

ધર્માત્માઓને સૂચના.

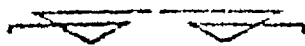
દ્રવ્ય અને જીવન એ કેટલી સલાયમાન વસ્તુ છે તે જાણવા લખાય છે. ઝવેરી કેસરીબાઈ ખીમચંદ જેઓ જૈન બોર્ડિંગ ગોપીપુરા કમીટીના મેંબર હતા અને તેમાં વારંવાર પુત્રની માફક વિદ્યાર્થીઓની સભાળ લેવા હતા, તેઓ આ આચારાગતુ હેન્ડબુક ભર્યા પછી દેવ દર્શન કર્યા પછી સાંજના ગાડીમાં બેસતાંજ દાસ ધર્મ પાંચા છે. વળી ખીમચંદબાઈ ઉત્તમચંદ જેઓ સુરવતી ભોજનશાળાના ટ્રેપરેષ રાખનારા હતા અને જેમણે ૨૫) રૂ. આ ખાતામા આપેલ છે તેઓ પુસ્તક રજો તે પહેલાં દાણધર્મને પાંચા છે એટલા માટે દરેકે ધર્મનું કામ કરવામા જરા પણ ઢીલ કરવી નહીં.

પુરપોતમ ભારતર અત્રે જાણીતા હતા. તેઓ યુવાન અવસ્થામાં દાણ ધર્મ પામતા તેમના પુસ્તકોનો દુરુપયોગ ગટકાવવા સોભાગચંદ લલુભાઈ દરખચંદે પાંચાસ રૂપિયા આપી પુસ્તકો જુરીયાબાઈ અભ્યુચંદની ધર્મશાળામા આ બહાર મારફતે અપાડેલ છે.

દાસ કરે સો આન કર, પંડે કરે સો આન.

અવસાર તેરો જાયેગો, કીર કરેગો દયા.

આચારાગતના ખીજા ચર બગો આનકમે નીકળે, તથા દમ-
વૈદ્યાલિકના પ્રાય ખીજા બે ગાગો નીકળે; તેમા જેમને મન કરી
સોય; તેમણે ઝવેરી કીમચંદ કપૂંગદ ઉપર સુવત ગે પી ગમમા લખ્યુ.

સુરતમાં મદદ કરવા યોગ્ય કેળવણીની સાર્વજનિક સંસ્થાઓ.

- (૧) શ્રી રત્ન સાગરજી જૈન ધાર્મિક વ્યવહારિક પાઠશાળા અને જૈન
બોર્ડીંગ સુરત ગોપીપુરા.
- (૨) જૈન વિદ્યાર્થી આશ્રમ વડાચાયા
- (૩) જૈન વનિતા વિશ્રામ—સુન્દર ગોપીપુરા.
- (૪) મોહનલાલજી જૈન શ્વેતાંવર જ્ઞાન બંડાર અને ધાર્મિક પાઠ-
શાળા—સુરત ગોપીપુરા.

शेठ नगीनगंठ वेडाभाऊ अयेरी-गुरत.

ॐ नमो वीतरागाय ।

श्री आचारंग सूत्र भाषांतर

(श्री सुधर्म स्थाभीणे रचेलुं श्री श्रुत डेवली
सद्रभाडु रचित निर्युक्ति सडित.)

आचारंग सूत्रे सृण तथा श्री शीलांडाचार्ये रचेली
टीकानुं गुजराती भाषांतर.

ॐ नमः सर्वज्ञाय ।

डुडुये मोडने मोडने दोड न्दणे, णरा तत्त्वने ने सदाणे पीछाणे,
नमुं तेडने दो सदा ज्ञान साडं, मने तारनारा इही ना विसाडं.
जयति समस्त वस्तु पर्याय विचारा पासन तीर्थिकं
विहितं कैक तीर्थ नय वाद सवृह वशात् प्रातष्टिनम्
बहु विधभाङ्गि सिद्ध सिद्धान्त विधूनित मलमलीमसम्
तीर्थमनादि निधनगतमनुदमसादिनतं जिनेश्वरः । १ ।

[स्कन्दकच्छन्दः]

नेहे णधी वस्तु तथा तेना पर्यायना विचार गतवना
पडे पीलां तीर्था (मंतव्ये)ने हर इथां छे मने जेडे

એક તીર્થના નયવાદના સમૂહને લીધે પ્રતિષ્ઠા પામેલું અને બહુ પ્રકારે ભંગી બતાવવા વડે સિદ્ધ કરેલા સિદ્ધાંતથી, જેણે, કુમાર્ગ રૂપ મળની કાળાશ ધોઈ નાંખી છે, તથા જે અનાદિનિધન (સર્વદા પણા) ને પામેલું છે, અને અનુપમ તથા જીનેશ્વરેએ ઉપદેશ આપતા પહેલાંજ જેને નમસ્કાર કર્યો છે તે તીર્થ જ્યવંતુ વર્તે છે.

આચારશાસ્ત્રં સુવિનિશ્ચિતં યથા,
જગદ વીરો જગતે હિતાયયઃ ।
તથૈવ કિન્ચિદ્ગદતઃ સપ્તમે,

દુનાતુ ધીમાન્ વિનયાર્પિતાગિરઃ ॥

જેવી રીતે શ્રી વીર ભગવાને જગતના હિતને માટે આરી રીતે નિશ્ચય કરેલા આચાર શાસ્ત્રને વર્ણવ્યું તેવીજ રીતે તે શ્રી યુદ્ધિપૂર્ણ વીર ભગવાન પોતે કંઈક બ્રાહ્મનાર એવાની આ ભારી વિનયથી અર્પણ કરેલી વાણી તેને પવિત્ર કરે.

શસ્ત્ર પરિજ્ઞા ચિવરણ, મતિયદ્ગુહર્હનં ચ ગન્ધહસ્તિ
કૃતમ્ ।

તસ્માત્સુઘ્વ વોધાર્થે ગૃહામ્પહ મદ્ગજન્મા સારમ્ ॥

ગન્ધહસ્તિ આચાર્યે કરેલું 'શસ્ત્ર પરિજ્ઞાન' વિવરણ

ખહુ મહેનત લીધા છતાં પણ ન સમજી શકાય તેવું હોવાથી તેનો જલદી અને થોડી મહેનતે બોધ થાય (સમજી શકાય) તેટલા માટે તેનો સાર માત્ર ગ્રહણ કરું છું.

અહિંઆ નિશ્ચયે રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરેથી હારેલા સર્વ સંસારી જીવો જે શરીર અને મન સંબંધી અનેક અતિ કડવાં દુઃખોના સમૂહથી પીડાયેલા છે, તે દૂર કરવાને માટે હેય ઉપાદેય પદાર્થનું જ્ઞાન મેળવવા તેમણે યત્ન કરવો જોઈએ, તે યત્ન વિશિષ્ટ વિવેક વિના ન થાય, અને તે શ્રેષ્ઠ વિવેક જે આમ પુરૂષ અશોષ (તમામ) અતિશય (અતીન્દ્રિય જ્ઞાન વિગેરે) નો સમૂહ પ્રાપ્ત કરેલા હોય, તેમના ઉપદેશ વિના ન મળે અને તે આમ પુરૂષ રાગ, દ્વેષ, મોહ, વિગેરે દોષોને સર્વથા ધ્યક્ષી થાય; તે દોષ રહિત ત્રિનેશ્વરજ છે તેથી ગમે આર્દ્ર ત્રિનેશ્વરના વચનનો અનુયોગ (અર્થકથન) કરીએ છીએ તે અર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે છે.

(૧) ધર્મ કથાનુયોગ (૨) ગણિતાનુયોગ (૩) દ્રવ્યાનુયોગ અને (૪) અરણ્ય કરણાનુયોગ. તેમાં ધર્મ કથાનુયોગ ઉત્તરા પચયન વિગેરે, ગણિતાનુયોગ મૂર્ચ પ્રમ્ભિ વિગેરે, દ્રવ્યાનુયોગ મોદ પૂર્વ તથા સંભવિ વિગેરે ન્યાયના અર્થો, અને અરણ્ય કરણાનુયોગ તે આ આચ્ય સંગ્રહિ અર્થ હે તે

ચોથો અનુયોગ બધામાં મુખ્ય છે કારણ કે બાકીના ત્રણમાં તેનો અર્થ બતાવેલો છે. કહ્યું છે કે—

“ચરણ પઢિવત્તિ હેઠં જેણિયરે તિણિણ અણુ-
ઓગ”ત્તિ તથા ચરણ પઢિવત્તિ હે ઝં. ધમ્મ કહા
કાલ દિક્કલમાદીયા । દવિણ દંસણ સોહિ, દંસણ
સુહસ્સ ચરણં તુ ॥૧॥

ચારિત્રના સ્વીકારને માટે બાકીના ત્રણ અનુયોગો છે વળી ચરણના સ્વીકારનાં કારણો ધર્મ કથા કાળ અને દિક્કાદિક છે. દ્રવ્યાનુયોગથી દર્શન શુદ્ધિ (સાચા તત્વ ઉપર આસ્થા) અને તેનાથી ચારિત્ર બહુ થાય છે. ગણુધરોએ પણ તેથીજ તેનું પહેલું વિવેચન કર્યું છે. તેથી તે પ્રમાણે આચારાંગનો પહેલો અનુયોગ કરીએ છીએ.

હવે તે અનુયોગ મોક્ષ દેનારો હોવાથી તેમાં વિદ્વદ્ હોવાનો સંભવ છે. કહ્યું છે કે.

ત્રેયાંસિ વહુ વિદ્વાનિ, ભવન્તિ મહત્તામપિ;
અત્રે યસિ પ્રવૃત્તાનાં, ક્ષાપિ યાન્તિ વિનાયકાઃ ॥૧॥

જેટલાં સારાં કાર્યો છે તેમાં મોટાઓને વિદ્વનો પણ આવે છે પણ અકલ્યાણમાં પ્રવર્તનારાઓને કોઈપણ જગોએ વિદ્વન આવતું નથી એટલે તેઓ ગમે તેમ વર્તે છે તેને કાંઈ અટકાવતું નથી, તો સર્વ વિદ્વનોના નાશ થવા માટે

મંગળ કહેવું જોઈએ, તે મંગળ આદિ મધ્ય અને અંત એવા ત્રણ ભેદે છે: તેમાનું 'સુર્યમે જાત મંતેણં મગવયા એવ મક્ષાયં આ લગવાનતું' વચન હોવાથી પ્રથમ મંગળ છે, અથવા શ્રુત એટલે શ્રુત જ્ઞાન તે નંદી સૂત્રમાં ગણાતું હોવાથી મંગળ છે, એ મંગળ વિના વિદ્યે ઇચ્છિત શાસ્ત્રના અર્થને પાર પડેાંચવાનું કારણ છે: મધ્ય મંગળ ક્ષોડ્ધસાર અધ્યયનના પાંચમા ઉદ્દેશાનું સૂત્ર છે. 'મેજઠાકે વિદ્મ પરિ પુણે ચિદ્દ સર્પમિ યોમ્પે ઉવવંતરણ સારવ્ય માણે અહિં' (કુંડ)ના ગુણો વડે આચાર્યોના ગુણોનું કીર્તન છે અને આચાર્યો પાંચ પરમેષ્ઠીમાં હોવાથી મંગળ છે. આ લખેલા ઇચ્છિત શાસ્ત્રાર્થને સ્થિર કરવાને માટે છે. છેલ્લું મંગળ નવમા અધ્યયનમાં છેલ્લું સૂત્ર છે 'અમિ નિવ્વુદં અમાઈં આચક હાણ મગવં સમિયાસી અપિઆં અભિનિ- ત્તનતું' ક્રહણ "મંસાર મહાતરૂ કંદ"ને છેદીને ખાત્રીની ન્યાન કરવાનું હોવાથી મંગળ છે (ત્રીજા પાળનારે એમ ચોક્કસ માનવું કે હવે મને મંસાર પ્રમાણ નહિ થાય) આ છેવટનું મંગળ શિષ્ય અને પ્રશિષ્ય તેનો પરિવાર કાયમ રહેવા માટે છે (કે જે મનો ભાગીને સ્વપન્ને પ્રતિ- ભોષે છે) અધ્યયનમાં સુગે મંગળપણે બનાવવાથી અધ્ય- યનોનું પણ મંગળપણું જાણી લેવું તેથી વિશેષ કહેતા તરી નાયક આ બાબતું જાણવું જાતરૂપ હોવાથી મંગળ છે

અને જ્ઞાનથી સકામ નિર્જરા થાય છે. નિર્જરામાં તેની
ચોક્કસ ખાત્રી છે. લખ્યું છે કે

જં અજ્ઞાણી કમ્મં, સ્વેદ્ વહુયાહિં વાસ કોડીહિં ।
તેનાણી તિહિં ગુત્તો, સ્વેદ્ ઉસ્સા સમિત્તેણં ॥૧॥

કરોડો વર્ષે અજ્ઞાની જે કર્મ ખપાવે તે જ્ઞાની અને
ત્રણ ગુપ્તિનો ધરનારો શ્વાસોશ્વાસ માત્રમાં ખપાવે છે.
મંગળ શબ્દનું નિરૂક્ત (પદોને તોડીને અર્થ કરવો તે)
આ છે; મને ભવથી દૂર કરે તે મંગળ અથવા મને, ગળ
એટલે વિદ્ય ન થાઓ, અથવા ગાલ એટલે નાશ, શાસ્ત્રનો
ન થાઓ (માફું ભણેલું સ્થિર અને ઉપયોગી થાઓ) અહિં
બાટી રહેલ આદેષ (વાદીની શંકા) અને પરિહાર (સમાધાન)
વિગેરે અન્ય ગ્રન્થોથી બાણવા.

હવે આચારનો અનુયોગ કરે છે અર્થનું કહેવું તે
અનુયોગ, અથવા સૂત્રની પછવાડે અર્થ ણતાવવો તે એટલે
પહેલું સૂત્ર ભણાવવું અને પછી તેનો અર્થ ણતાવવો
અથવા આજુ તે નાનું સૂત્ર તેનો વિશાળ અર્થ કહેવો
તે; તે આ પછીના કહેવાતા ઠારો વડે બાણવું તે આ
પ્રમાણે છે.

નિસ્ખંબે મદ્દ નિક્કત્તિ, વિહિપવિન્ની મકેણ વાકરસ
તદારભેચલકમ્પણ, તદરિહ પરિસાય સુજતર્યા ॥૧॥

(આ દશ વેદકાલક સૂત્રની નિર્યુક્તિની પાંચમી ગાથા છે) તેમાં નિક્ષેપો નામ વિગેરે માત્ર પ્રકારે છે. નામ અને સ્થાપના એ બે નિક્ષેપા સુગમ છે. દ્રવ્યથી અનુયોગ એ પ્રકારે છે આગમથી અને નોઆગમથી તેમા આગમથી જ્ઞાતા હોય પણ તેમાં ઉપયોગ ન રાખે, અને નોઆગમથી જ્ઞશરીર, લબ્ય શરીર, અને તેનાથી બુદ્ધો અનેક પ્રકારે છે. દ્રવ્ય વડે એટલે સાટિકા (ખાદી) વિગેરેથી, અથવા દ્રવ્યનો એટલે આત્મા પરમાણુ વિગેરેનો અનુયોગ અથવા દ્રવ્યમાં એટલે નિપદ્યા વિગેરેમાં અનુયોગ થાય, તે દ્રવ્યાનુયોગ, દેત્રાનુયોગમાં, દેત્રવડે, દેત્રનો, અથવા દેત્રમાં અનુયોગ તે એ પ્રમાણે છે કાળ વડે કાળનો અથવા કાળમાં અનુયોગ જાણવો: વચનાનુયોગ તે એક વચન વિગેરેથી જાણવા, હવે જ્ઞાવાનુયોગનું વર્ણન કરે છે તે બે પ્રકારે આગમથી, અને નોઆગમથી, આગમથી, જ્ઞાતા અને ઉપયોગ રાખનાર. નોઆગમથી જ્ઞાપશ-ગિક વિગેરે ભાવો વડે તેઓના અર્થનું કહેવું: આ શિવાય બાકીનું આવશ્યક સૂત્રથી જાણવું: કારણ કે અદિન્યા તે અનુયોગ માત્રનો વિષય છે.

આ અનુયોગ આગમને આધીન હોવાથી, કોણે ક્યો, તે કારણના વે છે. તેનાં ઉપક્રમ વિગેરે ચાર કાર છે. તે પણ ઉપયોગી હોવાથી જ્ઞાતાવે છે. કોણે ક્યું અને તે

કેવા ભેદએ તે બતાવે છે. અહિંમાં આગ્રયના છત્રીશ
ગુણો બતાવે છે.

દેશ કુલ જાહ સ્ત્રી સંઘયણી ધિહજુઓ અણાસંસી
અવિકત્થળો અમાઈ ધિર પરિ વાહી ગહિય વક્કો ॥૧॥
જિય પરિસો જિયનિદો મજ્જત્થોદેસકાલ ભાવન્નૂ
આસન્ન લહ્ પહ્મો ણાણાવિહ્ દેસ ભાસણૂ ॥૨॥
પંચ વિહ આયારે જુત્તો સુત્તત્થ તદ્દુમય વિહિન્નૂ
આહરણ હેઝ કારણ ણય ણિડળો ગાહ્ણા કુમલો ॥૩॥
બ્સમય પરસમય વિઝ્ઝમ્મીરો દિત્તિમં સિવોસોમો
ગુણસય કાલિઓજુત્તો પવયણ સારં પરિકહેઝં ॥૪॥

આર્થ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે બધાને સહેલાઈથી
બોધ આપી શકે છે પિનાતુ' ધુળ તે ઈદવાકુ વિગેદે તથા
નાનકુળ, તે શ્રેષ્ઠ હોવાથી માત્રે આવેલા બોજાને ઉપાદતાં
યાદતા નથી 'માનાની બતિ,' તે ઉત્તમ હોય તેા બિનયા.
વિદ્ય શુભાગો થાય છે; અને ત્યાં સુંદર આકૃતિ ન્યા ગુણો
રહે છે તેથી રૂપ સ્ત્રીકું: નાંદનન અને ધીન્ન આ બેથી
યુક્ત ભાગતો ઉપદેશ વિગેદેમાં બેદ ન પામે, આ નાનાની
દેવાથી સાંકળનારા પાસે વસ્ત્રાદિક ન માગે અવિદ્યન
દેવાથી પિતમિત બોલનારો છે અમાથી તે રૂપથી ન દેવાથી
અંતર નિવેશ કરવા ગોચ્ય છે, સ્થિર પરિપાથી તે ભણેલા

સૂત્ર તથા અર્થને ન ભૂલે, ગ્રાહ્ય વાક્ય તેની ઝાંઝા બધા માને, જીત પર્યાદ રાજ વિગેરેની મોટી ચલાઓમાં હારે નહિ; જીત નિદ્ર હોવાથી નિદ્રાહુ શિષ્યોને અપ્રમાદીપણે સહેલાઈથી જગાડે, મધ્યસ્થ હોવાથી બધા શિષ્યોને યોગ્ય રીતે રાખે છે, દેશકળ ભાવનો જાણનાર હોવાથી મુખથી ગુણ પ્રાપ્તિના દેશોમાં વિચરે છે, આસન્ન લગ્ન પ્રતિભા (હાજર જવાબી હોવાથી) શીઘ્ર પરવાદીના ઉત્તર આપવામાં સમર્થ છે, પોતે જુદી જુદી ભાષાની વિધિ જાણીને હોય તો જુદા જુદા દેશમાં જન્મેલા શિષ્યોને સહેલાઈથી સમજાવી શકે છે, જ્ઞાનાદિ પાંચ આચારે સુદ્ધ હોવાથી તેમનું વચન માનનીય છે. સૂત્ર અર્થ જાંનેની વિધિ જાણીને હોવાથી લેખકે તેવી રીતે ઉત્સર્ગ અપવાદના પ્રપંચને બતાવે છે. હેતુ, ઉદાહરણ, નિમિત્ત, નય તેના વિચારને જાણનારો, વ્યાકુલ યથા વિના, હેતુ વિગેરે બગાળર બતાવે છે આહણા દુશળ હોવાથી પ્રણી સુદ્ધિઓથી શિષ્યોને સમજાવે છે, જ્ઞેત અને જીજ્ઞ મનોનો જાણીનો હોવાથી હરેકની વધાપતા અને બહુન કરે છે. પ્રાચીર તે ખેડને સહેનારો, અને દીક્ષિમાન તે પન્ના તેજમાં ન અંગત; શિવના હેતુથી શિવ ચોટકે તે જ્યાં વિચરે ત્યાં મરણી વિગેરે રોગોની માંતિ થાય, મધ્ય હોવાથી તેને દેખીને હોડોની આંજો આનંદ પામે, કૈંકરો સુજોથી

ચુક્ત તે પ્રથમ (લક્ષિત) વિગેરેથી ચુક્ત આ પ્રમાણે સૂરિ (આચાર્ય) પ્રવચનના કથનમાં યોગ્ય જાણવે. (આવા ગુણે વાળા આચાર્ય સૂત્ર અર્થ લખાવે) એ અનુયોગના મોટા નગરમાં પેસવાની માફક (જેન સિદ્ધાંતમાં પેસવાને માટે આર અનુયોગ દ્વારે તેજ વ્યાખ્યાન અંગ છે) તે કહે છે (૧) ઉપક્રમ, (૨) નિદેશ, (૩) અનુગમ, (૪) નય, તેમાં ઉપક્રમ તે ઉપક્રમણ અથવા જેના વડે ઉપક્રમ કરીએ અથવા જેનો કરીએ અથવા જેમાં કરીએ તેનો અર્થ આ થાય છે કે કહેવાના શાસ્ત્રને પૂરું સમજાવવા માટે શિષ્યતું તે તરફ લક્ષ ઝેંચવું તે ઉપક્રમ આ ઉપક્રમ એ પ્રકારે છે (૧) શાસ્ત્ર સંગ્રહી તથા (૨) લોક સંગ્રહી શાસ્ત્ર સંગ્રહી અનુપૂર્વી નામ, પ્રમાણ, વક્તવ્યતા, અર્થાધિકાર, અને સમવતાર, એમ છ પ્રકારે છે.

નિદેશણ તે નિદેશો જેના વડે જેનાથી જેમા થાય તે નિદેશ છે. ઉપક્રમમાં લાવેલા સાંભળનાર શિષ્યને પાસે લાવીને કહેવાના શાસ્ત્રતું નામ વિગેરે જતાવવું. તે ત્રણ પ્રકારે છે. એવ નિષ્પન્ન, નામનિષ્પન્ન, સત્રાલાપકનિષ્પન્ન, તેમાં અંગ અધ્યયન વિગેરેતું સામાન્ય નામ સ્થાપવું તે એવ નિષ્પન્ન છે, અને આગા, શાસ્ત્ર, પઠિત્તા, વિગેરે, નિશ્ચેય અભિધાન નામ સ્થાપવું અને સૂત્રના આલાવાતું નામ વિગેરે સ્થાપવું, તે અવ સાલાપક નિષ્પન્ન તત્ત્વવું.

હવે અનુગમ કહે છે. જેના વડે અથવા જેનાથી અથવા જેનામાં અનુગમન થાય તે અનુગમ જાણવો એટલે તે અર્થનું કથન છે.

આ અનુગમ નિર્ચુકિત અનુગમ, અને સૂત્રાનુગમ, એમ બે પ્રકારે છે. પહેલો નિર્ચુકિત અનુગમ, ત્રણ પ્રકારે છે. નિશ્લેષ નિર્ચુકિત, તથા ઉપોદ્ધાત નિર્ચુકિત, તથા સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્ચુકિત અનુગમ છે. તેમાં પહેલો નિશ્લેષ પોતે છે તેમાં સામાન્ય વિશેષ કહેવાવડે ઓછ નિષ્પન્ન અને નામ નિષ્પન્ન, એ બે નિશ્લેષા વડે કહેલો સૂત્રની અપેક્ષાએ છે. તેનું લક્ષણ હવે પછી કહેશે, ઉપોદ્ધાત નિ. અ. આબે ગાઘાઓ વડે જાણવો.

॥ ઉદ્દેસે ણિદ્દેસેય, ણિગ્ગમે સ્વેત્તકાલ પુરિસેય ॥

કારણ પચ્ચલ ક્ષણ ણયે સમો ચારણાણુમણ ॥૧॥

કિં કાતિ વિહં કાસ્સ કહિં કોસ્સુ કહં કેચ્ચિરં હ્વહ કાલં

કહસં તરમવિરાહિયં ભવા મરિસ પાસ ણાણિચ્છત્તી ॥૨॥

ઉદ્દેશો, નિર્દેશ, નિર્ગમ, ક્ષેત્ર, કાલ, પુરુષ, કારણ. પ્રત્યય, લક્ષણ, નયો, સમાવતાર, અનુગમતઃ ॥૧॥ મું. કેટલ. પ્રકારનું, કોનું, કયાં, કોનામાં. કેવીરીતે, કેટલો પ્રણ છે. કેટલું અંતર વાળું, અંતર સહિત. આવાકર્ષ સ્પર્શનાં નિરૂપિત ॥૨॥ જાણવું હવે અત્ર સ્પર્શિક નિર્ચુકિત, અનુગમ કહેવા માટે સૂત્રોના અવયવના આલોપને નયો વડે સમાધાન કરેવાનું છે તે

અનુગમ સૂત્ર સાથે થાય છે. તે સૂત્ર સૂત્રના અનુગમોમાં છે. તે ઉચ્ચારણ રૂપે તથા પદ્મછેદ રૂપે છે, અનંત ધર્મ વડે અધ્યાસિત (યુક્ત) વસ્તુ છે. તે એકજ ધર્મ વડે દોરે છે. એટલે વિભાગ પાડે છે. તે જ્ઞાન વિશેષ 'નયો' છે. તે નૈગમ વિગેરે સાત છે, હવે આચારાંગના ઉપક્રમ વિગેરે અનુયોગ દારોતુ' યોગ્ય રીતે શ્રોડુ' કહેવાની ઇચ્છાવાળા બધાં વિદ્વે શાન્ત કરવાને તથા મંગળ માટે, તથા વિદ્વાનોની પ્રવૃત્તિ માટે, સંબંધ, અભિધેય, પ્રયોગન, ણતાવનાર નિયુક્તિની ગાથાને નિયુક્તિકાર કહે છે.

વેદિત્તુ સ્વપ્સિષ્ઠે લિણેઞ અણુ ઓગદાણ સ્વવે ॥
આચારસ્મ ભગદર્શો નિઙ્જુત્તિં કિત્ત હસ્તામિ ॥૧॥

તેમાં 'સર્વ શિષ્યોને તથા જિનેશ્વરને વાંદિને' આ યાજ્ઞવાર્થી મંગળ વચન છે. 'અનુયોગ' કાયકોને કહેવા વડે સંબંધ વચન થયું 'આચાર અવનુ' તે અભિધેય વચન છે. 'નિયુક્તિ કરીશ' તે પ્રયોગન ણતાવ્યું. આ દુઃશમાં અર્થ છે. પણ અવયવનો અર્થ કહે છે 'વદ' ધાતુ નમસ્કાર અને વૃત્તિ અર્થમાં છે. તેમાં નમસ્કાર કાયા વડે થાય. અને વૃત્તિ વાણીવડે થાય, આ બન્નેનો જીવ મન વડે કરમ, લેખી મન, વચન, અને કાયા, એ ત્રણે વડે પણ નમસ્કાર કર્યો અનુયોગ. હવે શિષ્ય શ્રાવણનો અર્થ કહે છે.

જેમણે ક્રમો ગાળી નાંખ્યાં તે સિદ્ધ; એટલે સર્વથા કર્મથી રહિત જીવ તે સિદ્ધ જાણવો, અને જ્યાં શબ્દ સાથે લેતાં જ્યાં સિદ્ધ જાણવા, એટલે પંદર લેટ્ટે સિદ્ધ થાય છે તે તીર્થ અતીર્થ, અનાંતર, પરંપર, વિગેરે પણ સિદ્ધોના લેદ જાણવા 'તે જ્યાં સિદ્ધોને નમસ્કાર કરીને' આ સંબંધ છે. તે જ્યાં જોડવો, રાગ દ્રેષ્યને જે જીવે તે જિન જાણવા તે જ તીર્થકર છે, તે અતીત, અનાગત, અને વર્તમાન, એ ત્રણ કાળના સર્વ ક્ષેત્રમાં રહેતારા એટલે પંદર કર્મ ભૂમિ વિગેરે સ્થાનમાં રહેલા તેમને પણ, નમસ્કાર કર્યો અને અનુયોગ કહેતારા સુધર્મ સ્વામી વિગેરેથી લઈને, લગ્નાદુ જે નિર્ચુક્તિકાર છે, તે પોતે પોતાનાથી પૂર્વના આચાર્યોને નમસ્કાર કરે છે. આ નમસ્કારમાં એમ પણ આમ્નાય જતાવવાથી, પોતાની સ્વેચ્છા દૂર કરી જાણવી. અને પોતે પણ શુદ્ધ પાસે જે જાણુ તે કહ્યું 'કત્ત્વા' આ અગ્રય વડે પૂર્વ અને ઉત્તર કિયાનો સંબંધ છે તે જતાવે છે એટલે નમસ્કાર કરીને યથાર્થ નામવાળા આચાર જગવત્તી, નિર્ચુક્તિ કરશે. જગવત્ત શબ્દથી આચારાંગ જાણનારને અર્થ ધર્મ પ્રયત્ન, શુભ,ની પ્રાપ્તિ થશે તેથી તે જગવત્ત વિશેષ, વાપર્યું છે.

નિર્ચુક્તિ એટલે નિશ્ચય અર્થ જતાવનાર સુક્તિ તેને કદીશ એટલે અંદર રહેલી નિર્ચુક્તિને પ્રવચ્ચ કદીશ,

॥ ૧ ॥ હવે જેવી પતિજ્ઞા કરી છે તેજ કહેવાને નિદ્વેષાને
 યોગ્ય પદોને સુહૃદ્ ણનીને આચાર્ય મહારાજ એકઠાં
 કરીને કહે છે.

આચાર અંગ સુમસ્તંધ, વંમચરણે તહેવ સત્થેય ॥
 પરિણાણ સળાણ, નિક્કવેવો તહ દિસાણં ચ ॥ ૨૧ ॥

આચાર, અંગ, શ્રુત, સ્કંધ, પ્રહ્લ, ચરણ, શસ્ત્ર પરિજ્ઞા,
 સંજ્ઞા, દિશા એ શબ્દોના નિદ્વેષા કરવા જોઈએ. તેમાં આચાર,
 પ્રહ્લ, ચરણ, શસ્ત્ર પરિજ્ઞા, એ શબ્દો નામ નિદ્વેષામાં
 વ્તાણવા તથા અંગ, શ્રુતસ્કંધ, શબ્દો જોધ નિષ્પન્ન નિદ્વેષામાં
 અને સંજ્ઞા, દિશા, એ શબ્દો, અત્રાલાપકનિષ્પન્ન નિદ્વેષામાં
 વ્તાણવા એટલે દરેકના કંટલા નિદ્વેષા થાય તે બતાવે છે.

ચરણ દિસા વજ્જાણં. નિક્કવેવો ચડક્ક ઓય નાયવ્વો
 ચરણંમિ છવિહો સ્વલ્લુ, સત્તવિહો હોહુદ દિસાણં ॥૨૧॥

ચરણ અને દિશા, છોડીને બાકીના બધા શબ્દોના
 ચાર પ્રકારના નિદ્વેષ છે. ચરણનો છ પ્રકારનો અને દિશાનો
 ચાર પ્રકારનો નિદ્વેષ વ્તાણવો, અર્થે કેવળ કાળ, વિગેરે
 ન્યાં વટે ન્યાં યેજ્ઞવાં ॥૩॥ નામ વ્યાપના વિગેરે ચાર
 પ્રકારે બધામાં વ્યાપે છે, તે કહે છે.

અન્યથજં જાણિજ્ઞા નિક્કવેવં નિક્કિવ્વે નિરવમેવં
 અન્યથિવન જાણિજ્ઞા, ચડક્કણં નિક્કિવ્વે તત્થ ॥૨૧॥

ત્યાં એટલે ચરણ, અને દિશા, શબ્દની આદિમાં જે નિલેખો ક્ષેત્ર કાળ, વિગેરે સંબંધી બાણે ત્યાં સંપૂર્ણ કરે ત્યાં સંપૂર્ણ ન બાણે ત્યાં આચારંગ વિગેરેમાં નામ સ્થાપના વ્યભાવ, એ ચાર નિલેખા કરે આ ઉપદેશ છે ગાથાર્થ પ્રદેશ અંતરના પ્રસિદ્ધ અર્થના લાઘવને ઇચ્છનારા નિર્ચુ-કિતકાર ગાથા કહે છે.

આચારં અંગમિય પુત્રુદ્વિટ્ટો ચરકનિક્કમેવો
નવરં પુણ નાણત્તં ભાવાચારંસિ તં વોચ્છં ॥ ૬ ॥

દશ વૈકાલિક ત્રીજા અધ્યયનની કુલિક આચાર કથામાં આચારનો પૂર્વે કહેલો નિલેખ છે, અને અગતો ચતુરંગ અધ્યયનમાં છે. આ ઉત્તરાધ્યયનનું ત્રીજું અધ્યયન છે. અહિં જે વિશેષ છે, તે કહિએ છીએ, ભાવાચારનો અહિં વિષય છે તે કથા પ્રમાણે બતાવે છે.

તસ્મે મદ્દ પવત્તણ, પદમંગ ગણી તહેવ પરિમાણે
સમાચારે સારોય, સત્તહિ દારોહિ નાણત્તં ॥ ૬ ॥

ભાવાચારના એક અર્થવાળા શબ્દો કહેવા, ત્યાં કયે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ થાય, તે આચારનું પ્રવર્તન થયું તે કહેવું તથા આ પદેવું અંગ છે તે બતાવવું તથા ગણી (આચાર્ય) તેનું ક્રેટલા પ્રકારનું આ સ્થાન છે, તે કહેવું તથા પરિમાણ

ળતાવણું' કે આટણું' છે તથા ક્યું' કયાં સમાય છે તે ણતાવણું, તથા સાર કહેવો, આ દ્વારેવહે, પહેલા ભાવ આચારથી એનો ભેદ જાણવો આ સમુદાય અર્થ છે. એનો અવયવવર્થ નિર્ચુક્તિ કારણ કહે છે.

આચારો આચારો આગલો આગરોય આસાસો
આચારિસો અંગાંતિય આહ્વણાડજાહ આમોક્ષા ॥૭॥

જે વર્તનમાં મૂકાય તે આચાર જાણવો એ નામ વિગેરે ચાર નિષ્કેપાયે જાણવો, નામ સ્થાપના સુગમ છે. ડીને દ્રવ્ય નિષ્કેપમાંજ શરીર, લબ્ધ શરીર તથા યેનાથી જુદો (અતિરિક્ત) દ્રવ્યાચાર આ ગાથાવહે જાણવો.

ળામળ ધામળ વાપળ સિક્ષા વળ સુકરળા
વિરોહીળિ

દ્વવાળિ જાળિ લોળ દ્વવાપારં વિષાળાહિ ॥ ૮ ॥

નામન, ધાવન, વાસન, શિષ્યણ, સુકરણ, જે અવિશેષી દ્રવ્યો છે તે લોકમાં દ્રવ્યાચાર જાણવો તથા વૈદ્યાલીક સુખ ત્રીકત અભ્યયનમાં જુદાં (પેટ, ભરવાને માટે આ લોકમાં જે કમ્પ શિષ્યાય છે તે દ્રવ્યાચાર જાણવો) જાણ અચાર એ પ્રકારે છે (૧) લોકિક (૨) લોકાચાર તેમાં લોકાચાર તે લોક શિષ્યાવન. ધર્મ દ્રવ્યો છે જે અન્યદર્શનીઓ અચારણિ નિર્દેશ કરે છે તે જાણવો, અને લોકાચાર તે

જ્ઞાનદર્શન વિગેરેનો પાંચ પ્રકારે જાણવો, તેમાં જ્ઞાનાચાર આઠ પ્રકારે છે.

કાલે વિણે વહુમાણે, ઉવહાણે તહા અણિગહવણે;
વંજણ અત્ય તદુમથે, અદ્વિહો ણાણ માયારો ॥૧॥

કાળમાં, વિનયથી, બહુમાન પૂર્વક, તપશ્ચર્યાની સાથે, લાજનાર શુદ્ધનો શુભ ન ભૂલતાં સૂત્ર અર્થ અને તે બંને શુદ્ધ ભણે તે આઠ પ્રકારનો જ્ઞાનાચાર છે, હવે દર્શન આચાર આઠ પ્રકારનો છે તે બતાવે છે.

નિસ્સંકિય નિક્કંસ્વિય, નિવ્વિત્તિગિચ્છા અમ્મહાદિદ્વિય
ઉવવૂહ ધિરી કરણે વચ્છલ્લ પમાવણે અદ્વ ॥૨॥

શંકા રહિત, અન્યમતની વાંછા રહિત, સંદેહ રાખ્યા વિના, અમૂઠ દ્રષ્ટિપણે, ભાવ ચડાવી, પડતાને સ્થિર કરીને, બાંધુભાવ રાખી, તન, મન, ધનનો, સદુપયોગ કરી, જેન ધર્મનો પ્રભાવ વધારવો તે તે દર્શનાચાર આઠ પ્રકારનો છે હવે ચારિત્રાચાર આઠ પ્રકારનો છે તે બતાવે છે.

તિન્નેવય ગુત્તીઓ પંચસમિહઓ અદ્વામિલિ યાઓ
પયવણ માર્હ ઉ દ્વમા, તામ્મુટિઓ ચરણ સંપન્નો ॥૩॥

ત્રણ શુભિત તે મન, વચન, ક્રયાને, પાપ વ્યાપારમાં કે ધર્મના સરાગ વિષયમાં ન રોકવું તે શુભિત છે. અને

સંભાળીને ચાલવું, ખોલવું, ખાવું, વસ્તુ લેવી, મૂકવી, અને શરીર વિગેરેનો મેલ અયોગ્ય સ્થાને ન નાખવો તે પાંચ સમિતિ છે. તે આઠ પ્રવચન માતા કહેવાય છે. તેમાં રહેલો ચરણ યુક્ત સાધુ કહેવાય છે.

તપ આચાર ણાર પ્રકરનો છે તે નીચે પ્રમાણે
 અણસળ મૂળો યરિયા વિત્તી સંજેવણં રસચ્ચાઓ
 કાયકિલેસો સંલિણયાય બજ્જો તવો હોહ ॥૪॥
 પાયચ્છિત્તં વિણઓ વેયાવચં તહેવ સજ્જાઓ
 જ્ઞાણં ઉસ્સગ્ગો વિય અઙ્ગિંતરઓ તવો હોહ ॥૫॥

આહાર ત્યાગ, જોણું લોજન, ખાવાની ચીજોનું પ્રમાણ, સ્વાદિષ્ટ વસ્તુનો ત્યાગ, કાયાને કષ્ટ, તથા અંગને સંદેશી રાખવું, એ છ પ્રકારે ણાહ્ય તપ છે.

અને પાપનું પ્રાયશ્ચિત લેવું, શુભીઓનો વિનય કરવો, તેમને યોગ્ય વસ્તુ પુરી પાડવી, ધર્મજ્ઞાન ભાવવું, અશુભ ધ્યાન છોડીને નિર્મળ ધ્યાન કરવું, તથા અહિંસા કરવો, એ છ પ્રકારે અભ્યંતર તપ છે. વીર્યાચાર અનેક પ્રકારે છે.

અણિ મુદ્ધિય વલ્લ વિમ્મિઓ પરકામહજાં જલુત્ત માત્તનો
 જેજહય જહાથામં નાયલ્લો વારિયા યારો ॥૬॥

ધર્મના કામમાં. પરમાર્થના કામમાં, પાતાનું અળ

અને ઉત્સાહ યથા યોગ્ય પણે ઉપયોગમાં વાપરે એ વીચાર-
આર જાણવો. જેમાં ધર્મ ક્રિયામાં ખેસવું, ઉઠવું, નસરકાર
કરવો, જવું, આવવું, એ ખધામાં વિધિ પૂર્વક ઉલ્લાસથી
ચિત્ત સ્થિર રાખીને નિશ્ચલ પણે કરે, આ પાંચ પ્રકારનો
આચાર ખતાવનાર આ સૂત્રજ લાવ આચાર છે એમ ખાધી
જગોએ જાણવું, હવે આચારની પછી આચારની વ્યાખ્યા
કરે છે.

અભિગાઠ (ચીકણાં) કર્મ જેના વડે સર્વથા ચલાયમાન
ધર્મ જાય તે આચાર છે તેનો નિદેષો ચાર પ્રકારે છે,
નામ સ્થાપના છોડીને ડ્રવ્ય નિદેષમાંજ શરીર, લબ્ધ શરીર,
છોડીને તેનાથી જુદો ડ્રવ્ય આચાર તે વાયુ છે, (કે તે
વાયુ ખધાને કંપાવે છે) અને લાવ આચારમાં આ પાંચ
પ્રકારનો જ્ઞાનાદિ આચારજ જાણવો, હવે આગાલ શબ્દનો
નિદેષો લખે છે, આગાલન તેજ સમપ્રદેશમાં રહેવું છે,
તેના ચાર નિદેષા થાય છે, નામ સ્થાપના સુગમ છે,
ડ્રવ્યમાંજ શરીર, લબ્ધ શરીર, શિવાય વ્યતિરિક્તમાં પાણી
વિગેરેનું નિચાણુમાં રહેવાનું છે. અને લાવ આચાર તે
જ્ઞાનાદિક પાંચ આચાર છે. તે આચારો સગાદિ સ્થિત
સ્વાત્મામાં રહે છે. હવે આકર લખે છે, તેની અંદર
આવીને કરે તે આકર, તેના ચાર પ્રકારે નિદેષા છે. ડ્રવ્ય
વ્યતિરિક્ત નિદેષામાં ચાંદી વિગેરેની ખાણ છે અને જ્ઞાન

આધારમાં જ્ઞાનાદિ આચાર છે. તેનું પ્રતિપાદન કરનાર આજ અન્થ છે. નિર્જરાદિ રત્નો જે આત્માના ગુણ છે તે તેમાંથી મળે છે, હવે આશ્વાસ શબ્દ લખે છે, જેમાં આશ્વાસ લેવાય તે, તેના ચાર નિદ્દેષામાં પ્રથમ વ્યતિરિક્તમાં ચાનપાત્ર દ્વીપાદિ (વહાણુ અને દ્વીપ રૂપતાને આધાર ભૂત) લાવાશ્વાસ તે જ્ઞાનાદિ છે, હવે આદર્શ શબ્દ બતાવે છે, જેમાં દેખાય તે આદર્શ, તેના નામાદિ ચાર નિદ્દેષામાં, પ્રથમ વ્યતિરિક્તમાં, દર્પણુ, અને લાવાદર્શ જ્ઞાનાદિ પૂર્વ દ્રષ્ટવ્ય તે છે. કારણુ તેની અંદર ઈત્તંવ્યતા દેખાય છે. હવે અંગ બતાવે છે. જેનામાં પ્રગટ કરાય તે અંગ, તેમાં પ્રથમ નિદ્દેષામાં વ્યતિરિક્ત શરીરનાં અંગ, માથું, ભુજ, વિગેરે લેવાં. લાવ અંગ તે આ, આચાર સૂત્રજ છે. હવે આનીર્ણુ લખે છે. તે ઉપયોગમાં લેવાના અર્થમાં છે. તે આનીર્ણુ નામાદિ છ પ્રકારે છે. પ્રથમ આનીર્ણુ વ્યતિરિક્તમાં, શિંહાદિનું ઘાસ ખાવાનું છોડીને માંસનું લક્ષણ છે, ઘેના આનીર્ણુમાં વાલિન્દ્ર દેશમાં સદ્ગુ (સાયવે) ખાય છે, અને કોકાનુમાં પેયા ખાય છે. હવે કાલા આનીર્ણુમાં જેમદે ઉનાળામાં નસતાયે વંદનને. લેપ લગાવે છે તથા કાપાયિત્રી ગંધ રસવાળી લગાવે છે તથા પાટલ, સિરીશ, અને મન્દિલકા જે હલો બનાવે લખે છે તેની ગાથ..

મમરો વન્દન પંક્તો, અગ્નિ સરમાગ મન્થ કાસાર્દ

સાડાલિ સિરીસ મહ્લિય, પિયાહં કાલે નિદાહંમિ ॥૧॥

[અર્થ ઉપર કહ્યો છે.]

ભાવાચીર્ણમાં જ્ઞાનાદિ પંચક છે. તેનો પ્રતિપાદક આચાર ગ્રન્થ છે. હવે, આ જાતિ લખે છે. જેનામાંથી સંપૂર્ણ જન્મ પામે, તે પણ આર પ્રકારે છે, દ્રવ્ય નિક્ષેપામાં વ્યતિરિક્તમાં મનુષ્ય વિગેરે જાતિ લેવી અને ભાવ આ જાતિમાં જ્ઞાનાદિ આચારને જન્મ આપનાર આજ ગ્રન્થ છે. હવે આ મોક્ષ શબ્દ કહે છે. જેમાં સર્વથા મુકાય તે આમોક્ષણ છે, તે આમોક્ષના આર નિક્ષેપા છે. તેમાં દ્રવ્ય વ્યતિરિક્તમાં, હેડમાંથી પગ છુટો કરવાનું તે, અને ભાવ આમોક્ષમાં, આઠ કર્મને જડ મૂળથી કાઢનાર. આ આચાર ગ્રન્થ છે. ઉપર જતાવેલા આચાર, આચાર, આચાર, આચાર, આચાર, આચાર, આચાર, આચાર, આચાર, આચાર, અને આ મોક્ષ, જો, દક્ષ શબ્દો ક્રિયિત વિશેષ જતાવનારા અને ઘણું જાણે મળતા એક અર્થમાં છે, જેમકે ઈન્દ્રના પર્યાયવાચી શબ્દો શક, પુરંદર વિગેરે છે, અને એક અર્થ કહેનારા, ઈન્દ્ર, ચિત્તિ. જાન્ધ, અનુલોચી, વિગેરે પ્રતિપત્તિના અર્થ મળે જતાવ્યા છે. કહ્યું છે કે—

ધંધાણુ લોમવા ગ્વન્તુ સત્થંમિય લાઘવં અસંમોહો
સંત ગુણ દીવળાવિય પ્પગટ્ટુ ગુણા હવંતે ૫ ॥૨॥

અંધ, અનુલોભતા, લાઘવ, અસંમોહ, સદ્ગુણુ દીપન એ શાસ્ત્રમાં નિશ્ચય કરીને એકાર્થના ગુણો છે (બુદ્ધ બુદ્ધ દેશના રહેવાસી શિષ્યોને સમજવામાં આ પર્યાયોથી અર્થની ઠઠતા સારી થાય છે અને ઘરોળર સમજવાથી તેમાં પ્રવૃત્તિ હોંસથી થાય છે) ॥૭૧॥

હવે પ્રવર્તના દ્વાર કહે છે, લગવાને ક્યારે આચાર બ્રન્ધ કહ્યો તે ણતાવે છે.

**સઢ્વે સિં આયારો તિત્યસ્સ પવત્તણે પંઢમયાણં
સેસાહં અંગાહં ઇકારસ આણુ પુઢ્વીણ ॥૮॥**

બધા તીર્થકરે તીર્થ સ્થાપે તે વખતે પ્રથમ આચાર રનેા અર્થ કહે તેમ પૂર્વમાં અને વર્તમાન અને ભવિષ્યમાં પાણુ જાણુણુ ત્યારપછી ણીત્તં અચાર અંગનેા વિષય કહે, છે અર્થને સાંભળીને શિષ્યોને વિતાર્થે ગાણુધર લગવતેા એજ અનુપૂર્વીવંડે સૂત્રોની રચના કરે છે ॥ ૮॥ આ પહેલો આચારે કહ્યો તે ણતાવે છે

**આયારો અંગાણં પટમં અંગં કુવાલ સ્પહંણિ
કન્થય મોક્કવોવાઓ ઇમયસારો પવયણહમ ॥૯॥**

આ આચાર બ્રન્ધ જાણુ અંગોમાં પહેલું કરીને તેનું પવણુ ણતાવે છે. અરિયાં મેલનેા ઉપાય લે નાણુ કરણુ છે તે ણતાવે છે. આ પ્રગવનેા માર છે કારણુ કે તે સુખજ

મોક્ષનો હેતુ છે. એમ સ્વીકાર્યું છે. અને એ આચારમાં રહેલો, બીજાં અંગોનું અધ્યયન કરવાને યોગ્ય છે. તેથી તેને પહેલું બતાવ્યું છે ॥ ૯ ॥

હવે ગણિદ્વાર કહે છે, સાધુ વર્ગ અથવા ગુણોનો ગણ જેને હોય તે ગણી અને આચારને આધીન ગણિપણું છે તે બતાવે છે.

આચારમ્મિ અહીં જંનાઓહોઠ્ સમણ ધમ્મોઽ
તમ્હા આચાર ઘરો ભણ્ણહ પઠમં ગણિદ્વાણં ॥૧૦॥

જે આચાર, અધ્યયનથી દશ પ્રકારનો ધ્યન્યાદિ અથવા ચરણુ કરણુ આત્મક શ્રમણુ ધર્મ લાગીતો થાય છે, તેથી બધા ગણિપણાના કારણમાં આચાર ધરવાનું પહેલું અથવા મુખ્ય ગણિસ્થાન છે ॥ ૧૦ ॥

(ગણિપણું કોણુ ધરાવે તેનો ઉત્તર એ સૂચવ્યો છે બધા ગુણોમાં મુખ્ય ગુણુ આચાર છે માટે તેનો આચાર સારો હોવો જોઈએ) હવે પરિભાણુ બતાવે છે. આ અધ્ય-યનથી, પદથી, એ બે પ્રકારે બતાવે છે.

બવંમ ચેર મહ્ઓ, અટ્ટારસ પવ સહરિસઓ વેઓ
હવદ્ ય સપંચ ચૂલો વઠ્ઠુ ઘટ્ટુ તરઓ પયમ્મોણં ॥ ૧૧ ॥

તેમાં અધ્યયનથી નવ પદ્ધતિયં નામથી અધ્યયનરૂપ આ શ્રવ્ય છે. અને પદથી હટાર હનાર પદરૂપ છે, જે

શબ્દથી એમ જાણવા છે કે, જેના વડે, હેય, અને ઉપાદેય, પદ્મર્યોતુ' સ્વરૂપ જાણે તે વેદ, આ ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં વર્તનારો આ આચાર ગ્રન્થ છે (આચારને બદલે મૂળમાં વેદ શબ્દ વાપર્યો છે) તેની સાથે પાંચ ચૂડાઓ છે. તેથી પાંચ ચૂડાવાળો થાય છે. કહેવામાં જુને જાણી ખુલાસો કરવાનો હોય તે જાણવાનાર ચૂડા કહેવાય છે. તેમાં પહેલી સાત અધ્યયનવાળી છે. તે આ પ્રમાણે—

પિંડેસૈળ સેલ્લિજરિયાં, માસજ્જાયાય વત્થર્યોંણ સ્મા
 ઉગ્ગહપલ્લિ, મત્તિ,

પિંડેવણા, શર્યા, ઈયાં, વિગેરે સાત અધ્યયનવાળી છે, બીજી સત્ત સત્તિકયા, ત્રીજી ભાવના, ચોથી મુક્તિ, અને પાંચમી તે નિશીયાધ્યયન 'વહુ વહુ રઓ પદ્મગેણ' તિ તેમાં ચાર ચુલિકારૂપ બીજો કૃતસ્કંધ, ઉમેરવાથી જાદુ અને નિશીયા નામની પાંચમી ચુલિકા ઉમેરવાથી બહુતમ, અન્ન અન્નંત, ગમ, પર્યાયરૂપે બહુતમ છે તે પદ પરિમાણરૂપે થાય છે (આતુ' વિવરણ આગળ કરશે) ॥ ૧૧ ॥

કહે ઉપક્રમની અંદર ગમવતારનું કાર છે, તેમાં, આ ચુક્રો: તવ પ્રહાચર્ય અધ્યયનમાં સમાય છે તે જાણવું છે.

આચાર જ્ઞાણત્વો, ધમ્મ ચેરેસુ મોસમોચરહ
 મોડચિય સ્તથ પરિણા, ઈં પિંલિ અન્થો સ્મોચરહ ૧૨૨

સત્થ પરિણા અત્થો, છસ્સુવિ કાયેસુ સો સમો યરહ્
 છજ્જીવણિયા અત્થો, પંચસુવિ વણસુ ઓયરહ્ ॥૧૩॥
 પંચય મહવ્વયાહં, સમોયરંતે ય સવ્વ દવ્વેસું
 સવ્વેસિં પજ્જવાણં, અણન્ત ભાગમ્મિ ઓયરહ્ ॥૧૪॥

આચાર અગ્રનો, અર્થ પ્રત્યર્થમાં આવતરે છે, અને તેપણુ શસ્ત્ર પરિજ્ઞામાં સમુદાય અર્થ સમાય છે ॥ ૧૨ ॥
 અને શસ્ત્ર પરિજ્ઞાનો અર્થ છે તે છ કાયમાં સમાય છે, અને છ જીવણિયાનો અર્થ પંચ મહા વ્રતમાં સમાય છે,
 ॥ ૧૩ ॥ અને પાંચ મહાવ્રત છે તે સર્વ દ્રવ્યોમાં સમાય છે, અને સર્વે પર્યાયોના અનંત ભાગમાં એ દ્રવ્ય સમાય છે. ॥ ૧૪ ॥

• ટીકાકારે ગાથાઓ મહેલી સમજીને ટીકા કરી નથી, માટે આદો અર્થ ઉપર લખ્યો છે. પણ આચાર અગ્ર ને સુલિક્ષ્ણનો જાણવી, એટલે એમ સ્વચ્છું કે, સુલિક્ષ્ણનો પ્રત્યર્થમાં સમાય છે, જાણી ઉપર મુજબ છે. તેમાં દ્રવ્યો તે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે છ લેવાં, અને પર્યાયમાં અશુદ્ધ વસ્તુ વિગેરે છે. તેમના અનંતને ભાગે વ્રતોનો આવનાર થાય. ॥ ૧૨-૧૩-૧૪ ॥

શિષ્યનો પ્રશ્ન, મહાવ્રતોનો જાણા દ્રવ્યમાં આવનાર કેવી રીતે થાય અને સર્વ પર્યાયોમાં કેમ ન થાય ? તેનું સમાધાન કરે છે.

હજીવાણિયા પઠમે, ઘીએ ચરિમેયસવ્વ દવ્વાહં
સેસા મહવ્વયા ચલ્લુ, તદેક દેસેણ દવ્વાણં ॥૧૫॥

છ શ્રવણિકાય પહેલા અને ઊંજમાં છે, અને છેલ્લા-
માં સર્વ ડ્રવ્યો છે, અને ખાડીના મહાવતો ડ્રવ્યના એક
દેશમાં છે. હવે મહાવતનો ઉપર પૂછેલો પ્રશ્ન સમજાવે છે.
તે અભિપ્રાયવટે પ્રેરણા કરી તે બતાવે છે.

ણણુ સવ્વ ણમ પણ્ણા, ણંત ગુણં પઠમ સંજમદ્દાણં
હવ્વિહ પરિવુહ્હીએ, છદ્દાણા સંખયા સેઠી ॥૧॥
અન્નેકે પજ્જાયા !, જેણુવ ઉત્તા ચરિત્ત વિસયમ્મિ
જે તત્તા ણંત ગુણા, જેસિં તમણંત ભાગમ્મિ ॥૨॥
અન્ને કેવલ ગમ્મતિ, તે મહં તેયકે તદવ્વમહિયા ?
एवंपि होय तुह्हा, णाणंत गुणत्तणं जुत्तं ॥३॥
॥चं०॥ सेठीसु णाणदंसण, पज्जाया तेण तप्पमाणेसा
इहपुण चरित्त मेत्तो, वओगिणो तेण ते धोवा ॥४॥

આ ગાથાઓનો દુઃકામાં અર્થ બતાવે છે. (નતુને
અસયાના અર્થમાં છે) સંયમ સ્થાન અસંખ્યાત છે. તેઓમાં
તે અત્યંત છે, તે તેઓનો વિશાગ ન ચાગ એવું, નાહું
આપણે કવિપત્રે તે ખયાથોવટે ખંડિયે તો, અનન્ત, અધિવાગ,
પરિવટેહુપ છે. અને તે ખયાથ સંખ્યાવટે નિષ્ટિ કરીએ

તો બધા આકાશ પ્રદેશની સંખ્યાથી અનન્ત ગણું છે. એટલે આકાશના જેટલા પ્રદેશો છે તેનો વર્ગ કરીએ તેટલું છે. તેથી ખીનું વિગેરે સ્થાનોવડે અસંખ્યાત ગણમાં જવાવડે અનન્ત લાગ આદિવૃદ્ધિવડે છ સ્થાનમાં રહેનારી અસંખ્યેય સ્થાન ગત શ્રેણી થાય છે. આ પ્રમાણે એકપણ સ્થાન સર્વ પર્યાયો યુક્ત હોય તે ગણતરીમાં ગણી શકાય નહિ ત્યારે કેવી રીતે બધા ગણી શકાય ? એટલા માટે, હવે કયા ખીલત પર્યાયો ? છે જેઓના અનન્ત લાગે વતો રહે છે. જે પર્યાયો યુદ્ધિમાં પહોંચે તે લેવા બાકીના કેવળી ગમ્ય છે તેનો લાવાર્થ આ છે કે કેવળી જાણે પણ ન કહેવાય તેવા પર્યાયોને પણ તેમાં ઉગેરવાથી બહુપણું થાય એજ પ્રમાણે જ્ઞાન અને ક્રેય એ બન્નેના તુલ્ય પદ્ધતી બન્ને બદોબરજ છે. તેથી અનન્ત ગુણા ન થાય માટે શિષ્યની આ શંકાને દૂર કરવા આચાર્ય કહે છે જે આ સંયમ સ્થાન શ્રેણી કરી તે બધા ચારિત્ર પર્યાયો નવા જ્ઞાનદર્શન પર્યાય સહિત લઈએ તો પરિપૂર્ણ થાય. સર્વ આકાશ પ્રદેશથી તે પર્યાયો અનન્ત ગુણા થાય. અહિંઆં દુક્ત ચારિત્ર માત્ર ઉપયોગીપદ્ધતી પર્યાયોનો અનન્ત બાગ વૃત્તિપણું સૂચવ્યું તેથી તમારો બતાવેદો દેવ લાણુ પરનાં નથી. હવે સારદાર કહે છે. કેને કયો આર તે બતાવે છે.

अंगार्णं किं सारो ?, आपारो तस्स द्वयह किं सारो ?

અણુ ઓગત્યો સારો, તસ્મ વિચ પરૂ વળા સારો ॥૧૬॥

- અંગોનો શું સાર છે? ઉ. આચાર તેનો શું સાર? ઉ. અનુયોગ અર્થ, અને તેનો સાર પ્રરૂપણા છે ગાથાનો અર્થ સરલ હોવાથી ટીકા નથી ફક્ત અનુયોગ અર્થ એટલે કહેવાનો વિષય અને તેની પ્રરૂપણા એટલે પોતાની ધાર્મ્ય છે તે ણીજાને સમજાવવું વળી

સ્વાર્થે પરૂ વળાણ, ચરણં તસ્મ વિચ હોઈ નિવ્વાણં
નિવ્વાણસ્મ ડસારો અવ્વાવાહં જિણા વિંતિ ॥૧૭॥

પ્રરૂપણાનો સાર આરિત્ર (સદ્ગતિ ન છે. અને તેના વડે ચોટ છે. અને મોક્ષનો સાર અધ્યાણાધ મુખ છે એવું જાને ધર દેવ કહે છે. હવે 'પુતસ્કંધ' અને 'પદના નામાદિ નિરોપા વિરોધે પૂર્વ માફક કહેવા અર્થિ'ના નાવ નિરોપાનું કામ છે. તે જાવ શ્રુતસ્કંધ પ્રહ્યવર્થ રૂપ છે. એથી પ્રદા, - ચરણ એ એ શબ્દોના નિરોપા કરવા તે કરે છે.

વંશસ્મીન ચડકાં, ઠવળાણ હોઈ વંશણુપ્પસી
નજાપદ્દં વળળાણં, નવળહ વળળં નરાણંચ ॥૧૮॥

તેમાં પ્રદા તેના સાર નિરોપા છે. નામ પ્રદા, તે કોઈનું નામ હોવા, આનંદલાભ સ્થાપનામાં અગ્ર વિરોધમાં કાવળા કા પી, અને અવગતના સ્થાપનામાં; પ્રદાનું વર્તેઈ પહેરી

હોય તેવી આકૃતિ વાળી માટી વિગેરે પ્રયત્ની મૂર્તિ હોય
અથવા સ્થાપનામાં કહેવાતા સંબંધમાં પ્રાહ્મણની ઉત્પત્તિ
કેવી ઘટ તે બતાવવી તે પ્રસંગને લઈનેસાત વર્ણ અને
નવ વર્ણોંતરની ઉત્પત્તિ બતાવવી જોઈએ તે બતાવે છે.

एकामणुस्स जाई, रज्जुप्पतीइ दो कया उस्समे
तिण्णेव सिप्प वणिए, सावग धम्ममिच्चत्तारि ॥१५॥

જ્યાં સુધી રૂપલઢેવ લગવાન ગાદીએ જોડા નહોતા
ત્યાં સુધી મનુષ્ય બતી એકજ હતી. અને રાજ ગાદીએ
જોડા પછી લગવંતને આશ્રયીને જે રજા તે ધનિયો! કહે-
વાયા અને જાડીના શોચ કરવાથી અને રૂઢન કરવાથી મુઢ
કહેવાયા અને અગ્નિની ઉત્પત્તિ થતાં તેમાંથી લોકાર વિગે-
રે ના શિષ્ય તથા વેપારની વૃત્તિએ ગુજરાન કરવાથી વેશ્યો!
કહેવાયા અને ભગવાનને ઢેવજ્ઞાન થયા પછી તેમના પુત્ર
ભરત મહારાજાએ ઢાકણી રતન વડે લાંછન કરવાથી તે
શ્રાવકો અને તેજ પ્રાહ્મણો કહેવાયા તે સંબંધમાં સુનિંકાજ
નિચે મુજબ કહે છે. જે રાજાને આશ્રયી રજા તે ધનિય
કહેવાયા અને જીવન ગૃહપતિ કહેવાયા. જ્યારે અગ્નિ ઉત્પ-
ન્ન થયો ત્યારે પાક (સંધવું) ને આશ્રયી શિષ્યીએ અને
વેપારી થયા, તેમનાં શિષ્ય અને વેપાર વડે વેશ્યો ઉત્પન્ન
થયા અને જિનેશ્વર દીઢા લીધી, અને રાજગાદી ભરતને
મળી. ત્યારે જેઓએ શ્રાવકોનો ધર્મ સ્વીકાર્યો તેઓ પ્રાહ્મણ

કહેવાયા. તેઓનું કર્તવ્ય એ હતું કે લોકોને કહેતા 'માહળ, માહળ, અર્થાત્ કોઈ અજ્ઞાન દશાથી જીવોતું દુઃખ વિસારીને તેને મારે તો તેઓ ધર્મ પ્રિય થઈને રહેતા કે જીવને ન મારે, દુઃખ ન દો, આવી માણસોમાં ધર્મ વૃત્તિ કરાવવાથી તેઓ માહળા, ત્રાલળો, કહેવાયા. અને જેઓ શિલ્પ વિનાના તથા ધર્મ રહિત હતા તે અને ખલ છીએ એવું માનીને કામ પડતાં હિંસા, ચોરી વિગેરે કરતાં દુઃખ આવતાં શોભે રૂએ તેથી શુદ્ધ કહેવાયા. એ પ્રમાણે ત્રણ જે શુદ્ધ જાતિઓ કહી. તે અને બીજી જાતિઓ એકવીશમી ગાથા વડે ગતાવશે. હવે વર્ણ અને વર્ણાંતરથી થયેલ સંજોગ ગતાવે છે.

**સંજોગે સોલસગં, સત્તચવળ્લાઽ નવ ય અંતરિણો
ગ ણ દોવિ વિગમ્પા, ઠવળા વંમસ્સ ણાયઞ્ચા ॥૨૦॥**

સંજોગ વડે સોળ વર્ણ થઈ તેમાં માત્ર વર્ણ અને નવ વર્ણાંતર જાણવી. આવર્ણ અને વર્ણાંતર એવા બે ભેદ સ્થાપના પ્રત્ય જાણવા. હવે પૂર્વે કહેલી ત્રણ વર્ણને અથવા પૂર્વે કહેલી માત્ર વર્ણને ગતાવે છે.

**પમદ્દં ચત્તકગાણં, નોરથને હંતિ સત્ત વળ્લાઽ
જાણંતરેસ્સુ ચરમ્મો, વેળ્લા ઞ્ચુદ્ધો ણાયઞ્ચો ॥૨૧॥**

નવ વર્ણ જાતિ જાણવા, અગ્રિય, વેળ્લા, અને શુદ્ધ છે. તેમાંથી એક જાતિના સંજોગથી ત્રણ ત્રણ ઉત્પન્ન થઈ.

જેમકે પ્રાક્ષણીથી ક્ષત્રિય સ્ત્રી સાથે જે પુત્ર થાય તે પ્રધાન ક્ષત્રિય અથવા સંકર કહેવાય એ પ્રમાણે ક્ષત્રિય પુરુષથી વૈશ્ય સ્ત્રી સાથે જાણુવું તથા વૈશ્ય પુરુષ અને શુદ્ર સ્ત્રી હોય તો તે પ્રમાણે દરેકમાં પ્રધાન અને સંકર કહેવા એ પ્રમાણે સાત વર્ણો થાય છે. અનંતરે યથા તે આનન્તર તે યોગોમાં ચરમ વર્ણનો વ્યપદેશ થાય છે જેમકે પ્રાક્ષણુ પુરુષથી ક્ષત્રિયાણી સ્ત્રીથી ક્ષત્રિય થાય વિગેરે અને તે સ્વસ્થાનમાં પ્રધાન થાય છે.

હવે નવ વાણીંતરનાં નામો જતાવે છે ॥૨૧॥

અંબદ્વગ નિસાયાય અજોગવં માગહાય સૂયાય
સ્વત્તા(ય) વિદેહાવિય ચંડાલા નવમગા હૃતિ ॥૨૨॥

અંબાદ, ઉચ્ચ, નિશાદ, અયોગવ, માગધ, સૂત, ક્ષત્તા,
વિદેહ, અને ચાંડાલ એ કેવી રીતે, તે જતાવે છે. ॥૨૨॥

જગં અંતરિણ દ્વગમો, અંબદ્વો ચેવ હોદ્દ ડગમોય
વિદ્યંતરિઅ નિસાઓ, પરાસરં તેચ પુણવેમે ॥૨૩॥

પટિ લોમે સુદાર્દ, અજોગવં માગહો ય સૂઓઅ
જગંતરિણ સ્વત્તા, વેદેહા ચેવ નાયવ્યા ॥૨૪॥

ચિત્તિયંતરે નિયમા, ચંડાલો સોવિ હોદ્દ જાયવ્યા
અણુ લોમે પટિલોમે एवं જ જ ભવે મેયા ॥૨૫॥

આ ગાથાઓનો અર્થ નીચેના લખાણ ઉપરથી જાણવો તે આ પ્રમાણે છે—

અક્ષ પુરૂષ વેશ્યા સ્ત્રી અંબાદ	દ્વિત્રિય પુરૂષ શુદ્રી સ્ત્રી ઉચ્ચ	પ્રાહ્મણ્ય પુરૂષ શુદ્રી સ્ત્રી નિપાદ અં પારાસર.	શુદ્ર પુરૂષ વેશ્યા સ્ત્રી અયોગવ	વેશ્ય પુરૂષ દ્વિત્રિયા સ્ત્રી માગધ
દ્વિત્રિય પુરૂષ પ્રાણ સ્ત્રી સત	શુદ્ર પુરૂષ દ્વિત્રિયા સ્ત્રી દક્ષતા	વેશ્ય પુરૂષ પ્રાણ સ્ત્રી વેદેક	શુદ્ર પુરૂષ અક્ષ સ્ત્રી ચાંડાલ	

ઉપરના કોષ્ટકમાં બતાવ્યા તે પ્રમાણે નવ વર્ણોંતર થયાં. એવે વર્ણોંતરના અયોગથી કોની ઉત્પત્તિ થઈ તે કહે છે.

ઉચ્ચેણં સ્વત્તાણ, સોરાનો વેણવો ચિદ્રહેણં
 અંચદીણ સુદી, ચ શુકસો જો નિસાણે ॥૨૬॥
 મૃગેણ નિસાર્ણે, કુમારઓ મોવિ હોટ ણાયવ્વો
 ણસો ઘોઓ મેઓ, ચડ દ્વિવહો હોંપ ણાયવ્વો ॥૨૭॥
 ળોનો અર્થ પણ નીચેના કોષ્ટકથી જાણવો તે આ પ્રમાણે છે.

ઉચ્ચ પુરૂષ ક્ષત્તાસ્ત્રી સ્વપાક	વિદેહ પુરૂષ ક્ષત્તા સ્ત્રી વેણુવ	નિપાદ પુરૂષ અંબાળી અથવા શુભ્રી સ્ત્રી બુદ્ધસ	શુભ્ર પુરૂષ નિપાદ સ્ત્રી કુકકુરક
---------------------------------------	--	---	--

સ્થાપના પ્રદ્ધ પુરો ધયો. હવે દ્રવ્ય પ્રદ્ધ ગતાવે છે.
 દવં સરીર ભવિઓ, અન્નાળી વત્થિ સંજમો ચેવ
 ભાવેડ વત્થિ સંજમ, ણાયવ્વો સંજમો ચેવ ॥૨૮॥

ન શરીર, ભવ્યશરીર, શિવાય શાક્ય, પરિવારક,
 વિગેદે અન્ય દર્શનીય આધુઓના શરીર માત્ર એટલે સ્ત્રી
 સંગ ત્યાગ પાણુ તત્વ ઓધ વિનાનું પ્રદ્ધચર્ય તન તયા
 વિધવા અથવા પરદેશ ગયેલા પતિવાળી, અથવા પતિને
 દર દેડી લે સ્ત્રી ઇચ્છા વિના પાણુ કુળની મર્યાદાએ
 પ્રદ્ધચર્ય પાળે છતાં કુળીલ સેવનારને સહાયતા કરે તથા
 કુળીલ બીજા પાણે કરાવે તે દ્રવ્ય 'અન બાણુવુ' બાવ પ્રત્ય
 તે આધુઓ સર્વથા અદર ભેદે લે સંયમ પાળે અને
 મન્દ્રિય નિરોધ કરે તે. આ સુતર ભેદે લે સંયમ છે
 તેનાથી ઘણે અંશે મળતું છે. ઉપર જે અદર બિન્
 કયા તે આ પ્રમાણે મન, વચન, કાયાવડે કવ્યું અને
 કનવવું અને અનુભોદવું એ દેવતા સંગંધી વંકિય ગરી-
 ર્થી અને મનુષ્ય નિર્યંત્રીતું આદારિક શરીર તે સંગંધા
 એટલે ત્રણ કરાવુ ત્રણ પેાગ અને જે શરીર તે ત્રણ ના

ગુણાકાર કરતા અહાર ભેદ થાય તે દેવીની સાથે કામ રતિ સુખ ન ભોગવે તેમ મનુષ્ય તથા તીર્થંથ સ્ત્રી સાથે પણ ન ભોગવે તે વ્રણ કરણ સહિત પાળે તે અન્નચર્મા અહર મેદં ભાવ પ્રદ્ય વાણુવું. હવે ચરણના નિદેષા કહે છે.

ચરણમિ હોડ છકં. ગઈ માહારો ગુણો વ ચરણ ચ
ગ્વિત્તમિ જંમિ ગ્વિત્તે. કાલે કાલો જહિં જાઓ
(જોડ) ॥૨૦॥

તે ચરણના નામ વિગેરે છ નિદેષા છે. તે સુગમ નામ સ્થાપના છોડીને, ન શરીર, ભવ્ય શરીર વિના દ્રવ્ય નિદેષે ચરણ વ્રણ પ્રકારે છે ગતિ, ભણુ અને શુભ, તેમાં ગતિ ચરણ તે ગમન ભણુવું. અહાર ચરણ કે કાટુ વિગેરે ખાવાનું છે.

શુભ ચરણ જે પ્રકારે તેમાં લોકિક તે દ્રવ્યને માટે કાચી થવા વિગેરેની શિક્ષા છે અથવા વેદકી વિગેરે : ॥ ખચી અને લોકિકમાં સાધુઓ ઉપયોગ વિના આરિત્ર પાળે અથવા દોષને કાચા માટે ઉપચી આરિત્ર પાળે. જેન કિદાચી નૃપને માણવ. માટે વિનાય રત્ન સાધુએ બાર વર્ષ આરિત્ર પાળ્યું. જેમ ચરણનાં જે કંદે ગતિ આહાર વિગેરે અગત્ય ઉપચા-નમાં હવાય તે. અથવા જે જેમમાં વ્યાજ્ઞાન કરાચ અને માનવ. ન માનવ અને આનમાંથી શાલી જેવા વિગેરેમાં જરૂર તે વેચ અન્ન છે. અને કામ. ચરણનાં વ્રણ તે પમમ્બ વ્રણનાં વિગેરે જે કંદે, વ્યાજ્ઞાન માટે તે કાચવણુ વ્રણનાં.

હવે શાવ ચરણુ કહે છે.

આવે મહ માહારો, ગુણો ગુગ વઓ પસત્ય મપ સન્ધા
ગુણ ચરણે પસત્યેણ, વંમ્વેરા નવ હવંતિ ॥૩૦॥

ભાવ ચરણુ પણુ ગતિ આહાર અને ગુણુ બેદે વ્રુ
પ્રકારનું છે. ગતિ ચરણુમાં આધુ ઉપયોગ પણુ યુગ મ વ
(સાડા વ્રણુ હાથ) દૃષ્ટિથી દેખીને આવે તે, ભક્ષણુ ચરણુ પણુ
યુદ્ધ પિંડ (ગેતાળીશ દોષ રહિત) આહાર ગોચરી વિવેકેમા
વાપરે, ગુણુ ચરણુ તે અપ્રશસ્તમાં મિથ્યા દ્રષ્ટિ અને સન્ધક
દૃષ્ટિઓનો કોઈપણુ જાતનો અભિલાષ (નિયાણુ) કરીને
આશિષ પાળે તે. અને પ્રશસ્તમાં કોઈ પણુ જાતની અભિ-
લાષા વિના મોક્ષને માટેજ આઠ કર્મ છેદવાને માટે મુખ
ઉત્તર ગુણુના સમૂહવાણું જે આશિષ પાળવામાં આવે તે

અહિંઆં, આ પ્રશસ્ત ગુણુવાળા ભાવ આશિષથીજ અ-
ધિકાર છે તેથી નવ અધ્યયન મૂળ અને ઉત્તર ગુણુ મધ.
પદારથ છે તે નિર્જરને માટે ઉપયોગમાં દેવામાં આવે છે.
એ નવના અનુદ્રાગ અર્થે જતાવતાર ન.વેતે કહે છે.

સત્ય પરિણા? લોગ વિજઓર ય સ્વીઓમણિજ્ઞે

સ્વમ્મત્તે

નહ લોગસારનામંર મુવંધે નહ મહાપરિણા ૭ ય ॥૩૧॥
અહમણ ય વિમોરુત્તે ઉચ્છાણસુવંધે, જ નવમ્મમં આણિરં
કલેસો આચારો, આચારગ્નાણિ જેમ્માણિ ॥૩૨॥

આ ગાથાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે પણ એમ સમજવું કે આ નવ અધ્યયન રૂપ આચાર છે અને બાકી બે ણીજા શ્રુત સ્કંધનાં અધ્યયન છે તે અગ્રાણિ એટલે આચારને સહાયતા કરનારાં છે. હવે ઉપદ્યમમાં રહેલો અર્થ અધિકાર બે પ્રકારે છે (૧) અધ્યયનનો અર્થાધિકાર, તથા ઉદ્દેશનો અર્થાધિકાર છે તેમાં પહેલાનું વર્ણન કરે છે.

જિઅસંજમો? અલોગો, જહ વજ્જહ જહયતં પજહિ
 યવંરં ॥

સુહ દુઃખ તિતિ ક્વાવિય, ૨ સમ્મનં ૪ લોગસારો ૨
 ય ॥૨૩॥

નિસ્સં ગયાદ ય દ્વદ્દે, મોહ સમુત્થા પરી સહુવ સગ્ગા ॥૭
 નિજ્ઞાણં ૮ અટ્ટમણ્ નવમે ય જિણેણ ઇવંતિ ૦ ॥૪૪॥

તે સમ્ય પરિજ્ઞામાં આ અર્થાધિકાર છે. એવ સંયમ એટલે જીવોને દુઃખ ન હેવું તથા પિંશા ન કરવી તે વાત જીવોનું અસ્તિત્વ સમજાયે છે તે થાય છે. તેથી જીવોનું અસ્તિત્વ તથા પાપની વિરતિ, ણનાવનાદે. આવી અર્થ અધિકાર છે. હોહ વિજ્ઞયામાં દોહ તે અધ્યયન છે તે સ્વજ્ઞુ એટલે વિજિત ત્વ દોહકવંદ એટલે સવભમાં રહિને સુખને આગાન તે સુખ સમીચી જાણાય તેમ તેણે ન જાણવું તે તત્ત્વનું. જે અર્થ અધિકાર છે. પીંદરને સવભમાં રહિતે અપરો કમાય જીવતા તે એટલે અનુકૂળ સચવા

પ્રતિક્રમ ઉપસર્ગ આવી પડતાં સુખ દુઃખમાં મધ્યસ્થ
ભાવ રાખવો, એવામાં પૂર્વે કહેલા અધ્યયનના વિષયને જાણ-
નારા સાધુએ તાપસ વિગેરેના કષ્ટ અને તપશ્ચર્યાના પ્રતાપે
તેને આઠ ગુણવાળું એન્ધર્ય (અપ્રસિદ્ધિ) પ્રાપ્ત થાય તેને
દેખીને પણ યોનાના નિર્માણ ભાવમાં જલના ન પામતાં દુઃ-
સમ્યક્ત્વપણે રહેવું. અને પાંચમામાં ચાર અધ્યયન વડે
સ્થિરતા કરીને અસાર પરિત્યાગવા વડે એટલે સંસારની મુંઝર
વસ્તુઓનો મોડ છોડીને ત્રણ રત્નરૂપ જ્ઞાન, દર્શન, આશિષ
જે લોકસાર છે તેમાં ઉદ્યમવાળા થવું. છઠ્ઠામાં પૂર્વે કહેલા
ગુણવાળા સાધુ નિઃસ્વાર્થ જનીને અપ્રતિબદ્ધ સ્વરૂપે થવું.
સાતમામાં સંયમાદિ ગુણયુક્ત સાધુને પૂર્વના પાપના ઉદ્યમી
મોડ ઉત્પન્ન કરનારા પરિપક્વ અથવા ઉપસર્ગ થાય તો સમ્યક્
પ્રકારે સંકલન કરવા. આઠમામાં નિર્યાણ છે. તે અંતક્રિયા સમ-
ગુણયુક્ત સાધુએ સારી રીતે કરવી. નવમામાં પૂર્વે કહેલા
આઠ અધ્યયનમાં જે જે અર્થ છે તે શાસન નાયક વક્ત્રમાન
સ્વામીએ જરોજાર પાડ્યો છે. અને તે ણીજ્ઞ સાધુઓ જરો-
જાર ઉચ્ચાદથી પાળે તેથી જતાગ્યો છે. તે કાંડું છે કે—

તિત્યપરો જ્ઞાણાણી, સુરમહિઓ સિદ્ધિવચ્ચયધુ વંમિ
અણિગહિય વલવિરિઓ, સન્વત્થામેસુ ડજ્જમટ ॥૧॥
કિં પુણ અવસેસેહિ, દુઃકવચ્ચય કારણા સુવિહિ પહિ
હાંતિ ન ડજ્જમિયચ્ચં, સપ્પા વાચંમિ માણુમ્મે ॥ ૨ ॥

તીર્થંકર જે ચાર જ્ઞાનનો ધરનાર, દેવતાઓથી પૂજિત, અને નિશ્ચય કરીને મોક્ષમાં જનાર છે છતાં પણ શક્તિ પ્રમાણે બધા અને વીર્યને ઉપયોગમાં લઇને બધા બળથી ઉદ્ધમ કરે છે તેો દુઃખોના ક્ષય કરવાને બાદીના સુવિહિત પુરુષોએ બાત્રીવાળા મોક્ષ માર્ગ માટે વિનવાળા મનુષ્ય જન્મમાં ઉદ્ધમ કેમ ન કરવો: (આ જે ગાથાનો પરમાર્થ એ છે કે તીર્થંકર જ્ઞાનથી જાણનારા અને દેવોથી પૂજિત છતાં મોક્ષને માટે ઉદ્ધમ કરે તેો ખીજા કાલા પુરુષે મનુષ્ય જન્મમાં મુખ્યને બદલે અનેક દુઃખ આવનારાં જાણીને શા માટે મોક્ષ આપનારા ચારિત્ર ધર્મમાં પેતાની 'સ પૂર્ણ' શક્તિથી ઉદ્ધમ ન કરવો ?) હવે ઉદ્દેશનો અર્થાધિકાર સત્ય પરિજ્ઞાનો આ પ્રમાણે છે.

જીવો છક્કામ પરુ, વળાય તેસિં વહેય વંધોસિ ।

વિરહ્ન અહિગારો, સત્યપરિણા ણ ણાયત્ત્વો ॥૩૫॥

તેમાં પહેલા ઉદ્દેશમાં સામાન્યપણે 'જીવનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવું', અને બાદીના ઉદ્દેશમાં વિશેષ પ્રકારે 'પૃથિવીકાલ્ય વિરોધનું અસ્તિત્વ બતાવવું', અને બધાઓને હેંટ જે કર્મનું બાધક છે તેની વિરતિ બતાવવી. આ હેંટ નુકેલ દેખાથી પ્રત્યેક ઉદ્દેશના વિષયમાં નેહવું. પહેલા ઉદ્દેશમાં 'જીવનું અસ્તિત્વ, તેના વધારી બંધન, અને તેનાથી પાછા નહવું' તે વિરતિ જા. અર્થે સત્ય પરિજ્ઞા એ જાણવું જે પર છે. તેમાં ચંદેવ, સત્ય પદમ, નિરોધ બતાવે છે.

દ્રવ્યં સત્થગિગ વિસન્નેહં, વિલક્ષાર લોણ માર્દ્ધવં ।
 ભાવોયદુષ્પ્ય ઉત્તો, વાયાકાઓ અવિરઈ યા ॥ ૩૬ ॥

શસ્ત્રના નિશ્લેષા નામ વિગેરે ચાર પ્રકારે છે. વ્યતિરિ-
 ક્ષ્ણ દ્રવ્ય શસ્ત્ર તે તલવાર વિગેરે. અગ્નિ, વિષ, રનેહ (ત્રી
 તેલ વિગેરે) અમ્લ ક્ષાર, લવણ, (ત્રીકું વિગેરે) છે.
 ભાવશક્તિ તે દુષ્ટ ધ્યાન છે એટલે અંતઃકરણ તથા વચન અને
 કાયામાં જે અવિરતિ છે. તે જીવોને ઘાત કરનારી હોવાથી
 દુષ્ટ વૃત્તિ છે તે ભાવશસ્ત્ર વાળુનું હવે પરિજ્ઞાના પાત્ર ચાર
 નિશ્લેષા કહે છે.

દ્રવ્યં જાણણ પચ્ચક્ષ્ણાણે, દવિણ સરીર ઉવગરણે
 ભાવ પરિણા જાણણ, પચ્ચક્ષ્ણાણંચ ભાવેણં ॥ ૩૭ ॥

દ્રવ્ય પરિજ્ઞા જે પ્રકારે છે. તેમાં જ પરિજ્ઞા અને
 પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા છે. જ પરિજ્ઞાના જે ભેદ છે. આગમથી
 અને નો આગમથી. આગમથી જ્ઞાતા પણ તેનો ઉપયોગ ન
 હોય, નો આગમથી ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં જ શરીર અને
 ભવ્ય શરીર શિવાય વ્યતિરિક્ષ્ણ દ્રવ્ય પરિજ્ઞા જે કુંઠ દ્રવ્યને
 તામે તેમાં સચિત્ત આદિનું જ્ઞાન ઘાય તેથી તે પરિજ્ઞેય
 દ્રવ્યના પ્રધાનપણાથી દ્રવ્ય પરિજ્ઞા છે. તેજ પ્રમાણે પ્રત્યા-
 ખ્યાન પરિજ્ઞા પણ વાળુવી. તેમાં વ્યતિરિક્ષ્ણ દ્રવ્ય પ્રત્યા-
 ખ્યાન પરિજ્ઞામાં દેહ ઉપકરણ વિગેરેનું જ્ઞાન યજ્ઞ અને
 ઉપકરણ તે રજોદરણ વિગેરે હેવાં. કામનું જે ને સાધકનમ

પણે છે. અને ભાવ પરિજ્ઞામાં પણ એ પ્રકાર છે. જ પરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા છે. તેમાં આગમથી જ્ઞાતા અને ઉપયોગ રાગવાવાળો જાણવો અને નો આગમમાં અજ્ઞાન ક્રિયારૂપ અધ્યયનજ છે. નો કાળદનો અર્થ ક્રિયા અને જ્ઞાન એ મિશ્રપણું ઘોલનાર અર્થ છે. તેજ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન ભાવ પરિજ્ઞાને પણ જાણવી. અગમથી પૂર્વ પ્રમાણે છે પણ નો આગમથી પ્રાણાનિષાતની નિવૃત્તિરૂપ જાણવી. તે જન વચન અને કાયાએ ત્રણ યોગ અને કૃત, કાર્જિત અને અનુમતિ (કરવું કરાવવું, અનુમોહવું) એમ નવ પ્રકારે ઇન્દ્રિયાથી અટકવા રૂપ જાણવું. નામ નિષ્પન્ન નિર્દોષો પુરો થયે. હવે આચાર વિગેરે આપનારતા અને તે સહેલથી સમગ્રતથ નરે સ્થાંત ગતાવી વિધિ કહે છે.

એમ કોઈ સત્તએ પોતાનું નવું નગર સ્થાપવાની ઇચ્છાથી જમીનના ભાગો કરીને સરળે ભાગે પ્રવાસોને આપ્યા. તેજ પ્રમાણે કવચે હર કરવા અર્થ (કાંટા વિગેરે) હર કરના તથા જમીન ચરણી કરવા પાકી ઈંદોના ઘોલવાવાળા મહેલ બનાવવા તથા સ્વ વિગેરે સકળ કરવા ઉપદેશ આપ્યો. તેથી તે પ્રવાસોને સત્તના ઉપદેશ પ્રમાણે પોતાનું કાર્ય કરીને ગતવની મહેરગાનીયા ઇન્દ્રિય ભેગે ને કે વચન વ્ય. ઇવાંત છે. તેના ઉપરથી એમ સમજવું કે સત્ત સનાન આચાર્યે પ્રવાસ સમાન સિધ્ધ મહેલને બનાવેલું સંવચ. તેનું

બરોબર સમજતવીને મિથ્યાત્વાદિ કચરો દૂર કરી સર્વ ઉપા-
દ્ધિથી શુદ્ધને દીક્ષા આરોપીને સામાયિક સંયમમાં પદ
કરીને પાછી ઇંદ્રોના ચોતરા સમાન તનોને આપવાં તેના ઉપર
મહેલ સમાન આચારને સમજાવવો. તેમાં રહેલો મુમુક્ષુ બધાં
શાસ્ત્રરૂપ રત્નોને પ્રાપ્ત કરે છે અને મોક્ષતું મુખ મેળવે છે.

હવે અત્ર અનુગમમાં અરબલિતાદિ શુભ લક્ષણવાળું
અત્ર ઉચ્ચારણું તેનું લક્ષણ આ છે.

અપ્પગંથ મહત્થં, વત્તીસા દોસ વિરહિયં જં ચ ।

લક્ષણ જુત્તં સુત્તં, અટ્ટહિય ગુણેહિં ઉવવેયં ॥ ૧ ॥

થોરા બોલમાં મહાન અર્થને અને બાત્રીશ દોષ રહિત
લક્ષણયુક્ત આઠ શુભે કરીને શુદ્ધ બોલવું. તે આ પ્રમાણે છે.

‘ સુગંમે આડસં તેણં ભગવયા ણ્વ મક્કવાયં-
દ્દહ મેગેસિં ણો સ્સણ્ણા ભવહ્ ’ (ત્વ ૧)

અત્રના શુભે બતાવ્યા પછી પહેલું અત્ર ઉપર બતાવ્યું
છે ‘ મુક્તે ’ ઇત્યાદિ આ સત્રની સંહિતાદિ કમવડે વ્યાખ્યા
કરે છે. તેમાં (૧) સંહિતા તે આખું શુદ્ધ અત્ર ઉચ્ચારણું
નેહીએ તે બતાવ્યું. હવે (૨) પદ્મદેહ કરે છે. શ્રી, નમ, યજુમન ! તેન ભગવતા, ણ્વ બલવાસ, વદ, ધેવ, મોક્ષ,
નવતિ, વ્યામાં છેવટનુ પદ દિયા પદ છે. બાત્રીનાં નામ,
નવનામ, વિશેષણ, વિગેરે છે. પદ્મદેહ અત્ર અનુગમ કવ્ય.
પછી હવે અત્રના પદાર્થ શહે છે. એટલે મુખ સંપત્તિ

ભગવાન સુધર્મસ્વામી પોતાના મુખ્ય શિષ્ય જંબૂસ્વામીને આ પ્રમાણે કહે છે.

મેં ભગવાન મહાવીર પાસે આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે (તેમ કહેવાથી અંશકારે પોતાની બુદ્ધિવડે કહેવાનો નિષેધ કર્યો છે. પણ સર્વજ્ઞ મહાવીરે જે કહ્યું તે પોતે કહે છે.)

હે આયુધ્મન (વતિ વિગેરે ઉત્તમ ગુણ હોય છતાં પણ શિષ્યનું આઉંચું જે લાંબુ હોય તો પોતે સારી રીતે ભણીને ખીલ્લને ભણાવી શકે માટે આ શિષ્યને આશિર્વાદનું વચન છે) મેં સાંભળ્યું છે પણ પરંપરાએ નહિ.

અહિંચાં આચાર સત્ર કહેવાની ઈચ્છાથી તેનો અર્થ તીર્થકરે કહ્યો હોવાથી 'તેમ' શબ્દવડે આયુધ્મન વિશેષતઃ તીર્થકરને પણ સાગુ પડે, અથવા 'જામ્બવત' શબ્દવડે સુધર્મ માં સ્વામી પોતે પણ સમજાય, એટલે ભગવાનના વચનને વ્યર્થ કરતા એવા મેં સાંભળ્યું તેથી શુરનો વિનય બતાવ્યો તથા 'જામ્બવત' શબ્દવડે શુર પાસે સ્ત્રી મેં સાંભળ્યું તેમ તમારે પણ શુરકુલ કામ એવેથી એમ સમજ્યું. (આયુધ્મન શબ્દના સુહા સુહા કામ એવું બતાવ્યા પાછલાં તે અર્થ 'જામ્બવતે' તરફ 'જામ્બવત' એ એ પાડવદર છે તેમ જાણી લક્ષ્મણા ભગવન સમક્ષે એવું આદિ ઉ ઉત્તમ ગુણુ સુધર્મ ભગવાન છે એમ સમજ્યું. માને મું વિનિચે મધુ તે 'તે' શબ્દ વડે જાણ્યું. આપ્યેય મ હ વડે કૃત દેવ (ક્રમ. ૫૬) કહે કરવા વડે આચાર્ય સ્વર્ગથી ગિરવપ્યું

કહ્યું. 'દૃષ્ટ' શબ્દ વડે આ ક્ષેત્ર, પ્રવચન, આચારમાં, અથવા શસ્ત્ર પરિજ્ઞામાં સંબંધ છે અથવા આ સંસારમાં દેટલા છવે જે જ્ઞાનઆવરણીય આદિ આઠ કર્મ યુક્ત છે તેમને સંજા (સ્મૃતિ) થતી નથી. આ પદાર્થ બતાવ્યો છે હવે પદવિ-ગ્રહમાં સમાસ ન હોવાથી બતાવ્યો નથી. હવે આલના એટલે શંકા થાય તે કહે છે.

અકાર વિગેરે નિષેધ કરનારા લઘુ શબ્દનો સંભવ ગણિ-યાય છતાં શા માટે નો શબ્દ નિષેધ માટે વાપર્યો ? હવે પ્રતિ અવસ્થા (સમાધાન) કરે છે. તમારું કહેવું ઠીક છે. પણ ગણિ નો શબ્દ વાપરવામાં પ્રેક્ષાપૂર્વકારિતા (વિશેષ હેતુ) છે તે બતાવે છે જે અકાર વિગેરે લઘુઓ તો સર્વ નિષેધ થાય જેમ ઘટ નહિ તે અઘટ તેથી ઘટનો ગિલકુલ નિષેધ થયો પણ તેવો અર્થ લેવો નથી કારણકે પ્રજાપના અવમાં દશ સંજા સર્વ પ્રાણીઓને બતાવી છે તે બધાનો અકાર શબ્દથી નિષેધ થાય. હવે દશ સંજા બતાવે છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નમાં મહાવીર ભગવાન ઉત્તર આપે છે. દશ સંજા છે. સાંભળો—(૧) આકાર (૨) ભય (૩) મૈથુન (૪) પરિવ્રંદ (૫) ક્રોધ (૬) માન (૭) માયા (૮) લેાન (૯) મૌગ (૧૦) લોકસંજા. આ દશે સંજાનો સર્વથા નિષેધ થાય છે તે ન થાય માટે 'નો' શબ્દ વાપર્યો. નો' ના ઉત્તર અર્થ સર્વ નિષેધતાની પણ છે. તેમ આજ નિષેધ પણ બતાવનાર છે જેમકે 'નો' ઘટ બોલતાં ઘટનો અર્થાત સમ-

જાત્ય તેમ પ્રકરણાદિ પ્રસકતતુ' વિધાન પશુ ધાય તે વિધીય
 માત કરતાં પ્રતિપેદ્ય અવયવ ઓવાદિ નિપેદ કરવાથી ણીજે
 સમન્તય અથવા ઘટને ગદ્યે પટ વિગેરેની પ્રતીતિ ધાય.
 પ્રતિપેદ્યવતિ સમસ્તં પ્રસક્તમર્થે ચ જગતિ નો શબ્દઃ
 સં, પુનેસ્તદે વયવોવા તસ તદર્થાન્તરં વા સ્વાત્ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયો છે. અર્થમાં
 પણ સર્વ સંજ્ઞાનો નિપેદ કરવો નથી પણ જે વિશિષ્ટ સંજ્ઞા
 એટલે જેનાવડે આત્માદિ પદાર્થતુ' સ્વરૂપ જેમાં જીવોતુ'
 એક ગતિમાંથી ણીજી ગતિમાં ગમન કેવી રીતે ધાય છે તેની
 સંજ્ઞા (જ્ઞાન) કેટલાક જીવોને નથી એમ 'નો' શબ્દવડે
 જતાવવું છે. હવે નિર્યુક્તિકાર સત્ત્વના અવયવોના નિપેદાનો
 અર્થ જતાવે છે.

દદ્વે સચિત્તાર્ક, ભાવેણ ભવણ જાગણા સ્વપ્ના
 મતિ હૌહ જાગણા પૂણ, અણુભવણા કમ્મ સંજુત્તા ॥૨૮

સંજ્ઞા શબ્દ નામાદિ ભેદથી ચાર પ્રકારે જે નામસ્થા-
 પન. સુષુપ્ત છે અને દ્રવ્યમાં સ્પર્શીર જ્ઞાન સ્પર્શીર જે રીતે
 અતિચિત્તમાં અચિત્ત અચિત્ત અને ચિત્ત એમ ત્રણ ભેદ છે.
 સ્વચિત્ત તે સ્વયં વિગેરે દ્રવ્યથી પાત જેવવત વિગેરેની સંજ્ઞા
 કશય તે અચિત્ત તે સ્વચ્છદિથી, અને અચિત્ત તે સ્વયં
 વિગેરેથી તે સંજ્ઞાને કોષ ધાય તે સ્વચ્છદિ.

જાત્ય સંજ્ઞામાં અનુભવ અને જ્ઞાન સંજ્ઞા છે. તેમાં

થોડું કહેવાતું હોવાથી જ્ઞાન સંજ્ઞા યતાવે છે. મનન એટલે મતિ તે અવબોધ છે. તે મતિજ્ઞાન વિગેરે પાંચ ભેદ છે. એટલે જ્ઞાનના પાંચ ભેદમાં કેવળજ્ઞાન શ્રાયિક્ષ લાવમાં છે. અને મતિ, શ્રુત, અવધિ, અને મનપર્યય એ ચાર જ્ઞાન શ્રય ઉપશમ લાવમાં છે. તે શ્રાયિક્ષી અને શ્રાયઉપશમિક્ષી સંજ્ઞાઓ વાણ્ણવી અને અનુભવ સંજ્ઞામાં પોતાના કહેલા કર્તવ્યોથી તેનાં કૃણ ભોગવતાં હોવાને જે બોધ થાય છે તે અનુભવ સંજ્ઞા વાણ્ણવી. તેના ક્ષોણ ભેદ છે તે યતાવે છે.

**આહાર ભય પરિગ્રહ, મેઢુણ સુખ ટુકાવ મોહ વિતિ-
ગિચ્છા**

કોહ માણ માય લોહે, સોગે લોગે ય ધમ્મોહે ॥ ૩૫ ॥

આહારની ઇચ્છા તે આહાર સંજ્ઞા, આ સંજ્ઞા તેજસ શરીર નામના કર્મના ઉદયથી અને અસાતા વેદની યતાં સર્વે સંસારી હોવાને ક્ષોણ વધતા પ્રમાણમાં ભુણ લાગે છે તે વાણ્ણવી, ભય સંજ્ઞા તે ત્રાસરૂપ વાણ્ણવી પરિગ્રહસંજ્ઞા તે મૂઢાંરૂપ વાણ્ણવી. મેઢુણ સંજ્ઞા તે સ્ત્રી પુરૂષને પરસ્પર પ્રેમ થાય તે પુરૂષ વેદ વિગેરે વાણ્ણવી. આ મોહનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે. મુણ દુઃખ એ બે સંજ્ઞાઓ સાતા અને અસાતારૂપે અનુભવતાં વેદનીય કર્મના ઉદયથી છે. મોહ સંજ્ઞા તે મિથ્યા કર્મનરૂપ મોહના ઉદયથી છે વિગિચ્છા સંજ્ઞા તે ચિત્તની વિપ્લુતિ (જામણ)થી મોહના ઉદયના નય

જ્ઞાનાવરણીયતા ઉદ્યથી છે. કાંઈ સંજ્ઞા અપ્રીતિરૂપ, માન સંજ્ઞા ગર્વરૂપ, માયા સંજ્ઞા વક્રતારૂપ, અને લાલ સંજ્ઞા ગૃહ્ણિરૂપ છે. શોક સંજ્ઞા વિપ્રલાપ તથા વેમનસ્થરૂપ છે. આ ગથી મોહના ઉદ્યથી જાણવી. લોક સંજ્ઞા પોતાની ઇન્દ્રિય ગમે તેમ વિકલ્પ કરીને લોકોમાં આચરણ થાય છે તે, જેમકે પુત્ર વિનાના પ્રાણીને લોક (સ્વર્ગ)ની પ્રાપ્તિ) નથી. કુતરા છે તે યજ છે. વિપ્ર દેવો છે. કાગરા દાદાઓ છે. મોરોના પીંછાના વાપરવાથી ગર્જા રહે ઇત્યાદિ કેટલીક વાતો જાન આવરણના કાય ઉપગમથી તથા સ્વાર્થરૂપ મોહના ઉદ્યથી સંજ્ઞા થાય છે.

ધર્મ સંજ્ઞા કામ સંજ્ઞા વિગેરે ઉત્તમ છે તે મોહનીય કર્મના પ્રય ઉપશમથી થાય છે, એ સામાન્યપણે સેવાથી પચ્ચિન્દ્રિય સ્મરણાદિ તથા મિથ્યાદિઓને પણ કામ છે. પણ જ્યોત્ સંજ્ઞા તે અવ્યક્ત ઉપરોગ રૂપ છે. તે વેદાના સ્મરણને ઉપર નાકાપણે વિગેરે વિન્દ રૂપ છે. તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને શાકું કાય ઉપશમ થતાં આ સંજ્ઞા થાય છે તેમ જ્ઞાનને પણ નાકાપણે તે પદોમાં પ્રવેશી જાવ સંજ્ઞાની જ્ઞાન સેવાથી તેના સ્મરણ છે. અને તેનો મિથ્યા કર્યો જ્ઞાનને કે કેવલ કે પ્રવેશને પ્રતિ ના પ્રતિનું જ્ઞાન મથી તેને પ્રિયમ મનને પ્રિયમ મત મરે માત્ર પ્રે છે—

તે જ્ઞાન પુરિત્યજ્ઞાઓ તા દિમાઓ જ્ઞાનજ્ઞો

અહમંસિ, દાહિણાઓ વા દિસાઓ આગઓ અહ-
મંસિ, પચ્ચત્થિમાઓ વા દિસાઓ આગઓ અહમં-
સિ, ઉત્તરાઓ વા દિસાઓ આગઓ અહમંસિ,
ઉડ્ઢાઓ વા દિસાઓ આગઓ અહમંસિ, અહો
દિસાઓ વા આગઓ અહમંસિ, અણ્ણવરિઓ વા
દિસાઓ અણ્ણદિસાઓ વા આગઓ અહમંસિ, ણ્વ
મેગેસિ ણો ણાયં ભવતિ (સૂ. ૨)

તં વ્રહ્મથી લઈને શવતિ સુધી સૂત્ર છે. તેમાં પાંચાના
પ્રતિજ્ઞાતાના અર્થનું ઉદાહરણ છે. અને પુરત્થિમા વિગેરે
પ્રાકૃત શેઠી અને મગધદેશની ભાષાના અનુચારે અર્થિ પૂર્વ
દિશા જાણવી તેમા પાંચમી વિગદિત લેવી અને વા મગધથી
ઉત્તર પક્ષની અપેક્ષાને આધારથી વિરુદ્ધ અર્થ જાણ્યેા જેમકે
ખાનું અથવા સૂતું એ પ્રમાણે પૂર્વથી કે દક્ષિણ દિશાથી પુ
આયેા પુ. અર્થિ જે દેખાડે તે દિશા જાણવી એ વળિ
સદજ એટલે દ્રવ્ય અથવા દ્રવ્યના ભાગનેા વ્યવદેશ કરે જે
(પ્રીકારને સૂત્ર સુગમ હોવાથી ખુદકો અર્થ કર્યા નથી પણ
એમ જાણવું કે પૂર્વ દક્ષિણ પશ્ચિમ ઉત્તર ઉંડ તથા નીચી
અથવા ધીજી કોઈ દિશા કે પુનઃપાંચી પુ આયેા તે
કેટલકે કોઈને જાણમાં નથી) એવે વિગા શબ્દના વિ. ૧
નિયુક્તિશઃ કહે છે.

નામ ઠવણા દવિણ, સ્થિતે તાર્વેય પળવગ ભાવે
 ણસ દિસા નિક્સેવો, સત્ત વિહો હોઈ ણાયવ્વો ॥૪૦॥

નામ, સ્થાપના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, તાપ, પ્રજ્ઞાપક, ભાવ, એમ
 સાત રૂપે દિશાનો નિક્ષેપો જાણવો. સચિત્ત આદિ કોઈ
 વસ્તુનું દિશા એવું નામ, તે નામ દિશા. ચિત્રમાં લખેલ
 જંબૂદ્વીપ વિગેરેના નકશામાં દિશાના વિભાગ સ્થાપવા તે
 સ્થાપના દિશા છે. હવે દ્રવ્ય દિશાનો નિક્ષેપો કહે છે.

નેરસ પયંસિયં સ્વલુ, તાવઈ ણસું ભવે પણ સેસું
 જં દવ્વં ઓગાઠં, જહણ્ણયં તં દસ દિસામં ॥ ૪૧ ॥

દ્રવ્યદિશા આગમથી અને નો આગમથી એમ બે
 પ્રકારે છે. આગમથી દિશાનો જાણનારો પણ ઉપયોગ ન
 રાખે, અને નો આગમથી જશરીર ભવ્ય શરીર છોડીને વ્ય-
 ત્તિરિક્ત તેર પ્રદેશ વાળું વ્ય તેને આશ્રયી નિશ્ચયે આ પ્રવ-
 ત્તિ છે તે, તેર પ્રદેશમાં રહેલુંજ. તે દ્રવ્ય દિશા છે પણ દશ
 દિશાવાળું દેટલાકે કહેલું હતે ન લેવું.

પ્રદેશ એટલે પરમાણુ તેમના વડે ઉત્પન્ન થયેલ કાર્ય
 દ્રવ્ય તેટલા પ્રદેશો એટલે ક્ષેત્રના તેટલા પ્રદેશોમાં રહેલું એથી
 નાનું દ્રવ્ય આશ્રયીને દશ દિશાનો વિભાગની પરિકલ્પનાથી
 દ્રવ્ય દિશા જાણવી. તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે. ત્રણ
 બાહુકવાળા નવ પ્રદેશ ચિત્રીને ચારે દિશામાં એક એક
 ચંદ્રની તુલિ કરવી. હવે ક્ષેત્ર દિશા કહે છે.

અટ્ટ પણ્ણો સ્યગો, તિરિયં લોયસ્સ મજ્જ ચારંમિ
 ણ્ણ પભવો દિસાણં, ણ્ણેવભવે અણુ દિસાણં ॥ ૪૨ ॥

તિર્યક લોકના મધ્ય ભાગમાં રત્ન પ્રભા પૃથિવીના ઉપર બહુમધ્ય દેશમાં મેઝુ પર્વતના અંતરમાં બે સૌથી નાના પ્રતર છે. એના ઉપર ચાર પ્રદેશ ગાયના સ્તનના આકારે અને નિચે પણ તેવીજ રીતે ચાર એમ આઠ પ્રદેશનો એખુણ્ણો રચક નામનો ભાગ છે. ત્યાંથી દિશા અને અનુ દિશાઓની પ્રવૃત્તિ થઈ છે તેની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે. તેઓનાં નામો કહો છે.

હંદ મ્ગેહ્ જમ્માય, નેરુની વારુણી ચ વાષઠા
 સંમા હંસાણાવીચ, વિમલાચ તમા ચ યોદ્ધવ્વા ॥૪૩॥

એમાં ઇંદ્રના વિજય દ્વારને અનુસરીને પૂર્વ દિશા બાણવી. બાણીની પ્રદક્ષિણાર્થી સાત બાણવી, ઉંચી તે વિમલા અને નીચી તે તમા બાણવી. એમનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

કુપ્પ સ્સાહ્ હુક્કર, ણ્ણપણ્ણા અણુત્તરાચ્ચેવ
 ચરો ચરો ચ દિન્ન, ચરોહ અણુત્તરાહુગ્ગિ ॥૪૪॥

ચાર માથા દિશા તે બળે પ્રદેશ આદિ બળે પ્રદેશ ઉત્તરે વંપલી અને ચાર વિદિશાઓ એક પ્રદેશ સ્વનારૂપ એમાં ઉત્તર વૃદ્ધિ નથી. અને ઉંચી નીચી દિશાનું એકું તે અનુ-૨ છે તે ચાર પ્રદેશ વિગેરે સ્વનાવાણું બાણુ વળી—

અંતો સ્સાહ્ આર્ઓ, યાહિર પાસે અપવ્વજ દસિઆઓ

સવ્વાણં તપણ્ણા, સવ્વાય ભવંતિકહ જુમ્મા ॥ ૪૫

એ બધી એ મધ્યમાં સાદિક છે, કારણ કે રૂચકને લીધે છે. અને બહારથી અલોકને આશ્રયી રહેવાથી અપર્યાવસિત (અનન્ત) છે, દશે પણ દિશાઓ અનન્ત પ્રદેશાત્મિકા થાય છે. અને બધી દિશાઓમાં જે પ્રદેશો છે તે ચારે ભાગે ભાગતાં ચાર ચાર શેષવાળા થાય છે તે બધા પ્રદેશરૂપ દિશાઓ આગમની સંજ્ઞાએ કહી જુમ્મા શબ્દવડે બોલાય છે આગમમાં આ પ્રમાણે છે.

કહ્ણં ભંતે? જુમ્મા પળ્ણત્તા ગોઘમા ચત્તારિ
જુમ્મા પળ્ણત્તા, તજહાકહ જુમ્મે તે ઉણ દાવર જુમ્મે
કલ્લિઓણ સ્વે કેળ્લેણં ભંતે એવં વુચ્ચહ્ ગાયમા
જ્ઞેણંરાસી ચ્ચુપ્પજ્જ વસિણ્ણિયા, સ્વેણં વહ્ જુમ્મે એવં
તિપ્પજ્જ વસિણ્ણ, તેણ્ણ વુપ્પજ્જ વસિણ્ણદાવર જુમ્મે, પ
પ્પજ્જ વસિણ્ણ કલ્લિઓણ્ણિ.

ગાતમ સ્વામી પુછે છે હે ભગવન! કેટલા યુગ કયા છે? ઉત્તર-હે ગાતમ ચાર યુગ કયા છે (૧) કુલ યુગ (૨) ચ્યેલ (૩) કાપલ યુગ (૪) કલ્લેણ યુગ. પ્રશ્ન માટે એક શ્લોક છે? ઉત્તર. હે ગાતમ જે વસીલાથી ચાર ચાર વર્ષે તેમાં કેટલા ચાર ચાર વર્ષ રહે તે જુગ યુગ

જાણવા, તથા પ્રદેશ વધે તેા ંચોજ, એ વધે તેા ઠાપર, અને એક વધે તેા કથોજ, યુગ્મ એમ જાણવું. હવે તેઓનું મંદ્યાન કહે છે.

સગહુઢી સંટિઆઓ, મહાદિસાઓ હવંતિ જ્વલારિ
 મુનાવલી ય જરો, દો જંવ હવંતિ જ્યગાનિયા ॥૪૬॥

પૂર્વ વિગેરે ચાર મોટી દિશાઓ શકટ ઉર્ધ્વી (ગારના ઉંટડાના આધાર) મંદ્યાન વાળી છે. અને વિદિશાઓ મુનાવળીના આધારે છે. અને ઉચી નીચી બંને દિશાઓ ક્યક આધારે છે. હવે તાપ દિશાઓ બતાવે છે.

જસ જઓ આહુઓ, ઉદેહસા તસવ હોદ્દ પૃથ્વ દિસા
 જત્તોઅ અસ્થમેહુઢ, અર દિસા કાઢ ણાવઠ્ઠા ॥૪૭॥
 દાહિણ પાસંમિય દાહિણા દિસા ઉત્તરા ડ વામંણં
 મયા જ્વલારિ દિસા, તાવચ્ચિત્તંડ અસ્થવાયા ॥૪૮॥

હવે જે દિશામાં નર્થ ઉદ્ય થઈને તાપ આપે તેને પૂર્વ દિશા કાઢવા તાપ દિશા કહેવી. અને નર્થ નર્થ આધારે તે પશ્ચિમ દિશા પૂર્વ તરફ મોં કરીને ઉત્તર દિશા તેા જરણી ણાવળી દિશા અને ડણી ણવળી દિશા દિશા જાણી. તા પાપ વાપ તેટલા કાણુ દિશાને મંદ્યાન આધારે વિગેરે દિશાને કહે છે. તેમ જીવે તેમ જીવે છે. તે જીવે તેમ જીવે મંદ્યાન જે

જે મંદરસ્સ પૂર્વેણ મણુસ્સા દાહિણેણ અવરેણ
જે આવિ ઉત્તરેણં, સવ્વેસિં ઉત્તરો મેરુ ॥૪૯॥

સવ્વેસિં ઉત્તરેણં, મેરુ લવણો ય હોઈ દાહિણભો
પૂર્વેણં ઉટ્ટેઈ, અવરેણં અત્યમહ સૂરો ॥૫૦॥

મેરૂ પર્વતના પૂર્વથી જે મનુષ્યો ક્ષેત્ર દિશાને અંગીકાર કરે છે. તે રૂચકની અપેક્ષાએ જાણવી. તેઓના ઉત્તરમાં મેરૂ અને દક્ષિણમાં લવણુ સમુદ્ર જાણવો, આ પ્રમાણે તાપ દિશા સ્ત્રીકારી છે (અહિંઆં સમજવાતું છે કે આપણે જમૂદ્રીપના દક્ષિણમાં ભરત ક્ષેત્રમાં છંદએ એટલે આપણી અપેક્ષાએ એરવૃત ક્ષેત્ર ઉત્તરમાં છે. પણ એજ મેરૂની અપેક્ષાએ આપણે તેની ઉત્તરમાં છીએ કારણ કે સૂર્ય ગોળાકારે ફરતાં આપણી જે પશ્ચિમ તેજ તેમની પૂર્વ દિશા થાય છે વિગેરે ગુરૂ ગમથી જાણવું) હવે પ્રજાપક દિશા કહે છે.

જત્થયજો પળ્લવઓ, કસ્સ વિસાહઈ દિસાસુ ય
ણિમિત્તં

જત્તો સુહોયઠાઈ, સાપુન્વા પચ્છઓ અવરા ॥૫૧॥

પ્રજાપક (બોલનારો) કોઈપણ જગ્યાએ ઉભેલો હોય તે દિશાઓના ણળથી કંઈપણ નિમિત્ત કહે તે જે દિશામાં સન્નુય એસે તે પૂર્વ અને પાછળની અપર (પશ્ચિમ) જાણવી. નિમિત્તનો કહેનારો આ ઉપલક્ષણથી અન્ય પાણુ કોઈ બીજો

व्याख्यान करे ते पद्य तेभां गण्यो. इवे पीथु दिशाञ्च
 आधवाने ऋते छे.

दाहिण पासंमि उदाहिणा दिसा उत्तराउ वामेणं ।
 ग्यासि मन्तरेणं, अण्णा चत्तारि विदिसाओ ॥५२॥
 ग्यासिं चैव अट्टण्ह मंतरा अट्टुंति अण्णाओ ।
 मोलस सरीर उस्सयवाहल्ला सन्व तिरिय दिसा ॥५३॥
 हेट्ठा पायतलाणं, अहोदिसा सीस उवरिमा उट्टटा ।
 ण्या अट्टारसवी पण्ण वगदिसा मुणे यन्वा ॥५४॥
 एवं पकप्पि आणं दसण्ह अट्टाण्ह चैव य दिसाणं ।
 नामाहं वुच्छामि जहक्कमं आणु पुब्बीण ॥५५॥
 पूव्वाय पूव्व दक्खिण दक्खिण तह दक्खिणावरा संघ ।
 अवरा य भवर उत्तर उत्तर पुव्वुत्तरा चैव ॥५६॥
 सामुत्थाणी कविला खंलिज्जावन्तु तहेव आहिधम्मा ।
 परिया धम्माय तहा सावित्ती पण्ण विन्तीय ॥५७॥
 हेट्ठा नेरइयाणं अहोदिसाउ वरिमा उ देवाणं ।
 ग्याहं नामाहं पण्णव गस्सा दिसाणंतु ॥ ५८ ॥

ये अण आधान्ते नरक छे अनां अर्थं गन्तव्यं
 श्रीणे (पद्य टीका श्री नथी) पूर्व दिशा तरङ्ग मोहं इदीने
 उवा इदीने तो जगते दामे इदिलु दिशा अने अने दामे
 उत्तर दिशा तामुवी. इरेक ये दिशानी वचभां अण विदि...

(પુણ્યો) જાણવા ॥ પર ॥ એ આઠની વચમાં ધીણ આંદ
 દિશાઓ છે. તે મળીને સોળ જાણવી. શરીરની ઉચ્ચાઈના પ્ર-
 માણમાં સર્વે તિર્યક્ દિશાઓ જાણવી પડ. લોકતું સ્વરૂપ
 મનુષ્યાકારે છે. યગ પહોળા કરીને ઉભા રહેતાં બે યગની
 વચ્ચેનો ભાગ તે અધો (નીચી) દિશા જાણવી. અને માથાના
 ઉપરની ઉર્ધ્વ (ઉચ્ચી) દિશા જાણવી તેનું ધીણું નામ વિ-
 મળા છે. આ અઠાર દિશાઓ પ્રજ્ઞાપના દિશાઓ જાણવી.
 ૫૪. આ પ્રમાણે કલ્પિત દશ અને આઠ મળી અઠાર દિ-
 શાઓ છે. તેના નામ અનુક્રમે કહું છું. ૫૫. પૂર્વ, પૂર્વ
 દક્ષિણ, દક્ષિણ પશ્ચિમ, પશ્ચિમ પશ્ચિમોત્તર, ઉત્તર, ઉત્તરપૂર્વ,
 સમુત્થાણી, ઠપિલા, ખેલિલ, અહિધમાં, પર્યાધમાં, સાવિત્રી,
 પ્રજ્ઞાવિત્રી, નરકની હેઠે અધોદિશા છે અને દેવલોકની ઉપર
 ઉર્ધ્વ દિશા છે. આ નામ પ્રજ્ઞાપના દિશાનાં છે ૫૬. ૫૭.
 ૫૮. હવે એમનાં સંસ્થાન (આઠાર ણતાવે છે)

**સોલસ તિરિયદિસાઓ સગજુહી સંઠિયા મુણેચ્ચવા
 દોમહ્લ ગમૂલાઓ, હદ્દેઅ અહોધિ ય દિસાઓ ॥ ૬૦ ॥**

સોળે તિર્યક્ દિશાઓ શકટ ઉર્ધ્વ (ગાડાના ઉંટણ)
 ના આકારે જાણવી. એટલે પ્રજ્ઞાપકના પ્રદેશમાં સાંકડી અને
 બહાર પહોળી છે. નારકી અને દેવલોકની નીચલી અને ઉ-
 પલી દિશાઓ શરાવલા (ચપળીઆ)ના આકારે જાણવી. કા-
 રણ દે માથાના મૂળમાં અને યગના મૂળમાં નાની રેવાથી

મલ્લક અને જુદા, તળીઆ) ના આકારે જતી વિશાળ ધાતુ છે. આ બધાનું તાત્પર્ય યંત્રથી જાણવું (યંત્ર મળ્યું નથી) હવે ભાવ દિશા બતાવે છે.

મણુયા તિરિયા કાયા, તહ્હગ વીવા ચઝકગા ચઝરો
દેવા નેરહ યાવા, અઢરમ્હોંતિ ભાવદિસા ॥ ૬૦ ॥

મનુષ્યના ચાર ભેદ ધાય છે (૧) સંમૂર્ણનજ (પુરુષા-
દિક્ષના મળ મૂત્રથી જન્મેલા) (૨) કર્મ ભૂમિના ગર્ભજ (૩)
અકર્મભૂમિના ગર્ભજ (૪) અંતર્દીપના ગર્ભજ, તે પ્રમાણે
તિર્યંચોમાં બે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા
અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા એ ચાર ભેદ છે. અને પૃથિવી, પાણી
અગ્નિ, વાયુ, એ ચાર કાયા છે. તથા વનસ્પતિકાયામાં, અગ્ર,
મૂળ, સ્કંધ અને પર્વ, એ ચારમાં કયાં ણીજ હોય તે ણીજ
પ્રમાણે ચાર ભેદ થયા. તેમાં નારદીય અને દેવને ઉગેરતાં
અદાર ભેદે જીવને વ્યપદેશ કરાય છે (આ અદાર ભેદે
જીવ બતાવ્યો) ભાવ દિશા તે પ્રકારે અદાર જાણવી
આહિં સામાન્ય દિશાનું અવલોકન કરતાં જે દિશામાં જીવને
અવિગ્ન (ન અટકવા) પામે ગતિ આગતિ સ્વપ્ન કરી
તે સર્વજ સંબંધે છે. તે દિશાવડે આપણે અધિકાર છે
તેથી તેને નિયુક્તિકાર સાધ્યત્ બતાવે છે. કારણ કે ભાવ
દિશાથી અવિનાશી (અચેત્ સદેનારી) પ્રસંગના સ-
મ્બંધથી અધિકૃત છે તેથી તેને અદેવ ધીજ દિશાને
ચિંતવીએ છીએ.

પણ વગ દિસદ્વારસ, ભાવ દિસા ઓઽવિ તત્તિ યા ચેવ
 હક્કિકં વિંધેજ્ઞા, હવંતિ અદ્વારસ દ્વારા ॥૬૧॥

પણ વગ દિસાણ પુણ, અહિગારો એત્થ હોઙ્ગ ણાયવ્વો
 જીવાણ પુગ્ગલાણ ય, ણ્યાસુ ગયા ગઈ અત્થિ ॥૬૨

પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાએ અઠાર ભેદે દિશા છે. અને અહિં
 ભાવદિશા પણ તેજ પ્રમાણે પ્રત્યેક સંભવે છે. એથી એકેક
 પ્રજ્ઞાપક દિશાને ભાવદિશાના અઠાર અંક વડે ગુણવા. તેની
 સંખ્યા $૧૮ \times ૧૮ = ૩૨૪$ એમાં ઉપલક્ષણથી તાપદિશા વિગે-
 રેમાં પણ તથા સંભવ યોજના કરવી. ક્ષેત્ર દિશામાં પણ
 ચાર મહાદિશાઓનો સંભવ છે પણ વિદિશા વિગેરેનો સંભવ
 નથી કારણ કે તેઓમાં ફક્ત એક પ્રદેશપણું હોવાથી તથા
 ચાર પ્રદેશપણું હોવાથી સંભવ નથી ॥ ૬૧-૬૨ ॥ આ
 દિશા સંયોગને સમૂહ તે પૂર્વે ' અણ્ણ યરિઓ દિસાઓ
 આગઓ અહમંસિ, 'કહેલ વચનથી લીધો છે. સુત્રનો અવય
 વાર્થ આ પ્રમાણે છે. અહિં દિશા શબ્દથી પ્રજ્ઞાપક
 દિશા પૂર્વાદિ ચાર અને ઉર્ધ્વ અધો મળીને છ ચહુણુ ઠરી છે
 અને ભાવ દિશા તે અઠારે પણ છે, અનુદિક્ ચહુણુ કર-
 વાથી પ્રજ્ઞાપકની ધાર વિદિશા જાણવી. (ઉપરના ચાર ખુણા
 તથા નીચલી પૂર્વે કહેલી ચાર દિશા તથા ખુણા મળીને
 ધાર જાણવા) તેમાં અન્નનીઓને આવો યોધ નથી તથા સ્ત્ર-
 નીઓને પણ ક્રેટલાકને હોય અને ક્રેટલાકને ન હોય કે, હું

અમુક દિશામાંથી આવ્યો છું' (જન્મ લીધો છે.) એવ મેગોમિ
જોણાયં મ્વડત્તિ એ પ્રમાણે પ્રતિવિશિષ્ટ દિશા અને વિદિ-
શામાંથી મારું આવવું થયું એવું કેટલાક જીવો નથી જાણતા.
આ કહેવાનું તાત્પર્ય વાક્ય છે (ઉંવવાઈ સૂત્રની ટીકાને આ-
ધારે આ ત્રીજા સૂત્રનો અવતરણુ લાગ છે. અને ચુલ્લિકાના
અભિપ્રાય પ્રમાણે 'મવિમ્સામિ' શબ્દ વડે પર્યંત ઉપસંહાર
વાક્ય છે, ભવતિ સાથે તંજહા એટલું અધિક વાક્ય છે.

હવે નિર્ચુલિકાકાર તેજ કહે છે.

કેસિંચિ નાણસણ્ણા, આત્થિ કેસિંચિનત્થિ જીવાણં
કોડહં પરંમિલોણ, આસી કયરા દિસાઓવા ॥૬૩॥

કેટલાક જીવો જેમને જ્ઞાના વરણીય કર્મનો (વધારે)
ક્ષય ઉપશમ હોય તેમને જ્ઞાન સંજા છે. કેટલાકને તે આ-
વરણુ વધારે હોવાથી જ્ઞાન સંજા નથી લેવી સંજા નથી તે
જાતાયે છે કે હું પરલોકમાં એટલે પૂર્વ જન્મમાં મનુષ્યાદિ
કર્મ ગતિમાં હતો? એનાવડે ભાવ દિશા લીધી, અથવા કઈ
દિશાથી હું આવ્યો? એના વડે તો પ્રજાપદ વિશ્વા લીધી.
નેમકે કોઈ દારૂના નિસામાં કોચ્ચન ઘેરાયલો જેનું મન અ-
વ્યક્ત વિજ્ઞાનવાળું છે. તે જુલોને શેરીમાં પછી ગયેલો તેની
વાસને લીધે આવેલા કૃતરાથી તેનું મોહું નડાય તે સમયે
તેને ઘેર કોઈ લાવે તોપણ નસામાં શું બન્યું તે નસે ઉ-
ત્તરો પછી જાણતો નથી કે હું ક્યાંથી આવ્યો છું તેવી રીતે

બીજી ગતિમાંથી આવેલો વિશિષ્ટ જ્ઞાનરહિત મનુષ્ય વિગેરે પણ જાણતો નથી હવે ઉપલીજ સંજ્ઞા નથી પણ તેને બીજી સંજ્ઞાઓ પણ નથી તે સૂત્રકાર બતાવે છે.

અત્થિ મે આયાં ઉવવાહૃણ, નત્થિ મે આયાં ઉવવાહૃણ, કેહં આસી ? કે વાહ્ઓ ચૂણહૃહ પેચાં ભવિસ્સામિ ? (સૂ. ૩)

અસ્તિ તે મારો આત્મા વિદ્યમાન છે છઠ્ઠી વિલક્ષિત અતે હોવાથી 'મમ' સાથે શરીરનો સંબંધ બતાવ્યો કે શરીરનો માલીક અંદર રહેલો આત્મા તે નિરંતર ગતિમાં પ્રવૃત્ત થયેલો તે ખોતે જીવ છે. હવે તે કેવો છે ? આપ યાતિક છે. ફરી ફરીને એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં જવું તે ઉપપાત છે. તેમાં થવું તે આપયાતિક છે. આ સૂત્રવડે સંસારીનું સ્વરૂપ બતાવે છે. તે મારો આત્મા આ પ્રકારે છે કે નહિ તેવું જ્ઞાન કેટલાક અજ્ઞાની જીવેને નથી હોતું અને હું કોણ છું પૂર્વ જન્મમાં નારકીય, પશુ, મનુષ્યાદિ કે દેવ હોતો, અને ત્યાંથી આ મનુષ્ય જન્મમાં આવેલો છું. અને મરણ પછી ફરી વખત હું ક્યાં પેલા ઘડશિ એ પ્રમાણે કોઈ બાલનું જ્ઞાન નથી હોતું. જો કે અહિં બધી જગોપદ ભાવ દિશાવડે અધિકાર અને પ્રજાપક દિશાવડે છે. તેખનુ પૂર્વ સૂત્રમાં સાદાત્ પ્રજાપક દિશા લીધી છે અને અહિં તે ભાવ દિશા છે એમ બતાવવું. વાલીની શંકા, અહિંયાં અંસારીઓને

દિશા વિદિશામાંથી આવવા વિગેરેની વિશિષ્ટ સંજ્ઞા નિષેધ થાય પણ સામાન્ય સંજ્ઞાનો નહિં. આ વાત સંજી, જે ધર્મી આત્મા છે તેને સિદ્ધ કયાં પછી થાય છે. કહ્યું છે કે ધર્મી સિદ્ધ થાય તો ધર્મનું ચિંતવન થાય છે. હવે તમારો માનેલો આત્મા પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણ ગોચરથી, દૂર હોવાથી તેની સિદ્ધિ નહિં થાય અને તે પ્રમાણે વિચારીએ તો આત્મા પ્રત્યક્ષથી અર્થ (આત્મા) સાક્ષાત્કારીથી વિષયી થતો નથી (નન્દો નન્દર દેખાતો નથી) કારણ કે તે દંદ્રિયોના જ્ઞાનથી દૂર છે. અને અતીન્દ્રિયપણું સ્વભાવથી પ્રકૃષ્ટ પણે છે. અને અતીન્દ્રિય પણાથીજ તેનું અભ્યભિચારી કાર્ય વિગેરેનું ચિન્તન તેના સંબંધ ગ્રહણ કરવાનો અસંભવ છે. (અતીન્દ્રિય તે સર્વજ છે. અને તે જાણે, પણ ણીજાં સામાન્ય માણસન જાણે નો કેવી રીતે માને) જેવી રીતે પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થતા નથી તેવી રીતે અનુમાન પણે પણ સિદ્ધ થતો નથી, કારણ કે આત્માના અપ્રત્યક્ષ પણાથી તેની સામાન્ય સ્વભાવ શક્તિની ઉત્પત્તિ ન થાય તથા ત્યાં બુદ્ધિ પૂર્વક અનુમાન પણ કેવી રીતે થાય, જેમ આ જે પ્રમાણુ લાગુ ન પડે તેમ આગમ પ્રમાણની વિવિધાના પ્રતિપાદ્યમાનમાં અનુમાનના અંતનો ભાવ છે અને તેથી જ જગોને બાદ અર્થમાં સંબંધનો અભાવ હોવાથી અ.પ્રમાણુ છે. આવવા પ્રમાણુ પણ માનીએ. નો પસ્પર વિરથી હોવાથી આગમ પ્રમાણુ નકારું છે (જુદા જુદાં આગમો કેટલે કેટલે જાન્યને નિર્નેતરમાં એકજ આગમ નથી તેથી બધા પ્રમાણુ નહી

જૈનાગમને નમાને) અને તેના વિના સકલ અર્થની ઉત્પત્તિ પણ અર્થો પત્તિથી સિદ્ધ થતી નથી. તેથી જે પ્રત્યક્ષ અનુમાન, આગમ, ઉપમાન, અર્થોપત્તિથી, દૂર છે. અને આ સંબંધી છઠ્ઠા પ્રમાણના વિષયનો અભાવ છે. તે આત્મા સિદ્ધ પ્રતિજ્ઞા.

અર્થ શકતોજ નથી તે પ્રયોગથી બતાવે છે (૧) આત્માનથીજ હેતુ. દૃષ્ટાંત.

કારણ તે પ્રમાણ પંચકના વિષયથી દુર છે. ગદ્યેકાના શીંગડા માફક.

તેના અભાવમાં વિશિષ્ટ સંજ્ઞાના પ્રતિષેધનાં અભાવના સંભવ વડે સૂત્રની ઉત્પત્તિજ નથી (વાદી કહે છે કે. પ્રમાણ પંચકથી આત્મા સિદ્ધ થતો નથી તે પછી સૂત્રની રચના કરવાનું કારણ શું) જૈનાચાર્યનું સમાધાન,

તમે જે કહ્યું તે સઘળું ગુરૂની એવા કર્યો વિના સ્વચ્છંદાચારનું વચન છે સાંજળો.

પ્રતિજ્ઞા.

(૧) આત્મા પ્રત્યક્ષજ છે, તેનો ગુણ જ્ઞાન છે તેનું ચોતાના જ્ઞાનથીજ સિદ્ધપણું છે. અને સ્વસંવિત્ નિષ્ટાઓ

દ્રષ્ટાંત

વિષયની વ્યવસ્થિતિઓ છે. ઘટ પટ વિગેરેને પણ રૂપાદિ ગુણ પ્રત્યક્ષ પણ આંખની સામેજ છે તેથી, મરણના અભાવના પ્રસંગથી ભૂતોનો ગુણ ચૈતન્ય છે એવી શંકા ન કરવી.

અરણ્ય કે તેઓનો તેની સાથે હુમેશાં સન્નિધાનનો સંભવ છે. ત્યાગવા યોગ્ય, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય. ત્યાગવું લેવું, એ બંધાની પ્રવૃત્તિના અનુમાન વડે આપણી માફક પારકા આત્માની પણ સિદ્ધિ થાય છે. આ પ્રમાણે એજ દિશાએ ઉપમાન આદિ પ્રમાણને પણ પોતાની ખુદ્ધિ વડે પોતાના વિષયમાં ડાહ્યા માણસે યથા સંભવ યોગવાં કેવળ મૈત્રીન્દ્ર (નિનેશ્વર) ના આ આગમ વડેજ વિશિષ્ટ સંજ્ઞા નિયેધના દ્વારા વડે હું છું એમ આત્માના ઉદ્દેશ્ય વડે આત્માનો સદ્ભાવ સિદ્ધ કર્યો છે. અને જૈનાગમ શિવાયના બીજા આગમો અનામ પુરૂષના બનાવેલાં હોવાથી એ પ્રમાણજ છે.

અહિ આત્મા છે. એનાજ વડે ક્રિયાવાદિઓના બધા ભેદો સમાયા અને આત્મા નથી, એ વચનવડે એ ક્રિયાવાદીઓના મતોનો આની અંદર સમાવેશ કરેલો છે. અને અજ્ઞાની તથા વેનચિકના બધા ભેદો તેમાં સમાતા હોવાથી સમાવ્યા છે જેનેતરના ભેદો આ પ્રમાણે છે.

અસિદ્ધ મયં કિરિયાણં, અકિરિય વાદ્દેણ હોદ્દ ચુલસીદ્ધિ
અન્નાણિય મત્તટ્ટી, વેણદ્ આણં ચ વત્તીસા ॥ ? ॥

૧૮૦) ભેદ ક્રિયાવાદીઓના છે અને એ ક્રિયાવાદીના ૮૪) ભેદ છે અને અજ્ઞાનીના ૬૭) ભેદ છે. તથા વિનયવાદી ઓના ૩૨, ભેદ છે.

તેમાં ૯૫, ૧૨૫, આદ્યસ. બન્ધ, પુન્ય, પાપ, સંવર,

નિર્જરા, અને મોક્ષ એ નવ પદાર્થ છે તે સ્વ, પર, એ એ ભેદથી તથા નિત્ય અને અનિત્ય એ એ વિકલ્પ વડે તથા કાળ નિયતિ સ્વભાવ, ઇશ્વર, અને આત્મા, એ પાંચ બધા સાથે ગુણતાં $૬ \times ૨ \times ૨ \times ૫ = ૧૨૦$ ભેદ ક્રિયા વાદીના થયા આતુ અસ્તિત્વ માનનારા આ પ્રમાણે કહે છે.

(૧) જીવ સ્વથી અને કાળથી નિત્ય છે, (૨) જીવ સ્વથી અને કાળથી અનિત્ય છે (૩) જીવ પરથી અને કાળથી નિત્ય છે (૪) જીવપરથી અને કાળથી અનિત્ય છે એ પ્રમાણે કાળના ચાર ભેદ થયા, એ પ્રમાણે નિયતિ, સ્વભાવ, ઇશ્વર, આત્મા વિગેરેના ચાર ચાર વિકલ્પ થાય, તે પાંચ ચોકડાં ગણતાં ૨૦) થાય. આ જીવ સાથે થયા. આ પ્રમાણે અજીવવાદી આદના ભેદો લેવા એટલે ૧૨૦) ભેદ થયા તેમાં સ્વથી એટલે પોતાનાજ રૂપવડે જીવ છે પણ પરની ઉપાધિવડે હવ પણ કે દીર્ઘપણની માફક નથી તે નિત્ય અને શાશ્વત છે. પણ ક્ષણિક નથી કારણ કે તે વર્તમાનની માફક ભૂત અને ભવિષ્યમાં પણ છે કાળથી એટલે કાળજ આ દુનિયાની સ્થિતિ અને ઉત્પત્તિ તથા પ્રસયનું કારણ છે

કયું છે ક:—

કાલઃ પરતિ ભૂતાનિ, કાલઃ સંહતં પ્રજાઃ ।

કાલઃ સુદંત, જાગર્ષિ, કાલોઽન્નિ કુર્ગતિ કાલઃ ॥ ૧ ॥

કાલઃ સંહતં પરિપક્વ કહે છે. અને તેજ વર્તમાન

નો નાશ કરે છે. બધા ચુતેલા હોય તોપણ કાળ તો જાગેજ છે. મારે કાળ દુઃખેથી પણ ઉલ્લસન યથ શક્યતા નથી. અને તે અતિન્દ્રિય છે. તથા થોડા કાળે તથા ઘણા કાળે થતી ક્રિયાથી જાણાય છે. હીમ, ગરમી, વર્ષા, વિગેરેની વ્યવસ્થાનો હેતુ છે. તથા દાણુ, લવ, મુદુર્ન, પ્રહર, અહોરાત્ર, માસ, રૂતુ, ગ્રયન, સવત્સર, યુગ કલ્પ, પદ્યો-પમ, સાગરોપમ, દિવ્યપિણી, અવસ્થિણી, પુદ્ગલ પરવર્તન, અતીત, અનાગત, વર્તમાન, સર્વ, અદ્વા વિગેરેનો વ્યવહારરૂપ છે. તથા ણીત વિકલ્પમાં કાળથીજ આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે. પણ પહેલા અને ણીત વિકલ્પમાં બેદ જોટલો છે કે આ અનિત્ય છે અને પૂર્વનો નિત્ય હતો તિત્ત વિકલ્પમાં પર આત્માથીજ સ્વ આત્માની મિટ્ટિ સ્વીકારી છે

પણ કેવી રીતે પરથી આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી શકાય ? ઉત્તર આનો પ્રશ્નિદાજ છે કે સર્વે પદાર્થ પર પદાર્થના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ. પોતાના રૂપનો અભિદેહક છે. એમકે સ્વીકારી અપેક્ષાએ સ્વ પદ્મનું જ્ઞાન છે અને પદ્મની અપેક્ષાએ સ્વીકાર્યાનું જ્ઞાન છે. એમજ આત્મા વિચારના સ્વયં, કુંચ, વિગેરે દેખીને તેનાર્થ જુને એ પદાર્થ તેમાં આત્મા પદ્મની ભુદિ પ્રવર્તે છે તેમજ આત્માનું સ્વરૂપ તે પદ્મનીજ મિટ્ટિ આત્મ છે પણ તેમની સેકે નથી. એવ રીતે મિટ્ટિ મિટ્ટિ થયે સર્વ વિકલ્પમાં પદ્મનીજ સ્વરૂપ

છે એ ચાર વિકલ્પ છે. તે પ્રમાણે ખીલ્લ નિયતિથીજ આત્માનું
સ્વરૂપ નિશ્ચય કરે છે.

આનિયતિ શું છે ? ઉત્તર પદાર્થોનું જેવી રીતે અવ-
શ્યપણે થવાપણું હોય તેને યોજનારી નિયતિ છે.—

પ્રાપ્તવ્યો નિયતિવલા અથેણ ગોર્થઃ

સોવસ્યં ભવતિ નૃણાં શુભોઽશુભોવા

ભૂતાનાં મહતિ કૃતેપિહિ પ્રયત્ને,

ના ભાવ્યં ભવતિ ન ભાવિનોસ્તિ નાશઃ ॥૧॥

નિયતિ બળના આશ્રયથી જે પદાર્થ મેળવવાનો હોય
છે તે સ્વાય શુભ હોય કે અશુભ પણ તે માણસોને અવશ્ય
મળે છે. હવે તે અટકાવવા કે ફેરફાર કરવા માણસો પ્રયત્ન
કરે તો પણ લાવીનો નાશ ન થાય અને અભાવ્યની પ્રાપ્તિ
ન થાય.

આમસ્કરી નામના પરિવાટના મતને પ્રાયઃ અનુસરનારી છે.
ખીલ્લ દેટલાક સ્વભાવનેજ અંસારની વ્યવસ્થામાં જોડે છે.

પ્રશ્ન એ સ્વભાવ શું છે ? ઉત્તર—વસ્તુને યોતાનોજ તેવો
પરિણતિ ભાવ તે સ્વભાવ છે. કળું છે કે.

કઃકંટકાનાં પ્રકરોતિ તૈશ્વર્યં, વિચિત્રભાવં મૃગ-
પશ્ચિનાંચ

સ્વભાવતઃ સર્વં મિદં પ્રવૃત્તં. ન કામ ચારોઽસ્તિ વૃત્તઃ
પ્રયત્નઃ ॥૧॥

કાંટાઓની તીક્ષ્ણ અણીને કોણ બનાવે છે ? અને મૃગ તથા પક્ષીઓમાં વિચિત્ર ભાવ કોણ ઉત્પન્ન કરે છે ? ખરી રીતે તે બધું સ્વભાવધીજ ધાય છે. તેમાં કોઈ ખાસ મહેનત લેતું નથી. ત્યારે પ્રયત્ન શામાટે મુખ્ય ગણવો ?

સ્વભાવતઃ પ્રવૃત્તાનાં, નિવૃત્તાનાં સ્વભાવતઃ

નહિ કર્ત્તેતિ ભૂતાનાં, ષઃ પश्यति स पश्यति ॥

સ્વભાવથી પ્રવર્તેલા છે. અને સ્વભાવથી નિવૃત્ત થયેલા છે તેવા પ્રાણીઓનું હું કંઈ પણ કરનારો નથી એમ જે માને છે તેજ દેખે છે. (દેખતો છે)

केनाज्जितानि नयनानि मृगाङ्गनानाम्,

कोऽलङ्करोति रुचिराङ्ग रुहान् मयूरान

कश्चोत्पलेषु दलसंनिचयं करोति,

कोवादधाति विनयं कुलजेषु पुंससु ॥ ૩ ॥

મૃગક્ષીઓની આંખો કોણ આંજવા ગયું છે, તેમજ મયુર વગેરેના પીછામાં શોભા કોણ કરવા ગયું છે. અને કમળની પાંખડીઓને સારી સુંદર રીતે કોણ ગોઠવવા વ્લય છે તથા કુળવાન પુરુષના હૃદયમાં વિનય કોણ મુકવા વ્લય છે ? (કોઈ નહિ. તે બધું સ્વભાવધીજ ધાય છે એવું સ્વભાવવાદી માને છે).

હવે ખીજા દહે છે કે આ બધું જીવ વિગેરે જે કંઈ

છે તે ઈશ્વરથીજ ઉત્પન્ન થયું છે. અને તેથીજ સ્વરૂપમાં રહે છે. પ્રશ્ન આ ઈશ્વર કોણ છે ? ઉત્તર—અણિમાદિ અશ્વર્ય યોગથી તે ઈશ્વર છે.

કહ્યું છે કે:—

અજ્ઞો જન્તુરનીશઃસ્થા, દાત્મનઃ સુખ દુઃખયોઃ ॥
ઈશ્વર પ્રેરિતો ગચ્છેત્, શ્વઞ્નં વા સ્વર્ગ મેવ વા ॥૧॥

અજ્ઞાનતુ આત્માના સુખ દુઃખના કારણમાં અસમર્થ છે પણ ઈશ્વરના પ્રેરાયલો સ્વર્ગ અગર નર્કમાં જાય છે. તથા ખીનઓ કહે છે કે છવાદિ પદાર્થ કાલાદિથી સ્વરૂપને પામતા નથી ત્યારે કેવી રીતે છે ? ઉત્તર આત્માથીજ છે. પ્રશ્ન એ આત્મા કોણ છે ? ઉત્તર—આત્માથી ખીલું નહિ એવું અદ્વૈત માનનારા વિશ્વની પરિણતિ રૂપ આત્માજ માને છે કહ્યું છે કે—

एक एवहि भूतात्मा, भूते भूते व्यवस्थितः

एकधा बहुधा चैव, द्रश्यते जल चन्द्र वत् ॥२॥

નિશ્ચયે એકજ ભૂતાત્મા સર્વ ભૂતોમાં રહેલો છે. અને તે એકલો છતાં જેમ ચંદ્ર પાણીમાં લુહો લુહો દેખાય છે, તેમ તે આત્મા, ભૂત ભૂતમાં દેખાય છે. વળી કહ્યું છે કે—
पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भावयम्' इति

જે આ જગતમાં ણધું થયું છે અને થવાનું છે તે સર્વકું એક પુરુષજ છે. વિગેરે એ પ્રમાણે અહુવ પણ

પોતાથી અને કાળથી નિત્ય છે ઇત્યાદિ ઉપર પ્રમાણે બધું
 યોજવું. તેવીજ રીતે અક્રિયાવાદીઓના પણ ભેદ છે. તે ના-
 સ્તિત્વ વાદી છે. તેઓમાં પણ, જીવ, અજીવ, આશ્રવ, બંધ,
 સંવર, નિર્જરા, તથા મોક્ષ એ સાત પદાર્થ છે. તે સ્વ અને
 પર એ બે ભેદવડે તથા કાળ, યદ્યદ્ધા, નિયતિ, સ્વભાવ,
 ઇશ્વર, અને આત્મા, એ છ ભેદોવડે ચિંતવતાં-૮૪) વિકલ્પ
 થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. જીવ સ્વતઃ એટલે પોતાનાથી
 અને કાળથી નથી તેમજ જીવ, પરથી અને કાળથી (સિદ્ધ થતો)
 નથી. આ પ્રમાણે કાળ સાથે લેતાં બે ભેદ થયા, તેજ પ્રમાણે
 ચદ્વદ્ધા તથા નિયતિ વિગેરેમાં પણ સર્વે જીવ પદાર્થમાં બાર
 થાય એ પ્રમાણે અજીવમાં પણ બાર લેવા. તે બાર સમક
 એટલે ૮૪) થયાં તેનો અર્થ આ છે. જીવ પોતાના કાળથી
 નથી અહિં પદાર્થોના લક્ષણવડે સત્તા નિશ્ચય કરાય છે. અથવા
 કાર્યથી નિશ્ચય કરાય છે? અને આત્માનું તેવું કંઈ પણ
 લક્ષણ નથી કે જેનાવડે અમે તેની સત્તા સ્વીકારીએ. ? તેમ
 આજુઓથી પર્વત વિગેરેનો સંભવ ધાય તેમ પણ નથી. વળી
 લક્ષણ અને કાર્યવડે વસ્તુ ન મેળવીએ તો તે વિદ્યમાન નથી
 જેમ આકાશનું કમળ વિદ્યમાન નથી તેમ, તેટલા માટે આ-
 ત્મા નથી. બીજાં વિકલ્પ પણ જે આત્માને પોતાથી નથી
 સ્વીકારતો તે આકાશના કમળની માફક પરથી પણ નથી.
 અથવા સર્વ પદાર્થોનાજ પર ભાગમાંના અદર્શનથીજ સ્વ
 અવાંક (?) ભાગ સૂક્ષ્મપણુથી અને ઉભય (તે બન્ને) ના

અન ઉપલબ્ધિથી સર્વં અનુપલબ્ધિથી, નાસ્તિત્વને સ્વીકારીએ છીએ. કહું છે કે—

યાવદ્ હૃદયં પરસ્તાવદ્ ભાગઃ સ્વચ નદૃશ્યતે. इत्यादि

જેટલું દેખાય છે તેટલોજ ભાગ પછવાડે છે. અને તે દેખાતો નથી વિગેરે તથા ચદૃશ્યથી આત્માનું અસ્તિત્વ નથી (નાસ્તિત્વ છે). પ્રશ્ન, આયદૃશ્ય તે શું છે ? ઉત્તર— અનલિસંધી (અનાયાસે) અર્થની પ્રાપ્તિ થાય તે ચદૃશ્ય છે.

अतर्कितो पस्थि तमेव सर्वं, चित्रं जनानां सुख दुःख
जातम्,

काकस्य तालेन यथाभि घातो, न युद्धि पूर्वोत्र वृथाभि
मानः ॥१॥

सत्यं पिशाचास्म वने वसामो, भेरिं कराग्रैरपि न
स्पृशामः

घटच्छयासिद्धयति लोक यात्रा, भेरिं पिशाचाः
परिताडयन्ति ॥२॥

વિના વિચારનું આ માણસોનું આશ્ચર્યકારક સુખ દુઃખનું ધવું તે ઉપસ્થિત થયેલુંજ છે. જેમ કાગડાના બેસવાથી તાડનું પડવું થાય તે જેમ કાગડાએ પાડ્યું નથી તેમ જગત્માં જે કંઈ થાય છે, તે યુદ્ધિ પૂર્વક નથી. પણ તેમાં લોકોનું ખોટું અભિમાન છે (કે જે આ કર્યું) ૧.

અમે વનના પિશાચો છીએ તે ખરૂં છે. અમે હાથથી ભેરીને અડકતા પણ નથી તો પણ યદ્વચ્છાએ લોકો એકલા ધાય છે અને કહે છે કે પિશાચો ભેરીને વગાડે છે. ૧. (પંચ તંત્રમાં આને મળતું એક દ્રષ્ટાંત છે. કોઈ લશ્કરમાંથી છુટો પડેલો ભેરીવાળો સિંહના મારથી મરી ગયો અને તેની ભેરી વાંદરાના હાથમાં આવી તે કોઈ વખત વગાડે અને તે પહાડમાં જાય તે લોકને સંભળાય તેથી આશ્વખા-શ્વના લોકો ગભરાયા કે પહાડની અંદર પિશાચો ભેરી વગાડી ડરાવે છે. તેથી લોકો ડરીને નાસવા લાગ્યા તેમાં કોઈ હિંમતવાને ફલ લઈ વાંદરાઓને એકલાં કરી તેમની ચાસેથી ભેરી લઈ લીધી અને લોકોનો વહેમ મટાડ્યો ? જેમ કાગડાના ખેસવાથી તાડતું ઝાડ પડે તો પણ તેમાં કાગડાની ગુદ્ધિ નથી કે મારા ઉપર તાડ પડશે, તેમ તાડનો અભિ-પ્રાય નથી કે કાગડા ઉપર પડું. છતાં તે ખેડ ધાય છે. એ પ્રમાણે, ણાકીતું પણ વિના વિચારતું, અજ્ઞ કૃપાણી, આતુર ભેષજ, અંધ કંટક વિગેરે દ્રષ્ટાંતો પણ જાણી લેવાં એ પ્રમાણે ણધા પ્રાણીઓનાં, જન્મ, જરા, મરણ વિગેરે લોકમાં જે કંઈ ધાય તે ણધું કાકતાલીય ન્યાય માફક જાણવું, એવીજ રીતે, નિયતિ સ્વભાવ, ઇશ્વર, આત્મા વિગેરેથી પણ આ આત્માને, અસિદ્ધ કરવો, (એટલે આત્માની દરેક રીતે અસિદ્ધિ ણતાવવી) ક્રિયાવાદીના દષ્ટ ભેદ યથા. હવે અજ્ઞા-નીઓના દૃષ્ટ ભેદ ખતાવે છે: તે આ પ્રમાણે.

પૂર્વે જીવાદિ નવ પદાર્થ કહી ગયા, તેની સાથે ઉત્પત્તિ દશમી લેવી તે દર્શને સત્, અસત્, સદસત્, અવ્ય-
ક્તવ્ય, સદ્ વક્તવ્ય, અસદ્ વક્તવ્ય, અને સદસદ્વક્તવ્ય,
આ સાત લેઈ વડે જાણવાને શક્તિમાન નથી તેમજ જાણવાથી
શું પ્રયોજન છે ? તેની લાવના નિચે મુજબ, જીવ વિદ્યમાન
છે એમ કોણ જાણે છે ? અથવા જાણવાથી શું લાભ ? અથવા
જીવ અવિદ્યમાન છે અથવા જાણવાથી શું લાભ ? એ
પ્રમાણે અજીવાદિકમાં પણ સાત વિકલ્પ, તે પ્રમાણે સાત
સાત ગણતાં ૬૩) લાગ થયા તેમાં ચાર ણીજા ઉમેરવા તે આ
છે. વિદ્યમાન (છતી) લાવની ઉત્પત્તિ કોણ જાણે છે ? અથવા
જાણવાથી શું પ્રયોજન ? ખાકીના ત્રણ વિકલ્પ ઉત્પત્તિના,
ઉત્તર કાળ પદાર્થના અવયવની અપેક્ષાએ છે. તેનો સંભવ
થતો નથી તેથી તે ત્રણ નથી કહ્યા એટલે ચાર ભાંગ
સંભવે. તે ઉમેરતાં કુલ ૬૭) થયા. આમા જીવ સત્ છે તે
કોણ જાણે છે. તેનો અર્થ આ છે કે.

કોઈને વિશિષ્ટ જ્ઞાન નથી કે જે ઇન્દ્રિઓથી અતીત
જીવાદિ પદાર્થોને જાણી શકે અને તેમના જાણવાથી કંઈ
પણ ફળ નથી જેમકે જીવ નિત્ય, સર્વગત મૂર્ત જ્ઞાનાદિ
ગુણ ઉપેત અથવા ઉપરના ગુણોથી વ્યતિરિક્ત છે. અને
તેથી કયા પુરુષાર્થની શિદ્ધિ થાય ? તેથી અજ્ઞાનજ એવ
છે. વળી તુલ્ય અપરાધમાં, અજ્ઞાનતાથી કરવામાં લોકોમાં
સ્વરૂપ હોય છે. અને, તેજ પ્રમાણે લોકોત્તરમાં પણ આકુ-

ટ્ટિક (મનથી પાપ કરનાર) અનાલોગ (અભણ્યુ) સહશાકાર (જલદી,) વિગેરે કાર્ય થાય તેમાં ક્ષુલ્લક (નાનો) લિક્ષુ તથા સ્થવિર, ઉપાધ્યાય, આચાર્ય ને અનુક્રમે વધારે વધારે પ્રાયશ્ચિત્ત છે, તેવું ખીજા વિકલ્પમાં પણ ચોજવું.

વિનય વાદીના ૩૨ ભેદ આ પ્રમાણે છે.

દેવતા, રાજા, યતિ, જાતિ, સ્થવિર, અધમ, માતા, પિતા, એ આઠમાં મન, વચન, કાયા, અને પ્રદાન, એ ચાર પ્રકારે વિનય કરવો તે આ પ્રમાણે, આ દેવતાઓનો મન, વચન, કાયા, અને દેશ કાળની ઉત્પત્તિ પ્રમાણે દાન દેવા વડે વિનય કરવો. આ વિનયથીજ સ્વર્ગ, અપવર્ગ, ના માર્ગને તેઓ સ્વીકારે છે. અને નીચૈર્વૃત્તિ (નીચે નમવું) અને નમ્રતા બતાવવી તે વિનય છે. બધી જગોએ આ પ્રમાણે વિનય વડે દેવ વિગેરેમાં લીન થયેલો. સ્વર્ગ મોક્ષનો મેળવનારો થાય છે. કહ્યું છે કે.

વિનય્યા ણાણં ણાણાઓ, દંસણં દંસણાહિ ચરણં વ્ર ॥
 ચરણાહિં તો મોક્ષત્તો, મોક્ષે સોક્ષ્મં અણાયાહં ॥૧॥

વિનયથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી દર્શન. દર્શનથી ચારિત્ર, ચારિત્રથી મોક્ષ અને મોક્ષથી અવ્યાબાધ સુખ છે. આદિ-આં ક્રિયાવાદીઓમાં અસ્તિત્વ છે. છતાં તેમાં પણ કેટલાકમાં આત્માને નિત્ય, અનિત્ય, કર્તા, અકર્તા, મૂર્ત, અમૂર્ત, સ્વામાક તંદુલ માત્ર, અંશુદાના પર્વ જેટલો

દીવાની શીખા સમાન, હૃદયમાં રહેલો, વિગેરે પણ તે આપપાતિક છે. તથા અક્રિયાવાદીઓમાં આત્માજ નથી તો ક્યાંથી આપપાતિક (ઉત્પન્ન થનાર) પણ સિદ્ધ થાય ? અને અજ્ઞાનીઓ આત્માને વિષે અપ્રતિપત્તિ નથી કરતા પણ તેઓ જ્ઞાનને નકામું માને છે. વિનયવાદીઓને પણ આત્માના અસ્તિત્વમાં અસ્વીકાર નથી પણ વિનય વિના ખીલું મોક્ષ સાધનજ નથી એવું માને છે. તેમાં સામાન્ય આત્માના અસ્તિત્વ સ્વીકારથી અક્રિયાવાદીઓને દુર કર્યા (તેમના માનવાને ખોટું કયું) અને આત્માનું નમાનવું તેમાં આ પણ તેમણે વિચારવું જોઈશે.

શાસ્ત્રા શાસ્ત્રં શિષ્ય, પ્રયોજનં વચનહેતુદષ્ટાન્નઃ
 સન્તિ ન શૂન્યં જીવતઃ, તદ્ ભાવાચા પ્રમાણં સ્યાત્ ॥૧॥
 પ્રતિપદ્ધૃ પ્રતિષેધૌ, સ્તથ્ચે ચ્છૂન્યં કથં ભવેત્સર્વમ્
 નદ્ ભાવેનતુ સિદ્ધા, અપ્રતિષિદ્ધા જગત્પર્યાઃ ॥૨॥

ઉપદેશ, શાસ્ત્ર, શિષ્ય, પ્રયોજન, વચન, હેતુ, અને દ્રષ્ટાંત છે તે બધાં બોલનારથી શૂન્ય નથી. તેના અભાવથી તે અપ્રમાણુ છે. (આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે તોજ બધાં કામનાં છે. નહિ તો તેઓનું બોલવુંજ આત્માના અભાવે અપ્રમાણુ છે.) ॥ ૧ ॥

પ્રતિષેધ કરનાર અને પ્રતિષેધ નો શૂન્ય હોય તો બધું કેવી રીતે થાય અને પ્રતિષેધ કરનારના અભાવમાં પ્રતિ-

પિદ્ધ એવા જગતના પદાર્થો સિદ્ધ થાય એ પ્રમાણે
 જૈનાચાર્ય કહે છે. કે આદરેકોનું અહિંજ ચથાયોગ્ય રીતે
 નિરાકરણ સમજવું. વચમાં સમજવા માટે વાદીએ શંકા
 કરેલી કે આત્મા નથી તો સૂત્ર શામાટે કરવું તેનું સમા-
 ધાન કર્યું. હવે ચાલુ વાત કહે છે.

તેમાં અહિં કેટલાકને તેની ખગર નથી કે હું ક્યાંથી
 આવ્યો છું એનાવડે કેટલાકનેજ સંજ્ઞાનો નિષેધ કરવાથી
 કેટલાકને છે તેપણ કહેલું સમજવું. તેમાં સામાન્ય સંજ્ઞાનું
 દરેક પ્રાણીમાં સિદ્ધપણથી અને તેનું કારણ જાણવાથી
 અહિંઆ અહિંચિત્ પણે છે (સામાન્ય સંજ્ઞાનું વિ-
 શેષ પ્રયોજન નથી) પણ અહિં વિશિષ્ટ સંજ્ઞાની જરૂર છે
 અને તે કેટલાકનેજ હોવાથી તથા તે સંજ્ઞાનું ખીજા ભવમાં
 જનાર આત્માને સ્પષ્ટ સ્વીકાર. તે સંજ્ઞા ઉપયોગી પદ્ધતી
 સામાન્ય સંજ્ઞાના કારણના પ્રતિપાદનને છોડીને દ્રઢ વિશિષ્ટ
 સંજ્ઞાના કારણોને સૂત્રકાર ગતાયે છે.—

સેજં પુણ જાણેજ્ઞા સહ સંમહ યા ણ પરવાગ-
 રણેણ અણ્ણેસિં અંતિ ણવા સોચા તંજહા-પુરત્થિ
 માઓ, ઘાદિસાઓ, આગઓ અહમંસિ, જાવ અ-
 ણ્ણધરિઓ, દિસાઓ અણુ દિસાઓ ઘા આગઓ
 અહમંસિ, ણવ મેગેસિં જં ણાયં ભવતિ અત્થિ મે
 આયા, ઉવવાહ્ણ જાંહમાઓ (દિસાઓ) અણુદિ-

સાઓ વા, અણુસંચરહ, સવ્વા ઓ દિસાઓ અણુ
દિસાઓ સોડહં (સૂ. ૪)

તે જાણે તે હું, આમાં 'સે' શબ્દ માગધી શૈલી પ્રમાણે
પ્રથમાના એક વચનમાં છે. 'ત' શબ્દવડે જાણવું કે જે
પૂર્વે કહેલો જાણનારો એટલે જેને વધારે ક્ષય ઉપશમ હોય
તે વિચારે છે કે પૂર્વે કહેલી દિશા અને વિદિશામાંથી માફ
આગમન થયું છે. તથા હું પૂર્વ જન્મમાં કોણ હતો દેવતા,
નારકીય, કે તિર્યંચ, અથવા મનુષ્ય હતો અથવા સ્ત્રી, પુ-
રુષ્ય કે નપુંસક હતો ? અથવા ભવિષ્યમાં હું આ મનુષ્ય
જન્મથી મરીને દેવાદિ શરીરમાં જન્મશ એવું વિચારે અને
સમજે આથી એમ સમજવું કે કોઈ પણ અનાદિ સંસારમાં
બ્રમણ કરતો પ્રાણી દિશામાંથી આગમનને ન જાણે (હરેક
ન જાણે) પણ જે વિશિષ્ટ સંજ્ઞાવાળો હોય તે જાણે તે
મતિ જ્ઞાનવાળો એટલે જેની બુદ્ધિ ખીલેલી હોય તેનો સા-
વાર્ય એ છે કે આત્માની સાથે જેની બુબુદ્ધિ હોય તે સુ-
બુદ્ધિવડે કોઈક સવ્યાત્મા જાણે છે સૂત્રમાં 'સહ સમ્મદ્
આણં ત્તિ શબ્દથી એમ સૂચવ્યું કે મતિનું આત્મ સ્વભાવ-
પણું હંમેશાં છે પણ વૈશેષિક મતવાળા મતિને આત્માથી
જુદી માને છે અને આત્માથી સમવાય વૃત્તિએ બોધાયલી
છે. તેવું નહિં જે સમ્મદ્ ઈંત્તિ એટલે પોતાની બુદ્ધિવડે
તેમાં ભિન્ન પણ અધ્યાદિક પોતાનાં માને છે તેથી મતિ પણ

બુદ્ધિ થઈ જાય તેવી શંકા ન થાય માટે સ શબ્દ વિશેષ-
 ણુમાં છે. અને સહ (સાથે) શબ્દ બધે લાગુ ન પડે
 અને આત્માની સાથે હ મેશાં રહ્યા છતાં પ્રબળજ્ઞાન આવર-
 ણુવડે ઠંકાવાથી સદા વિશિષ્ટ બોધ નથી. હવે તે મતિ
 સન્મતિ અથવા સ્વમતિ, તે અવધિ, મનઃપર્યાય, અને
 કેવળજ્ઞાન, જાતિ સ્મરણુ, એ ચાર ભેદે જાણવી. તેમાં
 અવધિ, મનઃપર્યાય, અને કેવળ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ, ખીજા
 સ્થાનમાં વિસ્તારથી કહ્યું છે. અને જાતિ સ્મરણુ જ્ઞાન તે
 મતિજ્ઞાનનો વિશેષ બોધજ છે. તેથી આ પ્રમાણે આત્માની
 ચાર પ્રકારની મતિ વડે કોઈ વિશિષ્ટ દિશાની ગતિ આગતિ
 જાણે છે. અને કોઈ પર (શ્રેષ્ઠ) તે તીર્થકૃત્ સર્વજ છે. પર-
 માર્થથી તેનેજ પરશબ્દનું વાચ્યપણું હોવાથી પરપણું હો-
 વાથી પરપણું આપે છે તેનાવડે વ્યાકરણુ તે ઉપદેશ તે
 ઉપદેશથી જીવોને તથા તેના ભેદો પૃથ્વી વિગેરે તથા તેની
 મતિ આ ગતિને ખીજો પણ જાણે છે. ખીજા જીવો તીર્થ-
 કર શિવાય અતિશય જ્ઞાની એવા કેવળી વિગેરે પાસે સાં-
 લણીને જાણે છે અને જે જાણે છે તે સૂત્ર અવયવવડે
 જતાવે છે. કે હું પૂર્વ દિશાથી આવ્યો છું કે દક્ષિણ, પ-
 ધ્વિગ, ઉત્તર, ઉંચી, નીચી કે ખીજા કોઈ દિશા વિદિશા-
 માંથી આવ્યો છું. એવું વિશિષ્ટ ક્ષય ઉપશમ આદિવાળાને
 તીર્થકર તથા અન્ય અતિશયજ્ઞાની એવા પુરુષોએ જેમને
 બોધ આપેલો છે તેમને આજ્ઞાન હોય છે, તથા પ્રતિ વિ-

શિષ્ટ દિશામાંથી આગમનના પરિજ્ઞાન શિવાય બીજું પણ આણું જ્ઞાન તેને ધાય છે કે જેમ હું પૂર્વે હતો તેમ જાણું છું અને હવે પછી મારા આ શરીરનો અધિષ્ઠાતા (આત્મા) જ્ઞાન દર્શન, ઉપયોગ લક્ષણવાળો ઉપપાદુક (ભવાંતરમાં જન્મારો) અને અસર્વ ગત (શરીર માત્ર પ્રમાણ વાળો) લોકતા, મૂર્તિ રહિત, અવિનાશી, શરીર વ્યાપી, ઇત્યાદિ ગુણવાળો મારો આત્મા છે. તે આત્માના આઠ લેહ છે દ્રવ્ય, ક્રપાય, યોગ, ઉપયોગ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય આત્મા, એમ આઠ પ્રકાર છે. તેમાં અહિંઆ મુખ્યત્વે ઉપયોગ આત્મા વડે અધિકાર છે. અને ણાકીના લેહો તેના અંશ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે, તેથી બતાવ્યા છે.

તે પ્રમાણે મારો આત્મા છે. જે અમુક દિશામાંથી કે વિદિશામાંથી ગતિ પ્રાપ્ય ક્રમના ઉપાદાનથી તેને અનુસારે આવે છે. પાઠાન્તરમાં અનુસંચરતીને બદલે અનુસંચરક પાઠ છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે કે દિશા વિદિશાઓનું ગમન અથવા ભાવ દિશામાંથી આગમન, તેને યાદ આવે છે, હવે સૂત્ર અવયવ વડે પૂર્વના સૂત્રના કહેલા અર્થને ઉપસંહરે છે. (બતાવે છે.)

બધી દિશાઓ અને અનુ દિશાઓમાંથી જે આવેલો છે અને અનુસંચરે છે. અથવા અનુસરે છે. તે હું એવો ઉદ્દેશ કરવા વડે આત્માને ભાવ શિદ્ધ થાય છે. અને પૂર્વ વિગેરે પ્રનાપક દિશાઓ બધી શ્રદ્ધ કરી છે. અને

ભાવ દિશાઓ પણ લીધી છે આ કહેલા ગંભીર અર્થને નિર્યુક્તિકાર ખુલ્લો બતાવવા માટે નિર્યુક્તિકાર ત્રણ ગાથાને સાથે કહે છે.

જાણઈ સયં મઈએ, અન્નેસિં વાવિ અંતિએ સોચા

જાણગ જણપણવિઓ, જીવં તહ જીવ કાએવા ॥૬૪॥

इत्थ य सह संमह अत्ति, जं ए अं तत्थ जाणणा होई
ओही मण पज्जव, नाण के वले जाह सरणे य ॥६५॥

परवह वागरणं पुण, जिण वागरणं जिणा परं न त्थि
अण्णोसिं सोच्चंतिय, जिणे हिं सव्वो परो अपणो ॥६६॥

કોઈ પ્રાણી સંસારમાં ભ્રમણ કરતો અવધિ વિગેરે ઉપર કહેલી ચાર પ્રકારની પોતાની મતી વડે બંધ છે. અનનુપૂર્વી ન્યાય પ્રગટ કરવા માટે પછવાડે લીધેલું અન્યોનું આ પદ પહેલું કહે છે. અથવા અન્યેપાં, આ પદ વડે અતિપથ જ્ઞાનિઓની પાસે સાંભળીને બંધ છે તથા ' જાણગ જણપણવિઓ ' આ વાક્યવડે પર વ્યાકરણ પણ અહણ કર્યું તેના વડે આ અર્થ છે. જ્ઞાપક એટલે તીર્થકરનો પ્રજ્ઞાપિત (બોધેલો) પણ બંધ છે. જે વિષયને બંધ છે તે પોતેજ બતાવે છે. સામાન્યથી છવને આ પદવડે અગિકૃત ઉદ્દેશાનો અધિકાર કહે છે. તથા જીવ અને ક્રયાને તે પદ વડે પૃથિવીક્રયાદિને બતાવવા વડે બાકીના હવે પછીના છએ ઉદ્દેશાના અધિકાર અર્થને અનુક્રમે કહે છે.

અહિં 'સહસ્રમ્મદ્વૈતિ આ પદ સૂત્રમાં છે. તેમાં 'જ્ઞાણ' પદવડે જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરેલું છે 'મન' ધાતુ જાણવાના અર્થમાં છે. કારણ કે મનન તેજ મતિ (બુદ્ધિ છે માટે-અને તે જ્ઞાન કેવું છે. તે બતાવે છે. અવધિ, મન પર્યાય કેવળ અને જાતિ સ્મરણ, રૂપવાળું છે. તેમાં અવધિજ્ઞાની હોય તે સંખ્યાતા અને અસંખ્યાતા ભવને જાણે છે એ પ્રમાણે મન: પર્યાયજ્ઞાની પણ જાણે છે. પણ કેવળીતો નિયમથી અનંતા (તમામ) જાણે છે. તથા જાતિ સ્મરણવાળો નિયમથી સંખ્યાતા ભવને જાણે છે બાકીની વાત સ્પષ્ટ છે. ॥ ૬૪-૬૫ ॥

ટીકા નહિં છતાં છાસઠમી ગાથાનો અર્થ થોડો બતાવીએ છીએ. 'પર વધ વાગરણુ'તે જિનવ્યાકરણુ જાણુ' જિનેશ્વરથી પર બીજો નથી, તથા બીજાઓની પાસે સાંભળીને, તથા જિનેશ્વરથી સર્વ પર અન્ય છે. નિચેની કથાઓથી જાણાયે કે કોઈ ભગવાનમાને ધર્મ રૂચિની માફક સ્વયં જાતિ સ્મરણુ પ્રગટ થાય છે. કોઈને જિનેશ્વર પાસેથી સાંભળીને થાય છે. જેમ મહાવીર સ્વામી પાસે ગાતમ સ્વામીને થયું તથા અન્ય પાસે એટલે મદ્વિનાથ ભગવાનનાં મિત્રોને મદ્વિ કુમારીએ યુવાન્મવસ્થામાં બોધ કરતાં (મિત્રોને) જાતિ સ્મરણુ જ્ઞાન થયું. એ નિચેની કથાથી તમજાશે. અહિં આ સહસ્રમ્મતિ વિગેરે પરિજ્ઞાનમા સુખથી સમજાવે માટે વધુ દર્શાવે બતાવે છે.

વસંતપુર નગરમાં જીતશત્રુ નામે રાજા છે તેની ધારણી નામની મહાદેવી (પટ્ટરાણી) છે. તેને ધર્મરૂચી નામનો પુત્ર થયો, તે રાજા એક દિવસ તાપસપણે વ્રત લેવાની ઈચ્છાવાળો. ધર્મરૂચીને રાજ્ય સોંપવાની તંચારી કરવા લાગ્યો. તે ભેદને ધર્મરૂચીએ પોતાની માતાને પુછ્યું કે મારો પિતા રાજ્ય શામાટે તને છે ? માએ કહ્યું બેટા ! આ નારકી વિગેરેના સકળ દુઃખના હેતુભૂત તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષ માર્ગમાં વિઘ્ન કરનાર અર્ગલા (આગળી) સમાન તથા અવશ્ય દુઃખ દેનારી લક્ષ્મી વડે શું પ્રયોજન છે ? પરમાર્થથી આ લોકમાં પણ અભિમાન માત્ર કળ દેવાવાળી છે. તેથી તેને છોડીનેજ સકળ સુખનું સાધન જે ધર્મ તેજ કરવાને તારો પિતા ઉદ્યમ કરે છે. ધર્મરૂચી તે સાંભળી બોલ્યો કે જો લક્ષ્મી આવીજ છે તો મારા પિતાને હું અનિષ્ટ છું કે જે આવી સકળ દોષને ધારનારી લક્ષ્મી અને સોંપે છે. અને સકળ કલ્યાણના હેતુ ધર્મથી મને દૂર કરાવે છે ? એમ કહી પિતાની આજ્ઞા લઈને ગાપ સાથે પોતે પણ તાપસના આશ્રમમાં ગયો. ત્યાં બધી તાપસ સંબંધિ ક્રિયા યથા યોગ્ય કરી અને સ્વૈ. એકદા અમાવાસ્યાના પહેલાં એક દિવસે એક તાપસે ઉપવેષ્ટા કરી કે હે તાપસા ! આવની કાલે અનાકુટિ છે (અગતો પાષી. આગેત્રે) છે તેથી અજેજ સમિત (ડોમળા લાકડાં) પુલ પુલ (દર્મ) કંદ, કળ, મૂળ વિગેરે

હમણાજ લઈઆવો. આ સાંભળીને ધર્મરૂચિએ પોતાના બાપને પૂછ્યું હે તાત ! આ અનાકુટ્ટી શું છે. તેણે કહ્યું બેટા ! કંઠક્ષણ વિગેરે છેદવાનું કામ અમાવાસ્થ્યા વિગેરે દિવસે ન કરાય કારણ કે તે કાપવા વિગેરેની ક્રિયા સાવધ (પાપવાળી) છે. તે સાંભળીને આ વિચારવા લાગ્યો કે હું-મેશાં અનાકુટ્ટિ થાય તો કેવું સારું. આ પ્રમાણે વિચાર કરતો હતો તેવામાં અમાવાસ્થ્યાને દિવસેજ તપોવન પાસે જતાં સાધુઓનું દર્શન થયું તે સાધુઓને તેણે પૂછ્યું હે ભાઈઓ ! આજે તમારે અનાકુટ્ટી કેમ નથી જેથી તમે આ અટવીમાં નિકળ્યા છો ? તેઓએ પણ કહ્યું કે અમારે તો આખી જીંદગી સુધી અનાકુટ્ટિજ છે. એમ કહીને સાધુ ચાલતા થયા. ધર્મરૂચિને આ સાંભળી, ઇંહા, અપોહ, અને વિમર્શવડે જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું કે હું પૂર્વલવમાં દીક્ષા લઈને દેવલોકના સુખને અતુલાવી અહિં આવ્યો છું. તે પ્રમાણે તેણે વિશિષ્ટ દિશાઓનું આગમન પોતાની મતિ એટલે જાતિ સ્મરણરૂપ જ્ઞાનવડે જાણ્યું. અને પ્રત્યેક બુદ્ધ (ગુરૂ વિના પોતાની મેળે દીક્ષા લેનાર) થયો એ પ્રમાણે ણીજા પણ વચ્ચે ચીરી, ગ્રયાંસક્રમાર વિગેરે અહિંઆં જાણવા.

હવે પર વ્યાકરણનું ઉદાહરણ કહે છે. ગૌતમ સ્વામીએ મગધવીર પ્રભુને પૂછ્યું કે હે ભગવન ! મને કેવળજ્ઞાન જા. મારે ઉત્પન્ન થવું નથી ? ભગવાને કહ્યું. હે ગૌતમ તમારો મારા ઉપર ઘણો સ્નેહ છે તેથી. તેણે કહ્યું હે ભગવન !

આ માટે મને તમારા ઉપર આટલો ગદો સ્નેહ છે ? ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે પૂર્વમાં ઘણા ભવથી તારે અને મારે આવો સંબંધ હતો તેથી.

ચિર સંસિદ્ધોસિમે, પરિચિયોસિમે' ગોયમે ત્યેવમાદિ.

હે ગૌતમ ! તું મારી સાથે ઘણા કાળ રહેલો છે. તથા ઘણા કાળનો મારી સાથે પરિચિત છે ઇત્યાદિ. આ અધિકારને તીર્થ કરે કહેલો સાંભળીને પણ વિશિષ્ટ દિશાનું આગમન વિગેરેનું જ્ઞાન થયું. બીજાની પાસે સાંભળેલું તેનું ઉદ્ધરણ હવે કહે છે.

મલ્લિકુમારીને છ રાજ્ય પુત્રો જે જાણીતા હતા તે પરણવાને માટે આવેલા, તેમને પોતાના અવધિ જ્ઞાનવટે યોધ કરવા માટે જેવું પૂર્વમાં સાથે રહીને દીક્ષા લીધેલી, અને ધર્મના કૃણથી જ્યન્ત નામના અનુત્તર વિમાનમાં જે સુખ ભોગવેલું તે કહી બતાવ્યું અને તે સાંભળીને છએ મિત્રો જે, ઓછા પાપવાળા હતા તેમને યોધ થયો અને વિશિષ્ટ દિશાના આગમનનું જ્ઞાન થયું. તેજ સંબંધે આ ગાથા છે.

કિં ધન્યં પમ્હૃદ્, જંચ તયામો ! જયંતપવરંમિ ।

વુચ્છા સમય નિવહં, દેવાતં સંભરહ જાતિં ॥ ૧ ॥

હે મિત્રો ! આપણે જ્યંત વિમાનમાં રહેલા અને ત્યાં વધુ કાળ સુધી સુખ ભોગવેલું તે બુદ્ધી ગયા ? તેને યાદ તેા કરો. આ ત્રણ ગાથાનો તાત્પર્ય અર્થ છે.

હવે આપણી આહુ વાતને કહીએ છીએ. કે નિર્ધન જે છે તે હું આ પદ વડે અહંકાર જ્ઞાન વડે આત્માના ઉદ્દેશ્ય વડે પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાંથી પોતાના આત્માને આવેલો અને જરાપણ શેકાણુ વિના ભવ ભ્રમણમાં પડેલો પોતાને દ્રવ્યાર્થપણે નિત્ય અને પર્યાય અર્થપણે અનિત્ય છું એમ જે જાણે છે, તેજ ખરી રીતે આત્મવાદી છે. એવું સૂત્રકાર ખતાવે છે.

સે જાયાવાદી લોયાવાદી કમ્માવાદી કિરિયાવાદી (સૂ० ૧)

તે એટલે જે પૂર્વ નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવતા વિગેરે ભાવ દિશામાં અને પૂર્વ દિશા વિગેરે પ્રજાપક દિશામાં ભગ્નેલો પોતે પોતાના આત્માને, અશણીક, અમૂર્ત, વિગેરે લક્ષણવાળો જાણે છે. તે આત્મવાદી, એટલે આત્માને બોલવાના સ્વભાવવાળો છે. અને જે પૂર્વ કહેલા પ્રમાણે આત્માને ન સ્વીકારે તે અનાત્મ વાદી (નાસ્તિક) જાણવા. વળી જે આત્માને સર્વ વ્યાપી, નિત્ય, અને શક્તિક માને છે, તે યાજુ અનાત્મ વાદી છે. કારણ કે સર્વ વ્યાપી આત્માને નિષ્કિચ પ્રજા હોવાથી ખીન્ન ભવમાં સંક્રાન્તિ ન થાય, અને સર્વથા નિત્યપણે યજુ, અપ્રચ્યુત, અનુત્પન્ન, સ્થિર, ચ્દિક સ્વભાવ, એ નિત્યનું લક્ષણ હોવાથી, મરણનો અભાવ થાય. અને ભવ સંક્રાન્તિ યજુ નજ થાય, સર્વથા શક્તિક માનવામાં યજુ નિર્મળ વિનાશથી, તેજ હું, આણું પૂર્વ તથા ઉત્તરનું સન્ન-

સંધાન (ભેડાણ) ન થાય. જે આત્મવાદી છે. તેજ પરમાર્થથી લોક વાદી છે. કારણ કે અવલોકે (બુદ્ધિ) છે તે 'લોક એટલે પ્રાણી ગણ, તેને બોલવાનો જેનો સ્વભાવ છે તે અવચનવડે જેઓ આત્માને અદૈત માને છે, તેનું ખંડન કરવા આત્માનું બહુત્વ કહ્યું. અથવા લોચાવાદી ને બદલે 'લોકા પાર્તી' એ શબ્દ લઈએ તો લોક શ્રાદ્ધરજ્જુ પ્રમાણ છે. તે અથવા પ્રાણીગણ તેમાં આવવાના સ્વભાવવાળો આ વચન વડે વિશિષ્ટ આકાશ ખંડની 'લોકસંજ્ઞા' બતાવી અને તેમાં જીવાસ્તિકાય (જીવસમૂહ) ના સંલવધી જીવોનું ગમન આગમન સૂચવ્યું છે. તેજ જીવ દિશા વિગેરેમાં જવાના જ્ઞાનવડે આત્મવાદી અને લોકવાદી સંવૃત (યુક્ત) છે અને તે અશુભાન (પ્રાણુ ધારણુ કરનાર) છે. કર્મવાદી એટલે જ્ઞાનાવરાણીય આઠ કર્મ છે તેને બોલવાના સ્વભાવ વાળો કારણ કે નિશ્ચય, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ કપાય યોગેથી પહેલા પ્રાણીઓ ગતિ આગતિના કર્મને પ્રવૃત્ત કરે છે. ત્યાર પછી તે તે વિરૂપ રૂપવાળી યેનિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને કર્મ છે તે. પ્રકૃતિ, વિધિ, અનુભવ, પ્રદેશરૂપ આર પ્રકારે જાણવા. આ વચનથી કાળ, ચંદ્ર, નિયતિ, મુશ્કર, આત્મવાદી જે એકાન્ત માનનારા છે, તેમનું ખંડન કર્યું જાણવું. તથા જે કર્મવાદી તેજ ક્રિયાવાદી છે કારણ કે યોગના નિમિત્તે કર્મ બંધાય છે. અને યોગ એટલે વ્યાપાર છે. અને વ્યાપાર ક્રિયારૂપ છે. તેથીજ કર્મને કાર

પણે યોલવાથી તેનું કારણ ક્રિયાને પણ પરમાર્થથી યોલનાર છે. ક્રિયાનું કર્મ નિમિત્તપણું જ્ઞેનાગમમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે આ પ્રમાણે આગમમાં છે.

જાવંણં ભંતે ! એસ જીવે સયા સમિયં એવહ વેયહ્ ચલતિ ફંદતિ ઘટતિ તિપ્પતિ જાવ તં તં ભાવં પરિણમતિ તાવં ચણં અટ્ટ વિહ વંધણ વા સસ-વિહ વંધણ વા છન્નિવિહ વંધણ વા એગવિહ વંધણ વા ણોણં અવંધણ ત્તિ ॥

હે ભગવન. આ જીવ હુમેશાં સમાન વધે છે કે વધારે વધે છે, આલે છે. ફરકે છે. અથવા તિથે છે (ગતિ કરે છે) તે તે ભાવને ત્યાં સુધી પરિણમે છે ત્યાં સુધી આઠ પ્રકારનો કર્મ બંધ કે, સાત પ્રકારનો, છ પ્રકારનો, કે એક પ્રકારનો, કે બંધ વિનાનો છે ? (અર્થે ઉત્તર નથી પણ ત્યાં સુધી તેરમા સુખસ્થાન સુધી જીવ સંસારમાં હોય ત્યાંસુધી યોગી ક્રિયા કરનાર હોય એ આક્રમ, સાતના છના, અને આક્રમ બંધનવાળો અનુક્રમે હોય છે. તે અન્યાતરથી વાસ્તુ-એ પ્રમાણે બીજાઓની શ્રદ્ધા નિકારણુ કરવા જાતમ સ્વામીએ પુણ્ય અને મહાવીર પ્રબુએ ઉત્તર આગે તેથી એમ જાતાવ્યું છે કર્મવાદી છે તેજ ક્રિયાવાદી વાસ્તુવા. આ વચનથી સાંપ્રથ મતવાળા જે આમાને ક્રિયા વિનાને માને છે તેમનું અંકન થયું ॥ ૫ ॥

હવે પૂર્વે કહેલી આત્મપરિણુત રૂપ ક્રિયાને વિશિષ્ટ કાળ બતાવનાર ' તિઢ ' પ્રત્યયવડે કહેતાં અહં ' નામ હું પ્રત્યય સાધવા યોગ્ય આત્માને તેજ લવમાં અવધિ, મનઃ પર્યાય કેવળ જ્ઞાન, જાતિ સ્મરણુ, એ ચાર વિશિષ્ટ અંજા શિવાચ પણુ ત્રણે કાળમાં કરસનાર મતિજ્ઞાનવડે સદ્ આવનો અવગમ (જાણપણુ) બતાવવાને માટે કહે છે.

અકારિસ્સં ચઽહં કારવેષુ ચઽહં, કરઓ આવિ
સ્તમણુને ભવિસ્સામિ (સૂ૦ ૬)

અહિંઆ સૂત્રમાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિધ્ય કાળની અપેક્ષાએ ત્રણુ તથા તે ત્રણુ સાથે કરવું. કરાવવું અને અનુમોહવું ગણુતાં નવ વિકલ્પ ધાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. મેં કર્યું; કરગચું અને કર્તાને ભક્ષો જાણ્યો, હું કરું છું કરાવું છું, અને કરાવનારને અનુમોહું છું. હું કરીશ, કરાવીશ, અને કર્તાને ભક્ષો જાણીશ, એમાં પહેલો અને છેલ્લો એ બે ભાગા સૂત્રમાંથીજ લીધા છે તેથી કરીને આક્રીના મધ્યમાં આવી ગયા તેથી નવે ભાગાનું અહમ્ ધયુ (લીધા) એજ અર્થને પ્રગટ કરવા ખીજો વિકલ્પ છે કે હું કરાવીશ એ સુત્રવડે લીધો છે. આ નવે ભાગા સુત્રમાં બે વકાન્ દેવાથી તથા અપિશબ્દ લેવાથી તે નવ સાથે મન, વચન, ક્રયા વિંતાવતાં ૨૭) ભેદો ધાય છે. તે આ પ્રમાણે. મેં કર્યું અહિંઆં હું કર શબ્દ વડે આત્માના દિલ્લેખ કરનાર શ'

વડે વિશિષ્ટ ક્રિયાના પરિણામ રૂપ આત્મા ળતાવ્યો છે. તેને આ ભાવાર્થ છે. તેજ હું કે જેનાવડે મેં આ દેહાદિની પહેલા યુવાવસ્થામાં ઇન્દ્રિયને વશ પડેલા વિષયરૂપ વિષ વડે મોહિત થયેલા અન્ધ ચિત્તવડે તે તે અકાર્યના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર થઈને મારે અનુદ્વેગ કર્યું (મને ગમ્યું તે કર્યું) કહ્યું છે કે. વિહવા વલે નહિગહિં, જાહં કીરંતિ જોવણ મણં । વયપરિણામેસરિયાહ, તાહંહિયગ સુદુકં તિ ॥ ૧ ॥

વેલવના અહંકાર વડે નાચેલા (નાટક કરેલા) એ યોગ- નના મદ વડે જે જે કૃત્યો કરાયાં છે. તે ળધાં ળુદ્ધાપામાં યાદ આવીને હૃદયમાં શલ્યની માફક ળટકે છે. તથા મેં કરાવ્યું એનાવડે ળીત માણસને આ કાર્યમાં પ્રવર્તીતો જોઈને મેં પ્રવૃત્તિ કરાવી. તથા કરનારને આરા આપી. આ પ્રમાણે કર્યું કરાવ્યું અને અનુભોવું એ ભૂતકાળ સૂચક છે. અને કરું છું, કરાવું છું, વિગેરે વચનવડે વર્તમાન કાળ સૂચવ્યો છે. તથા કરીશ, કરાવીશ, અને કરનારને અનુભોવીશ, એ વચનથી ભવિષ્યકાળ સૂચવ્યો. આ ત્રણ કાળના ક્રમસવા વાળા વચનવડે દેહ, ઇન્દ્રિય, શી સુદો આત્મા ભૂત, વર્તમાન ભવિષ્ય સંબંધિ કાળ પરિણામ રૂપે આત્માનું સારિત તનું ભવનપણું સુચાવ્યું છે અને તદભૂતપણું તે જોઈત ળ- પિક્ષાદીને કે જોઈત નિત્યવદીને ન સંકલ્પ તેથી આ વચન વડે તેમનું ળંકન કર્યું.

આત્માનું ક્રિયાના પરિણામવડે પરિણામપણું ક્ષીકાર્યું છે તેથી (ક્ષણિકવાદી વિગેરેનું ખંડન થયું છે.) અને તેનાજ અનુસારે સંભવ અનુમાનથી અતીત અનાગત ભાવોમાં પણ આત્માનું અસ્તિત્વ જાણવું અથવા આ ક્રિયા પ્રગંધના પ્રતિપાદનથી કર્મના ઉપાદાન રૂપ છે. જે ક્રિયા છે તેનું સ્વરૂપ જાતાવેલું જાણવું. ॥ ૬ ॥ હવે શિષ્ય પ્રશ્ન પુછે છે કે આટલીજ ક્રિયા છે કે બીજી કોઈ છે તેને આ-ચાર્ય મહારાજ જાતાવે છે.

**एवावन्ति सव्वावन्ति लोगंसि कम्मसमारंभा
परिजाणियव्वाभवन्ति (सू० ७)**

આટલીજ વિશિષ્ટ ક્રિયાઓ જે પૂર્વે કહેલી છે, તે સર્વ લોક એટલે પ્રાણી સમૂહમાં કર્મનો સમારંભ છે તે અતીત, અનાગત, વર્તમાન, ભેદ વડે કર્યું, કરાવ્યું, અને અનુભોદ્યું એ વડે તમામ ક્રિયાને અનુસરનાર 'કરેછે' એ શબ્દવડે જાણી ક્રિયાનો સંગ્રહ થાય છે. આટલીજ ક્રિયાઓ જાણવી. બીજી નહિ અને પરિજ્ઞા એ પ્રકારની છે જ પરિજ્ઞા અને પ્રત્યા-જ્ઞાન પરિજ્ઞા તેમાં જ પરિજ્ઞા (મળેલા ઓષ) વડે આત્મા અને જાંઘનું અસ્તિત્વ છે. પૂર્વે કહેલી કર્મ સમારંભની જાણી ક્રિયાઓ વડે જાણપણું થાય છે. અને જાણ્યા પછી પ્રત્યા-જ્ઞાન પરિજ્ઞાવડે જાણાં યાપોને આવવાના હેતુરૂપ કર્મના સમારંભોના પચ્ચણાણ કરવાં જોઈએ (જને ત્યાંજુધી છેડવાં જોઈએ) આટલા સામાન્ય વચનવડે જાણવું અસ્તિત્વ સાધ્યું છે. અને તે આત્માનું દિશાઓનું જે ભ્રમણ તેના હેતુઓના

બતાવવા સાથે અપાયોને^૧ બતાવવા કહે છે. અથવા જે આત્મા તથા કર્મ વાદી છે, તે દિશાઓના બ્રમણથી છુટશે અને જેઓ કર્મવાદને નથી માનતા તેઓને કેવા વિપાક લોગવવા પડશે તે બતાવે છે.

અપરિણાય કમ્મા સ્વલુ અયં પુરિસે જોઠ્ઠમાઝો
દિસાઓ અણુદિસાઓ અણુ સંચરહ, સવ્વાઓ
દિમાઓ સવ્વાઓ અણુદિસાઓ સાહેતિ (સૂ. ૯)

જે પુરુષ (પુરિમાં શયન કરનાર તે પુરુષ) અથવા સુખ દુઃખોથી પૂર્ણ તે કોઈપણ જંતુ અથવા માણસ અહિંઆ પુરુષત્વ પ્રધાનપણું દેવાથી તે લીધો છે. પણ પુરુષ શબ્દ ઉપલક્ષણમાં ચારે ગતિમાં કરનારો પ્રાણી લેવો. તે પ્રાણી અથવા પુરુષ દિશા- અને વિદિશામાં સંચરે તે કર્મના સ્વરૂપને જાણતો નથી. તેથી અપરિજ્ઞાત કર્મો છે. (સૂત્રમાં ણત્તુ શબ્દ નિશ્ચયરૂપ છે.) તે નિશ્ચે દિશા વિદિશામાં જામે છે. પણ કર્મને જાણનારો ભગનો નથી આ ઉપલક્ષણ છે. પણ એમ જાણુ- તું કે અપરિજ્ઞાત આત્મા અને અપરિજ્ઞાત ક્રિયાતમો પણ જાણુયો અને જે અપરિજ્ઞાત કર્મો છે. તે દરેક દિશા વિદિ- શાઓમાં પેલાના કરેલા કર્મો ચારે બીજી ગતિમાં નીકરે છે. (મૂ. ૩ સૂત્રમાં સર્વ શબ્દ એટલા માટેકે કે બધી પ્રજાપદ દિશાઓ નથી જાણ દિશાઓનો પણ ચારે સંજાત કર્યો) ૮

તે આત્મા તથા કર્મને ન બાણનારો શું ક્ષણ પામે છે, તે ખતાવે છે.

અળે ગભ્વાઓ જોળીઓ સંઘેઢ, વિરુ વસ્ત્વે
 ફાસે પઢિ સંવે દેહ (સૂ૦ ૧)

અનેક સંકટ વિકટ વિગેરે રૂપ યોનિયોમાં છે તે યોનીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. યોનીતું સ્વરૂપ જેમાં ઉદ્ધારિક શરીર વર્જણના પુદ્ગલો સાથે જીવ પોતે બેડાય છે તે. એટલે જીવોતું ઉપત્તિસ્થાન તે યોનીયો છે.

યોનીઓતું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારતું છે 'સંવૃત્ત' એટલે ઢંકાયેલી 'વિવૃત્ત' એટલે ખુલ્લી તથા ણન્ને પ્રકારની, તથા શીત, અને ઉષ્ણ એમ લેલો છે.

અથવા ચોરાશી લાખ લેલો છે નીચે પ્રમાણે.

પુઢવી જલ જલણ મારુય, ંકેકે સત્ત સત્ત લક્ષ્વાઓ ।
 વળ પત્તેય અણંતે, દસ ચોદ્દમ જોણિ લક્ષ્વાઓ ॥૧॥
 વિગાલિંદિ ંસુ દોદોં, ચરો ચરો ચ ણારય સુરેસું ।
 નિરિંસુ હુંતિ ચરો, ચોદ્દસ લક્ષ્વાય મણુણસુ ॥૨॥

પૃથિવી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ. એ દરેકની સાત સાત લાખ યોનિ છે. પ્રત્યેક સાધારણ વનસ્પતિકાયની ચોદ્દ અને દસ લાખ યોની છે. વિકલેન્દ્રિય એટલે એ ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય ચાર ઇન્દ્રિય, દરેકની ખખ્ખે લાખ છે. અને નારકીય તથા દેવલોકની ચાર ચાર અખ છે. નિર્યંત્ર પંચેન્દ્રિયની પાસુ ચાર.

લાળ અને મનુષ્યની ચોદ લાળ છે. તથા શુભ અશુભ ભેદવટે
 યોનિયોનું અનેક રૂપ પણું છે. તે ગાથાઓથી બતાવે છે
 સીયાદી જોળીઓ, ચડરાસી તીચ સચ સહસ્તાઈ ।
 અસુભાઓ ય સુભાઓ, તત્થસુભાઓ ઇમા જાળ ॥૧॥

શીતાદિ ભેદથી ચોરાશી લાળ યોનિયો છે. તેના શુભ અને
 અશુભ એવા બે ભેદ છે. તેમાં શુભ યોનિયો નીચે પ્રમાણે:
 અસંગ્રાહ મણુસ્તા, રાઈસર સંગ્રમાદિ આઝળં ।
 તિત્થગર નામગોત્તં, સવ્વ સુહં હોઈ નાયવ્વં ॥ ૨ ॥
 તત્થવિચ જાહ સંપન્નતાદિ, સેસાહહંતિ અસુભાઓ ।
 દેવેસુ કિવિસાદિ, સેસાઓ હંતિહ સુભાઓ ॥૩॥
 પંચિદિય તિરિપ્પસું, હ્ય ગય રયળે હવંતિહ સુભાઓ ।
 સેમાઓ અમુભાઓ, સુભવળ્ળે ગિદિયા દીયા ॥૪॥
 દેવિંદ ચક્કરટ્ટી, તળાટં સોત્તું ચ તિત્થગર માવં ।
 અળગાર માવિ નાવિચ, સેસાહ અળંત સોપત્તા ॥૫॥

અસંખ્ય આશુવાળા (પુગટ્ટીઆ મનુષ્યો.) અને અંખ્યાના
 આશુવાળા રાત્રેધર વિગેરે તથા તીર્થંકર નામ જોત્રવાળા
 જે સ્ત્રવ દેવ છે. તેમને ગણું શુભ દેવ છે. અને તેમાં
 પણુ સ્ત્રવિ સમસ્તુ જાત્રવાળા વિગેરે શુભ દેવ છે. અને
 વા.કી.ત. અમુસ જાત્રવાળા અને દેવયોનિમાં પણુ દિવિરવિચ
 ગિત ય ઓત્તે તેવયોનિઓ શુભ જાત્રવાળી. ॥૨-૬૫

પંચેન્દ્રિય તિર્યચ યોનીયોમાં ઘોડા, હાંથી, વિગેરે જે ચક્ર વૃત્તિનાં રત્નો છે, તે શુભ યોનિ તથા શુભ વર્ણવાળા એકેન્દ્રિય વિગેરે શુભ હોય છે (૪) દેવેન્દ્ર તથા ચક્રવૃત્તિ યજ્ઞમાં તથા તીર્થંકર ભાવને મૂકીને તથા ભાવિત અનગારો (સાધુ) મુકીને ણાકીના જીવો અનન્તવાર યોનિયોને પામ્યા.

આ અનેક રૂપવાળી યોનિયોને દિશા વિદ્વિશામાં પર્યાટન કરનારો કર્મને ન જાણનારો આત્મા પોતાની સાથે જોડે છે (યોનિમાં ભમે છે) એટલે યોની સાથે સંધિ કરે છે. કોઈ જગાએ ' સંઘાવર્ષ ' પાઠ છે. તેનો અર્થ આ છે કે વારંવાર તે યોનિયોમાં જાય છે. અને તેના સંધાનને અનુભવે છે તે જાતાવે છે. વિરૂપ એટલે ગિભત્સ અમનોઙ્ગરૂપ વાળા સ્પર્શો જે દુઃખ દેનારા છે તે દુખ સમુદ્ધને સ્પર્શ કરવાથી પીડાય છે. ' તાન્ સ્થવાત્ ' શબ્દથી તેનો વ્યપદેશ કર્યો છે માટે જાણવું કે દુખો ભોગવે છે. આ તો ઉપલક્ષણ માત્ર વેદના છે. કે એવા સ્પર્શોને અનુભવીને દુખ ભોગવે તેવી રીતે શરીર સંબંધી અને મન સંબંધી પણ દુખો અનુભવે છે. (નારકીની અંદર જીવોને તે સ્થાનની વેદના શરીરને પીડે છે. તેમ મનમાં વિદ્વેષોનાં પણ ઘણાં દુખો છે. તે જાતાવ્યાં છે.)

અહિં સ્પર્શ ગ્રહણ કરવાથી સોમ સમન્વયુ' કે સ્પર્શ

જ્ઞાન ણધા સંસારી જીવોને છે. તેથી સંસારમાં રહેનારા સર્વ
 જીવોનો સમુહ દુઃખ લોગવે છે. એમ ખતાવવા માટે
 સ્પર્શ લીધો છે. વળી અહિંઆ પણ કહેવું કે ધરાખ એવા
 રૂપ, રસ, ગંધ, અને શબ્દ તેને પણ અનુભવે છે. સ્પર્શીનું
 વિરૂપ રૂપ થવાનું કારણ પૂર્વે કહેલાં જે પાપો તે ઉદ્યમાં
 આવતાં કારણરૂપ થઈને કાર્યમાં સ્પર્શપણે અનુભવાવે છે.
 એમ બાણુવું. વિચિત્ર કર્મના ઉદ્યથી કર્મનું સ્વરૂપ ન
 બાણુનારો સંસારી સ્પર્શાદિ વિરૂપ રૂપ અનેક જુદી જુદી
 યોનિઓમાં વિષાકથી એટલે કૃણરૂપે લોગવે છે. કહ્યું છે કે—
 તેઃ કર્મભિઃ સજીવો, વિવશઃ સંસાર ચક્રમુપયાતિ ।
 દ્રવ્યક્ષેત્રાઙ્ગા ભાવ ભિન્ન, માવર્ત્તેતે યદ્દુશઃ ॥ ૧ ॥
 નરકેષુ દેવયોનિષુ, તિર્યગ્યોનિ ચ મનુષ્યયોનિષુ ચ ।
 પર્યટતિ પ્રટિયન્ત્રવદાત્માવિભ્રચ્છરીરાણિ ॥ ૨ ॥
 સતતાનુ ચન્ન સુક્તં, દુઃખં નરકેષુ તૌત્ર પરિણામમ્ ।
 તિર્યક્ષુ ભય ક્ષુન્નદ્વયા, દિ દુઃખં સુખં ચાલ્પમ્ ॥૩॥
 સુખ દુઃખે મનુ જ્ઞાનાં, મનઃ શરીરા શ્રયે વહુ વિકલ્પે ।
 સુખ મેવાહિ દેવાનાં, દુઃખં સ્વલ્પં ચ મનામિ ભયમ્ ॥૪॥
 કર્માનુભાવ દુઃખિત, એવં મોહાન્વહાર ગત્તન યત્તિ ।
 અન્ધ સ્વ દુર્ગમાર્ગે, ધ્રમતિ દ્વિ સંસાર કાન્નારે ॥૫॥
 દુઃખ પ્રતિક્રિયાર્ગે, સુખામિત્યાયાય પુનરપિતુ જીવઃ ।

પ્રાણિ વધાદીન્ દોષા, નધિતિષ્ઠતિ મોહસંછન્નઃ॥૬॥
 વધ્નાતિ તતો વહુવિધ, મન્યત્પુનરપિ નવં સુ વહુ કર્મ્મઃ
 તેનાથપચ્યતે પુન, રમે રમિં પ્રવિશ્યે વ ॥ ૭ ॥

एवं कर्माणि पुनः पुनः, स घट्टस्तथैव मुञ्चंश्च ।
 सुख कामो बहुदुःख, संसार मनादिकं भ्रमति ॥८॥
 एवं भ्रमतः संसार सागरे, दुर्लभं मनुष्यत्वम् ।
 संसार महत्वा धार्मिक, त्वदुष्कर्म वाहुत्वैः॥ ९ ॥
 आर्योदेशः कुलरूप, संपदायुश्च दीर्घमारोग्यम् ।
 यति संसर्गः श्रद्धा, धर्म श्रवणं च मति तैक्षण्यम्॥१०॥
 एनानि दुर्लभानि, प्राप्तवतोपि दृढमोहनीयस्य ।
 कुपथाकुलेऽर्हदुक्तोऽति दुर्लभोजगति सन्मार्गः॥११॥

તે કર્મોથી શુભ પરવશ થઈને સંસાર ચક્રને પામે છે. અને દ્રવ્ય, દેવ, કાળ, અને ભાવ, એ ચારેમાં ઘણીવાર બદલાય છે ॥૧૧॥ નરકમાં દેવયોનિ તિર્યચ યોનિ અને મનુષ્ય યોનિમાં ઘટી ચંત્રની માફક નવાં નવાં શરીર કરીને આત્મા ભમે છે ॥૨૧॥ હંમેશા ણાંધેલાં પૂર્વે કહેલાં ત્રિન પરિણામ-વાર્ગાં નરકના દુઃખો ભોગવે છે. તથા તિર્યચ યોનિમાં, ભય, મુખ, તરશ, વધ તથા માર વિગેરે ઘણાં દુઃખો અને આંધાં મુખને ભોગવે છે ॥૩૧॥ મનુષ્યના મુખ દુઃખમાં મન અને શરીર આઘ્રયી બહુ વિકલ્પો છે. એટલે તેમાં મુખ દુઃખને

નિશ્ચય નથી ચોટલે દેવોને સુખ તો છે પણ તેમને મન સંબંધી
 થોડું દુઃખ છે ॥૪૫॥ કર્મના અનુભવથી દુઃખી થયેલો આત્મા
 અંધની માફક મોહાન્ધકારે ગહન અને કંઈ પણ માર્ગવાળા
 સંસાર રૂપ વનમાં જીવ નિશ્ચયે લગે છે ॥૫૫॥ (પણ નીકળી
 શકતો નથી) દુઃખને દૂર કરવા અને સુખની ઈચ્છાથી
 ફરીને પણ મોહથી વેરાયલો જીવ પ્રાણીવધ વિગેરે દોષો
 (ધર્મને નામે અધર્મ) કરે છે ॥૬૫॥ તે અજ્ઞાની જીવ તેથી
 વળે પ્રકારે ઘણાં પાપ અને તેથી ચોકવાર અગ્નિમાંથી નીક-
 જેલો ણીજી વખત અગ્નિમાંજ પ્રવેશ કરે તેની માફક દુઃખથી
 ખળે છે ॥૭૫॥ આ પ્રમાણે તે જીવકર્મોને ફરી ફરીને ણાંધને
 અને ભોગવીને મુક્ત થતો અનાદિ કાળથી સુખની ઈચ્છા-
 વાળો ણદુ દુઃખવાળા સંસારમાં ભમે છે ॥૮૫॥ એ પ્રમાણે
 સંસાર માગરમાં ભમતાં ભમતાં દુર્લભ મનુષ્યપાતું પાગીને વિશાળ
 સંસારમાં વિનરૂપ અધ મિકલ્ન દુષ્ટર્મ પ્રાય દોવાથી (જ્યે
 ધર્મ ફરી શકતા નથી ॥૯૫॥ આર્ય દેશ, ઉત્તમકૃષ્ણ, રૂપ,
 સંપદા આસુ, અને કાંબા કાગ સુધી આરોગ્યતા તમ-
 યનિ (સાધુ) સંસાર તથા તેમના વચન ઉપર શ્રદ્ધા તથા
 ધર્મનું અભાવનું અને તેની ભૂદિમાં વિચાર કરવાની ગમ્મિ
 ગાનવી જે અમું દુર્લભ છે ॥૧૦૫॥ તે ગળે ને ધર્મ સાધ
 કરતાં પણ, નીકળા મોહનીય કર્મથી કૃષયમાં પડેલા જીવોને
 આ અજ્ઞાતાં જીવેવેરે કહેલો મન્નાર્જ પામવેલ અદુર્લ મુક્ટેલ
 છે ॥૧૧૫॥ સત્યના જે મુદ્ધ પર્થી દિમા વિદિશમાં અનુર્મસંદે

છે. તથા અનેક રૂપવાળી યોનિઓમાં દોઢે છે. અને વિરૂપ રૂપવાળા સ્પર્શોને અનુભવે છે. તે મનુષ્ય કર્મ બંધનની ક્રિયાંથી અભાગ્યે હોવાથી, મન, વચન, અને કાયાવડે કર્મ કરે છે. પોતે જાણતો નથી કે મેં પૂર્વે કરેલાં છે. કહું છું અને જે કરીશ તે બધાં કર્મો જીવોને દુઃખ દેવા રૂપ હોવાથી તે સાવધ છે અને તે બંધનનાં હેતુ છે. અને તેથી અજ્ઞાન દશામાંજ તે જીવોને પીડા કરનારા કૃત્યોમાં તૈયાર થાય છે અને તેનાથી આઠ પ્રકારનાં કર્મ બંધ થાય છે. અને તેના ઉદ્યયથી અનેક રૂપવાળી યોનિમાં અનુક્રમે અવતરે છે અને વિરૂપ રૂપવાળા સ્પર્શનો અનુભવ કરે છે ॥૯૫॥ જે આજ પ્રમાણે છે. તે શું કરવું તે જાતાવે છે.

તત્થ મ્વલ્લુ ભગવતા પરિણ્ણા પવેહ્આ (સૂ. ૧૦)

ઉપર કહેલા વ્યાપારને મેં કર્યો કહું છું અને કરીશ, એવી આત્માની જે પરિણુતિ છે, તે સ્વભાવપણે મન વચન અને કાયાના વ્યાપાર રૂપમાં પરિજ્ઞાન તે પરિજ્ઞા છે અને તે પ્રકર્ષથી પ્રશસ્ત છે. એમ શ્રી મહાવીર પ્રભુએ જાતવ્યું છે. એમ સુધર્મા સ્વામી જાણસ્વામીને કહે છે તે પરિજ્ઞા એ પ્રકારની છે. જ પરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા તેમાં ભગવાન કહે છે કે સાવધ વ્યાપારથી બંધ થાય છે એમ જાણવું તે જ પરિજ્ઞા છે અને ત્યાગવું તેને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા છે. નિર્ગુહિતકાર તેજ અર્થને કહે છે.

તત્ય અકારિ કરિ સંતિ, વંચ ચિંતા કયા પુનો હોઈ
સહ સમ્મહા જાણહ, કોઈ પુણ હેતુ જુતીણ ॥૬૭॥

તેમાં એટલે ક્રિયાથી બંધાતા કર્મમાં શું થયું તે કહે છે. કયું અને કરીશ આ ભવિષ્ય અને ભૂતકાળ લેવાથી વચમાં રહેલ વર્તમાન કાળ પણ આવી જાય છે તથા કરવા માટે કરાવવું અને કરાવે તેને અનુમોદવું એ દરેકના ત્રણ ત્રણ લેલો ગણતાં નવ થયા તે આત્મ પરિણામ ધર્મે યોગ (વ્યાપાર રૂપે લીધેલા જાણવા તેમાં આ આત્મ પરિણામ રૂપ ક્રિયા વિશેષવડે બંધની ચિંતા કરી છે એટલે બંધનું ઉપાદાન લીધું છે. કારણ જે જૈન શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ' યોગ નિમિત્ત કર્મ બંધાય છે' અને આ કોઈક પુસ્તક વાળું છે જે ને સન્મતિ અથવા સ્વમતિ આત્માની સાથે છે. તે આવધિ મનઃ પર્યાય કેવળ જ્ઞાન તથા જાતિ સ્મરણ રૂપ જ્ઞાન છે તેના વડે વાળું છે, અને કોઈતો પણ ધર્મ, અન્વયવ્યનિરેક લક્ષણ વાળી હેતુની સુકિત વડે વાળું છે. કહે અજ્ઞાની જીવ ગા માટે આવા કહેવા વિષાકવાણ કર્મના ન્યાય રૂપ હેતુજન ક્રિયા વિશેષમાં પ્રવર્તે છે. આ શિષ્યના પ્રશ્નને ઉત્તર આપે છે.

इमहस्य चैव जीवियस्य परिवंदण माणण पुवणाण
जाई मग्ण सोवणाण हुक्खव पटिघाय ईइं (सू० ११)

તેમાં જેનાવડે જીવે છે તે જીવિત એનાથી આયુઃકર્મ વડે પ્રાણતું ધારણ કરવું છે. અને તે દરેક પ્રાણીને જાણીતું છે. તેથી પ્રત્યક્ષ આસન્ન વાચી 'ઇદમ્' શબ્દવડે પ્રયોગ કર્યો છે (ગુજરાતીમાં આ જીવિત માટે વપરાય છે) ચક્રાર હવે પછી કહેવાની નતિ વિગેરેનો સામટો અર્થ ણતાવે છે. એવકાર નિશ્ચય વાચક છે. તેનાવડે જાણવું કે આજીવિત તદ્દન સાર વિનાતું (નકામું) જ છે તથા વીજળીના જેવું ચંચળ છે. જેમાં ણહુ વિધન છે; તે જીવિતના લાંબા સુખને માટે ક્રિયાઓમાં પ્રવર્તે છે. તે આ પ્રમાણે

હુ' રોગ વિના જીવીશ, સુખથી લોગો ભોગવીશ. વળી વ્યાધિ દૂર કરવા માટે સ્નેહપાન (મદિરા વિગેરે ખીવું) તથા લાવકપિશિત (તિતરતું માંસ) લક્ષણુ વિગેરે ક્રિયામાં વર્તે છે. તથા અદ્ય સુખને માટે અભિમાન ગ્રહવડે આકુળ ચિત્તવાળો યદ્ય ધણા આરભ પરિગ્રહવડે ણહુ અશુભ કર્મો ઉપાજન કરે છે. કહું છે કે—

કેવાસસી પ્રવર યોપિદ પાય શુઢા,

શય્યાસનં કરિવરસ્તુરમો રથો વા ।

કાલે ભિષગ્નિયામિતાશનપાનમાત્રા,

રાજઃ પરાક્રમિવ સર્વ મવેહિ જોષમ્ ॥૧॥

સુંદર જે પ્રકારનાં વસ્ત્રો, યુવાન સ્ત્રી, સુખ ઉપજાવે એવી સુંદર શય્યા, આસન, હાથી, ઘોડા, સ્વવાળા રાજાને

પણ કાળ આવી પહોંચે છે. તે વખતે વેદે કહેલા નિયમથી
આંધી આપેલા ખાનપાન શિવાય બીજું બધું પારકા લેવું
થઈ જાય છે એમ સમજો. ॥ ૧ ॥

પુષ્ટ્યર્થમન્નમહિ ચત્રપ્રણિધિ પ્રયોગૈઃ

સંત્રાસદોષકલુષો નૃપતિસ્તુ મુહુક્તે

ચન્નિર્ભયઃ પ્રશમસૌન્દર્યરતિશ્ચ મૈક્ષમ્

તતસ્વાદૃતાં મૃશમુપૈતિ ન પાર્થિવાન્નમ્ ॥ ૨ ॥

નોકર આકર દારાના ત્રાસથી પીડાયેલા રાજા પોતાની
સુષ્ટિને માટે જે અન્ન ખાય છે. પણ ભય વિનાનો અને
આંતીના મુખમાં પ્રીતીવાળો આધુ બિશામાં જે આનંદ માને
છે તેવો આનંદ અને સ્વાદ રાજાનું અન્ન આપતું નથી. ॥૨॥

મૃત્યુષુ મન્ત્રિષુ સુતેષુ મનોરમણુ

કાન્નાસુ વા મધુ મદાદ્ભરિતે ક્ષણાસુ

વિશ્રમ્મ મેતિન કદા ચિદપિ ક્ષિતીશઃ

મર્વામિશઙ્ગિનમતેઃ કનરત્ત્ સૌન્દર્યમ્ ॥ ૩ ॥

નોકરોમાં, પ્રમાણમાં, બધી રીતે સુંદર એવા સુત્રોમાં,
અને મુંદર ન્યાનવળી પોતાની અંગીઆ પણ અન્ન કોઈ
દિવસ નિશ્ચય મળી શકેલા નથી. તે બધી જગે પર માર
વાળાને તે મુખ ક્યાંથીજ દેખ ! ૩.

તેથી આ પ્રમાણે ન જાતુંતો એવો તરુલ્ય કોમલ પણ
પણ પૂરની આકર અંગર જીવિતમાં આનંદ માનવ

અને જીવોને હુણવા વિગેરે કૃત્યોમાં આનંદ માનવાથી તેમાં પ્રવર્તે છે. અને તે બધું જીવિતના, પરિવંદન, માન, પૂજનને માટે કરે છે. (અહિં પરિવંદનનો અર્થ સંસ્તવ અને પ્રશંસા છે.) એટલે પ્રશંસા માટે પાપ કરે છે. જેમકે હું મોર વિગેરેના માંસ લક્ષણથી, બગવાન, તેજથી દેહીપ્યમાન દેવકુમાર જેવો લોકોમાં પ્રશંસા પાત્ર થઈશ, તથા માનન, (ઉભા થવું, આસન આપવું, હાથ જોડી પગે લાગવું) વિગેરેમાં યોગ્ય થઈશ એવી ઇચ્છાથી તેને માટે ચેષ્ટા કરીને કર્મ એકદાં કરે છે. તથા પૂજન એટલે દ્રવિણુ. (ધન), વસ્ત્ર, આન્ન, પાન, સત્કાર, પ્રણામ તથા સેવા વિગેરે રૂપવાળી છે તે અથવા તેને માટે ક્રિયાઓમાં ક્ષમોશ્રવોવડે આત્માને દોરવે છે. તેજ પ્રમાણે વીર ભોગ્યા વસુધરા માનીને લડાઈઓ કરે છે, અને દંડના ભયથી પ્રજા ઉરે એમ ધારી દંડે છે જેવી રીતે પ્રશંસા માન અને પૂજના ભુખ્યા રાજાઓ અધર્મ કરે છે. તે પ્રમાણે બીજા જીવોને આગ્રથી પણ જાણી લેવું (પરોપકાર માટે તન મન તથા ધન આપનાં જે કે યન્દિ-ચિત ક્રિયાઓ લાગે છે, અને તેનાથી પ્રશંસા વિગેરે પન્ન થાય છે. તેનો નિષેધ આ જગોએ નથી. પરંતુ જેઓ આસ રાજા અથવા મોટા અમલદારો કે આગેવાનો ચોટી મોટાઈ લેવા અરૂપ જીવોને માટે દુષ્ટ કૃત્યો કરી પ્રવતને પીડે છે, તેમને નિષેધ કર્યો છે.) અહિંમાં વંદન વિગેરેના દંઠ અમાન

કરીને તાદૃશ્યમાં ચોથી વિલક્ષિત છે, એટલે જીવિતના પરિ-
વંદન, માન, પૂજનને માટે કર્મ આધ્રવમાં અજ્ઞાન સંસારી
જીવો પ્રવર્તે છે. આ સમુદાય અર્થ છે. ક્ષત પરિવંદન વિગેરે
માટેજ કર્મ બાંધે છે. એમ નહિં પણ બીજા માટે પણ બાંધે
છે તે બતાવે છે. જન્મ, મરણ, અને સુકાલુ' એટલે જાતિ,
મરણ, તથા મોચન સમાહાર દ્વંદ્વ કરીને તાદૃશ્યે ચતુર્થા
વાપરી એટલે પ્રાણીઓ જન્મ, મરણ, અને મોક્ષને માટે
તેવી ક્રિયામાં પ્રવર્તમાન બની કર્મોને શરૂ કરે છે. તેમાં
જન્મ માટે કાંચઅરિ (કાર્તિકેય) નું વંદન આદિ ક્રિયા કરે
છે. તથા જે જે ઉત્તમ વસ્તુઓ અર્થિ' આદ્યાનુ વિગેરેને આપે
છે તે તે બીજા જન્મમાં ભોગવશે એ પ્રમાણે મનુષ્યે પણ
કહિત છે.

વારિ દસ્તૃતિમામોતિ, સુખમક્ષયમન્નદઃ

તિલપ્રદઃ પ્રજામિષ્ટા-માયુરુ મમયપ્રદઃ ॥

પાણી આપનારો તૃપ્તિ પામે છે. અન્ન આપનારો
અક્ષય મુખ ભોગવે છે. તરૂ દેનારો ઇન્દ્રિય પ્રવૃત્તિ પામે
છે. અને અભયદાન દેનારો દીર્ઘાયુષી થાય છે. ॥ ૧૧ ॥
અર્થિ' એકજ સૂચાપિત છે. અન્ન પ્રદાન તે તુષ (માન
નાં મો.દં દુસ્કી) માં કૃષિકા કૃષુકીની મરુદ છે. એ
પ્રમાણે કુમારે કિષકેશી દિ'માદિમાં પ્રવર્તિ' જીવે ક્રિયા કરે છે
તથા મરુદને માટે પિંડદાન વિગેરેની ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે.

અથવા મારો સંબંધી એણે માર્યો છે. એમ ધારી તેનું વેર વાળવા માટે તેના વધ બંધમાં પ્રવર્તે છે તથા પોતાના મરણની નિવૃત્તિ માટે દુર્ગા વિગેરે દેવીએ માગેલો બકરા વિગેરેનો ભોગ આપે છે. અથવા યશો ધર્મની માફક આટાનો કુકડો બનાવીને ધરે છે. તથા મોક્ષને માટે જેનું ચિત્ત અજ્ઞાનથી ઘેરાયલું છે, એવા મનુષ્યો પંચાગ્નિતપ વિગેરે જે પ્રાણીઓને દુઃખ દેનારાં અનુષ્ઠાન છે, તેમાં પ્રવર્તમાન થઈને કર્મ ગ્રહણ કરે છે. અથવા જાતિ મરણ બન્નેથી મુકાવા માટે હિંસાદિ ક્રિયા કરે છે. આ શિવાય ‘ જાઈ મરણ મોયનાઈ ’ ત્તિ, ખીલે પાઠ છે. તેનો અર્થ એ છે કે ભોજનને માટે કૃપી (જેતી) વિગેરેમાં પ્રવર્તેલા પૃથિવી, પાણી, પવન, અગ્નિ, વનસ્પતિ, તથા બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા જે જીવો છે, તેમને મારવા માટે ઉદ્યમવાન થાય છે. (આમાંના મનુષ્યના શાન્તિમય જીવન માટે ગ્રહસ્થાને જે ખાસ જરૂરનાં કૃત્યો છે, તે છોડીને આરંભ પરિગ્રહ વિશેષ પેણું ન કરવા તથા સાધુઓનો માટે સર્વાંશ શાન્તિમય જીવન ગુજારવા આરંભ પરિગ્રહનો નિષેધ છે.) તથા દુઃખના પ્રતિઘાત (દૂર કરવા) માટે ધ્યાન રાખી પોતાના રક્ષણ માટે આરંભો કરે છે. જેમકે વ્યાધિના પીડાયલા તેતરનું માંસ તથા મદિરા વિગેરેનું પાન કરે છે. તથા વનસ્પતિના મૂળ, છાલ, પાંદડા, રસ વિગેરેથી સિદ્ધ થયેલો શત પાક વિગેરેને માટે અગ્નિ

વિગેરેનો સમારંભ વડે પાપ ચેતે કરે છે. ખીન્નથી કરાવે છે. અને અન્ય કરનારને અનુમોદે છે આ પ્રમાણે અતીત અનાગત કાળનું પણ મન વચન કાયાના યોગવડે કર્મનું થઈણુકરે છે, તેણું સમજણું. તથા દુઃખ નાશ કરવા માટે તથા સુખને મેળવવા માટે સંસાર સંઘંધી સ્ત્રી પુત્ર ઘરનું સગ્ર રચીણું વિગેરે થઈણુ કરે છે. તથા તેને મેળવવા તથા રક્ષણુ કરવા તે ક્રિયાઓ કરવામાં પ્રવર્તેલા રહી પાપ કર્મને શ્રેવે છે. કહું છે કે.

આદાં પ્રતિષ્ઠાધિગમે પ્રયાસાં,

દારેષુ પથ્થાદ્ગૃહ્ણિણઃ સુતેષુ ।

કર્તુ પુનસ્તેષુ ગુણપ્રકર્ષે,

ચેષ્ટાતદ્વૃચ્ચૈઃ પદ લક્ષુનાય ॥

સંસારી જીવ પડેલાં પ્રતિષ્ઠા મેળવવામાં પ્રયાસ કરે છે. ત્યાર પછી પરણવામાં, પછી પુત્ર મેળવવામાં અને પછી તેને શુભવાન કરવામાં અને તેથી પણ વધારે આદેશ ઘણ તેમ કરવામાં પ્રયાસ કરી કરે છે.

આ પ્રમાણે દિગ્વિશેષથી કર્મોપાર્જન કરીને જુદી જુદી દિશાઓમાં સંગરે છે. અને અનેક રૂપવાળી ચેતિ-યોગમાં જન્મે છે. અને વિદુષ રૂપવાળા કર્મોને વેદે છે. આણું સમજીને ક્રિયા વિશેષની નિવૃત્તિ કરવી.

૧૧ ॥ વેદે ક્રિયા વિશેષ આરંભીજ છે તે જતાવે છે

एयावंति सव्वावंति लोगांसिकम्म समारंभा
परिजाणि य व्वा भवंति (सू० १२)

માગધી દેશી ભાષાની પ્રસિદ્ધિવડે મૂળ સૂત્રમાં ' એયા-
વંતિ સવ્વાવંતિ ' શબ્દ છે. તેનો પર્યાય એટલીજ બધી
ક્રિયાઓ બધા લોકને વિષે એટલે ધર્મ અધર્મ અસ્તિકાચ
થી અવચ્છિન્ન (વિંટાયલા) આકાશ ખંડમાં ક્રિયા વિશેષ
છે. પણ એનાથી અધિક નથી એમ જાણવું. પૂર્વે સર્વેનું
અહીં કહેલા છે, એવું તાત્પર્ય છે. એટલે પોતાના આત્મા
માટે બીજા માટે તથા તે બંને માટે આ લોક અને પર-
લોકના અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાળમાં કર્યું કરાવ્યું
અને અનુમોદવાવડે આરંભો થાય છે. તે બધાને પૂર્વે અહીં
કહેલા છે. તે જ્યાં લાગુ પડે ત્યાં યોજવા ॥ ૧૨ ॥ આ
પ્રમાણે સામાન્યપણે જીવ, અસ્તિત્વ સાધીને તેને દુઃખ
દેનારી વિશિષ્ટ ક્રિયાઓનું બંધ હેતુપણું બતાવી, તેનો ઉપ-
સંહાર દ્વારવડે વિરતિ બતાવે છે.

जस्सेते लोगांसि कम्म समारंभा परिण्णाय
भवंति से ह्य मुणि परिण्णाय कम्म (सू० १३) त्तिवेमि
॥ प्रथमोद्देशकः ॥ १ ॥

ભગવાન સર્વ વસ્તુના જાણનારા કેવળ જ્ઞાન વડે સાક્ષાત
જાણીને આ પ્રમાણે કહે છે. જેમુમુક્ષુ છે, તેને પૂર્વ કહેલા
સમારંભ ક્રિયા વિશેષ છે. અથવા જ્ઞાનાવરણી આદિ આદ

કર્મના ઉપાદાનના હેતુ છે. તે ક્રિયા વિશેષજ છે. તે સારી રીતે કર્મ બંધન હેતુ પણે જાણેલા છે. મૂળમાં હું શબ્દ અવધારણુ અર્થમાં છે. અને જગતના ત્રણે કાળની અવસ્થા માને તે મુનિ. તેજ મુનિ સપરિજ્ઞા વડે કર્મને જાણવારો અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે કર્મ બંધના હેતુઓ જે સમસ્ત વચન કાળના વેપાર છે. તેને ત્યાગે. આ સંસારી વેપાર ત્યાગેલો મુનિ મોક્ષના અંગમૃત જ્ઞાન અને નિર્બંધ ક્રિયા જે છે, તેને અહણુ કરે, કારણ કે જ્ઞાન ક્રિયા વિના મોક્ષ નથી. તેથી કહ્યું છે કે. જ્ઞાન ક્રિયાભ્યાં યોક્ષમ્ભિ. ઇતિ શબ્દથી આટલો આ આત્મ પદાર્થનો વિચાર છે અને કર્મ બંધ હેતુનો વિચાર છે તે સંપૂર્ણ પણે હિંસા વડે સમાપ્ત કર્યો તે ઇતાવનાર છે. અથવા ઇતિ શબ્દથી આજે હું કહું છું. પૂર્વે કહેલું અને હવે કહીશ તે બધું જગવાન માત્રે સાક્ષાત્ સાંભળીને કહું. છું આ પ્રમાણે સત્ત્વ પરિજ્ઞાનમાં પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયે.

॥ ઉદ્દેશો પહેલો સમાપ્ત ॥

હવે બીજો ઉદ્દેશો કરો છે. પહેલાં અને બીજાં સમયે આ સંબંધ છે. પહેલાંમાં સામાન્યપણે જગત અસ્મિન્ન માન્યું અને હવે તે જગતને ઇન્દ્રિયાદિ પુનિતી વિશેષેનું અસ્મિન્ન જગતવની હિંસાથી કહે છે. અથવા પૂર્વે પરિજ્ઞાન કર્મવત્તે તે મુનિપણને કહવા જગતવની. પણ જે

અપરિજ્ઞાત કર્મપણાથી મુનિ ન બને, અને વિરતિ (ચારિત્ર) ન લે, તે પૃથિવી વિગેરે જીવ યોનિમાં ભ્રમણ કરે છે. હવે પૃથિવી વિગેરે શું છે? ક્યાં છે? તે બતાવવા અને તેનું વિશેષ અસ્તિત્વ જણાવવા આ બીજો ઉદ્દેશો કહે છે તેથી આ બીજા આવેલા ઉદ્દેશાના ચાર અનુયોગદ્વારામાં કહેલા નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં, પૃથિવી એ ઉદ્દેશો છે. તથા ઉદ્દેશાના નિક્ષેપા વિગેરે બીજી જગોએ બતાવેલા હોવાથી અહિંમાં નહિ બતાવીએ અને પૃથિવીના જે નિક્ષેપા વિગેરે સંબંધે તે નિર્ચુક્તિકાર બતાવે છે.

પુઢવીયેનિક્ષેત્રો, પસ્ત્રવણાલક્ષવણં પરીમાણં ।

उव भोगोसत्थं वेद्यणा य वहणा निवित्तीय ॥६८॥

પૂર્વે જીવના ઉદ્દેશામાં જીવની પ્રરૂપણા કેમ ન કરી? એવી શંકા ન કરવી કારણ કે જીવાત્મા સામાન્ય છે. તેના વિશેષ આધારપણે પૃથ્વીયાદિરૂપપણે હોવાથી સામાન્ય જીવનું-ઉપલોગ વિગેરેનું થવું અસંભવ છે. (જીવ જે ખાય છે. અથવા જે જે જીવનો વિનાશ કરે છે. તે જીવનો નહિ પણ જીવ સંબંધી કાયનો છે.) માટે જીવને બદલે પૃથિવી વિગેરેની ચરણથી જીવની ચિંતવના કરી છે તેમાં પૃથિવીનો નામાદિ નિક્ષેપો કહેવો અને પ્રરૂપણામાં તેના મુદ્દમ, બાદર વિગેરે ભેદો કહેવા, અને લક્ષણ તે સાકાર અને અનાકાર ઉપયોગ (સામાન્ય દેખવું તે અનાકાર અને વિશેષ દેખવું

તે સાકાર, તથા કાય યોગ વિગેરે છે. પરિમાણ એટલે સંવર્તિત લોકના પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગ માત્ર છે. સ્વને ઉપભોગ તે શયન, આસન અને ચંક્રમણુ આલ્પુ' વિગેરે છે. શસ્ત્ર તે સ્નેહ, અસ્ત, (ખાટો) રસ તથા ખાર વિગેરે છે. વેદના તે પોતાના શરીરમાં અવ્યક્ત એતનારૂપ, તે સુખ દુઃખનો સ્વભાવ છે એમ જાણવું. વધ, તે કર્યું, કરાવ્યું, અને અનુભોધું, એ વિગેરેથી જીવના ઉપમર્દન રૂપ છે. નિવૃત્તિ એટલે અપ્રમત્તપણે સાધુના મન, વચન, કાય ગુપ્તિવડે જીવોને દુઃખ ન દેવું તે. આ બધા ગાથામાં ગાવેલા અષ્ટોનો દુઃકામાં અર્થ છે. પણ વિગ્રેય તે નિર્ગુ-કિતકાર અનુકરે કહે છે.

નામં ઠવણા પુઠ્ઠવી. દવ્ય પુઠ્ઠવીય ભાવ પુઠ્ઠવીય ।
 ણસો સ્વલુ પુઠ્ઠવીણ, નિકલેવો ચઝવિવહોં હોહ ॥૬૫॥

નામ સ્થાપના પૃથિવી, તથા વ્ય અને ભાવ પૃથિવી, એમ ચાર પ્રકારે પૃથિવીનો નિરૂપો થાય છે. તેનો અર્થ ગાથામાં છે. હવે નામ સ્થાપના સુગમ કોવાળી તેને છે. અને દવ્ય પૃથિવીનો નિરૂપો કરે છે.

દવ્યં ઠગીર અધિઓં, ભાવેણય હોહ પુઠ્ઠવિઝીવોંડ ।
 લો પુઠ્ઠવિ નામ ગોંયં, કમ્મં વેણુ સો ઝીવોં ॥૬૬॥

દવ્ય પૃથિવી આગમથી અને ભાવગમથી એમ બે પ્રકારે છે આગમથી જાણાવે. પણ, તેને તેમાં ઉપરોક્ત

નથી, અને નોઆગમથી પૃથિવી પદાર્થને જાણનારો જીવ, શરીર મૂકી ગયેલો તે. જ શરીર અને લવિધ્યમાં જાણશે તે જાણક વિગેરે કવ્ય શરીર, આ જ શિવાય દ્રવ્ય પૃથિવી જીવ, એક લવિક, ગંધ આયુષ્ક, તથા અભિમુખ નામગોત્ર છે. એ ત્રણ લેદો છે. (આનું વર્ણન દશ વૈકલિકમાં, વૃક્ષના નિક્ષેપમાં છપાયલું છે. પાને ૫૧ મે જોવું.)

લાવ પૃથિવી જીવ, જે પૃથિવી નામાદિકર્મ ઉદયમાં આનું હોય તેને વેદ છે. નિક્ષેપદાર પૂરું થયું. હવે પ્ર-પણાદાર કહે છે.

**દુવિહાય પુઠવિ જીવો, સુહુમાતહ વાયરાય લોગંમિ ।
સુહુમાય સવ્વલોણ, દોન્નેવય વાયર વિહાણા ॥૭૧॥**

પૃથિવી કાયના જો લેદ છે. સૂક્ષ્મ અને જાદર. તે આ પ્રમાણે, સૂક્ષ્મ નામ કર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ, અને જાદર નામકર્મના ઉદયથી જાદર, કર્મના ઉદયથી તેમનું સૂક્ષ્મ જાદરપણું છે. (ઇન્દ્રિયોથી ન દેખાય તે સૂક્ષ્મ, અને ઇન્દ્રિયોથી દેખાય તે જાદર,) વ્યવહારમાં જોર અને આમજું એક જીવની અવેક્ષાએ નાનાં મોટાં ગણાય પણ તે અહિં ન લેવું. દાળડામાં ઠાંસી ઠાંસીને લરેલા ગંધના અવયવોને છુટા ફેંક્યા હોય અને તેમાંથી સુગંધી ઉડે અને દાળડો જાલી ઘઈ જાય પણ દેખાય નહિ. તેની માદક સર્વ લોક વ્યાપી ઠાંસી ઠાંસીને લરેલા સૂક્ષ્મ પૃથિવી

કાય છે. અને બાદર, તે મૂળ ભેદથી બે પ્રકારે છે. તે બતાવે છે.

દુવિદ્યા વાયર પુદવી, સમાસઓ મળ્હ પુદવિ સ્વર પુદવી
સપ્તહાય પંચવળ્ણા, અવરા છત્તીસ દ્વિવિદ્યાના ॥૭૨॥

સંશ્લેષથી બાદર પૃથિવી બે પ્રકારની છે. સુંવાળી બાદર પૃથિવી, અને બરબરથી બાદર પૃથિવી, તેમાં સુંવાળી બાદર પૃથિવી લીલી, ઠાળી, લાલ, પીળી અને ઘોળી, એમ પાંચ પ્રકારની છે. અહિંઆ ગુણના ભેદથી ગુણીનો ભેદ વાચ્યે. તે બરબરથી પૃથિવી ૩૬ પ્રકારની છે તે બતાવે છે.

પુદવીય સફરા વાન્દુગા, ય ઉવલે મિલાય લાંબુમં ।
અય તંચ તડઅમીસમ, રુપ્પ સુવળ્ણે ય વહરે ય ॥૭૩॥

હરિયાલે ક્ષિગુલ્પ, મળોસિલા માસગંજળ પવાલં ।

અવમ પડલવમ વાન્દુઅ, વાયર કાયે મળિ વિદ્યાના ૭૪

ગાંમેજ્જયંચ રુપમં, અંકો ફલિલે ય લોહિ યવમ્બે ય ।

મરગય સમાર મલ્લે મુચ મોચમ હંદ્ર નિલેય ॥૭૫॥

ચન્દ્રપાદં વેનલિપ, જલ કંતે ચંચ સ્વરકંતો ય ।

પ પ મર પુદવીય. નામં છત્તી મયં દ્વોર ॥ ૭૬ ॥

પરેલી ગાયમાં પૃથિવીના મેલ ભેદ છે બીજામાં વરિ-
લાલ વિવેરે મેલ અને બીજામાં લોભેદ વિવેરે તેમ અને
મેળીના મંદમળ વિવેરે મેલ ભેદ છે અહિં પુદવી જે

ગાથાવડે સામાન્ય પૃથિવીના લેદ કહ્યા એ ઉત્તરની એ ગાથા-
ઓવડે મણિના લેદ બતાવ્યા. આ ગાથાઓ સ્પષ્ટ હોવાથી
ટીકાકારે વધારે ખુલાસો કર્યો નથી. પણ સામાન્ય ખુદ્ધિવાળા
માટે બધા લેદો લખીએ છીએ (૧) પૃથિવી (૨) શર્કરા
(૩) વાલુકા (૪) ઉપલ (૫) શીલા (૬) લુણ (૭) ઉસ (૮)
લોહું (૯) તાંબુ (૧૦) તરવું (૧૧) સીસું (૧૨) રૂપું (૧૩)
સોનું (૧૪) વજ્ર (૧૫) હરતાલ (૧૬) હિંગલોક (૧૭)
મણુશીલ (૧૮) સાસક (૧૯) સુરમો (૨૦) પરવાળું (૨૧)
અભ્રકના પતરાં (૨૨) અભ્રકની રેતી એ બાદરકાયના લેદ છે.
અને મણિના લેદો છે તે હવે કહીશો. (૨૩) ગોમેદ (૨૪)
રૂચક (૨૫) અંક (૨૬) રૂટીક (૨૭) લોહિતાક્ષ (૨૮)
મરકત (પાનું) (૨૯) મસાગલ (૩૦) ભુજમોચક (૩૧)
ઈન્દ્રનીલ નીચેની ટિપ્પણી ઉપરથી જણાય છે કે અંદન
ગેરું હંસગ, આ વિગરે રત્નનાજ લેદો છે, તે બત્રીસમું
બણુપું (૩૩) ચંદ્રપલ (૩૪) વંદૂચું (૩૫) જલકાંત (૩૬)
સૂર્યકાંત સૂક્ષ્મ બાદર લેદોને એ પ્રમાણે બતાવીને હવે વર્ણ
વિગરેના લેદવડે પૃથિવીના લેદો બતાવે છે.

વર્ણ રસ ગંધ ફાસે, જોણિવ્વમુદ્ધા ભવંતિ સંસ્વેજા ।
બેગાઈ સહસ્સાઈ, હુંતિ વિહાણં મિ દ્વિક્કે ॥ ૭૭ ॥

વર્ણ તે ધોળા વિગરે પાંચ, અને રસ તે તીળા વિગરે
પાંચ. અને ગંધ તે સુગંધી તથા દુગંધી એવા એ તથા

અહુ કકર્શં વિગેરે આઠ સ્પર્શ તેમાં એકેક વર્ણાદિકમાં પણ
 યેનિ વિગેરે ઘણાજ ભેદ થાય છે, સંખ્યેયતુ
 અનેકરૂપ પણ હોવાથી, વિશિષ્ટ સંખ્યાના અર્થને કહે છે.
 અનેક હલતર એક એક વર્ણાદિકના ભેદો થાય છે. કારણ
 કે ભેદો યેનિથી, અને બુદ્ધા બુદ્ધા શુભોથી થાય છે. અને
 તે બધા મળી સાત લાખ યેનિ પ્રમાણ છે. પૃથિવીકાયનું
 સ્વરૂપ પ્રજાપના સ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“તત્થળં જેતે પજ્જત્તગા ણ્ણસિ ણં યણ્ણા દેસેણં
 મંધા દેસેણં રસા દેસેણં ફાસા દેસેણં મહ્સસગ્ગમો
 વિહ્ણાણાહં મંચંજ્ઞાહં જોણ પમુહ સય મહ્સમાહં
 પજ્જત્તયણિસ્સાણ અપજ્જત્તયા વક્કમંતિ, તં જત્થેગો
 તત્થ નિચમા અસંચંજ્ઞા, મેત્તં સ્વર યાયર પુદ્ધી
 કાહયા ।”

તેમાં જે પયોમા છે, તે પોતાના વર્ણ આદેશથી, ધંમ,
 રૂપ, અને સ્પર્શ આદેશથી, વ્યવસ્થા પ્રકાશના ભેદો છે. યેનિ
 વિગેરે તુ ખો અર્થોએ જિ. અને પયોમાની નિશાએ, અથ
 માંજ સ્વરૂપો છે. કારણે ત્યાં એક પયોમા હોય ત્યાં અ
 ન્યેનાય અપયોમા હોય છે. આ પ્રમાણે ખર બાદર પૃથિવી
 રૂપ સ્વર વસ્તુના અદિશ્યા સંપૂર્ણ મૈનિવાણ પૃથિવીકાયિક
 રૂપ, અને તે યગિણ, અગિણ, અને નિથ, તથા ગીત

ઉધ્મ અને તે બેઉ એમ ભેદો જાણવા, આ યોનિના ભેદ છે. તેજ દ્વિતીયી નિર્યુક્તિકાર ખુલાસાવાર કહે છે.

વર્ણામિ ય ઇક્ષિક્ષે, ગંધમિ રસમ્મિ તહ ય ફાસમ્મિ ।
નાણત્તિ કાયવ્વા, વિહાણણ હોઙ્ગ ઇક્ષિક્ષં ॥ ૭૮ ॥

વર્ણાદિક એકેક ભેદમાં હજારો પ્રકારે જુદા જુદાપણું જાણવું. જેમકે કાળો રંગ એ સામાન્ય છે, પણ તેમાં ભરો, કોયલો, કોયલ, (ગવલ) અને કાજળ કોઈમા વધારે અને કોઈ ઓછી કાળાશ છે. તે ભેદ છે. તેથી કોઈ કાળું અને કોઈ તેથી કાળું કોઈ વધારે કાળું એ પ્રમાણે લીલા વિગેરે બધા રંગોમાં જાણવું. તે પ્રમાણે રસ, ગંધ, અને સ્પર્શમાં પણ જાણવું તથા રંગોમાં પણ પરસ્પર મેળવવાથી ધૂસર, કેશરી, કર્બુર, (કાળરચિત્રું) વિગેરે ખીજા રંગની પણ ઉત્પત્તિ થાય છે એમ વિચારીને કહેવું. એ પ્રમાણે વર્ણાદિકના પ્રત્યેકમાં પ્રકર્ષ અને અપ્રકર્ષપણે પરસ્પર અનુવેધ (સરખામણી) વડે ઘણા ભેદો થાય છે એમ જાણવું. હવે દ્વિતીયી પર્યાપ્ત વિગેરેના ભેદો જાણાવે છે.

જે ઘાયરે વિહાણા, પજ્જત્તા તન્તિઆ અપજ્જત્તા ।

સુદ્ધમાવિ હુંતિ દુવિહા, પજ્જત્તા ચેવ અપજ્જત્તા ॥૭૨॥

જે શાદર પૃથિવીકાયના ભેદો બતાવ્યા તે બેટલા પર્યાપ્તાના છે તેટલાજ અપર્યાપ્તાનાં છે. આ સરખામણું ભેદને આધારીને માનવું છવેનું સરખામણું ન માનવું. કારણ કે

એક પર્યાપ્તાને આશ્રયી અસંખ્યાત અપર્યાપ્તા હોય છે. સૂક્ષ્મ પણ પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ બે ભેદે વાણુવા, પણ અપર્યાપ્તાની નિશ્ચયે પર્યાપ્તા ઉત્પન્ન થાય છે. જેમાં એક અપર્યાપ્તો ત્યાં તેને આશ્રયી અસંખ્યાત પર્યાપ્તા નિર્દેશ હોય છે. હવે પર્યાપ્તિઓ બતાવે છે.

આહાર સરીરિન્દિય, ક્ષાસ વમો મળોઽહિ નિવ્વર્ત્તા
 હોતિ જતો દલિયાઓ, કરણં પદ્સાડ પજ્જત્તી ॥૧૥॥

આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિયો, શ્વાસોશ્વાસ, વચન, મન, એઓની અભિનિર્વૃત્તિ (સંપૂર્ણ રીતે પ્રાપ્તિ) થાય છે. જે સમૂહથી કરવું તેની તે પર્યાપ્તિ કહેવાય, એટલે એક ગતિમાંથી જતાં ધીણ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય ત્યાં પ્રથમ પુનઃ લને પ્રવણ કરીને નિવાંડ કરે છે. તે કરણુ વિશેષ વડે એટલે આહારને લીધે જુદું ખલ રસ વિગેરે જાવ વડે પરિણામ પ્રમાણે, તેવું કરણુ વિશેષ એટલે આહાર તેને પર્યાપ્તિ કહે છે. એ પ્રમાણે ધીણ પર્યાપ્તિઓ પણ વાણુવી (આત્મા કર્મને આશ્રયી નવી ગતિમાં ઉત્પન્ન થતાં જે ગતિ વડે આત્મનાં પુનઃલો લઈ શકે તે ગતિ તે આત્મ પર્યાપ્તિ વાણુવી. તેજ પ્રમાણે આહાર લીધાથી શરીરરૂપે બનાવે તે શક્તિને શરીર પર્યાપ્તિ વાણુવી તેજ પ્રમાણે જમી પર્યાપ્તિને વાણુવી.) તેમાં એકેન્દ્રિય જીવાને આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, મને ઉચ્ચામ તામની વચ્ચે પર્યાપ્તિને

છે. આ ચાર પર્યાપ્તિઓને અંત મુંદૂર્તમાં (અડતાળીશ મિનીટની અંદર) જીવ ગ્રહણ કરે છે. અનાપ્ત પર્યાપ્તિ એટલે પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા વિનાનો જે જીવ હોય તે અપર્યાપ્ત કહેવાય, અને જે પર્યાપ્તિ પૂરી કરે તે પર્યાપ્ત કહેવાય. પૃથિવી કાયનો વિગ્રહ આ પ્રમાણે કરવો. પૃથિવી તેજ કાય જેની છે તે પૃથિવી કાય જાણવા, જેમ સૂક્ષ્મ ણાદર ભેદો સિદ્ધ થાય છે તેમાંના પ્રસિધ્ધ ભેદો ઉદાહરણથી બતાવે છે.

रुक्खाणं गुच्छाणं, गुम्माण लघाण वल्लिवलघाणं ।
जहदीनइ नाणत्तं, पुढवी काये तहा जाण ॥ ८० ॥

જેમ વનસ્પતિને આડ વિગેરેના ભેદવડે જુદા જુદા પદ્મ જાણીએ તેમ પૃથિવીકાયમાં પણ જાણો. જેમકે વૃક્ષ એ આંખા વિગેરે, ગુચ્છા તે વેગણ, શલ્લકી અને કયાસ વિગેરે છે. ગુલ્મ છે તે નવ મલ્લિકા કોરંટક વિગેરે, લતામાં પુત્રાગ અશોક લતા વિગેરે અને વલ્લીમાં તુરીકાં વાલોળ અને ડોશાતકી વિગેરે છે. વલયમાં કેતકી અને કેળ વિગેરે છે. વર્ણી ફરીથી વનસ્પતિ ભેદના દૃષ્ટાંતવડે પૃથિવીના ભેદો બતાવે છે.

भौसहि तण सेवालं, पणग विहाणे य कंदमूलेय ।
जह दीसह नाणत्तं, पुढवी काये तहा जाण ॥ ८१ ॥

જેમ વનસ્પતિકાયના આપધિ વિગેરે ભેદ છે તેમ પૃથિવી કાયના પણુજાણવા, આપધિમાં શલી (કમોદ) વિગેરે

નુજામાં હર્મ વિગેરે શેવાળ તે પાણીના ઉપર ભેદ બાજે છે તે, પનકતે લાકડા વિગેરે ઉપર ઉદ (લીલબુ મુકબુ) વિગેરે પાંગ વજુની ડાય છે. કદ તે મુજા વિગેરે મુજા તે હરીશનિ (મુગંધી વાળે) વિગેરે, આ સદમ ડાવાથી જોક, બે, વિગેરે ભેદ થતા નથી. હવે જેની માંખ્યા સદ્ય શકે તે બતાવે છે.

શ્વાસ્મ દુષ્ક વિષ્ક, સંશ્વિજ્જાણવન પાશ્વિટં સક્ષા ।
 શ્વીસંતિ સરીગહં, પુટચિ જિયાણં અસંચાણં ॥૮૦॥

અથા સપ્ત છે તેનો અર્થ આ છે કે, જોક, બે, મુજા, અને માંખ્યાના હવે જોક જોક શરીરમાં સરીકાના દેખાતા નથી. પણ આમાંખ્યાના હવેના વ માંખ્યાના શરીર સાર્યે મળે ત્યારે તેનો નમુદ આગળી નાકરે આવે, જેવાં તેમના શીર્ષાં શરીર છે આ કેવી રીતે માનવામાં આવે કે પ્રશિષ્કાણમાં પણ હવે કે ? તેમનેમાં સરીકા શરીરની ઉપર શરીરની શરીરમાં જેનાર આગળી પ્રતીતિ છે તેમ માન, માન, વિગેરેની પ્રતીતિ તે તેમ આદ્ય પણ વજુની તે બતાવે છે.

શ્વ કાશ્વે સરીકે શિં પશ્વકવ્યંતે પરુ ચિયાહુતિ ।
 શ્વેત્વા ડાળામિજ્જા, પશ્વતુ કાસં નમં હંતિ ॥ ૮૧ ॥

આમ અપરશો મેજવન પ્રશિષી શરીર વિગેરે હુત કે હવામાં શરીરનાટે તે શરીરના શરીરવટે મુજા ન મોજાય

છે. બાકીના સૂક્ષ્મ જીવો આપણી બુદ્ધિની ઝડકાર હોવાથી તે જિનેશ્વરની આજ્ઞા પ્રમાણે માનવા ભેદજો કારણ કે તે અક્ષુએ દેખાતા નથી. અહિં 'સ્પર્શ' એ શબ્દ મૂળમાં છે. તેનો અર્થ અક્ષુનો વિષય એમ કરવો. પ્રકૃષ્ણા દ્વારા પુરું થયું. હવે લક્ષણદ્વાર કહે છે.

उव ओग जोग अञ्जव, साणे मइसुय अचकरवु दंसेय ।
अद्व विहोदय लेसा, मन्नुस्सासे कसायाय ॥ ८४ ॥

તેમાં પૃથિવીકાય વિગેરે સ્થાનર્થિ (એક જાતની દિંધ) ના ઉદયથી જે ઉપયોગ શક્તિ અવ્યક્ત છે તે જ્ઞાન દર્શન રૂપવાળી છે. એજ રૂપે ઉપયોગ લક્ષણ છે. તથા યોગ ને કયાનો એકલોજ છે. અને આદારિક તથા આદારિક મિષ્ટ તથા દાર્ગણરૂપ વૃદ્ધ ગાણુસની સાકડી સમાન કર્મ ધારી જીવોને આલંબન માટે વપરાય છે. તથા અધ્યવસાય ને આત્માના સૂક્ષ્મ પરિણામ વિશેષ છે. અને તે જાણુ છે. અવ્યક્ત અતન્ય પુરૂપના મનમાં ઉત્પન્ન થયેલી ચિંતા વિશેષની માફક તે લક્ષમાં ન આવે તેવા જાણુવા તથા આદાર ઉપયોગમાં સમાવેશ થાય તેવા મતિ, ઘૃત અજ્ઞાનયુક્ત પૃથિવીકાયિક ઉવ જાણુવા તથા સ્પર્શન ઈન્દ્રિય વડે અચક્ષુ દર્શન પામેલા જાણુવા તથા જ્ઞાન આવરણીયાદિ આઠ પ્રકારના કર્મતા ઉદયને બચનારા તથા બાધનાગ જાણુવા. તથા લેચ્ય તે અધ્યવસાય વિશેષરૂપ છે. તેમાં કૃત્યુ, નીલ, કાપોત, અને તેજલ. તે

ચાર દેશ્યાને તેઓ મેળવે છે. તથા દશવિધ મંદા પામેલા છે. તે પૂર્વ આધાર વિગેરે ક્ષતિ ગયા છીએ. તથા સુદમ ઉપદ્રાસ નિત્યાસ મલિત છે, કાંઈ છે કે—

પૃથ્વી કાહ્યાણં મંતે ! જીવા આણવન્તિ વા
પાણવાંતિવા જસસન્તિ વા નીસસન્તિ વા ! મોગમા !
અવિરહિયં મનયં ચંચ આણવન્તિ વા પાણવન્તિ વા
જસસન્તિ વા નીસસન્તિ વા ।

જેવામ ઇન્દ્રભૂતિ મદારાજ પૂછે છે. હે ભગવન ! પૃથિવી ક્ષતિ છલો ત્યાસ વિગેરે કે છે ? ત્યારે જિનેશ્વર ભગવાન કહે છે. હે જાતમ ! જસ પણ વિશાઓ લીધા વિના પૃથિવી કાચ ઉચાઓ નિશાઓ લીધા કરે છે. તથા ક્યાઓ (કાંચ, ક્ષતિ) ખટ, સુદમ કાચ છે. તે પ્રમાણે છા ક્યા તં ઉપયોગ વિગેરેમાં લઈને કાચ સુધીના પ્રથિવી કાચના છલોમાં હોય છે. અને તે છા કાચ મનુષ્યવાની કાવાઓ મનુષ્યની માફ પૃથિવી પણ મલિત બનેલી. ચંદ્ર-ચાપનું કહેવું તે સ્મિત્કવરે સ્મિત્કવર મનુષ્ય જેવું છે. કેમકે ઉપયોગ વિગેરે લખે. પૃથિવી કાચમાં પ્રવર કેવળ નથી ! અને વામનું કહેવું છા તે કે ઉપયોગ વિગેરે લખે. પૃથિવી કાચમાં પ્રવર કેવળ નથી. કાચ તે તે લખે તેમ જાણવડાવે છે. જેમ કેમ મનુષ્ય પણ જાણવડાવે તેમ જાણવડાવે છે. અને તે તે લખે તેમ જાણવડાવે છે.

જાય તેથી તેને પ્રગટ ભાન હોતું નથી પણ સૂક્ષ્મ હોય છે. તેટલા માટે કંઈ તેને અચિત્ત ન ગણી શકાય તેજ પ્રમાણે બીજી જગોએ પણ અપ્રગટ ચેતનાનો સંભવ જાણવો.

શંકા-અહિં પીધેલા વિગેરેમાં શ્વાસોશ્વાસ વિગેરે અવ્યક્ત ચેતનાતું ચિન્હ છે. પણ પૃથિવીકાયમાં તેતું જરા પણ ચિન્હ દેખાતું નથી.

સમાધાન-તેમ નથી, પૃથિવીકાયમાં પણ માંસના અંકુર (મસા)ની માફક સમાન જાતિવાળા લતાના ઉદ્ભેદાદિ ચેતનાતું ચિન્હ છે. કારણ કે અવ્યક્ત ચેતનાવાળામાં પાનુ જેમાં એક પણ ચેતનાનો લાગલો (ચિન્હ) મળી આવે છે એવી વનસ્પતિની માફક ચેતના માની લેવી. અને વનસ્પતિમાં જીવ (ચેતન્ય) છે. એમ ચોખ્ખું જણાય છે. કારણ કે તેઓ રૂતુ, રૂતુમાં રૂતુને લાયક કુદ રૂનો આપે છે. (ચેતન્ય વિનાની સુકી વનસ્પતિ રૂજ આપી શકતી નથી) તેથી વનસ્પતિમાં ચેતન્ય છે એમ અવ્યક્ત અને ઉપયોગ વિગેરે લક્ષણ તેમાં હોવાથી સિદ્ધ થયું. કે પૃથિવી અચિત્ત છે શંકા પર્યસ્તની પાટ વિગેરે કહણુ પુદ્ગલવાળાને ચેતના ક્યાંથી હોય? તેતું સમાધાન કરવા નિચેની ગાથા દ્રવે દિ.

અટ્ટી જહાસરીરંમિ, અણુગયં ચેયણં સ્વરં દિદ્દં
 ણવં જીવાણુ ગયં, પુહાવિસરીરં સ્વરં જ્જોહ્મ ॥ ૮૫ ॥

જેમ શરીરમાં રહેલું હાડકું કહણુ છે પણ ચેતન છે.

(કારણ કે હમેશાં વધતું દેખાય છે) તેવીજ રીતે ઇન્ધ્ર-
વાયુ પૃથિવી શરીર દર્શ્ય છે. એવે હક્ષણદાર કૃતીને પુસ્તક
પરિમાણદ્રાવ નિર્ચુક્રિતકાર કહે છે.

જેવાયર પજ્જતા, પયરસ્મ અસંગ્ય ભાગ મિત્તાને ।
મેસા નિન્નિવિરાસી, વીસું લોગ્યા અસંગિન્નિન્ના ॥૮૬॥
પૃથિવીકાય આર પ્રકારે છે તે આ પ્રમાણે છે.

(૧) બાદર પર્વામા (૨) બાદર અપર્વામા, (૩) સુદમગ્ય
પર્વામા (૪) સુદમ પર્વામા, તેમાં જે બાદર પર્વામા છે
તે સંવર્તિત લોકમાં જે પ્રવર છે તેવા અસંગિય જામ
માત્રમાં રહેનારા પ્રદેશનો જે સમગ્ર તેની બંધણાર જાણવા.
બાદરની વજ્ય સારીએ પ્રત્યેક છે. તે અસંગિયત સિદ્ધાસંગ્ય
જેટલો આસંગ્ય પ્રદેશ તેની બધી પ્રમાણે જાણવા. આ બાદર
જેદે અનુક્રમે જોઈ સીધી વજ્યજ જાણવા. કહ્યું છે કે,

મત્તવન્ધોવા યાદર, પુઠ્ઠવિ કાદયા પજ્જતા,
યાદર પુઠ્ઠવિ કાદયા અપજ્જતા, અસંગેજ્જગુણા, સુદ્દમ
પુઠ્ઠવિ કાદયા, અપજ્જતા, અસંગેજ્જગુણા સુદ્દમ પુઠ્ઠ-
વિ કાદયા પજ્જતા અસંગેજ્જગુણા ।

પત્થેળવ કુડવેળવ, જહકોઈ મિણિજ્જ સવ્વ ધન્નાહં ।
 एवं मविज्जमाणा, हवंति लोया असंखिज्जा ॥ ८७ ॥

જેમ કેઈ માણસ પોતાના બધા અનાજને પ્રસ્થ અથવા
 કુડવ (એક ભતના માપ)થી માપે છે તેવીજ રીતે જો કેઈપણ
 માણસ અસંભાવ પ્રજ્ઞાપનાને અંગીકાર કરીને આ જગતનેજ
 કુડવ રૂપ બનાવીને મધ્યમ અવગાહનાવાળા પૃથિવીકાયના
 જીવોને જો માપવા માંડે તો અસંખ્યાત લોકોને પૃથિવીકાયના
 જીવો પૂરી નાજો, હવે બીજી રીતે પરિમાણ બતાવે છે.

लोगा गासपएसे, इक्किं निक्खवे पुढवि जीवं ।
 एवं मविज्जमाणा, हवंति लोया असंखिज्जा ॥ ८८ ॥

લોકાકાશના પ્રદેશમાં એક એક પૃથિવીકાયનો જીવ
 મુકીએ અને તેવી રીતે જો માપ કરીએ તો અસંખ્યાત
 લોક ભરાય. હવે કાળથી પરિમાણ બતાવવાની ઇચ્છાવાળા
 નિર્ચુકિતકાર શ્વેત્ર અને કાળનું સુદમ બાદરપાણને કહે છે,
 નિડળોડ હોઈ કાલો, તત્તો નિયુણવરથં હવદ્ મિત્તં ।
 અંગુલસેઠ્ઠામિત્તે, ઓસપ્પિણીઓ અસંખિજ્જા ॥૮૯॥

સમય રૂપકાળ અત્યંત નિપુણ અર્થોત્ સુદમ છે. તે-
 નામી પાણુ દેત્ર ધણુજ સુદમ છે. કારણ કે એક આંગળ
 ક્રેણીમાત્ર પણ દેત્રના પ્રદેશોને એક એક સમયે અનેકવા
 નાઈએ તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓ

ચાલી હતી તેટલાજ માટે કાળથી પણ કૈવ પાણીનું સુદમ છે. એ સ્વચ્છ પરિમાણ પહેલા કાળથી બતાવે છે.

અણુ સમગ્રં ચ પવેસો, નિકમ્યમણં ચેચ પુઠ્ઠવિઝીવાણં ।
કાગે કાગટ્ટિહયા, ચત્તરો લોગા અસંવિજ્ઞા ॥૨૦॥

પૃથિવી જીવોના પૃથિવીકાયમાં હરેક સમયે પ્રવેશ અને બહાર આવવું થયાં હરે છે. તે જ્યેઠજ નમયનાં કેટલાને પ્રવેશ થાય છે. ૧. અને કેટલાનું બહાર નિકળવું થાય છે. ૨. તથા કહેવાતા જ્યેઠ સમયમાં કેટલે પૃથિવી-કાયના જીવો પરિભ્રમ પામ્યા મંબવે છે. ૩. તથા પૃથિવી કાયની સ્થિતિ કેટલી છે ૪. એ પ્રમાણે જરૂર વિદ્યાના ૫ પ્રકારી મંબવાવ છે. તેમાં મનુજ (અમંબવાવ) હોશાખરા જીવના પશ્ચિમપુષ્પાજ. જીવો જોડે સમગ્રજીવન થાય છે અને તર પાને છે અને પ્રવેશ હોશાખરા પ્રવેશ પ્રમાણે પૃથિવીપરું પરિભ્રમ પાનેલા. કે અને કાળની સ્થિતિ પણ છે. મર્ગી અને સમંબવાવ હોશાખરા પ્રવેશ પરિમાણ મળે ત્યાં જીવન સુખ છે એ પ્રમાણે કૈવ અને કાળથી પરિમાણ પરિભ્રમ તે પૃથિવીકાયે તે મર્ગી પરિમાણ માટે (કેટલેક કહેવે) મંબવાવે તે તે સ્થાને છે.

સાગર પુઠ્ઠવિકાશય વાલનાં અસવલ મોંગારો ।
એમા મોંગારને મુમુક્ષા પુણ સમ્પદ મોંગારિમ ॥૨૧॥

આદર પૃથિવીકાય પર્યાપ્તો જે આકાશ ખંડમાં જીવ રહ્યો છે તે આકાશ ખંડમાં બીજા પૃથિવીકાય જીવનું શરીર અવગાઢેલું છે. અને બાકીના અપર્યાપ્તક જીવો પર્યાપ્તાને આશ્રયીને અંતરા રહિતની પ્રક્રિયાવડે ઉત્પન્ન થાય છે. તે પર્યાપ્તા પૃથિવીકાયના અવગાઢ આકાશ પ્રદેશમાં અવગાઢેલા (સમાઈને રહેલા) છે. અને જે સૂક્ષ્મ છે તે બધા લોકમાં અવગાઢેલા છે. હવે ઉપલોગદ્વાર કહે છે.

ચંકમણે ચઢાણે, નિસીયણ તુટ્યણેય કયકરણે ।
 ઉચારે પાનવણે, ઉવગરણાણં ત્ર નિક્કિત્તવણે ॥૧૨॥
 આલેવણ પહરણ મૂસણેય કય વિક્કણ કિસીણય ।
 મંહાણં પિ ય કમણે, ઉવ મોગ વિહી મણુસ્સાણં ॥૧૩॥

ચાલવું, ઉભા થવું, નિચે ખેંચવું, સુવું કૃતક પુત્રકરણ (માટીનાં પૂતળાં બનાવવાં) ઉચ્ચાર, પેશાબ, તથા ઉપકરણ મૂકવું: ॥ ૧૨ ॥ તથા લીપવું, ઓળતર દાગીના બનાવવાં વિગેરે લેવા વેચવા, ખેતી કરવી, વાસણ બનાવવાં વિગેરેમાં માણસોને પૃથિવીકાય ઉપભોગ (વપરાશ) માં આવે છે. જો સોમ છે તો શું કરવું તે કહે છે.

ए एहिं कारणे हिं, हिंसन्ति पुढविकाडण जीवे ।
 सायं नवेस्समाणा, परस्सदुक्खं उदीरन्ति ॥ १४ ॥

ઉપર કહેલા ચાલવા વિગેરે કારણોમાં પૃથિવીના જીવોને કહે છે શા માટે ? તે બતાવે છે. જે જીવો પોતાના

સુખને વાંછે છે અને પરતું દુઃખ ભૂલે છે અને કેટલાક દિવસ સમાર્પિય બોમની આશાથી લેમની દંડિતો એવાયતી છે તેઓ વિમુદ્ધ ચિત્તવાળા બનેલા છે. અને તેથી તેઓ પૃથિવીકાયમા સહેલા હોયને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે એનાવટે પૃથિવીકાયના દનથી ઉદય થયેલ શુભ દુઃખને ઉદય પ્રતિબુદ્ધ છે. (આ સીકાકારતું વગલ સીકામાં જે બહાનથી શુભ કારને ઉદય મનાય છે તેથી ઉત્કટ છે. એટલે મોશ નાચ છે પૃથિવીકાય હોયને દુઃખ ન થાય માટે તે દાન દેવાની ચકિત્તવા ન કરવી પણ વાલશ્ય પેનાના સંગ્રહિક કામમાં તે વાપરનો સેવ્ય અને તેમાંથી પરોપકારને આવી પૃથિવીતું દાન આપે તે તેને નિર્ગમ નથી) અને સત્કાર કરે છે. એનાવટે ક્રિયા થાય તે શરૂનું જે પ્રકરતું છે દ્રવ્ય શુભ અને બનશસ્ત્ર. અને દ્રવ્ય શસ્ત્ર પણ મમાન અને નિષ્કાર્યને પ્રકરતું છે. તેમાં પહેલું સમાસ દ્રવ્ય શુભ કરે છે

જટ્ટ મુલિત્ત વિમ્મ મુલાલ્યા, વિચય મિમ્મ મિમ્મ
 વટ્ટ નામિમ્મ ય ।

વક્ષામે વામ્મવળે પુલેતુ મમામ્મમો મમ્મ્યે ॥ ૧૨૨ ॥
 મમ્મ, વેલ, વેલ, કોરવે, વિમ્મ (), મમ્મ
 મો. ૧૨૨, મમ્મ, વટ્ટ, વિચય ૧૨૨, વટ્ટ, વેલ
 ૧૨૨ તે મમ્મ વિમ્મ, દ્રવ્ય શુભ કરે છે.

કિંચી સકાય સત્થં, કિંચી પરકાય તદુભયં કિંચી ।
 ઘ્યંતુ દવ્વસત્થં, ભાવેય અસં જમો સત્થં ॥ ૧૬ ॥

કાંઈ અંશે 'પૃથિવીતુ' શસ્ત્ર પૃથિવી અને તે તે સ્વ-
 કાય શસ્ત્ર છે. (એટલે બુદ્ધ બુદ્ધ રંગની માટી વિગેરે
 એટલી થાય તે પરસ્પર પીડાકારક છે.) તથા પરકાય
 શસ્ત્ર તે પાણી વિગેરે પૃથિવીને અચેત બનાવે છે. અને
 બન્ને સાથે તે પાણીથી ભીંજાએલી પૃથિવી તે ખીલ પૃથિ
 વીતુ' શસ્ત્ર છે. આ બધાં દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે. પણ અસંયમ
 એટલે મન, વચન, કાયને ખરાબ રીતે ઉપયોગમાં લેવાં
 તે ભાવ શસ્ત્ર છે. હવે વેદના દ્વાર કહે છે.

પાયચ્છેયણ મેયણ, જંઘોરુ તહેવ અંગ વંમેસુ ।

જહહંતિ નરાદુહિયા, પુઠ્ઠવિ કાયે તહા જાણ ॥૧૭॥

જેમ પગ વિગેરે અંગ ઉપાંગમાં છેદન લેદન કરવાથી
 માણસોને દુઃખ થાય છે. તેજ પ્રમાણે પૃથિવીકાયમાં પણ
 તે જીવોને વેદના બાણો જો કે પૃથિવીકાયને પગ, માથું,
 ગરદન વિગેરે અંગો નથી તે પણ શરીરના છેદનથી વેદના
 અવશ્ય છે. એ બતાવે છે.

નત્થિયસિં અંગુવંઘા, તયાણુ સ્વાય વેયણા તેસિં ।

કેમિંચિ ઉદીરંતિ, કેમિંચડતિ વાયણ પાણે ॥ ૧૮ ॥

અરુથી ગાધાનો અર્થ ઉપર કર્યો છે. પાછલીના કહે
 છે. કેટલાક પૃથિવીકાયના જીવોનો આરંભ કરનારા તે

અવેને વેદના ઉદ્ધર છે. અને કેટલાકના તો તેથી પ્રભુ
 પણ વધુ છે. તેવેજ દુષ્ટાંત ભગવતી સુત્રમાં આપેલો છે.
 જેમકે ચાર દિશામાં ગદધી આજુ કેવનાર ગદધર્મીની, સુગંધ
 પીસનારી ચાવન મદમાતી જાણવાન દાસી કાચા આમળા જેટલા
 પ્રમાણવાળા અગ્નિ પૃથિવીની ગોળીને ગોક્તીશ વાર ગન્ધ-
 પદ્માં કદવુ શિકા પુત્રક (પીસવાનો પથર) વડે પીધે
 છે. તો પણ કેટલાક પૃથિવીકાયના અવેને કૃત્ત તંને સંવદ
 વાય છે. કેટલાકને પરિનાથ અને કેટલાક મરે પણ છે. અને
 કેટલાક અવેને શિત્તપુત્રકનો સ્પર્શ પણ યતો નથી. અને
 વધાર મહે છે.

પવચનિષ અણમારા, ણચ વેદિ મુણ્ણિ ગેર્ણિ અણમારા ।
 હુદધિં વિલિસમાણા, નહુને યાયાહિ અણમારા ॥૧૨૫॥

અર્થઃ કેટલાક નિતેવર અથુ વેદને તરને કહે છે કે
 અને અત્યાચ પીચે, પ્રવચિત પીચે પણ તેવો નિર્ણય
 અનુકૂળરૂપ એ કુનો અત્યાચ મહે છે તે તેવે, અને
 નથી. તથા તે અત્યાચ હુત્રમાં કમ નથી વર્ણવે, તે વાતને
 છે તેવી સમિતિ મહાકાવ નરે વાચ કરે. એ કે કેટલાકને
 પૃથિવી અવેને નિર્ણય કરવાન ફેલ પ ને વર નીકે મીચે
 યા, યા. કારને નિર્ણય કરવાને હોય. હુત્રે વ નીકે વર
 અને મહક જે તેવે. અને હુત્રે હુત્ર પથા અને વેદને વાન
 વારને તેવે મ નથી ને પૃથિવી વિન અને વપલે વપલુ

નથી. (આથી એમ સમજાવ્યું કે યતિઓએ પૃથિવીકાયને પીડા ન થાય માટે હાથ ધોવા વિગેરેમાં માટીનો ઉપયોગ ન કરવો.) અહિંઆ પહેલી ગાથાના પહેલા અર્ધ ભાગવડે પ્રતિજ્ઞા છે. પાછલી અડધી ગાથાથી હેતુ છે તથા ઉત્તર ગાથાના અર્ધ વડે સાધર્મ્ય દૃષ્ટાંત છે. કે જેનેતર યતિ યજ્ઞાનુ અભિમાન કરવા છતાં યતિગુણમાં પ્રવર્તતા નથી, કારણકે તેઓ પૃથિવીની હિંસામાં પ્રવર્તે છે. અને જે જે પૃથિવીની હિંસામાં પ્રવર્તે છે, તે યતિગુણોમાં પ્રવર્તતા નથી. જેમકે ગૃહસ્થીઓ હવે દૃષ્ટાંતવાળું નિગમ ન કરે છે.

**અળગાર વાહ્ણો પુઠ્ઠવિહિંસગા નિગ્ગુણા અગારિ સમા
નિદોસત્તિય મહલા, વિરહ દુગંછાદ મહલતરા ॥૧૦૦॥**

અમે યતિ છીએ એમ બોલીને પૃથિવીકાયની હિંસા કરનારા યતિઓ અહસ્થાધર્મી જેવાજ છે. સામટો અર્ધ કરે છે. સચેતના પૃથિવી છે એ જ્ઞાનના અભાવમાં તેના સમારંભવડે દોષવાળા છતાં અમે નિદોષ છીએ એમ માનનારા પોતાના દોષ જેવામાં વિચુળ હોવાથી તેઓ મહીન સૂદયવાળા છે. છતાં ધાધર્મ્યપણાથી સાધુજન આશ્રિત નિર્વધ અનુદાનવાળી વિરતિની નિંદા કરે છે. અને વધારે મહીન બને છે. આ સાધુ નિંદાથી અનંત સંસારીપણું બનાવ્યું બાલકું આ બે ગાથા સુત્રમાં કહેલા અર્ધને અનુસરનારી છતાં વધારના અવસરમાં નિર્દુષ્ટિકારે કરી છે. તેલું

આભ્યાસ પોતેજ દ્રવ્યું તે નામયુક્ત છે કારણ કે આમાં પોતેજ કહેલી છે. તે સુત્ર નીચે જતાવે છે.

લજ્જ માણા પુઠો પાન અળગારા મોંનિ ઈમે પવચમાણંતવાદિ ।

આ વધ કચ્ચો, કચ્ચવો, અને ચાનુમોદવો એમ વળુ પ્રકારે થાય છે, તે જતાવે છે.

કેટું સર્ગં વહંતી, કેટું અન્નેહિંડ વહાવિંતિ ।

કેટું અણુ મલંતી, પુઠવિકાચં વહેમાણા ॥ ૧૦૧ ॥

મ.આનો અર્થ એવો છે તોપણ કહીએ તરીએ કેટલાક કોઈક પ્રવેશે નવ્યં મારે છે કેટલાક પીત્ત મારે વધ કચ્ચો કે વળે કેટલાક વધ કચ્ચાને આનુમોદે છે. અને તેને વહાવિંતિ પીત્તવે.તેને પણ વધ થાય છે એમ જતાવે છે

જો પુઠવિ નમારંમદ, કચ્ચવિચ સાં મમારંમદ કાણ ॥

અ નિચાણ અનિચાણ, વિમ્મેય યાતા ગદિરમેયા. ૧૦૨ ॥

એવા પાંચે વર્ણના પનક વિગેરે જીવોને હુણે છે. હવે તે વધારે સ્પષ્ટ કરે છે.

પુઠ્ઠવિં સમારંભતા, હૂળાંતિ તન્નિસિણ ય વહુ જીવે ।
સુહુમે ય વાયરે ય, પજ્જત્તે યા અપ્પજ્જત્તે ॥ ૧૦૬ ॥

પૃથિવીકાયનો સમારંભ કરતાં તેને આશ્રયીને રહેલા સૂક્ષ્મ અને બાહ્ય પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા અનેક જીવોને તે હુણે છે. અહિં સૂક્ષ્મોનો વધ ખરી રીતે થતો નથી. પણ પરિણામની અશુદ્ધિથી તેની નિવૃત્તિનું પર્યાપ્ત ન કર્યું હોય ત્યાં સુધી તેના વધનો દોષ લાગે છે. હવે વિરતિદ્વાર કહે છે.

एव वि याणि ऊणं, पुठ्ठीणं निक्खिं वंति जे दंडं ।
निविहेण सव्व कालं, मणेण वायाण काणणं ॥ ૧૦૭ ॥

ઉપર કહેલા વચનને અનુસરે પૃથિવીના જીવોને તત્કાલે તેનો વધ તથા અંધ જાણીને પૃથિવીકાયના જીવોને હાનુગની વૃત્તિથી દૂર થાય છે તે હવે પછીની માયામાં શ્રેયતા આજુગાર થાય છે. તેઓ મન, વચન, ક્રયા, વડે પૃથિવીના જીવોને કોઈ દિવસ હુણે નહિ. સજીવે નહિં અને અનુભોદના પણ ન કરે. આણું મન જે આખી જીવોના પાંચે તે આજુગાર છે. બાકી રહેલા અનુભવના કદને હવે કહે છે. ગુત્તા ગુત્તીર્હિં સવ્વાહિં, સ્મમિયા સ્મમિર્હિં સંજયા ।
જમમાળમા સુવિહિ યા, પરિસયા હુંતિ અણમારા ૧૦૮.

મન, વચન, કાયા, એ ત્રણેને કબજામાં રાખવાથી-
 ગુપ્તા તથા પાંચ સમિતિ તે ઈર્ષ્યા ભાષા, એષણા, વિગેરેથી
 યુક્ત એટલે સમ્યક્ રીતે ઉભા થવું સુવું, ચાલવું વિગેરે
 ક્રિયામાં ઉદ્યમ કરનાર, તે સંયત સર્વ પ્રકારે નિદોષ યત્ન કર-
 નારા તથા સમ્યક્દર્શન વિગેરે અનુષ્ઠાન જેઓનું સાડું છે
 તે ગુણોવાળા જૈન અણુગાર હોય છે. પણ પૂર્વે ણતાવેલા
 માત્ર નામથીજ અણુગાર પૃથિવીકાયના જીવોને હણનારા
 શાક્ય મત વિગેરેના સાધુઓ ન લેવા. નામ નિષ્પત્ત નિક્ષેપો,
 સમાપ્ત થયો. હવે સૂત્ર અનુગમમાં અરુણલિતાદિ ગુણ યુક્ત,
 સૂત્ર ઉચ્ચારવાનું છે. તે આ છે.

अष्टे लोए परिजुणणे दुस्संबहे अविजाणए
 असिंस लोए पव्वहिए तत्थ तत्थं पुढो पास आतुरा-
 परितावेति (सू० १४)

પૂર્વનો સંબંધ ણતાવે છે. તેરમા સૂત્રમાં પરિજ્ઞાતકમાં
 મુનિ હોય છે. પણ જે કર્મના લેહને જાણતો નથી તે અ-
 પરિજ્ઞાત કર્મા પોતે ભાવ આત્ત હોય છે. તે ણતાવે છે.
 વળી પહેલા સૂત્ર સાથે આ સંબંધ છે. સુધર્મ સ્વામી
 કહે છે કે હે જગ્ગ ! મેં સાંભળ્યું, શું સાંભળ્યું ! તે કહે છે.
 પૂર્વ ઉદ્દેશામાં કહેલું તે અને આ પણ સાંભળ્યું છેકે 'અષ્ટે'
 વિગેરે તથા પરંપર સંબંધ આ પ્રમાણે છે. 'કે ઇહ एगेसिं
 णां सम्मा भवति इति उक्तम्' તે કેવી રીતે તે જીવોને સંજ્ઞાન

હોય તે બતાવે છે. તે જીવો પીડાયલા છે. તેથી બતાવે છે. 'અદ્વૈ' આત્મા નિશ્ચેષા ચાર પ્રકારે છે. નામ સ્થાપના સુગમ છે. સ્પર્શશરીર, બૃહશરીર અને તે બેથી વ્યતિરિક્તનો આગમથી દ્રવ્યાત્ ગાડા વિગેરેના ચક્ષુમાં ઉદ્ભૂત () માં જે લોકાને: પાટો (ગોળી) ચડાવે છે તે દ્રવ્યાર્ત છે. ભાવાર્ત પણ બે પ્રકારે છે. આગમથી નોઆગમથી તેમાં આગમથી જ્ઞાતા તે આત્મ પદાર્થને વ્યજ્ઞનારો અને ઉપયોગમાં રાખનારો અને નો આગમથી આદ્યિક્ષ ભાવમાં વર્તનારો તે રાગ દ્વેષરૂપ ચક્રવર્તે ઘેરાયલા અંતરાભાવાળો પ્રિયના વિયોગ વિગેરે દુઃખ સંકટમાં નિમગ્ન ભાવાર્ત તરીકે ગણાય છે. અથવા શબ્દાદિ વિષયો જે વિષના વિપાક જેવા છે, તેમાં તેની આકાંક્ષા હોવાથી ક્ષિત અક્ષિતના વિચારમાં શુન્ય મનવાળો હોવાથી ભાવાર્ત છે. તે કર્મને નેષ્ટકાં કરે છે. જેથી શુન્ય છે કે—

મોહંદિય વસત્રેણ મનં । જીયે કિં યંધદ કિં
ચિનાદ્ કિં ઉવ ચિનાદ્ મોગમા ! અદ્વ કમ્મ પગ-
ડીઓ. સ્તિદ્વિલયંધણ સજ્ઞાઓ મળિય યંધણ પલ્લાઓ
પકરેદ્ જાવ અણાદિઅં ચ્ચણં અણવદ્ગમં દ્વીદ્મજ્ઞં
વાડરંત સંસાર કન્તાર મણુ પરિ યદ્દદ્ ।

શ્રીવીરને અણ-દે ભગવાન ! ક.તથી માંસાવવાને: સ.સી-
ઓ વાની પીડાને. હવ શુ' બારે છે. શુ' વેદ્યુ' કરે છે.

શું ઉપચય કરે છે ? ઉત્તર—હે ગૌતમ, આઠ કર્મની પ્રકૃતિઓ જે શિથિલ બંધવાળી હોય તેને ગાઠ બંધનવાળી કરે છે. તે કયાં સુધી કે જેમ અનાદિ કાળથી રખડતો આવેલો તેમ અનંત કાળના લાંબા પંથના ચાર ગતિવાળા સંસાર કાંતા-રમાં ભ્રમણ કરશે; એ પ્રમાણે પીણ ચાર ઇન્દ્રિયોનાં વિષયમાં તે સ્પર્શ ઇન્દ્રિય સુધી સમજવું. એજ પ્રમાણે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, દર્શન મોહનીય, ચારિત્ર મોહનીય, વિગેરેથી ભાવ આર્ત સંસારી જીવો પણ ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરનારા જાણવા. કહ્યું છે કે—

રાગદોષ કસાણે હિં, ઇંદિણે હિય પન્ન હિં ।

દુહા વામોહ ણિજ્ઞેણ, અટ્ટા સંસારિણો જિયાં ॥૧॥

રાગ દ્વેષ અને કષાયો વડે પાંચ ઇન્દ્રિયો તથા બે પ્રકારના મોહનીય કર્મથી સંસારી જીવો પીડાયલા છે. અથવા જ્ઞાન આવરણીય વિગેરે શુભઅશુભ જે આઠ પ્રકારનાં કર્મ છે તેનાથી પીડાયલો તે કોણ છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે. અવલોકે તે લોકે. એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયવાળો જીવ સમૂહ તે અહિં લોક જાણવો- લોક શબ્દના નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, ભાવ, અને પર્યાય એ આઠ પ્રકારે નિશ્ચેષા ણતાવી તેમાં અપ્રશસ્ત ભાવ ઉદય વાળા લોકવડે અહિં અધિકાર કહેવો, કારણ કે જેટલો જન સમૂહ આર્ત છે તે સર્વ પરિદ્યુન નામ પરિપેક્ષવ નિઃસાર

છે. ઔપશમિક વિગેરે પ્રશસ્ત ભાવ રહિત અથવા અવ્ય-
ભિચારી મોક્ષ સાધન વિનાનો છે.

(સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર તે મોક્ષનો ઉપાય તેના
વિના અસારી જીવ માત્ર દુષ્ટ ભાવોમાં રહી પોતે પીડાય
છે. અને ખીજને પીડી નવાં ત્રીકણાં ક્રમ ગાંધી ચાને
ગતિમાં અનંત કાળ ભમે છે.) પરિધુન શબ્દ એ પ્રકારે
છે. દ્રવ્યથી અને ભાવથી તેમાં ભાવથી સચિત્ત પરિધુન તે
જીવું શરીરવાળો ખુદો અથવા જીવું (જીવું) આડ
અને અચિત્ત દ્રવ્ય પરિધુન તે જીવું વસ્ત્ર વિગેરે અને
ભાવ પરિધુન તે આદ્યિક ભાવનાના ઉદયથી પ્રશસ્ત જ્ઞાન
વિગેરેથી રહિત કેમ વિદ્યુત ? અનંત શુભ્રાની પરિધાત્મીથી
કહે છે. પાંચ, ચાર, ત્રણ, એ એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો ક્રમથી
જાને વિદ્યુત (જોઈ જ્ઞાનવાળા) છે. તેમાં આથી જોઈ
જ્ઞાનવાળા સુક્રમ નિગોદના અપર્યામ જીવો એ પ્રથમ મન્યે
ઉત્પન્ન થયેલા હોય તે જાણવા. કહ્યું છે કે:—

મર્વ નિકૃષ્ટો જીવસ્ય, દષ્ટ ઉપયોગ ગ્ણ વીરેણ ।

સુક્રમ નિગોદા પર્યામ, કાનાં મચ મરતિ વિજ્ઞયઃ ॥૧૧॥

તેથી જોઈ જ્ઞાનવાળા જીવનો ઉપયોગ સદાવીર
પ્રભુએ નિગોદના અપર્યામ જીવોનો દેખ્યો છે. એ જાણવું.
તસ્માત્પ્રભૃતિ જ્ઞાન વિદ્યુતિ, દૃષ્ટા જિનેન જીવાનામ ।
લબ્ધિનિમિત્તઃ કર્ણઃ કાર્યેન્દ્રિય વાસ્મનાંદગમિઃ ॥૨

ત્યાર પછી જીવોની લેખિનાં નિમિત્ત કારણું તેના કાર્ય-
 ન્દ્રય, મન, વચન, વડે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે, એમ જીનેશ્વરે
 દેખેલું છે. ॥ ૨ ॥ હવે તે વિષય અને કષાયથી પીડાયલો
 પ્રશસ્ત જ્ઞાન ધુન (હીણો) કેવી અવસ્થાવાળો થાય છે, તે
 બતાવે છે. દુઃસંબોધ એટલે ધર્મની અને ચારિત્રથી પ્રાપ્તિ
 સંબંધી જે બોધ તેને ઘણી મુશ્કેલીથી સમજાય છે (સમજવું
 દુર્લભ છે.) જેમ મેતાર્ય મુનિને સમજવું કઠણ પડ્યું
 હતું અથવા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી માફક તેને બોધ આપવો
 મુશ્કેલ હતો (તેના પૂર્વ ભવના ભાઈએ જ્ઞાનથી બાણી
 થોતે સાધુ બનીને તેને બોધ આપ્યો પણ ઘણાં પ્રયાસ
 છતાં ન સમજયાથી સાધુ થાકી ગયો પણ બ્રહ્મદત્ત ન
 સમજ્યો અને કૂર કર્મ કરી નરકમાં ગયો.) શા માટે
 આવું કરે ? તે કહે છે. વિશિષ્ટ અવબોધ રહિત તે આ
 પ્રમાણે અજ્ઞાન બનેલો થઈ કરે છે ? તે કહે છે. આ
 પૃથિવીકાય લોકને અતિશય પીડા કરે છે. તેના પ્રયોજન
 માટે જોદવા વિગેરેથી પીડા કરતાં જુદી જુદી જાતનાં
 શસ્ત્રો વડે તે જીવોને ડરાવી તે તે ખેતી કરવી ખાણુ જોદવી
 ઘર કરવું વિગેરે જુદા જુદાં કાર્યોમાં જરૂર પડતાં તે જીવોને
 પીડા કરે છે. તેવું શુદ્ધ મહારાજ શિષ્યને કહે છે કે તું
 જો પૃથિવીકાયના ઉપરજ બધાનો આગ્રય હોવાથી પ્રકર્ષ
 એટલે મુખ્યત્વે પીડા પૃથિવીકાયનેજ થાય, તથા વ્યથ

ધાતુ ભય તથા ચલનમાં પણ ધાય છે. એટલે ટીકાકારે વ્યથિતના એ અર્થ લીધા. પીડા કરવી અથવા ભય પમાડવો તથા પશ્ય શબ્દથી એક દેશમાં એટલે ઘોડાથી ખીનું રહેલું તે પણ લેવાય તે સિદ્ધાંત શ્રેલીવડે પ્રાકૃત ભાષાની રીતી પ્રમાણે ઘણા આદેશ લેવાય એટલે શિષ્યને કહ્યું કે. જો, શિષ્યે પૃથ્થુ યુ યુ ? ઉત્તર—કોઠો પોતાના પ્રયોગનમાં પૃથિવી કાયને નિરંતર પીડે છે.)

આનુર શબ્દવડે મૂચ્ચુ ડે વિપય કસાય વિગેરેથી ખીડાયલા શ્લોકો (અહિં પૃથિવીકાયનો વિપય ચાલતો હોવાથી) તેને વારંવાર પીડે છે. ખટુ વચનનો નિર્દેશ કન્વાનું કારણ એ છે કે તેનો આરંભ કરનારા ઘણા છે. અથવા કોઈ શબ્દ છે તે દરેકમાં સંબંધ રાખે છે. એટલે કોઈ કોઈ (જવ સમૂહ) વિપય કપાયથી ખીડાયેલ છે. ખીજે કાયથી પરિછડ્યું છે. કોઈ દુઃખ સંબોધ છે. અને કોઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાન સ્થિત છે. એ બધાએ દુઃખી શ્લોકો પોતાની ઈચ્છાઓ પૂરી કરવા તથા સુખ મેળવવા આ પૃથિવીકાયના શ્લોકોને અનેક પ્રકારના ઉપાયોવડે પરિતાપ ઉપજાવે છે એટલે ઘણી પીડા કરે છે ૧૧૨૪

૩૩—એક દેવતા વિશેષથી આધારવાળી પૃથિવી એટલી છે. તે વાગ માનથી કાય છે. પણ તેમાં અમંગ્યાત શ્લોકો સમૂહ રહેલો છે. એ વાત માનથી કાય છે. મૈત્રવ્ય ને સંકર દર કરવા કરે છે.

સંતિ પાળા પુઠોસિયા લજ્જમાળા પુઠો પાસ
અળગારા મોત્તિ । એ પવચમાળા જમિણં વિસ્ત્વરુવેહિં
સત્થેહિં પુઠવિ કમ્મ સમારંભેણં પુઠવિસત્થં સમારંભે
માળા અળેગરુવે પાળે વિહિંસહ (સૂ૦ ૧૫)

સંતિ શબ્દથી વિદ્યમાન છે. જીવો જીવ જીવ ભાવે અંશુ-
ળના અસંખ્યેય ભાગ સ્વદેહની અવગાહનાવડે પૃથિવીઅયને
આશ્રયીને રક્ષા છે. તેથી શાસ્ત્રકાર કહે છે કે પૃથિવી તે
એકજ દેવતારૂપ નથી, પણ જીવોનું જીવ જીવ શરીરનું
સંધાન થઇને પૃથિવી અનેક જીવોની બનેલી છે. તેથી
અચેતનપણું અને અનેક જીવોનો તેમાં આશ્રય છે. એવું
પૃથિવીનું સ્વરૂપ ખુલ્લું બતાવ્યું છે. અને એ જાણીને
તેના આરંભથી વર્તેલાને જાણતાવે છે કે તેમાં જો સાધુપણું
કહેતા હો તે તે જીવોની રક્ષા કરે નહિતો લગ્ગ પામશે.
અહિં લગ્ગ જે પ્રકારે છે લોક સંખ્યાથી તે વધુ સસરાની
લાજ કાઢે છે. તથા સુલટ વિગેરે પોતાના અમલદારથી
ચુક્રમાં હારતાં શરમાય છે. તે અને લોકોત્તર લગ્ગ તે
સત્તર પ્રકારનો સંયમ છે. તેથી કહ્યું છે કે—

લજ્જાદયા સંયમવંભચેરમિત્યાદિ ।

લાજ, દયા, સંયમ, પ્રહ્લયર્થ, વિગેરે એકાર્થ છે લાજનો
અર્થ એ છે કે સંયમ અનુષ્ઠાનમાં રહી તેની મર્યાદા પાલન
કરીને ખીજ જીવોને ન પીડવું. અથવા જૈનેતર સાધુ

પૃથિવીકાયના સમારંભ રૂપ અસંયમ કરવાથી લલ્લત પામતા
 એવા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીઓથી તથા પરોક્ષ જ્ઞાનીઓથી છે, તેમને
 તું જો તેવું શિષ્યને શુરુ કહે છે આ કહેવાથી સ્વચ્છું
 કે શિષ્યે કુશળ અનુષ્ઠાન પ્રવર્તિના વિષયમાં રહેવું કે તેને
 તેઓની માફક લલ્લતુ ન પડે, જેનેતર જીવ દયાનું સ્વરૂપ
 જેવું બોલે છે તેવું કરતા નથી એ દેખાડવા જૈનાંચાર્ય કહે
 છે કે જેનેતરો પોતાને અમે અગાર એટલે ઘર તેનાથી
 સ્થિત એટલે અનગાર (યતિ) છીએ એમ બોલે છે. તે
 શાક્યમત વિગેરેના સાધુઓ જાણવા એમ બતાવે છે
 તે કહે છે કે અમેજ જાંતુ રથમાં તત્પર છીએ તથા અમે
 કપાય અજ્ઞાનરૂપ અંધકાર ને દૂર કર્યાં છે. એ પ્રમાણે જો-
 લનારા પ્રતિજ્ઞા માત્ર જે અનર્થનું મૂળ તે વ્યર્થ બોલે છે.
 જેમ કોઈ અત્યંત સુચીવોદ્ર () તે ચોસક વાર
 માટીથી સ્નાન કરનારો અને ગાયના ગડદાની શુષ્કિને દૂર
 કરીને પાછો કર્મ કર () ના કહેવાથી ગામમાં ભાડકાં
 માસ, સ્નાયુ વિગેરેને પોતાના ઉપયોગ માટે તેને સંપૂર્ણ
 કરે તેજ પ્રમાણે તેણે પવિત્રતાનું અભિમાન ધારણ કર્યા
 છતાં શું લ્યાગરુ? કંઈજ નહિ તે પ્રમાણે શાક્યમત વિગે-
 રેના સાધુઓ અનગાર બહને વલ્લન કહે છે. પણ અનગારના
 ગત્યોમા જરૂરપણુ વર્તવા નથી અને પ્રવચનની અર્થાને જરૂર
 પણ, ઉદ્ધારણના સર્ગી એવું દેખાડે છે એવું આ સર્વજન

પ્રત્યક્ષ એવું કૃત્ય પૃથિવી કાયના જીવોને જુદા જુદા પ્રકારના હળ કોદાણી, ખનિત્ર વિગેરેથી જીવોને હણે છે. અને પૃથિવીકાયના સમારંભમાં પૃથિવીકાયના શસ્ત્રોવડે પૃથિવીકાયના જીવોને હણવા સાથે તેને આશ્રયીને રહેલા ખીજા જીવો પાણી વનસ્પતિ, વિગેરેને હણે છે. તેનો ભાવર્થ આ છે કે જીવ માત્રને બચાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી જીવનું સ્વરૂપ બદલવાની દરકાર કરતા નથી અને અહર્ય માફક પૃથિવી કાયનો સમારંભ કરીને અનેક પ્રકારે પૃથિવીના જીવોને તથા તેને આશ્રયી રહેલા અનેક જીવોને હણે છે. આ પ્રમાણે શાક્ય વિગેરેનું પાર્થિવ જંતુ સાથે વૈરભાવ ધતાવી તેમનું અચતિપણું ધતાવી હવે સુખોના અભિલાષ વડે કરવું કરાવવું અનુમોદવું તથા તે ત્રણ કરણ સાથે યોગની પ્રવૃત્તિ ધતાવે છે.

તત્થ ચ્વલ્લુ ભગવયા પરિણના પવેહયા, રુમ્મસ્મ ન્નેવ જીવિઅસ્સ પરિવંદણમાણણ પૂયણાણ જાહમરણ મોયણાણ દુક્કખપાહિ ઘાય હેહં સ મમમેવ પુઠ્ઠવિ સત્થં સમારંભહ અન્નેહિં વા પુઠ્ઠવિ સત્થં સમારંભા- વેહ અણ્ણે વા પુઠ્ઠવિ સત્થં સમારંભંતે સમણ્ણ જાણહ (સુ. ૧૫)

ત્યાં પૃથિવીકાયના સમારંભમાં શ્રી વર્ધમાન સ્વામી બગવાને આવું કહ્યું છે કે હવે પછીના કહેવાતા કારણોવડે

સુખના અભિલાષીઓ કરવા કરાવવા અને અનુમોદવાવડે પૃથિવીકાયનો સમારંભ કરે છે, તેનાં કારણો ખતાવે છે. (૧) નાશવંત જીવનના પરિવંદનમાનન પૂર્યન માટે તથા જન્મ મરણ અને મુદિત માટે તથા દુઃખોને દુર કરવા માટે પોતે સુખનો અભિલાષી અને દુઃખનો દેખી જાની પોતે પોતાના વડેજ પૃથિવી શસ્ત્રનો સમારંભ કરે છે ખીન, જીવો પાસે કરાવે છે. અને કરતાને અનુમોદે છે. એમ અજ્ઞાન દશાથી પૂર્વકાળમાં કરી ભવિષ્યમાં કરશે એ પ્રમાણે મનવચન કાયાના કર્મવડે યોજવું, આવી લેનીમતિ છે તેનું શું કાય છે તે ખતાવે છે.

તંસે અહિંશાણ તંસે અધોહિણ સેતં સંયુજ્જ માણે આયાણીયં સમુદ્વાય સોચ્ચા સ્વલ્લુ ભગવર્ષો અણગારાણં રૂહ સંગોભિં જાતં ભવતિ ણમ સ્વલ્લુ ગંધે ણસ સ્વલ્લુ સોહે ણમ સ્વલ્લુ મારે ણમ સ્વલ્લુ ણરણ દ્વલ્લુ ત્યં ગલ્લિદ્ધણ લોણ જામિણં વિસ્સવસ્સંહિં સત્તેયહિં પુદ્ધવિ કમ્મ સમારંભેણ પુદ્ધવિ સત્ત્યં સમારંભમાણે અણ્ણે અણેગસ્સવે પાણે વિહિંમદ્. સે ષેસિ અપ્પેગે અંધમચ્ચે અપ્પેગે અંધમચ્ચે અપ્પેગે પાવમચ્ચે અપ્પેગે પાવમચ્ચે અપ્પેગે, ગુપ્પમચ્ચે અપ્પેગે ગુપ્પમચ્ચે અપ્પેગે, જંઘમચ્ચે અપ્પેગે જાણમચ્ચે અપ્પેગે

उरुमन्त्रे २ अप्पेगे कडिमन्त्रे २ अप्पेगे णामि-
 मन्त्रे २ अप्पेगे उदर मन्त्रे २ अप्पेगे; पांस-
 मन्त्रे २ अप्पेगे पिडिमन्त्रे २ अप्पेगे,
 उरमन्त्रे २ अप्पेगे हियमन्त्रे २ अप्पेगे
 थणमन्त्रे २ अप्पेगे खंधमन्त्रे २ अप्पेगे बाहुमन्त्रे २
 अप्पेगे हृत्थमन्त्रे २ अप्पेगे अंगुलिमन्त्रे २ अप्पेगे
 गहमन्त्रे २ अप्पेगे, गविमन्त्रे २ अप्पेगे हणुमन्त्रे २
 अप्पेगे, हाडिमन्त्रे २ अप्पेगे दंतमन्त्रे २ अप्पेगे,
 जिभमन्त्रे २ अप्पेगे तालुमन्त्रे २ अप्पेगे गलम-
 न्त्रे २ अप्पेगे गण्डमन्त्रे २ अप्पेगे कण्णमन्त्रे २
 अप्पेगे णासमन्त्रे २ अप्पेगे अच्छिमन्त्रे २ अप्पेगे
 भसुहमन्त्रे २ अप्पेगे णिडालमन्त्रे २ अप्पेगे
 सीसमन्त्रे २ अप्पेगे, संपसारण अप्पेगे, उहवण,
 इत्थं सत्थं समारंभ माणस्त इच्चेते आरंभा अपरि-
 णाता भवति (सू० १४)

उपर डडेलां पापना कृत्या न पृथिवीकायने दुःख देवा
 इय छे ते करवा करववा तथा अनुमोदवाधी तेने कविध्य-
 क्षणमां अहितने माटे थशे तेम ओधिलास (सग्यइत्व थी
 विमुक्त करशेः करणु के प्राणी गणुना उप मर्दनमां प्रव-
 र्तेलाओने थोडो पणु डितने लाल नडिं थाय. नै डोर्
 लगवान पासे अथवा तेना शिष्य थरा साधु पासे पृथिवी

કાયના આરંભને પાપરૂપ જાણીને જાણે છે તે આવું માને છે. જેણે પૃથિવીનું જીવપણું જાણ્યું છે, તે પરમાર્થનો જાણનારો સાધુ પૃથિવીકાયના શસ્ત્રના સમારંભને અહિતપણે સારી રીતે જાણનારો પોતે સમ્યક્દર્શન વિગેરે સ્વીકારીને જાણે છે. હવે તે કેવા પ્રત્યયથી માને છે તે જતાવે છે. કાં તો તે ભગવાન પાસે કાં તો કોઈ સાધુ પાસે સમજીને જાણે છે. મનુષ્ય જન્મમાં તત્વનો પ્રતિબોધ પામેલા સાધુઓએ આ જાણ્યું છે. શું જાણ્યું છે? તે જતાવે છે. આ પૃથિવીકાયનું શસ્ત્ર જેનો સમારંભ આ પ્રકારના કર્મનો જાંઘ છે જલ્દી શાપ્દથી નિરૂંધે જાણવું તથા કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવો તે નર્મલોહક (ગંદું પાણી) જેમ પગને રોગી જનાવે છે તેથી પગ રોગ તરીકે જાણીતું છે તે ન્યાયે પૃથિવીકાયનો સમારંભ મોહનીય કર્મના જાંઘરૂપ છે. વળી મોહનો હેતુ હોવાથી પૃથિવીકાયનો સમારંભ કારણ અને આહ કર્મ તે કાર્ય છે એમ સૂચવ્યું તે મોહનીય કર્મના જો ભેદ છે. અને અકાળીશ પ્રકારની કર્મ પ્રકૃતિ છે. તે જાણવી, વળી મરણનું હેતુ હોવાથી મારરૂપ છે, એટલે પૃથિવી કાયને મારે તે પોતાના આયુકર્મનો ફાય કહે છે. માર્યાંત અકાળે મરે છે. તથા નરકનો હેતુ હોવાથી તે નર્ક જ. આપણા દહેનારથી નીચે જે પૃથિવી છે તેમાં નરક છે, તેમાં સીમંત વિગેરે દુઃખદાઈ સ્થાનેમાં નરકના જીવો તરીકે

રહી દુઃખ લોગવે છે, આથી અશાતા વેદનીય કર્મ બાંધવાનું સૂચન્યું છે.

શંકા—એક પ્રાણીના નાશ કરવાથી પ્રવૃત્તિમાં આક પ્રકારનો કર્મબંધ કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર—મરાતા જંતુના જ્ઞાનને રોકવાથી જ્ઞાનોવરણીય કર્મ બંધાય છે. એવી રીતે બાધા કર્મોમાં યોજ્યું અને પુર્વે કહેલા જ્ઞાની સાધુઓએ બીજું પણ આવું બાણું છે, તે બતાવે છે. કે આહાર ભૂષણ તથા ઉપકરણને માટે તથા પરિવંદન, માનન, પૂજનને માટે અને દુઃખના પ્રતિઘાત માટે લોક (પ્રાણીગણ) ઘેરો બનેલો છે. (કાર્ય અકાર્યને બાણુતો નથી) આ પ્રમાણે અતિ પાપના સમૂહના વિપાકરૂપ રૂણ એવા પૃથિવીકાયના સમારંભમાં અજ્ઞાની અજ્ઞાનવશ મૂર્છિત થયેલો આવાં કાર્યો કરે છે. તે બતાવે છે. આ પૃથિવીકાયના જીવોને વિરૂપ શસ્ત્રોવડે પૃથિવીકાયનો સમારંભ કરતો પૃથિવીકાયના જીવોને હણે છે. અને તેની સાથે પૃથિવી શસ્ત્રવડે પૃથિવીનું નિકંદન કરે છે. અથવા હળ, કુદાળા વિગેરેથી અનેક પ્રકારે સમારંભ કરે છે. અને તેને હણતાં તેને આશ્રયીને રહેલા બે ઇન્દ્રિયાદિ જીવોને હણે છે. વાદીની શંકા આરેકા (હૃદયપાર જવાય છે) કારણ કે જે ન જુએ, ન સાંભળે, ન સૂંઘે, ન વ્તય, તે કેવી રીતે વેદના અનુભવે અને તે વાત અમે માનીએ ?

આ બાબતમાં આચાર્ય મહારાજ દ્વારા સમાધાન કરે છે. તમે પૃથ્વી માટે પૃથિવીકાયની વેદના હું કહું છું, અપિ શબ્દ યથાના રૂપમાં છે. જેમ કોઈ જન્મથી અંધ બહેરો, મુંગો, કાઠીઓ પંચ, તથા હાથ પગ વિગેરે અવયવથી શિથિલ વિપાક સૂત્રમાં કહેલા દુઃખી મૃગાપુત્ર જેવા પુર્વે કહેલા પાપોથી અશુભ કર્મ ઉદયમાં આવતાં હિત અહિત, પ્રાપ્તિ તથા ત્યાગથી વિમુખ સર્વ પ્રકારે દુઃખી જોતાં આપણને તેના ઉપર અતિ કઠુણા આવે તેજ પ્રમાણે અંધ વિગેરે શુભ સુકૃત દુખીને કોઈ કાલાની અણીવડે ભેદે છેદે તોપણ તે બાપડો દુઃખી છે. અને છેદાતો લેદાતો ન દેજો ન સાંભળે અને મુંગાપણથી ન રૂંચે તો આપણે તેને વેદનાનો અભાવ માનીશું? અથવા તેમાં હવેના અભાવ માની શકાયો. જો-જ પ્રમાણે પૃથિવીના હવે પછી અવ્યક્ત ચેતનાવાળા જન્મમાં, બહેરો, મુંગો, પંચ વિગેરે શુભોવાળા પુરૂષ માફક જાણવા અથવા જેમ પંચેન્દ્રિય હવે જે રૂપાદ ચેતનાવાળા છે, તેમને કોઈપણ પગમાં ભેર, હેદે જો પ્રમાણે શુદ્ધ (પુંદ્ર) વિગેરેમાં પણ દુઃખ દે તથા જે-જ પ્રમાણે જંધા, જાનું, હિર-કરી, નાની, પેટ, પટખાં, પીટ, છાતી, હૃદય, જ્વલ, રકંધ, બાહુ, હાથ, અંગૂઠી, નખ, મહું, હડપતી, હોદે, ઠાંત, હાથ, તાવણું, માથું, લાંબું, કાંત, માક, આંગળું, કા. લાંબ, ચિર વિદે. વગેરે

વમાં છેદન, ભેદન વિગેરે થતાં વેદના ઉત્પન્ન થતી દેખાય છે તેજ પ્રમાણે અતિશય મોહના અજ્ઞાનને ભજનારા, સ્ત્યાનર્ધિ (ઘોર નિદ્રા) ના ઉદયથી અવ્યક્ત ચેતનાવાળા આણીઓને અવ્યક્ત વેદના થાય છે એમ જાણવું. અહિં 'ખીજી' દ્વાનત કહે છે. જેમ કોઈ માણસ દુષ્ટ બુદ્ધિથી જીવોને ખેલાન કરે અને ભેલાન કર્યા પછી તેને મારે અને જીવરહિત કરે તો તેની વેદના પ્રકટ દેખાતી નથી પણ તેને વેદના અપ્રકટ છે. એવું આપણે જાણીએ છીએ તેજ પ્રમાણે પૃથિવીકાયના જીવોને પણ જાણવું (દા. રૂ પીને ઘેલા થયેલા અથવા વ્યંતર વિગેરેથી ઘેલા બનેલાને જોરથી મારતાં તે વખતે તેને દુઃખ પૂરું પડતું દેખાતું નથી પણ ચેતના આવતાં તેના મારને પોતેજ સારી રીતે જાણી શકે છે. તથા શીશી સુંઘાડી ડોક્ટર કાપકૂપ કરે છે તે માલુમ પડતું નથી પણ તે નસા કરતાં વધારે વાર રહે તો પેલો સાક્ષાત્ દુઃખ અનુભવતો દેખાય છે. અથવા વધારે વાર નસો રહે તો દરદીનાં પ્રાણ પણ જાય છે.) એ પ્રમાણે 'પૃથિવીના જીવોનું' પણ જાણવું. હવે 'પૃથિવીકાયનું' જીવત્વ સાધીને તથા જીવંત જીવંત શરીરના મારવડે પીડા થતી બતાવીને તેના વધમાં થતા બંધને બતાવે છે.

(સ્ત્રોતમાં સૂત્રમાં સુગમ અર્થ ધારીને ટીકાકારે પૂરો અર્થ લખ્યો નથી માટે થોડો ખુલાસો કરીએ છીએ કે તે

અહિતને માટે અબોધીને માટે થાય છે. એવું વાણીને આદરવા યોગ્ય ચારિત્ર વિગેરે લઈ સાધુ વિચારે છે કે જિનેશ્વરને તથા સારા સાધુઓને આ માલુમ છે કે પૃથિ-વીકાયની હિંસા તે કર્મનો ગાંસડો, મોહ, માર, નર્ક છે. છતાં તેની અંદર લોક ગૃહ્ણનીને વિરૂપ શાઓવડે પૃથિ-વીકાયને અનેક પ્રકારે દુઃખ દે છે. તે દૃષ્ટાંત બતાવે છે કે પૃથિવીકાય જીવો અંધ માફક નસાવાળા માફક અવ્યક્ત ચેતનવાળા છે. તેને દુઃખ દે છે. જેમ તે આંધળાને પગ ઘુંટી-પીંડી ઝાંગ, બતુ, નાખી, ફેર, ઉદરથી છેવટ માથા સુધી દુઃખ દે છે તેમ પૃથિવીકાયને દુઃખ દે છે. આ બાવાર્ય છે.)

एतथ सत्थं असमारम माणस्म इच्चैते आरंभा परिणाना भवन्ति, तं परिणाय मेहावी नेव सयं पुढवि सत्थं समारंभेज्जा णवणणेहि पुढवि सत्थं समारंभवेज्जा णवणणे पुढवि सत्थं समारंभने ममणु जाणेज्जा, जस्सेते पुढवि कम्म समारंभा परिणाना भवन्ति से हु सुणी परिणान कम्मत्ति वेमि (सू० १७) ॥ इति छिन्नीव उद्देशकः ॥

અરિઆં પૃથિવીકાયમાં દ્રવ્ય અને બાવથી વિદ્ય છે. કાલ છે તથા દ્રવ્ય કાલ તે સ્વકાય અને પરકાય તથા જે રૂપવાદો બતાવ્યું અને કાલ કાલ તે અલંબન ચેતલે બતાવવા તથા

મન, વચન, ક્રિયાનો ખરાબ ઉપયોગ થતાંઓ આ બંને પ્રકારનું શસ્ત્ર ચલાવી જોદવું, જેતી કરવી વિગેરે સમારંભનાં કામો બંધ હેતુપણે જેમણે જાણ્યાં નથી તે અજ્ઞાત અને જેમણે જાણ્યા છે તે પરિજ્ઞાત છે. તે બતાવે છે. અહિં પૃથિવીકાયમાં બંને પ્રકારનું શસ્ત્ર ન ચલાવનારા પૂર્વે કહેલા સમારંભને પાપરૂપ જાણીને તેને ત્યાગેલાં જે અણુગારો તે પરિજ્ઞાત જાણવા. આ વચનથી એ સૂચ્યંયું કે અહિં આ વિરતિ એટલે જીવોને દુઃખ ન દેવું તે બતાવ્યું. હવે તે વિરતિને ખુલ્લે ખુલ્લી બતાવે છે. એટલે પૃથિવીકાયના સમારંભમાં બંધ જાણીને મેઘાવી (બુદ્ધિમાન) શું કરે ? તે બતાવે છે. આ પૃથિવી શસ્ત્ર જે દ્રવ્યભાવે ભિન્ન છે, તે પોતે ન કરાવે ન અનુમોદે એ પ્રમાણે મન, વચન, કાય, તથા અતીત, અનાગત, કાળના પણ પરચખાણુ કરે કે મારે પૃથિવીકાયના જીવોને કોઈ પણ રીતે દુઃખ ન દેવું વિગેરે. આ પ્રમાણે કરેલી નિવૃત્તિવાળો મુનિ છે, એમ જાણવું પણ ખીજા નહિં, હવે આ વિષયને સંકેલતાં કહે છે કે જેઓએ પૃથિવી જીવની વેદનાનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે તથા પૃથિવી જોદવી જેતી કરવી તેમાં કર્મબંધનો હેતુ છે. તે જાણ્યું છે. તેથી જ પરિજ્ઞાવડે જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાવડે તેને ત્યાગે તે મુનિ છે. આ પ્રમાણે જાને પ્રકારની પરિજ્ઞાવડે જાણે તથા જે ત્યાગે તે આઠ પ્રકારના કર્મ

બંધાય તે સાવધ અનુષ્ઠાન ત્યાગવાથી તે પરિજ્ઞાત કર્મો મુનિ
લ્લભ્યો. પણ ન ત્યાગનારો શાકચાદિ મુનિ ન લ્લભ્યો.

‘ત્રવીમિ - શબ્દનો અર્થ પૂર્વ માફકજ છે. શસ્ત્રપરિજ્ઞાનો
બીજો ઉદ્દેશો પુરો ઘયો. પૃથિવીનો ઉદ્દેશો પુરો ઘયો. હવે
અપકાયનો ઉદ્દેશો કહે છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.
ગયા ઉદ્દેશામાં અને તેમાં પૃથિવીકાયના જીવ સિદ્ધ કર્યા
તેના વધમાં કર્મો બંધ બતાવ્યો અને છેવટે મોક્ષ માટે
વિરતિ ધર્મ બતાવ્યા, તેજ પ્રમાણે હવે અનુક્રમે આવેલું
અપકાયનું જીવન્ય અને તેના વધમાં બંધ અને કરવી
જોઈતી વિરતિ બતાવે છે. આ પ્રમાણે બીજા અને ત્રીજા
ઉદ્દેશાનો સંબંધ છે. તેના આર અનુયોગ ઠાર કહેવા તેમાં
નામ નિષ્પદા નિરૂપામાં અપકાયનો ઉદ્દેશો છે. અને જેવું પૂર્વ
પૃથિવીકાય જીવનું સ્વરૂપ સમજાવવાને માટે નિરૂપા વિગેરે
જે નવ ઠાર કર્યાં હતાં તે અહિં સમાનપણે રાવાથી તેજ
કાયમ ગળી કહક વધારે બતાવવાની ઇચ્છાથી ઉદ્દેશ
કરી નિશુંકિતકર કહે છે.

આવસ્થા વિદ્યાગ્રહં. તાહં જાદં દ્વંતિ પુઠ્ઠ્વાણ ।

નાણર્તી ઉચ્ચિહાણે, પરિમાણુ વખોગ સ્તવ્યે ચ ॥ ૧૦૩ ॥

અપકાયના પૃથિવીકાયના બતાવવા પ્રમાણે વળકે છે કે.
કુલ્ય વેદ એટલેજ છે કે નિષ્પદા પ્રકારના પૃથિવીકાય
વિષયેજ, મજા. સંબંધમાં તે પૃથિવીકાયની વધી વધી જે
નોમ લાગુ પડે તેની રીતે સિદ્ધ છે તેના નિરૂપા

વાચક છે. એટલે પૃથિવીકાય અને અપકાય ફક્ત વિધાન વિગેરેમાંજ જુદા છે બીજામાં નહિ એમ જાણવું. હવે વિધાન એટલે પ્રપણા તે સંગ્રહી જુદાપણું બતાવે છે.

દુવિહા ઝ કાઝ જીવા, સુહુમા તહ વાયરા ય લોગંમિ ।
સુહુમાય સવ્વલોણ, પંચેવ ય વાયર વિહાણા ॥૧૦૭॥

અપકાયના જીવ લોકમાં સૂક્ષ્મ અને બાહર એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં સૂક્ષ્મ બધા લોકમાં છે. પણ બાહરના પાંચ ભેદ છે. હવે તેની પ્રપણા કરે છે.

સુહો દણ ય ઝસ્સા, હિમે ય મહિયા ય હરતણુ ચેવ ।
વાયર આઝ વિહાણા, પંચ વિહા વણિયા ણ ॥૧૦૮

શુદ્ધોદક તે તળાવ, નદી, સમુદ્ર, કુંડ, અવટ () વિગેરેમાં રહેલું પણ તે ઓસસિવાયનું જાણવું. અને રાતમાં અથવા પડોડીએ જે ઠાર પડે છે જેને ગુજરાતમાં આઠળ કહે છે. તે અવશ્યાય (ઓસ) છે. અને શિયાળામાં ઠંડા પુદ્ગલના સમુહના સંપર્કથી જળ બરફીના ઓસલા જેવું કઠણ થાય છે તે હિમ છે. અને ગર્ભ મહિનામાં સાંજ સવાર જે ધુમાડા જેવું પડે છે તે ધુમય અથવા મડીકા કહેવાય છે અને શરદ તથા વર્ષાના કાળમાં લીલી વનસ્પતિના ઉપર પાણીનાં ણિંદુ પડે છે. તે જમીનના દનેહના સંપર્કથી ઉત્પન્ન થયેલો હરતનું કહેવાય છે. આ મુખ્ય પાંચ ભેદ બાહર અપકાયના છે.

શંકા—પત્રવણા સૂત્રમાં બાદર અપકાયના વણા બેદો બતાવ્યા છે જેમકે કરા, ઘંટો ઉનો ખારકત્ર, કટુ, અમ્લ લવણ, વરુણ, કાલોદ, ઉપ્કર, ક્ષીર, શૂત, ઇંદુરસ, વિગેરે બેદો બતાવ્યા છે. તે શા માટે? ઉત્તર—આ બધા લેદ બાદર અપકાયના છે ખરા, પણ બધા લેદોનો પાંચ બેદમાંજ સમાવેશ થાય છે જેમકે કરા કઠણ હોવાથી વિષમાં તેનો સમાવેશ થાય છે અને બાકીનાઓનો શુદ્ધાદકમાં સમાવેશ થાય છે, દ્વક્ત તેઓનું બિન્નપણું સ્પર્શ, રસ, સ્થાન, વર્ણ, વિગેરેમાં છે. (જેમ કે સમુદ્રનું પાણી માત્ર જુદા જુદા પાણીના ગુદ્દો તેમાં મળેલા હોવાથી સ્વાદમાં ખારું છે પણ તે શુદ્ધોદકજ છે.) શંકા—જે ઓવી રીતે પાંચમાંજ બધાનો સમાવેશ થતો હોય તો પત્રવણા સૂત્રમાં બીજા બેદોનો પાઠ કેમ આપ્યો ?

ઉત્તર—શ્રી, બાબા, અને મંદ બુદ્ધિવાળાને તદ્દેલચે સમજાય તે માટે બેદ પાઠ્યા છે.

પ્રશ્ન—આરે અર્થિં નિયું સ્તિશરે કેન બેદ ન બતાવ્યા

ઉત્તર—પ્રસાપના અપચન તે ઉપાય છે અને આર્થ વચન છે. તેમાં બધા બેદો લેવા થોડા પે. અને ત્યાં પાંચ બેદો બતાવવાથી શ્રી વિગેરેને વધારે હાસ્ય કરવા અને નિયું સ્તિનો તે સૂત્રના અર્થ માટે સ્તેકત. શ્રે જે તેમાં લીધા નથી, તેથી સ્તેકત છે.

ઉપર કહેલા બાહર અપકાયના સંક્ષેપથી બે લેહ છે. પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા તેમાં અપર્યાપ્તા તે વર્ણુ વિગેરેને ન પામેલા અને પર્યાપ્તા તે વર્ણુ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શના આદેશોવડે હજારો લેહવાળા છે. અને તેથી સંજયેય યોનિ પ્રમુખ લાખો લેહે થાય છે તે જાણવું. આ બધાની સંવૃત યોનિ જાણવી અને તે યોનિ સચિત્ત, અચિત્ત, મિશ્ર એમ ત્રણ લેહે છે. તથા શીત ઉષ્ણ, અને મિશ્ર એમ ત્રણ લેહે છે. એ પ્રમાણે જાણતાં અપકાયની સાત લાખ યોનિ થાય છે. હવે અરૂપણા પછી પરિમાણ દ્વાર કહે છે.

જે વાયર પજ્જત્તા પરરસ્સ અસંખ ભાગ મિત્તાતે ।
સેસાનિત્તિ વિરાસી, વીસું લોકા અસંચિજ્જા ॥૧૦૬

જે બાહર અપકાય પર્યાપ્તા છે તે સંવર્તિત લોક પ્રતરના અસંખ્યાતમાં લાગમાં જે પ્રદેશ રાશી છે તેના બરોબર છે. અને બાકીના જે ત્રણ રહ્યા તે પ્રથમ અસંખ્યાત લોકાકાશ પ્રદેશ રાશી પ્રમાણ જાણવા પણ તેમાં આટલું વિશેષ છે કે બાહર પૃથિવીકાય પર્યાપ્તાથી બાહર અપકાય પર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણ છે, અને બાહર પૃથિવીકાય અપર્યાપ્તાથી બાહર અપકાય અપર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણ છે, તેમજ સુદ્ધ પૃથિવીકાય અપર્યાપ્તાથી સુદ્ધ અપકાય અપર્યાપ્તા વિશેષ અધિક છે અને સુદ્ધ પૃથિવીકાય પર્યાપ્તાથી સુદ્ધ અપકાય

પયોમા વિશેષ અધિક છે. હવે પરિભાણ દ્વાર કહ્યું. પછી
ચ શાબ્દથી સુચવેલું લક્ષણદ્વાર કહે છે.

જહ હત્થિસ્સ સરીરં, કલલા વત્થસ્સ અહ્ણનો વવન્નસ્મ
હોદ્દ ઉદગંહગસ્સ ય, એસુવમા સન્વ જીવાણાં॥૧૧૦

શંકા-અપૂકાય જીવનથી તેનું લક્ષણ સમજાવતું નથી
જેમ પેશાબ વિગેરે દ્રવ્ય છે તેમ પાણી પણ અજીવ છે.

આચાર્યનું તે સંબંધી દ્વારે સાથે સમાધાન-જેમ
હાથેલીના પેટમાં ગર્ભ ઉત્પન્ન થવા સાથે દ્રવ છતાં તે
ચેતન છેતેવીજ રીતે અપૂકાયનું પણ સચેતન પણ જાણવું.
અથવા પક્ષીના તુડું ઉત્પન્ન થયેલા ઈંડામાં ત્યાંમુઘી કહ્યું
બાગ આંચ વિગેરે જાંઘાયા નથી ત્યાંમુઘી ધાનું પાણી હોય
છતાં તે ચેતન છે તેમ અપૂકાય પણ ચેતન છે એમ
જાણવું. હાથેલીનો ગર્ભ તથા ઈંડાનું પાણી લેવાની
જરૂર એટલીજ છે તેમાં વધારે પાણી હોવાથી ગારી રાંને
દ્રવ્યોન સમજાય છે. તુડું ઉત્પન્ન થયેલા એમ કહેવાથી
આન દિવસ મુઘીનું કોણું ત્યાં મુઘીજ, કલક એ છે પગી
ને તે ગર્ભનો બાગ કહ્યું થઈ જાય છે.

હવે અપૂકાયની સચેતનતા ઉપર અનુમાન કરે છે
તે નીચે પ્રમાણે.

ગર્ભથી ન જાણવું હોય ત્યાં કુર્ષી કવચનું જે નેટક
માટે પાણી હાથેલીના ગર્ભ કલકની આડે ચેતન છે તે જે

વિશેષણ લેવાથી પ્રસવણ વિગેરેનો નિષેધ નાણુવો. તેજ પ્રમાણે ખીણું અનુમાન પ્રયોગથી ગતાવે છે.

અંડામાં રહેલા કલલની માફક પ્રાણીનું દ્રવપણું નાશ નથી થયું તેથી તે પાણી સચેતન છે. તથા પાણી જીવ શરીર છે. કારણ કે, છેદી શકાય છે, લેદી શકાય છે, ઉરાડી શકાય છે, પી શકાય છે, ભોગવાય છે, સુંઘાય છે, સ્વાદ લેવાય છે, સ્પર્શ કરાય છે, દેખાય છે અને દ્રવ્યપણું છે. આ ગંધા શરીરના ધર્મો પાણીમાં છે માટે તે ચેતન છે. (આ ગંધો સંગંધ ગતાવીને પાણી એ જીવોનું શરીર છે એમ ગતાવ્યું.) અને આકાશ વર્ગીને ભૂતોના જે ધર્મ તે રૂપ આકાર વિગેરે પણ લેવા. સર્વ જગાએ આ દૃષ્ટાંત છે. સારનાવિશાણ () ના સમૂહની માફક નાણુવું.

શંકા—રૂપપણું, આકારપણું, વિગેરે ધર્મો પરમાણુઓમાં પણ છે. તેથી તમારો હેતુ અનેકાંત દોષવાળો છે.

ઉત્તર—એમ નથી કારણ કે અહિં છે; છેત્વ વિગેરે હેતુ પણ સાથે લીધેલા છે અને તે ગધું ઇન્દ્રિયના વ્યવહારને અનુપાતી (સાથે રહેનારા) છે. તે પ્રમાણે પરમાણુ નથી. આ પ્રકરણથી અતીન્દ્રિય પરમાણુનો વ્યવચ્છેદ કર્યો.

અથવા વિપદગ્ર નથી કારણ કે સર્વ પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું દ્રવ્યશરીરનો સ્વીકાર કર્યો છે. અને જીવ સહિત અને નજીવ સહિત આટલું વિશેષ છે. કહ્યું છે કે:—

તળવો ણઠ્ઠાતિ વિગાર, મુત્ત જાહત ઓડિલિંતાડ
સત્થાસત્થ હયાઓ, નિજ્જીવસજીવ સ્વાઓ ॥૧॥

આણુ અબ્ધ વિગેરે વિકારવાળાં મૂર્ત વતિપણુથી પૃથિ
વીથી વાયુ સુધી એટલે પૃથિવી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુ
એ આરના શરીર શસ્ત્રથી હણાયલા તે નિર્ણવ છે. અને શસ્ત્રથી
ન હણાયલા તે સજીવ છે એ પ્રમાણે શરીરપણું સિદ્ધ થતાં
પ્રમાણુ થાય છે.

(૧) હીમ કોઇ જગોપર પાણી પાંચ હોવાથી ધીન
પાણીની માફક સચેતન છે.

(૨) અને પાણી સચેતન છે કારણ કે કોઇ જગોપર
ભૂમિ જોહતા દેરકાંની માફક ઉછળી આવે છે.

(૩) અથવા આકાશમાંથી પરતું પાણી સચેતન છે.
કારણ કે તે આકાશમાં સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થતાં માત્ર
લાની માફક ઉછળી પડે છે.

ઉપર કહેલા ણધા લક્ષણો અપકાયને મળતા આરતાં
હોવાથી અપકાય સચેતન છે.

એવે ઉપમેલ દાર કહે છે.

પજ્ઞાણે પિયણે ત્હ ધોયણે મ, મજ્જકરણે અ મ્મ ણ અ ।
આરસ્સ ડ પરિમોગાં. મમણા મમણે મ જોંવાણં ॥૧૧૧

તકાણું, પીણું, પેાણું, અંધણું, સીંચણું તથા તાવ વિચે-
દથી જણું આવણું તેમાં પાણી કામ લગે છે. તેમજ તેમ

ભોગના અભિલાષી જીવો આ કારણોને ઉદ્દેશીને અપકાયનો વધમાં પ્રવર્તે છે, તે બનાવે છે.

ए ए हिं कारणे हिं, हिंसंती आउ काइए जीव ।

સાચં ગવેસમાણા, પરસ્સ દુક્કલં વદીરંતિ ॥ ૧૧૨ ॥

સ્નાન, અવગાહન વિગેરે કારણો આવતાં ઇન્દ્રિયોના વિષયના વિષમાં મોહિત થયેલા જીવો નિર્દયપણે અપકાયના જીવોને હણે છે. કારણ કે પોતાના સુખની ઇચ્છા હોવાથી પારકાના હિત અહિતના વિચારથી શૂન્ય હોવાથી કેટલાક દિવસના સ્થાયી મનોહર જીવાનીના મદથી તપેલ ચિત્તવાળાની સારાસાર વિવેક રહિત, તથા વિવેકો પુરૂષનો સંસર્ગ રહિત રહીને પાણી વિગેરે જીવોના દુઃખને ઉઠીરીને પીણ કરે છે. કહ્યું છે કે.

एकं हि चक्षु रमलं सहजो विवेक,

स्तद्रङ्गि रेव सहसंवसतिर्द्वितीयम् ।

एतद्द्रव्यं भुवि न यस्य स तत्वतोऽन्धः,

तस्यापमार्ग चलनं खलु कोपराधः ॥

જેને સ્વભાવિક નિર્માણ વિવેક છે તે એક ચક્ષુવાળો કહેવાય છે. અને વિવેકવાળા પુરૂષનો સગ તે મનુષ્યને ખીણ આંખ ગણાય છે. તે બેઉથી જે રહિત છે તે ખરેખરી રીતે જ્ઞેતાં તો આંખવાળો હોય છતાં આંધળોજ છે તો તેવો પુરૂષ કદી ખરાબ રસ્તે જાય તો તેમાં તે બિચાર

રાનો શું શુનો છે ? (વિવેક તથા વિવેકી પુરૂષની સંગત વિનાનો આદમી જરૂર આડે રહેતો જાય છે.) હવે શસ્ત્ર દ્વાર કહે છે.

उत्सिञ्चण, गालण, धावणे य उवगरण सत्त भंङ्गेय ।

वायर आउक्काण, एयंतु समासओ सत्थं ॥ ११३ ॥

દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે ભેદે શસ્ત્ર છે. અને દ્રવ્ય શસ્ત્ર પણ સમાસ અને વિભાગ એ બે ભેદે છે. તેમાં સમાસથી દ્રવ્ય શસ્ત્ર આ છે. કુવામાંથી કોશ વિગેરેવડે પાણી જેથે તળાવવું તે ઊર્ધ્વ સિંચન છે. અને ઘન (ઘટ્ટ) મન્દાણુ (કોમળ) વસ્ત્રથી ગાળવું તથા વસ્ત્ર વિગેરે ઉપકરણ ચર્મ કોશ, કડાથું, વિગેરે વાસંણુ ધોવાં વિગેરેમાં આ પ્રનાણે અનેક રીતે ગાદર અપ્કાયનાં શસ્ત્રો વાળવા (એટલે આ કારણે જ્યોને પીડા ધાય છે.) ગાથામાં 'તુ' શબ્દ વિભાગની અપેક્ષાએ વિશેષણ અર્થ છે. હવે તે વિભાગથી જાનાય છે.

किञ्ची सक्राय सत्थं किञ्ची परकाय तद्दुभयं किञ्ची ।

एयंतु द्रव्य सत्थं, भावेय असंजमो सत्थं ॥ ११४ ॥

કિંચિત્ સ્વકાય શસ્ત્ર તે તળાવવું પાણી નરીના પાણીને વાળ દે અને કિંચિત્ પરકાય શસ્ત્ર તે, માટી રમેર (તેવ વિગેરે) ગાર વિગેરે, પાણીના જ્યોને હળે છે. કિંચિત્ દુભય એટલે પાણીમાં મળેલી માટી વિગેરે પીવા પાણીના જ્યોને હળે છે. પણ ભાવશસ્ત્રમાં તે. પૂર્વે કહ્યા મુજબ

પ્રમાદીનો, ખરાબ ધ્યાનવાળાનો મન, વચન, કાયાએ પાળેલો અસંયમ છે. ખાકીનાં દ્વારે પૃથિવીકાયની માફક જાણવાં તે કહે છે.

સેસાહં દારાહં, તાહં જાહં હવંતિ પુઠ્ઠવીણ ।

एवं आउद्देशे, निज्जुत्ती कित्तिया एसा (होइ) ॥११५

નિક્ષેપ, વેદના, વધ, અને નિવૃત્તિ જેમ પૃથિવીકાયમાં બતાવ્યાં તેવી રીતે અપ્કાયના ઉદ્દેશમાં પણ નિર્યુક્તિ એટલે નિશ્ચયથી અર્થ ઘટના બતાવી છે. (એટલે એમ જાણવું કે અપ્કાયના જીવોનો વધ કરવાથી ણંધ થાય છે અને તે સમજી બુદ્ધિમાને અપ્કાયના જીવોને દુઃખ ન દેવું એવો સર્વ વિરતિ ધર્મ સ્વિકારવો.) હવે સૂત્ર અનુગમમાં અસ્ખ-ખલિત વિગેરે ગુણયુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારણ કરવું તે નીચે પ્રમાણે.

સેવેમિ, જહા અણગારે ઉજ્જુકહે નિયાય પઢિ-વણે અમાઘં કુવ્વમાણે વિયાહિણ (સૂ૦ ૧૮)

પૂર્વ સૂત્ર સાથે આ સૂત્રનો એમ સંબંધ છે કે ગયા ઉદ્દેશમાં છેલ્લા સૂત્રમાં પૃથિવીકાયનો સમારંભ ત્યાગે તે મુની એમ કહ્યું હતું. પણ તેટલાથીજ સંપૂર્ણ મુની ન થવાય તે બતાવે છે. મુધર્મસ્વામી કહે છે કે “ મેં ભગવાન યાસે પૂર્વે સાંભળ્યું તેમાં આ પણ જાણવું. ” એટલે પૂર્વના સૂત્ર સાથે આ સૂત્રનો સંબંધ જોડાયો. મૂળમાં ‘સ’ શબ્દ છે તેનો અર્થ ગુજરાતીમાં ‘તે’ થાય છે. એટલે પૃથિવિ-

કાયનો સમારંભ ત્યાગે અને તેની સાથે ખીલું શું ત્યાગે તે સંપૂર્ણ અણુગાર થાય. અથવા કેવો અણુગાર ન થાય તે હું કહું છું.

“ અણગારામોત્તિ ણમે પચવમાણેત્યાદિ ”

જેમને ઘર નથી તે 'અણુગાર' છે. અહીંઆ યતિ વગેરે શબ્દ છોડીને અણુગાર શબ્દ લીધો તેનું કારણ બતાવે છે. ઘરનું ત્યાગવું તે મુનિપણમાં પ્રથમ ગણાય છે કારણ કે ઘરને આશ્રય કરે તો ઘર સંબંધી પાપ કૃત્યો કરવાં પડે અને મુનિ તો નિર્દોષ અનુદાન કરવાવાળા હોય છે તે બતાવે છે. ઋતુ તે અકુટિલ સંયમ એટલે અનવચન કાયાની ખરાબ ચેષ્ટાનો નિરોધ કરીને સર્વ પ્રાણીના રક્ષણ માટે પ્રવૃત્તિ કરવાથી કયાનું એક રૂપન છે. અને બધી જગાએ તેની 'અકુટિલ' (સરળ) ગતિ છે અથવા મોઠા સ્થાનમાં ગમન કરવા સરળ શ્રેણી જે ઋતુ શ્રેણી બંધી કહેવાય છે તે ચોળવવા સર્વ પ્રકારે સંવરવાળું સંયમ પાળવાથી મોઠા ગળે અહીંઆં કારણમાં કાયનો ઉપચાર કરીને સંયમ તે સત્તર પ્રકારનો બતાવેલો સરળ આધુ માર્ગ તેને કરે ત્યારાદિ) તે ચાલકાની છે એનાથી જેમ અગવ્યું કે સંપૂર્ણ સંયમ ચાલુકાને કરનાર સંપૂર્ણ અણુગાર છે આવી મુનિ શુ કયા પામે તે બતાવે છે. યજ્ઞ તે યાગ, નિયત એટલે નિશ્ચિત એ જ મળીને નિવાજ એટલે મોઠા માર્ગ, અહીંઆ સંયમ

અર્થપાણ્ડી ધાતુઓનું સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન આરિત્રરૂપ પણે સંગત છે. તે નિયાગ સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન આરિત્ર રૂપ મોક્ષ માર્ગ છે તેને સ્વીકારેલો તે નિયાગ પ્રતિપન્ન બાણુવો. પાઠાન્તરમા નિકાય પ્રતિપન્ન છે. એટલે નિર્ગત કાય તે ઐદારિક વિગેરે શરીર જેનાથી અથવા જેમા છે. તે નિકાય તેને પામેલી તેનું કારણ સમ્યક્ દર્શન વિગેરે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવાથી અને નિષ્કપટિપણે આચરવાથી તે અમાયાવી થાય છે તે બતાવે છે અહિં માયા એટલે બધાં ધર્મ કાર્યમાં પોતાના વીર્યને ઉપયોગમાં ન લેતે; તેથી એમ સૂચવ્યું કે અમાયાવી એટલે ઉપર કહેલા વીર્યને ઉપયોગમાં લેતે અને અગૃહિત, બલ, વીર્ય એટલે સંયમ અનુષ્ઠાનમાં પરાક્રમ બતાવનારો અણુગાર કહ્યો. આ વચનથી તેના સંબંધી બધા કપાયોનો પણ અપગમ (દૂર કરવું) બાણુવો.

(આ આખા સૂત્રનો સાર એ છે કે હે જંગ્મ—પ્રભુ પાસે મેં સાંભળ્યું છે કે જેઓ સત્તર પ્રકારનો નિર્દોષ સંયમ પાળે સમ્યક્દર્શન જ્ઞાનઆરિત્રની આરાધના કરે તથા પોતાની શક્તિ ગોપવે નહિં તથા બધા કપાય વિગેરે દુર્ગુણોને છોડે તેમનેજ સાધુ બાણુવા.) કહ્યું છે કે—

સોહીય ઉજ્જય મૂયસ્સ ધમ્મો સુહ્હસ્સ ચિદ્દહંત્તિ.

પ્રાયશ્ચિત્ત તે નિષ્કપટીનું છે, અને ધર્મ પવિત્ર ભાવવાળાનો છે. તો આ બધી માયા વેલડીને દૂર કરી શું કરે? તે કહે છે.

જાણ સહાણ નિક્કવંતો તમેવ અણુપાલિજ્ઞા
વિચહિત્તાવિસોત્તિયં (સ્૦ ૧૨)

વધતા સંયમ સ્થાન ઠંડક રૂપવાળી શ્રદ્ધાવડે દિક્ષા
લીધેલી તે આળી છાંદગી મુઘી પોતાની નિર્મળ શ્રદ્ધા પાળે
કારણ કે પ્રાયઃ એવો નિયમ છે કે પરિણામ ઉચ્ચ ભાવમાં
ચરેલા હોય ત્યારેજ દિક્ષા લે છે. અને પાછળથી સંયમ
શ્રેણીને પામેલો તેને પરિણામ વધે ઘટે, અથવા બરેબર
રહે તેમાં વૃદ્ધિકાળ કે હાનિકાળ એક સમયથી માનીને
ઉત્કર્ષથી અંતર્મુહુર્ત જાણવો પણ એથી વધારે કાળ સંકલેશ
કે વિશુદ્ધિ ન હોય. છલું છે કે—

નાન્તર્મુહુર્તકાલમતિવૃત્ત્ય શક્યં હિ જગતિ સંજ્ઞકેન્દુમ્
નાપિવિજોજું શક્યં, પ્રત્યક્ષોઽપ્યાત્મનઃ સોર્થઃ ॥ ૧ ॥
ઉપયોગ દ્વય પરિવૃત્તિઃ, સાનિર્હેતુકા સ્વભાવત્વાન્
આત્મપ્રત્યક્ષોહિ સ્વભાવો વ્યર્થોઽન્નહેતુત્તિઃ ॥ ૨ ॥

અંતર્મુહુર્ત કાળને ઉત્કર્ષીને જગતમા વધારે કલેશ
કરવાને શક્તિમાન નથી તેજ પ્રમાણે આત્માને મુદ્ધ કરવાને
પણ વધારે કાળ શક્ય નથી તે આત્માને વ્યર્થ પ્રત્યક્ષ છે
(તેથી વધારે વાર પરિણામ ન ટકે કંઈક દેરદાર થય. ૧૧૧)

એ ઉપયોગની પરિવૃત્તિ તે સ્વભાવથીજ હેતુ નહિન છે
પણ કે સ્વભાવ તે આત્માથી પ્રત્યક્ષ છે. અને વ્યાં હેતુ
જતાવવા વ્યર્થજ છે. ૧ ૨ ૧ અને અવગિત્ય હક તે કલેશ

હાનિ, લક્ષણવાળા જાનને અને યવ મધ્ય, અને વજ્ર મધ્ય એ બેની માફક આઠ સમય છે. ત્યાર પછી અવસ્થા બદલાય આ વૃદ્ધિ હાનિનું રહેલું પરિણામ તે કેવળી જાણે, પણ કેવળ જ્ઞાન વિનાના છદ્મસ્થ જીવોને જણાય નહિ. જે કે પ્રવચનથી લીધા પછીના કાળમાં સિદ્ધાંત સાગરને અવગાહન કરતો સંવેગ વૈરાગ્ય ભાવના ભાવિક અંતર આત્માવાળો કોઈ મુનિ વધતા પરિણામ ને ભજે છે. તેજ કહ્યું છે:—

जह जह सुयमावगाहइ, अइ सग रस पसर

संजुयमउव्वं ।

તહ તહ પલ્હાઈ મુળી, નવ નવ સંવેગ સહ્યાઈ ॥૧॥

મુનિ જેમ જેમ શ્રુતને અવગાહે, (ભણે) તેમ તેમ અતિશય રસના પ્રસરથી સંયુત અપૂર્વ આનંદને નવા નવા સંવેગની શ્રદ્ધાવડે પામેછે, તો પણ વધવાવાળા શ્રેણી અને ઉત્તમ ભાવમાંથી હેઠે પડનારા ઘણા તેથી કહીએ છીએ કે તે શ્રદ્ધા પાળે એટલે નિરંતર ઉત્તમભાવ વધારે, હવે તે કેવી રીતે પાળે, તે કહીએ છીએ, શંકા છોડીને પાળે, આ શંકા બે પ્રકારની છે. સર્વ શંકા અને દેશ શંકા આ સર્વ શંકામાં જીનેશ્વરનો માર્ગ છે કે નહિ ? અને દેશ શંકામાં અપકાય વિગેરેના જીવો છે કે નહિ ? કારણ કે પ્રવચનમાં વિશેષ પ્રકારે કહિને જતાવેલ છે. તેથી તથા સ્પષ્ટ ચેતના લિંગના અભાવથી જીવો નથી વિગેરે શંકાઓને દૂર કરી સાધુના

સંપૂર્ણ ગુણોને પાળે. અથવા વિસ્ત્રોત છે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી નદી વિગેરેના અરણ્યો ભેરથી ચાલે છે તે, અને લાવ વિસ્ત્રોત તે મોક્ષ તરફ અગ્ર્યદર્શન વિગેરે અરણ્યોથી મોક્ષ માર્ગમાં ચાલનારાઓને ઉક્તિ ગમન થાય (અધમનાયે પરિણમે) તેમને છોડીને સંપૂર્ણ આજ્ઞાના ગુણોને ભજનારો થાય છે. તે પણ શ્રદ્ધા પાળવાના અર્થમાં છે. વળી—'વિજહિતા પૂવ્વ સંજોગં' એટલે પૂર્વના સંબંધ ને માતા પિતા સાથે છે તથા પાછલો સંબંધ ને મસરા વિગેરે સાથે છે તે બંને સંયોગને છોડીને શ્રદ્ધા પાળે તેમાં ભેને આ ઉપદેશ દેવાય છે તે શંકા અથવા કુભાવના છોડીને શ્રદ્ધાનું યતન કરવું તેનેજ કહેવાય છે. તેથી એમ સમજવું કે વ્યગ્રવાનીને કહે છે કે તમે આણું સંયમનું રૂઢું અનુસરન કર્યો એટલુંજ નહિ પણ બીજા મયા સત્વવાળા પુરૂષો થઈ ગયા તે પણ પૂર્વ આ પ્રમાણે કરતા હતા તે બતાવે છે.

પળયા વીરા મહા વીહિં (સ્લ૦ ૨૦)

પરિપક, ઉપશર્ગ, કયાય, તેમની યેન ના વિચલથી બીજા પાળેલા અને મારાન પંથ અગ્ર્યદર્શન વિગેરે રૂઢ મોક્ષમાર્ગ ને વિનિયમ વિગેરે અનુસરણે વાસ્તવ વાપરે તેને માનુસરીને વાગવાળા બની સંયમ અનુસર કરે ને, તેથી ઉત્તમ પુરૂષોથી આ માર્ગ ઉપચારમા કેવલેક છે. એણે બતાવી તેમાં પાડેલા માર્ગના વિચારવાળા

શિષ્યો સંયમ અનુષ્ઠાન સુખથીજ કરશે, ઉપદેશ કર્યા પછી કહે છે, કે લોક વિગેરે છે તેમાં તમારી બુદ્ધિ અપ્કાયના જીવ વિગેરે વિષયોમાં અસંસ્કારી હોવાથી ન પહોંચે તો પણ ભગવાનની આજ્ઞા છે. તેથી માનવું જોઈએ તે કહે છે.-

લોગંચ આણાણ અભિસમેચ્ચા અકુઓ મયં
(સૂ૦ ૨૧)

અહિં લોક શબ્દથી ચાલતા પ્રસંગે અપ્કાયનો ત્રિપય હોવાથી અપ્કાયનેજ લેવો તે અપ્કાય લોકને અને 'અ' શબ્દથી અન્ય પદાર્થો ને આજ્ઞાપડે એટલે જિનેશ્વરનાં વચનની ભહુ માન્યતાથી સારી રીતે જાણીને આ અપ્કાયના જીવો છે. એવું માનીને તેમને કોઈ પ્રકારે ભય ન થાય એવો અક્રુતો ભય સંયમ પાળવો અથવા અક્રુતો ભય એટલે અપ્કાય જીવનો સમુહ છે તે કોઈથી ભય ન વાંચે, કારણ કે તેમને પણ મરણની ણીક લાગે છે. માટે ભગવાનની આજ્ઞાથી તેની રક્ષા કરવી તેમની રક્ષા માટે શું કરવું તે કહે છે.

સે વેમિ ણેવ સયં લોગં અવ્માહકિવ્વજ્ઞા ણેવ
અત્તાણં અવ્માહકિવ્વજ્ઞા, જે લોયં અવ્માહકવ્વહ,
સે અત્તાણં અવ્માહકવ્વહ, જે અત્તાણં અવ્માહકવ્વહ,
સે લોયં અવ્માહકવ્વહ (સૂ૦ ૨૨)

મુખનાં સ્વામી કહે છે કે હે જંબુ જેમેં ભગવાન પાસે સાંભળ્યું છે. તેજ તને કહું છું પણ કલ્પના કરીને નથી

કહેતો. આ અપ્પ કાય જીવનો સમૂહ જીવ છે એમ હું જે
 કહું છું તે અચારને ચોર કહેવા માફક જીવું નથી કહેતો,
 કોઈ એમ કહે કે, અપ્પકાય જીવ, નથી, ફક્ત ધી, તેલ,
 વિગેરે જેમ ઉપ કરણ છે તેમ તે ઉપ કરણ માત્ર છે. આ
 અસત્ અસિયોગ છે. કારણ કે હાથી વિગેરેમાં પણ કર-
 ણપણું આવી જશે તેથી શંકા ધરે કે હાથીમાં જીવ
 છે કે નહિ ?

શંકા-આજ અભ્યાષ્યાન છે કે તમે અજીવોને જીવ-
 પણું આપોછે. આચાર્યનું સમાધાન: એમ નથી. અમે પૂર્વે
 પાણીનું સચેતન પણું સિદ્ધ કર્યું છે. જેમ આ શરીરનો
 હું વિગેરે તેતુ સહિત આત્મા અધિષ્ઠિત છે એટલે શરીરથી
 આત્મા જુદો છે. એવું પૂર્વે સાધ્યું છે. એજ પ્રમાણે અપ્પ-
 કાય પણ અવ્યક્ત ચેતન વડે પૂર્વે સચેતન સાધ્યો છે.
 અને સાધેલાને અભ્યાષ્યાન કહેવું; તે ન્યાય નથી. જળી
 વાદી કહે છે કે આત્માને પણ શરીરનો અધિષ્ઠાતા માનવા
 તે અભ્યાષ્યાન છે. કારણ કે તે ક્રિયા કરના સુક્તિમાં ઘટના
 નથી, ચોટલા માટે કહે છે. આત્માને શરીરનો અધિષ્ઠાતા
 એટલે હું જાનથી અધિક્ષણ સુક્રવાચો પ્રત્યક્ સિદ્ધ હું, એવું
 કરવું જોઈએ કે નથી તેને ન લાખે

શંકા-જીવ અર્થે જેવો મને સમજીએ કે નાસ્ત શરીરના
 પાત્ર શરીર માફક નહોતો છે ?

ઉત્તર-મહાશય. સ્વભાવપાત્રે જોઈને ક્ષિપ્ત સંવેદિ ?

આગળ કહેલું છતાં ફરીને કહેવડાવે છે. ફરીથી સાંભળ, જેમકે આ શરીર કોઈથી લવાયું છે, તેનો સંબંધ આ શરીર સાથે છે. તેથી કફ, લોહી, અંગ, ઉપાંગ વિગેરે પરિણતિને પામેલાથી અન્ન વિગેરે માફક છે. તેવીજ રીતે કૌઠ સંધિ રાખનારાથીજ ઉત્સૃષ્ટ (ત્યજ્યલું) છે. લીધેલું હોવાથી અન્ન મળ (વિદ્યા) ની માફક છે, વળી તેજ-પ્રમાણે જ્ઞાનની ઉન્નલબ્ધિ પૂર્વક પરિસ્પંદ (શરીરનું હલન ચલન) પણ બ્રાંતિ રૂપ નથી, કારણ કે પરિસ્પંદપણે થવાથી તમારાં વચન જેમ બુદ્ધિપૂર્વક બદલાય છે, તેમ; વળી ચોથું અનુમાન કહે છે. અંદર રહેલો માલિક છે તેના વ્યાપારને ભજનારી ઇન્દ્રિયો છે. કરણપણે હોવાથી, જેમ દ્વાતરકું વિગેરે, ઉપયોગપૂર્વક હાથથી ચાલે તેમ આ છે. આ પ્રમાણે ચાર અનુમાન પ્રમાણ આપીને જીવને શરીરની અંદર રહેલો સિદ્ધ કર્યો, તે પ્રમાણે કુતર્ક માર્ગને અનુસરનારા હેતુની માળા (શ્રેણી) ને સ્યાદ્વાદ કુહાડાવડે દરેક આત્માથીએ ઉરછેદ કરવો, અર્થાત્ (નાસ્તિકોને જીવ સત્તા સિદ્ધ ફરી આપવી) એ પ્રમાણે જે ઉત્પત્તિ અને પ્રાપ્ત થએલો આત્મા ગુણ અશુભ ફળને લોગવનારો બંધવા છતાં કોઈ ન માને, તે એ પ્રમાણે થતાં જે અન્ન છે તથા કુતર્ક રૂપ તિમિરથી જેનાં જ્ઞાન ચક્ષુ હણાયા છે, તે અપકાયના જીવને ન માને, તે અપકાયને ન માનનાં સર્વ પ્રમાણથી સિદ્ધ જીવા આત્માને પણ ઉડાવે છે! એટલે જે જોમ કહે છે, કે હું નથી, તે

ચેતે સામર્થ્યથી અપકાયના શ્વેને પણ ન માને, કારણ કે આત્માની અંદર હાથ વિગેરે અવયવ યુક્ત શરીર અધિ-
શ્ચાતા છે છતાં તેને ઉણવે છે, તો પછી એવું ચેતના કિંચિત્
અવ્યક્ત છે એવા અપકાય શ્વેને ઉણવે એ તો સહેલું જ છે.

આ પ્રમાણે અનેક દોષો આવતા જાણીને શુદ્ધિમાન
પુરૂષે અપકાય નથી, એવું જોઈું ન બોલવું. એવું વિચારીને
અપકાયમાં પણ શ્વ છે, એમ સમજીને અપકાયનો આરંભ
આધુઓએ ન કરવો, પણ ણાદ મત વિગેરેના આધુઓ
તેનાથી ઉણટા એટલે અપકાયની હિંસા કરનારા છે, તે
જાતારે છે.

લજ્જમાણા પુટ્ટો પાસ અણગારા મોત્તિ ઇમે
પવચમાણા જમિણં વિસ્વસ્વે હિં સન્થે હિં ઉદય
ક્મ્મ સમારંભેણં ઉદય સન્થં સમારંભ સાણે અણે
સ્વે પાણે વિહિંમહ । તન્થ ચ્વલ્લુ ભગવના પરિણ્ણા
પવેદિના । ઇમ્મસ ચેવ જીવિમ્મસ પરિચંદ્ણ સાણે
પૂચ્છણાણ જાહ મરણ સોચ્છણાણ વુક્કચ્ચ પરિવાચ જેહ
મે સચ્ચમેચ ઉદય સન્થં સમારંભતિ અણે હિં વા
ઉદય સન્થં સમારંભાવેતિ અણે ઉદય સન્થં સમા
રંથં મે સ્મણુ જાણતિ । તે મે અસ્સિવાણ તે મે અર્ધો-
હિ ણ । તે મે મે વુલ્લમાણે આચાર્યાણં સ્મહુદ્ધાણ

સોચા ભગવતો અણગારાણં, અંતિએ રૂઠ મેગે સિ-
 ણાયં ભવતિ-એસ સ્વલુ ગંથે એસ સ્વલુ મોહે એસ
 સ્વલુ મારે એસ સ્વલુ ણરણે રૂઠત્યં ગડિઠેણે લોણે જ-
 મિણં વિરુ વરુવે હિં સત્યે હિં ઉદય કમ્મ સમારંભેણં
 ઉદય સત્યં સમારંભ માણે અણે અણેગ સ્વે પાણે
 વિહિં સહ. | સે વેમ સંતિ પાણા ઉદય નિહિસ યા
 જીવા અણેગે (સૂ. ૨૩)

અન્ય સાધુઓ પોતાની પ્રવ્રજ્યાને લગ્નવનારા અથવા સાવધ
 અનુષ્ઠાનથી લગ્ન પામેલા જુદા પડેલા શાક્ય, ઉલ્ક, કણ્ઠ-
 ભુક્ક, કપિલ, વિગેરેના જે મુનિઓ છે તેમને તું જો, એવું
 જોનાર્યાર્ય શિષ્યને કહે છે. અવિવક્ષિત કર્મવાળા છતાં અક-
 નંક થાય છે. જેમકે તું જો, મૃગ દોડે છે. એ પ્રમાણે
 બીજી વિલક્ષિતના અર્થમાં પડેલીને પ્રત્યય છે. તેનો અર્થ
 આ છે કે શાક્ય વિગેરે સાધુઓ દિક્ષા લીધેલી છે છતાં
 સાવધ અનુષ્ઠાન કરે છે. એવા જુદા જુદા પડેલાને તું જો,
 તેઓએ જોતાવડે સાધુને અયોગ્ય આચરણ કર્યું તે આ
 પ્રમાણે ણતાવ્યું, તે કહે છે કે અમે સાધુ છીએ એવું કેટલાક
 શાક્યાદિ ણતાવે છે તે વ્યર્થ ણતાવે છે. કારણ કે તેઓ
 ઉત્સેચન, અગ્નિ વિદ્યાપન, વિગેરે શસ્ત્રોથી સ્વકાય અને
 પરકાય એ એ લેદથી લિપ્ત શસ્ત્રોવડે ઉદક કર્મ (પાણીને
 દુઃખ દેવું) કરે છે. ઉદકના કર્મ સમારંભ વડે અથવા

ઉદકમાં શસ્ત્ર તે ઉદકજ શસ્ત્ર ગ્રહાવે છે. અને તેથી તે ધર્મ કરતાં વનસ્પતિ તથા બેઇન્દ્રિય જીવ વિગેરે હુએ છે. ત્યાં આગળ નિંદ્રે કરીને જિનેશ્વર દેવે પરિજ્ઞા બતાવી છે કે જેમ આ જીવિતવ્યતાજ પરિવંદન, માનન, પૂજન, જન્મ મરણથી મૂકાવાને માટે તથા દુઃખનો નાશ કરવા જે કરે છે તે, બતાવે છે. પોતે પાણીના જીવોનો સમારંભ કરે છે, શ્રીલક્ષ્મી પાસે સમારંભ કરાવે છે. અને સમારંભ કરનારાને અનુમોદે છે. તે કરવું કરાવવું અનુમોદવું અને તેનાથી અપ- કાયના જીવોને દુઃખ ધાય છે, તેનું ક્ષમા આ પ્રમાણે છે. અદિન માટે અબોધિલાભ માટે અર્ધાત પાણીના જીવોને દુઃખ દેનારનું અહિત ધાય છે તથા સમ્યક્ત્વ (ધર્મ પીજ) નાશ થાય છે. આ બધું સમજનારો પુરૂષ એવજી કરવા ચોચ્ય સમ્યક્ ધર્મન વિગેરે સારી રીતે બગવાન અથવા મુખ્યાપુત્રો પાસે સાંભળીને આ લોકના કેટલાક સાધુઓને જે વાળુપણું મળે છે તે બતાવે છે.

આ અપખયને દુઃખ દેવું ને અદેવ્ય સમ્યક્, (પાપને અનુદ્ય એકદો થવો) ગોદ, માત્ર, નર્ક છે. ઇનાં તેને વધી વૃદ્ધ થયેલા એક પાણીને દુઃખ દેનારાં વિદ્યુષ શબ્દોવટે પા- ણીને દુઃખ દેવા અદે તેને આશ્રી પીજત અનેક કલેશને સુદી સુદી રીતે રખે છે, તે બધું પૂર્વ માદ્યક વાલુકું. રસીતે અપખાં રવાની માં છે કે આ અપુકાય અપોરી ભવનાં

વૃત્તાંત મેં 'પૂર્વે' સાંભળ્યું તે ઉદકમાં રહેલા પ્રાણીઓ પોરા, મત્સ્ય વિગેરે જે જીવો છે તેને પણ પ્રાણીના સમારંભ કરનારો હશે છે. અથવા ખીજો સંબંધ આ છે કે પૂર્વે કહેલું ઉદક શાસ્ત્ર આરંભતો ખીજા અનેક જીવોને અનેક રીતે હશે છે.

શંકા—એ કેવી રીતે જાણવું શક્ય છે ?

ઉત્તર—જીવો છે. તે અમે પૂર્વે કહી ગયા છીએ.

શંકા—તે કેટલા છે ?

ઉત્તર—જીવો અનેક છે.

અહિંઆ જીવનું ફરી ઉપાદાન ઉદકમાં રહેલા ઘણા જીવો છે તે જાણાવવા માટે કર્યું છે તેથી એમ સમજવું કે એક એક જીવ ભેદમાં ઉદકને આશ્રી અસંખ્યાત પ્રાણીઓ છે. એ પ્રમાણે તેઓ અપકાયનો સમારંભ કરતાં તે પુરૂષો પ્રાણીને તથા પ્રાણીના આશ્રયના ઘણા જીવોને મારનારા થાય છે. તે જાણવું.

હવે શાક્યાદિ ઉદક આશ્રિત બેઘન્દ્રિય જીવોને ધન્ધે છે પણ ઉદકને નહિ, તે ખતાવે છે.

इहं च ग्वलु भो ! अणगाराणं उदत्र जीवा
वियाहिया (सू० २४)

અહિંઆ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર તેના પ્રવચન તે ખાર અંગ જે પ્રાણી પિટક નામે ઓળખાય છે. તેમાં સાધુઓને ખતાવ્યું છે કે ઉદકરૂપ જીવ છે અને 'અ' શબ્દથી તેને

આશ્રિત પોરા છેદનક, લોદ્રણુક, લમરા, માછલાં વિગેરે અનેક જીવો છે. તેમાં અવધારણુ દ્રવ્ય આ છે કે જૈન શાસ્ત્ર માદક ણીન્દમાં આવી રીતે પાણીના જીવો સિદ્ધ નથી થયાં.

શંકા—જો એમ હોય, કે પાણીનું જીવ છે તો તેનો વારંવાર પરિભોગ કરતા સાધુઓ પણ પાણીના જીવોના ધાતક સિદ્ધ થશે ?

ઉત્તર—એમ નથી પણ અમે પાણીના અચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ ભેદ માનીએ છીએ અને અચિત્ત, અપદ્મયનો ઉપભોગ થાય, એવી વિધિ છે. પણ અચિત્ત અથવા મિશ્ર પાણી સાધુ ન વાપરે.

પ્રશ્ન—આ પાણી અચિત્ત સ્વભાવથી થાય છે કે અચન. સંબંધથી ?

ઉત્તર—બન્ને પ્રકારે. તેમાં જે અપદ્મય સ્વભાવથી અચિત્ત છે, તેને જો બાહ્ય શરતો સંપર્ક ન થાય, તો તેને અચિત્ત વ્યાજના પણ દેવળાગી મનાપર્યાયનાની સત્તિ તથા મૃત્તનાની મુનિઓ પણ તેને વાપરે નહિ; કારણ કે તેથી અપદ્મય નથી જવાની શંકા રહે છે. એમકે મુદ્ધ પરપદ્મથી અંબળીને, પીંચે કે, બનવાન છી મજાવીરે પણ નિર્મળ પાણીથી અચન તરખવાયે તથા એવળા શરૂદ્મય વિગેરે જીવ અચિત્ત અને એમાં બધા પાણીના જીવો અચિત્ત માં સંબંધ છે તેને કોઈ અચિત્ત પાણીથી સંબંધ રહે તે પણ કે તેને

પણ ઘણીજ તરશથી પીડાતા પોતાના શિષ્યોને તે પાણી પીવાની આજ્ઞા ન આપી તથા અચિત્ત તલનું ગાડું સ્થડિ-લના પરિભોગની અનુજ્ઞા અનવસ્થા દોષના રક્ષણને માટે ન આપી શ્રુતજ્ઞાનનું પ્રમાણપણું બતાવવા માટે, કારણ કે સ્વ-ભાવથી અચિત્ત અપકાય ઠેવળ જ્ઞાનથીજ જણાય, પણ શ્રુત-જ્ઞાનથી ન જણાય, અને સાધુઓને શ્રુતજ્ઞાનપણે આલવાનું હોવાથી તેજ પ્રમાણે કર્યું, જેમકે સામાન્ય શ્રુતજ્ઞાની હોય તે બાહ્ય ધન્ધનના સંપર્કથી ગરમ થયેલું તેજ અચિત્ત જળ છે એમ માને છે. પણ લાકડાના તાપ વિના પાણી પોતાની મેળે અચિત્ત નજ થાય એમ વ્યવહાર છે. બાહ્ય શસ્ત્રના સંપર્કથી બુદ્ધા પરિણામને પામેલું એટલે તેનો વર્ણ ગંધ વિગેરે બદલાય તે અચિત્ત થયેલું કહેવાય, અને તેજ સાધુ-ઓને વાવરવું કહે, હવે તે શસ્ત્રો બતાવે છે.

સ્તથ્ચ ચેત્થં અણુવીદ્ધ પાસા, પુઠ્ઠો સત્થં પવંદ્દમં
(સુ. ૨૬)

જેનાથી પ્રાણીઓ શસ્ય થાય (મરાય) તે શસ્ત્ર, તે ઉંચે ચડાવવું ગાળવું ઉપકરણ ધોવા અને પોતાની કાર્યા વિગેરે-થી જે પૂર્વ અવસ્થાથી વિલક્ષણ રૂપવાળા થવું, તે જેનાવડે થાય, તે પાણીનું શસ્ત્ર કહેવાય, જેમકે અગ્નિ પુદ્ગલ અંદર જવાથી થોડું પિંગળ (પીળું) પાણી ગરમ થાય છે, તે ગંધથી પણ ધુમાડાના ગંધ જેવું થાય છે. રસથી પણ

વિરત્ત ધાય છે. અને સ્પર્શથી ઉપ્પુ હોય છે. તથા ત્રણ ઉદ્ધાના (ઉભરા) આવેલ હોય, એવું જયેગર ઉદ્ધાનેલું પાણી હોય તે કહેવે છે. શિવાયતું નહિ. વળી કચરો કરીય (છાલ્યાં) જોગુત્ર ઉપ વિગેરે તથા ઇન્ધન (લાકડાં) થી સ્તોક અને મધ્ય એવા ઘણા નોદથી એટલે થોડામાં થોડું નાંખે એવી ચોલાંગીની ભાવના કરવી એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારતું શસ્ત્ર છે. અહિંઆ 'ત્ર' શબ્દ અવધારણુ અર્થમાં છે. તેથી એમ જાણવું કે પૂર્વે બતાવેલાં ત્રણ શસ્ત્ર એટલે પાણીને જે કપડાં વિગેરે ધોવાથી સ્વભાવ બદલાય તે સ્વકાય શસ્ત્ર તથા અગ્નિથી તપાવેલું તથા કચરા વિગેરેથી મળેલું એવું ત્રણ પ્રકારતુ પાણી જે અચિત થયેલું હોય તેજ લેવુ. આ અપકાયના વિષયમાં વિચારીનેજ અને આ એતું શસ્ત્ર છે તેજ બતાવ્યું. પશ્ય ક્રિયાપદવડે શિષ્યને પ્રેરણા કરી કે તે તું જો (કે આ પાણીનાં શસ્ત્ર છે.) તેજ બતાવે છે કે ॥ રપ મુ' સૂત્ર છે તેમાં જુદાં જુદાં ઉત્સેચન (છાંટવું) વિગેરે શસ્ત્ર ભગવાને બતાવ્યાં છે. અથવા પાઠાન્તરનાં આ પાઠ છે કે—

પુદ્ગોડપાસં પવેદિતં ।

એ પ્રમાણે જુદાં જુદાં લક્ષણવાળા શસ્ત્રોવડે પરિણામને પામેલું પાણી ગ્રહણ કરે એમ અપાશ બતાવ્યું એટલે અપાશથી એમ સુચવ્યું કે અચિત્ત પાણી લે તો કર્મ બંધ ન થાય એ પ્રમાણે સાધુઓને, સચિત્ત તથા મિશ્ર પાણી ત્યાગીને

કેવળ અચિત્ત પાણીએ કામ ચલાવવું, જેઓ શાક્યાદિ સાધુઓ છે. તે અપકાયના ઉપલોગમાં લીન થયેલા છે, તેઓ નિયમથી અપકાયને હણે છે. અને તેના આશ્રયમાં રહેલા ખીન્નઓને પણ હણે છે. આથી તેઓને ક્ષત પ્રાણાતિપાતનો દોષ નથી લાગતો, પણ ખીન્ન દોષો સાથે લાગે છે. તે ખતાવે છે—

અદુવા અદિન્નાદાણં (સૂ૦ ૨૬)

અથવા શબ્દથી ખીન્ન પક્ષના ઉપન્યાસ દ્વારવડે અભ્યુચ્ચય ખતાવવા માટે છે તેથી એમ જાણવું કે અચિત્ત ન થયેલું પાણી વાપરવામાં પ્રાણાતિપાતનો દોષ લાગે છે એમ નહીં પણ તેની સાથે અદત્તા દાનનો પણ દોષ લાગે છે. કારણ કે અપકાયના જીવોએ જે શરીરો મેળવ્યાં છે, તેઓએ તેમને વાપરવાની આજ્ઞા આપી નથી, કે તેમો અમોને વાપરો, છતાં તેઓ વાપરે છે. જેમ કોઈ લિધુ શાક્યના સચિત્ત શરીરમાંથી દુકડો છેદી લે તો લેનારને અદત્તાનો દોષ લાગે છે. કારણ કે તે પારકી વસ્તુ છે. જેમ કોઈ પારકી ગાય વિગેરે ચોરી જાય તો ચોર ગણાય, એજ પ્રમાણે અપકાયના જીવોએ જે શરીર ગ્રહણ કરેલાં છે તે ખીન્ન લે તો અદત્તા દાનનો દોષ અવશ્ય લાગે, કારણ કે સ્વામીએ તેમને આજ્ઞા આપી નથી.

શંકા—જેનો કુવો કે તળાવ હોય તેની આજ્ઞા લઈને

કોઈ પાણી પીએ, તે તેમાં સ્વાર્મીએ એકવાર આજ્ઞા આપવાથી દોષ લાગતો નથી તેમ પારકાનું દોષ હોય, અને તે આજ્ઞા આપે અને બીજો મારે. તેમાં દોષ નથી આ પણ સામ્ય અવસ્થાવાળું જ અમે કહેલું છે.

ઉત્તર—આ પણ સાધ્ય અવસ્થાને યોગ્ય ગતાવ્યું છે કારણ કે પશુ પણ શરીર અર્પણ કરવાથી વિમુખજ છે. અને આર્ય મર્યાદા એલંઘનારાઓ મોટેથી ધરાડા પાડતા પશુને મારે છે. તે શા માટે અદત્તા દાન ન ધાય ? કારણ કે પરમાર્થ ચિંતાએ જોતાં કોઈ પશુ વિગેરેનો કોઈ બીજો માલીક નથી. હવે વાદી કહે છે કે, જો જૈનોના કહેવા પ્રમાણે માનીએ, તે વ્યવહારની અંદર બધા લોકમાં પ્રસિદ્ધ ગાયના દાન વિગેરેની રૂઠી તુટી જાય.

જૈનાચાર્ય—લલે એ પાપ સંબંધ તુટી જાય, પણ તેથી તે પશુ વિગેરે દાસી તથા બળદની માફક દુઃખી નહિં થાય અને હજી તથા તલવારની માફક બીજાઓના દુઃખની ઉત્પત્તિનું કારણ પણ નહિં થાય એનાથી વ્યતિરિક્ત અને લેનાર તથા દેનાર બન્નેને એકાંતથી ઉપકાર કરનારી, આપવા લાયક બીજી વસ્તુ જિનેન્દ્ર મતવાળા ગતાવે છે. કહ્યું છે. કે—
 યત્સ્વ યમદુઃખિતં સ્યાત્, નચ પર દુઃખે નિમિત્ત
 મૂતમપિ ।

કેવલ સુપગ્રહ કરં, ધર્મકૃતે તદ્ભવેદેયમ્ ॥ ૧ ॥

જે પોતે દુઃખી ન થાય અને ખીજને દુઃખ દેવામાં નિમિત્ત ન થાય, અને કેવળ ઉપકાર કરનારી વસ્તુ હોય તેજ ધર્મને માટે આપવી જોઈએ, આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થયું કે પશુ વિગેરેનું આપણું તે પણ અદત્તા દાનજ છે. હવે એ દોષને પોતાના સિદ્ધાંતના સ્વીકારના દ્વારવડે વાદી ખીજ દોષ દુર કરવાને માટે કહે છે.

કપ્પહ્ જે કપ્પહ્ જે પાડું, અહુવા વિમ્બસાણ
(સૂ૦ ૨૭)

અશસ્ત્ર ઉપહત (સચિત્ત) જળ વાપરનારાઓને આ પ્રેરણા કરતાં તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે. આ અમારી પોતાની બુદ્ધિથી સમારંભ કરતા નથી. કિંતુ અમારા આગમમાં નિર્જીવ પણાવડે ન નિપેધ કરવાથી અમને પીવાને તથા વાપરવાને કહ્યું છે. અને બુદ્ધા બુદ્ધા પ્રયોજનમાં ઉપલોગ કરવાની અમોને યાજ્ઞા આપી છે. જેમ કે આશ્વિક (ગોશાલના મતવાળા) તથા લક્ષ્મન્નાથી વિગેરે કહે છે કે અમને પાણી પીવાને કહ્યું છે, પણ નહાવાને નહિ, તથા ગૌધ મતવાળા અને પરિશ્રાવક વિગેરે કહે છે કે સ્નાન, પાન, અવગાહન, વિગેરે બધામાં અમોને સચિત્ત જળ કહ્યું છે, તેજ પોતાના નામ લખને ણતાવે છે. અથવા પાણી અમારા શરીરની શોભા માટે અમારા સિદ્ધાંતમાં ણતાવ્યું છે. વિમ્બા એટલે હાથ, પગ, મળદાર તથા મુખ વિગેરે ધોવાં, તથા વસ્ત્ર વાસણુ વિગેરે ધોવાં એ

પ્રમાણે સ્નાન વિગેરે પવિત્ર અનુષ્ઠાન કરનારને ક'ઈ પણ દોષ નથી જૈનાચાર્ય તેમનું ખંડન કરીને કહે છે કે—

એ પ્રમાણે તેઓ વ્યર્થ વચન બોલનારા પરિત્રાન્ક વિગેરે પોતાના સિદ્ધાંતના ઉપન્યાસવડે મુગ્ધ બુદ્ધિવાળાને મોહ પમાડીને યુ' કરે છે, તે કહે છે.

પુઠો સત્યે હિં વિઉદ્દન્તિ (સૂ૦ ૨૮)

વિલિપ્ત લક્ષણવાળા એટલે બુદ્ધી બુદ્ધી રીતે છાંટવા વિગેરે શસ્ત્રોથી તે અનગાદ્ધી વિરૂદ્ધ આચરણ કરનારા અપકાયના જીવોને તેમના જીવનથી દૂર કરે છે. અથવા બુદ્ધા બુદ્ધા શસ્ત્રોવડે અપકાયના જીવોને છેદે છે. મૂળસૂત્રમાં કુદ્ધ ધાતુ છે, તેનો અર્થ છેદનના રૂપમાં છે હવે તેમના કહેલા આગમને અનુસરનારાઓના મતને અસારપણે બતાવવા કહે છે.

एत्थवि तोसिं नो निकरणाए (સૂ૦ ૨૯)

આલતા વિષયમાં તેઓના મત પ્રમાણે સ્વીકારે છતે તેઓ પાણી પીવામાં નહાવામાં ધોવામાં વાપરે તો તે સિદ્ધાંત સ્વાદ્વાદ યુક્તિવડે ખંડન થયેછતે નિશ્ચય કરવાને તેઓ સમર્થ નથી તેઓની યુક્તિઓ કેવળ નિશ્ચયને માટે સમર્થ નથી એટલુંજ નહિ પણ તેમના આગમ પણ નિશ્ચય કરવાને સમર્થ નથી.

પ્રશ્ન — કેવી રીતે તેમના આગમ નિશ્ચયને માટે સમર્થ નથી ?

ઉત્તર—તેમને એવું પૂછવું કે તમારો આગમ કયો છે કે જેના આદેશવડે તમારો અપૂકાયનો આરંભ છે ! તેઓ પ્રાતવિશિષ્ટ અનુપૂર્વી વિન્યસ્ત વર્ણુ પદ વાક્ય સમૂહવાળો આત્મ પુરૂષે કહેલો આગમ છે એમ કહેશે અથવા તો તે નિત્ય અકર્તૃક છે, એમ કહેશે તો પહેલાના ઉત્તરમાં એજ કહેવું કે જેનો માનેલો તે તેનો આત્મ (વિશ્વાસલાયક પુરૂષ) છે. તેથી તે દૂર કરવા યોગ્ય છે કારણ કે તે અનાત્મ છે. તેથી અપૂકાયના જીવોનું તેને જ્ઞાન નથી અથવા તેને જ્ઞાન હોય છતાં તેના વધની આજ્ઞા આપેલી છે. તેથી તમારી માફકજ તે અનાત્મ છે. કારણ કે અમે પાણીનું જીવપણું પૂર્વે સાધી ગયા છીએ અને તેથી તેમના કહેલા સિદ્ધાંતો પણ સદ્ધર્મની પ્રેરણામાં અપ્રમાણ થશે અને શેરીમાં ફરતા પુરૂષના વાક્ય માફક તે વાક્યો પણ અનાત્મ પુરૂષનાં કહેલાં છે એમજ મનાશે.

હવે વાદીઓ એમ કહે કે અમારો આગમ આત્મ પ્રણીત નથી પણ નિત્ય અકર્તૃકજ છે, તો નિત્યપણું સિદ્ધ થશે નહિં, કારણ કે તમારો આગમ વર્ણુપદ વાક્યવાળો છે. તેથી સકર્તૃક છે. અને વિધિ તથા પ્રતિષેધરૂપવાળો છે. ઉભય સંમત સકર્તૃક ગ્રંથની માફક સ્વીકારવા યોગ્ય છે. અથવા આકાશાદિની માફક તમારા ગ્રંથને તમારું નિત્ય માનવું અમે અપ્રમાણ ગણીએ છીએ, કારણ કે આકાશની માફક તમારો સિદ્ધાંત નિત્ય નથી પણ તેમાં હંમેશા પ્રત્યક્ષની પેઠે દૂરદૂર દેખાય છે.

વળી જેઓ વિભૂપાસ્યત્ર ણતાવે છે, તેના અવયવમાં પણ પ્રશ્ન પૂછતાં ઉત્તર દેવાને તેઓ સમર્થ નહિ થાય, જેમકે અમે કહિશું કે—યતિને યોગ્ય સ્નાન નથી, કારણકે આભૂષણની માફક તે કામાંગ છે. અને સ્નાનમાં કામાંગતા સર્વ જન પ્રસિદ્ધ છે. કહ્યું છે કે—

સ્નાનં મદર્પ કરં કામાંગં પ્રથમ સ્મૃતમ્ ।

તસ્માત્કામં પરિત્યજ્ય નૈવસ્નાંતિ દમેરતાઃ ॥ ૧ ॥

સ્નાન, મદ્ અર્પ કરનારું છે, અને તે કામનું પ્રથમ અંગ કહેલું છે; તેથી કામને છોડીને ઇન્દ્રિયોના દમનમાં રહેનારા સ્નાન નથી કરતા, વળી શૌચને માટે પણ પાણી પુરું નથી, કારણ કે તે પાણીથી ફક્ત બાહ્ય મલજ દૂર કરાય છે; પરંતુ અંદર રહેલો કર્મનો મેલ દૂર કરવા માટે પાણી સમર્થ નથી, તેથી શરીર વાગ્યા અને મન તેમની અકુશળ વર્તણૂક રોકવારૂપ ભાવ શૌચજ્ઞ કર્મ ક્ષય કરવાને સમર્થ છે, પણ તે પાણીથી સાધ્ય થાય તેમ નથી.

પ્રશ્ન—શા માટે પાણી સમર્થ નથી ?

ઉત્તર—સર્વ પદાર્થો અન્વય વ્યતિરેકને આશ્રી છે. કારણ કે પાણીમાં રહેનારાં માછલાં વિગેરે પાણીમાં સદા સ્નાન કરતા હોવાં છતાં પણ તેઓનું માછલાપણું દુર થતું વથી અને પાણીથી સ્નાન નહિ કરનાર મહર્ષિઓ વિચિત્ર તપ વડે સંસાર ભ્રમણનું કર્મ હણે છે, તેથી એ સિદ્ધ થયું કે

તેમનો સિદ્ધાંત નિશ્ચયને માટે સમર્થ ન થયો.

તેથી આ પ્રમાણે પાણીના જીવોનું અશત્રુપણું સિદ્ધ કરીને તેની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના વિકલ્પનું ક્ષણખતાવવાના દ્વારવડે સમાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી જૈનાચાર્ય આખા ઉદ્દેશનો અર્થ કહે છે.

एतथ सत्थं समारंभ माणस्स इच्चए आरंभा
अपरिणणाया भवंति एतथ सत्थं असमारभमाणस्स
इच्चेते आरंभा परिणणाया भवंति तं परिणणाय
मेहावी णेव सयं उदय सत्थं समारंभेज्जा णेवण्णे
हिं उदय सत्थं समारंभावेज्जा उदय सत्थं समारं-
भंतेऽवि अण्णे ण समणु जाणेज्जा, जस्सेते उदय
सत्थ समारंभा परिणणाया भवंति-सेहु सुणि परि-
णणात्त कम्मं (मृ० ३०) त्तिवेमि ॥ इति तृतीयोऽ-
पकायोद्देशकः ॥

આ અપકાયમાં દ્રવ્ય ભાવરૂપ શસ્ત્રને વાપરનારને આ સમારંભો બંધ કારણપણાથી અપરિજ્ઞાત છે. (પાણીના જીવોને હણવાથી કર્મ બંધ થાય છે તે બાણતા નથી) અહિંઆ અપકાયના જીવોનો શત્રુ સમારંભ કરતાં આ સમારંભો કર્મ બંધનું કારણ છે. તે અપરિજ્ઞાથી માધુ બાણીતા થાય છે. અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તે સમારંભો દૂર કરે છે. તે

પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાને વિશેષથી જ પરિજ્ઞાપૂર્વક ણતાવે છે. ઉદકને આરંભ કરવો ણંધ માટે છે, એવું જાણીને મર્યાદામાં રહેલો ડાઘા પુરુષ પોતાની મેળે ઉદકને નાશ કરનાર શસ્ત્ર ન ચલાવે, ચલાવરાવે નહિ: અને ચલાવનારને અનુમોદે નહિ. જે મુનિને ઉદકશસ્ત્રના સમારંભ બંને પ્રકારે જાણીતા છે, તેજ મુનિને, મુનિ કહે છે જ્ઞાતા હે જંબૂ, મેં સાંભળ્યું છે, તે તને કહું છું. ॥ ત્રીજે ઉદ્દેશ પૂરો થયો. ॥

હવે ચોથો ઉદ્દેશો કહીએ છીએ; તેનો ત્રીજા સાથે આ સંબંધ છે. ત્રીજા ઉદ્દેશમાં મુનિપણના સ્વીકાર માટે અપકાય ણતાવ્યો. હવે મુનિત્વના સ્વીકાર માટે ક્રમે આવેલો અગ્નિકાયનો ઉદ્દેશો ણતાવે છે. (અગ્નિના જીવો ણતાવવા ચોથો ઉદ્દેશો કહે છે,) તેનાં ઉપક્રમ વિગેરે ચાર અનુયોગદ્વાર કહેવાં; તેમાં નામ નિષ્પન્ન નિશ્લેષમાં તેજ્ઞ ઉદ્દેશો એવું નામ છે.

તેમાં તેજ શબ્દના નિશ્લેષા વિગેરે દ્વાર કહેવાં; અને અહિયાં પૃથિવીના વિકલ્પ માફક કેટલાંક દ્વારોમાં અતિદેશ (જૂહાપણું,) તથા વિલક્ષણપણાથી ણીજાં દ્વારોનું અપૂ (પાણીનું) ઉદ્ધાર (બાકી રહેલાં) એ બેને ધ્યાનમાં લઈને નિર્ચુક્રિતકાર ગાથા કહે છે.

તેઽસ્સ વિ દારાઈ, તાઈં જાઈં હવંતિ પુઠ્ઠવીણ ।

નાણત્તી ઽ વિહાણે, પરિમાણુ વ ભોગ સત્થે ય ॥૧૧૬॥

અગ્નિના પણુ દ્વાર વિગેરે નિશ્લેષા પૃથ્વીમાં ણતાવ્યા

છે, તેજ પ્રમાણે છે, પણ જે અપવાદ છે, તે કહે છે. વિધાન, પરિમાણ, ઉપલોગ, અને શસ્ત્ર એ નિદેશમાં લેદ છે, પણ ખીજે જુદાપણું નથી. મૂળમાં 'ચ' શબ્દથી અહિં લક્ષણદારનો પરિચ્છેદ છે. હવે જેવી પતિજ્ઞા કરી; તે પ્રમાણે નિર્યુક્તિકાર દ્વાર બતાવે છે

દુવિહા ય તેજ જીવા, સુદુમા તહ ઘાયરા ય લોગંમિ ।
સુદુમાય સવ્વલોણ, પંચેવ ય વાયર વિહાણા ॥૧૧૭॥

અગ્નિકાયના જીવો સૂક્ષ્મ, અને બાહર એમ બે પ્રકારે છે, તેમાં સૂક્ષ્મ તે સર્વ લોકમાં છે, અને બાહર અગ્નિકાયના પાંચ લેદ છે તે બતાવે છે.

ઇંગાલ અગણિ અચ્ચી, જાલા તહ મુમ્મુરે ય વોહવ્વે ।
વાયર તેજ વિહાણા, પંચ વિહા વણિયાં ણ ણ ॥૧૧૮॥

તેમાં ધુમાડો, તથા જ્વાળા વિનાનું બળેલું લાકડું, તે અંગારો, તથા ઈન્ધનમાં રહેલો બળવાની ક્રિયાના વિશિષ્ટરૂપવાળો, તથા વીજળી, અને ઉલ્કાપાત, તથા અશનીથી ઘસાતાં ઉત્પન્ન થયેલ, તથા સૂર્યકાન્ત મણિના સંસ્પર્શ વિગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલ તે અગ્નિ છે, તથા બળવાના સંબંધમાં રહેલો જ્વાળા વિશેષ તે અગ્નિ, અને અંગારાથી જુદી પડી. તે સંબંધ વિનાના જે લાકડા, તે જ્વાળા, અને કોઈ કોઈ અગ્નિના કણ (તણુખા,) અને ભસ્મ ઉદે છે, તે સુરભર એમ પાંચ લેદ બાહર અગ્નિ-કાયના છે, અને

એ બાદર અગ્નિનું પોતાનું સ્થાન ચિંતવતાં મનુષ્ય-દેવમાં અહીં દ્વીપ, અને બે સમુદ્રમાં વ્યાધાત ન હોય; ત્યારે પંદર કર્મ-ભૂમિમાં છે, અને વ્યાધાતમાં ફક્ત પાંચ મહાવિદેહમાં હોય છે. (ત્યારે ભરત ઐરવતમાં વુગલીમાં હોય; ત્યારે બાદર અગ્નિકાય ન હોય.) એ શિવાય બીજા બાદર અગ્નિકાય હોય. હવે ઉપપાત ચિંતવતા લોકના અસંખ્યેય ભાગ વર્તી છે. સિદ્ધાન્તમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે:—

उदवायेणं दोसु, उद्धकवाडेसु तिरिच लोच तद्वे य

તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. અહીં દ્વીપ બે સમુદ્રની બાહુ-
 સ્ય (લંબાઈ) પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ સ્વયંભૂરમાં પર્યંત,
 આયત (વિસ્તારવાળા) ઉર્ધ્વ અથો લોક પ્રમાણ કમાડ,
 તે બેની વચમાં રહેલા બાદર અગ્નિમાં ઉત્પન્ન થતાં તેનો
 વ્યપદેશ અગ્નિકાય (નામ) પામે છે. તથા તિર્યક લોક
 પ્રમાણ થાળીના આકારમાં રહેલો બાદર અગ્નિમાં ઉત્પન્ન
 થયેલો બાદર અગ્નિકાયનો વ્યપદેશ પામે છે. બીજા આચાર્ય
 આ પ્રમાણે કહે છે, કે તે બેની વચમાં રહેલો એટલે તિર્યક
 લોક એવો તત્સ્થ તે તિર્યક લોક તત્સ્થ તેમાં રહેલો ઉત્પન્ન
 થવાની ઇચ્છાવાળો બાદર અગ્નિનો વ્યપદેશ પામે છે. આ
 વ્યાખ્યાનમાં કમાડની અંદર રહેલો જ લેવો અને તે બંનેની
 ઉચ્ચ કમાડની વચમાંનો આ કહેવાવડે તે જ આવ્યું છે. તેથી
 તેની વ્યાખ્યાના અભિપ્રાયને અમે સમજી શકતા નથી
 (આણું ટીકાકાર લખે છે.) કબાટની સ્થાપના આ પ્રમાણે છે.

સમુદ્ઘાતવડે સર્વ લોક વર્તી છે. અને પૃથિવકાય -વિગેરે
 મારણાંતિક સમુદ્ઘાતવડે મરાયલા બાદર અગ્નિમાં ઉત્પન્ન
 થનારા તેના વ્યપદેશને પામનારા સર્વ લોકવ્યાપી હોય છે. અહિં
 ન્યાં બાદર અગ્નિકાય પર્યાપ્તા હોય ત્યાંજ બાદર અપર્યાપ્તા
 હોય કારણકે પર્યાપ્તાની નિશ્રાએ અપર્યાપ્તા ઉત્પન્ન થાય છે.
 તેથી એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અને બાદર પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તાના
 લેહ દરેક બખ્ખે પ્રકારે છે. અને તે વર્ણુ, રસ, ગંધ, સ્પર્શના
 આદેશવડે હજારો પ્રકારના લેહવાળા સંખ્યેયયોનિ પ્રમુખ
 શતસહસ્ર (લાખ) લેહના પરિમાણવાળા હોય છે, ત્યાં તેઓની
 સંવૃત, અને ઉષ્ણ યોનિ છે, તે સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્ર,
 એવા ત્રણ લેહવાળી છે, અને એ અગ્નિકાયની બધી મળીને
 સાત લાખ યોનિ છે.

હવે મૂળમાં જે ચ શબ્દ છે, તેનો સમુચ્ચિત જે
 લક્ષણદ્વાર છે તે કહે છે.

जह देह प्परिणामो रत्ति खज्जोय गस्स सा उवमा ।
 जरियस्सय जह उम्हा तओव्मा तेउ जीवाणं ॥ १ १ १ ॥

જેમ દેહના પરિણામ, તે પ્રતિવિશિષ્ટ શરીર-શક્તિ છે,
 તે રાત્રીમાં આગીયો જણાય છે, તેવી રીતે આ દેહનું પરિમાણ
 જીવ પ્રયોગની નિવૃત્ત શક્તિ દેખાડે છે. એવી રીતેજ
 અંગારા વિગેરેની પણ પ્રતિવિશિષ્ટ-પ્રકાશ વિગેરે શક્તિ અનુ-
 માનમાં લેવાય છે. કે, જીવ પ્રયોગ વિશેષ વડે આ પ્રકૃત

ધમ છે. (ટીકાકારે નિર્ચુક્તિનો અર્થ કરતાં આગીયાનું દૃષ્ટાંત ગતાવી અંધારામાં તે પ્રકાશે છે, તેની ઉપમા લઈ જેમ પ્રકાશથી આગીયો જીવ છે, તેમ અગ્નિ પણ પ્રકાશ વિગેરે શક્તિથી જીવ છે. આ પ્રયોગ છે, અને તે શરીરના પરિમાણ વડે ગતાવ્યો; તેમ અગ્નિકાય પણ જીવ માનવો:) અથવા તાવની ગરમી જીવ-પ્રયોગને છોડીને જતી નથી; પણ તે જીવથી અધિષ્ઠિત-શરીરની અંદરજ રહે છે. આજ ઉપમા અગ્નિકાયના જીવોને છે, અને મરેલા તાવવાળા કોઈ જગોપર દેખાતા નથી. (મર્યાપત્તી તાવ હોતોજ નથી). એજ પ્રમાણે અન્વય વ્યતિરેક વડે અગ્નિનું સચિત્તપાણું સુક્ત (જૈન સિદ્ધાન્ત) ગ્રંથની ઉત્પત્તિના સુખ વડે સ્વીકાર્યું છે. હવે પ્રયોગ (અનુમાન) ગતાવીએ છીએ; તેનો અર્થ આ છે.

અંગારા વિગેરે જીવ શરીર છે. કારણ કે જેમ સાસ્ના સ્વિપાણુ વિગેરે લેહાય છે, તેમ તે પણ છે. છેદત્નાદિ હેતુ ગણથી સુક્ત છે. તે પ્રમાણે આત્માના સંયોગથી પ્રકટ થયેલો અંગારા વિગેરેનો પ્રકાશ પરિણામ છે. અને તે શરીરમાં રહેલો હોવાથી સિદ્ધ થાય છે. અને તેનું દૃષ્ટાંત આગીઆના શરીરનું પરિણામ માફક જાણવું. તેજ પ્રમાણે આત્માના સંપ્રયોગ પૂર્વક અંગારા વિગેરેથી ગરમી છે. અને તે શરીરમાંજ રહેલા હોવાથી જણાય છે. જેમ તાવની ગરમી જીવતા શરીરમાં છે, તેમ અંગારા વિગેરેની ગરમી પણ જીવ શરી-

રમાંજ હોવી જોઈએ, એમ જાણવું. અહિં સૂર્ય વિગેરેના પ્રકાશથી અનેકાન્ત (દોષવાળો) હેતુ નથી કારણ કે બધાઓને આત્મ પ્રયોગપૂર્વક ઉષ્ણ પરિણામનું ભજવાપણું છે. તેથી અમારો હેતુ, અનેકાંત નથી પણ નિર્દોષ છે.

વળી અગ્નિ સચેતન છે. તેને યથાયોગ્ય આહાર મળવાથી તેના શરીરની વૃદ્ધિ થઈ વિકાર પામે છે. માટે તેમાં વિકારપણું છે. જેમ પુરૂષનું શરીર જ્યાં સુધી ચૈતન (સચેતન) હોય ત્યાં સુધી આહારથી વૃદ્ધિ પામે છે, આવાં લક્ષણથી અગ્નિકાયના જીવો નિશ્ચયથી માનવા. લક્ષણદ્વાર સમાપ્ત. હવે પરિમાણદ્વાર કહે છે.

જે ઘાયર પજ્જત્તા પલિઅસ્સ અસંચ્ચ ભાગમિત્તા ડ ।
સેસા તિણ્ણિવિરાસી, વીસું લોગા અસંચ્ચિજ્જા ॥૧૨૦

જે ણાદર પર્યાપ્તા અગ્નિકાયના જીવો છે, તે ક્ષેત્રપદ્યો-પમના અસંખ્યેય ભાગ માત્રમાં વર્તે પ્રદેશ રાશીના પરિમાણવાળા છે, અને તે ણાદર પૃથ્વી-કાયપર્યાપ્તાથી અસંખ્યેય ગુણહીન છે, બાકીની ત્રણ રાશીઓ પૃથ્વી-કાયની માફક જાણવી; પણ ણાદર પૃથિવીકાય અપર્યાપ્તાથી ણાદર અગ્નિકાય અપર્યાપ્તા અસંખ્યેય ગુણહીન છે, અને સૂક્ષ્મ પૃથિવી-કાય અપર્યાપ્તાથી સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય અપર્યાપ્તા વિશેષ હીન છે. સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાય પર્યાપ્તાથી સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય પર્યાપ્તા વધારે હીન છે. હવે ઉપભોગદ્વાર કહે છે.

દહણે, પવાવણ, પગાસણે ઘ સે ણ ઘ ભક્ત કરણે ય ।
 વાયર તેડ ક્ષાણ, ઉવભાંગ ગુણા મણુહ્સાણં ॥૧૨૧॥

મૃન-શરીર વિગેરેના અવયવો ણાળવા તેનું નામ દહન; ટાહ વિગેરે દૂર કરવા જે અગ્નિની પાસે જોશીને તાપીએ છીએ; તેનું નામ પ્રતાપન, તથા પ્રકાશ (અજવાળા) માટે દીવો વિગેરે જે ણાળે; તેનું નામ પ્રકાશન, તથા રસોઇ કરવા માટે જે લાકડાં વીગેરે ણાળવામાં આવે; તેનું નામ લકટ-કરણ; અને ચૂંક વિગેરે રોગમાં જે ણાકુ લે છે, તેનું નામ સ્વેદ, (અથવા માર વિગેરે દોહીની ગાંઠ ઉપર શેક કરવામાં આવે છે તે.) વિગેરે અનેક કામોમાં અગ્નિનો ઉપ-ભોગ (ઉપયોગ) થાય છે. આવાં કારણો પોતાને આવતાં નિરંતર આરંભમાં રહેલા ગૃહસ્થો અથવા સુખના અભિ-લાષી જીવો યતિપણનો ડોળ કરનારા અગ્નિકાયના જીવોને હણે છે તે બતાવે છે.

ए ए हिं कारणं हिं, हिंसंती तेड काइए जीवे ।

સાચં ગવેસમાણા, પરસ્સ દુક્કલં ઉદીરંતિ ॥૧૨૨॥

ઉપર બતાવેલા દહન વિગેરેના કારણે અગ્નિકાયના જીવોને સંઘટ્ટન પરિતાપ અપદ્રાવણુ (ડિ'સા) કરે છે. અને તેવડે પોતાના આત્માનું સુખ વાંછનારા બાહર અગ્નિકાયને દુઃખ ઉપજાવે છે. હવે શસ્ત્રદાર કહે છે. તે દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે છે. વળી દ્રવ્ય શસ્ત્ર પણ સમાસ અને વિભાગ એમ બે પ્રકારે છે. હવે સમાસથી દ્રવ્ય શસ્ત્ર બતાવે છે.

પુઢવી આઝ ક્કાણ, ડહ્લાય વળસ્મહ તસા પાળા ।

વાયર તેઝક્કાણ, ઈંયંતુ સમાસઓ સત્યં ॥ ૧૨૩ ॥

ધૂળ, પાણી, ઢીઢી વનસ્પતિ, ત્રસ જીવો ઁ ણાદર અગ્નિ-
કાયનાં સામાન્ય શસ્ત્રો છે. હવે વિભાગથી દ્રવ્ય શસ્ત્ર કહે છે.
કિંચી સકાય સત્યં, કિંચી પરકાય તદુભયં કિંચી ।
ઈયંતુ દવ્વ સત્યં, ભાવેય અસં જમો સત્યં ॥ ૧૨૪ ॥

કોઈક સ્વકાયજ શસ્ત્રરૂપ થાય છે, ઁટલે ઁક અગ્નિ-
કાયથી ણીન્ત અગ્નિકાયને દુ.ળ પડે છે. જેમકે તૃણનો અગ્નિ
અને પાંદડાનો અગ્નિ પરસ્પર ઁક ણીન્તથી દુઃળ પામે છે. કોઈ
પરકાય શસ્ત્ર છે, જેમ પાણી અગ્નિકાયના જીવોને હણે છે અને
ઉભય શસ્ત્રતે તુપ, કરીપ, (છાણાં) વિગેરેથી મળેલો અગ્નિ ણીન્ત
અગ્નિને શસ્ત્ર રૂપ છે. (અહિં ઉભયથી ઁમ સમજવું કે થોડાં
ળળતાં માટીવાળાં છાણાં તથા ળળતાં ભાતના છોડાં વિગેરે અગ્નિ
સહિત હોય છે તેથી અગ્નિ અને પૃથિવિ ઁમ ઁક મળી ઉભય
થયાં.) મૂળમાં 'તુ' શબ્દ છે તે ભાવ શસ્ત્રની અપેક્ષાઁ
વિશેષ અર્થ છે અને પૂર્વે કહેલ સમાસ વિભાગ રૂપ પૃથિવિ
તથા સ્વકાય વિગેરે દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે. હવે ભાવ શસ્ત્ર ળતાવે
છે. ભાવમાં શસ્ત્ર તે અસંયમ છે. તે મન, વચન, તથા
કયાનું અરાળ ધ્યાન રૂપ લક્ષણુ છે.

પૂર્વે કહેલું વ્યતિરિક્તાના દારના અનિદેશ દારવડે સમામ
કસ્વાની ક્ષત્કથી નિચું ક્ષિતાર કહે છે.

સેસાઈં દારાઈં, તાઈં જાઈં ફવંતિ પુઠ્ઠ્વાઈં ।

एवं तेउहेसे, निज्जुत्ति कित्तिया एसा ॥ १२५ ॥

પૂર્વે કહેલાં દારો લે પૃથિવીકાયના ઉદ્દેશામાં કહેલાં તે તેજસ કાયનાં પણ સમજવાં. તે બધી નિર્ચુકિતઓ અશિક્ષકાયના ઉદ્દેશામાં લાગુ પડે. એમ સમજવું.

इये मंत्रानुगममां अशिक्षितादि शुष्ययुक्त सत्र कहेषु ते आ छे.

એ એમિ ણેવ સચં લોગં અવમાહકગ્વેજ્ઞા, ણેવ અત્તાણં અવમાહકગ્વેજ્ઞા, જેલોચં અવમાહકગ્વહ, સે અત્તાણં અવમાહકગ્વહ, જે અત્તાણં અવમાહકગ્વહ, સે લોચં અવમાહકગ્વહ । (સૂ. ૩૧)

એનો સંબંધ પૂર્વ માહક છે. જેવી રીતે મેં સામાન્ય આત્મ પદાર્થ પૃથિવી અપ્કાય જીવ વિભાગનું વર્ણન કર્યું, તેવી રીતે હું અહિં એક સરખો જ્ઞાન પ્રવાહવાળો અશિક્ષકાય જીવના સ્વરૂપવાળો ઉપલંબથી ઉત્પન્ન થયેલ, જીવ વચનનો સંમદ (આનંદ) લેને થયો છે. એવો હું કહું છું. શું? તે બતાવે છે. અહિંઆ પ્રકરણ સંબંધથી લોક શબ્દવડે અશિક્ષકાય લોક કહ્યો, તેથી તે અશિક્ષિ લોકને જીવપણે પોતાની મેળે ઉઠાવી ન દે (જીવપણે માને) એ અભ્યાષ્યાન (ન માનવા) માં આત્માનું પણ નિશ્ચે જ્ઞાન વિગેરેનો ગુણ સમૂહ છે, તેનાવડે તેનું અભ્યાષ્યાન કરવું થાય

છે. અને આપણે પૂર્વે આત્માનું જીવપણું સાધ્યું. તે ઉઠાવવું. તે ન્યાય નથી એ પ્રમાણે તેજસ્કાયનું પણ જીવપણું સાધવાથી અભ્યાષ્યાન કરતાં યુક્તિમાં ન અવતરે, અને એ પ્રમાણે યુક્તિથી આગમ પણ પ્રસિદ્ધ અગ્નિકાયને ઉઠાવા જતાં આત્માનું પણ અભ્યાષ્યાન થાય છે. કેઇ કહે લલ્લે થાઓ, આચાર્ય કહે તેમ નહિ તે જતાવે છે. 'નેવ અત્તાણં અઘ્માઙ્કલ્લેજ્જા' દરેકને અનુભવાતા જ્ઞાન ગુણવાળા દરેકના શરીરમાં રહેલા આત્માને ન ઉઠાવવો, તેના શરીરમાં રહેવાપણાથી કેઇ પણ ઈચ્છિત ફળના ઉદ્દેશવાળાએ આ શરીરમાં રહેવાપણાથી આ શરીર આણ્યું છે, તથા આ શરીર કેઇ પણ ઉદ્દેશથી છોડ્યું છે, વિગેરે હેતુઓવડે જીવત્વ અમે સાધ્યું છે, તેનેજ ફરીને સાધવું તે વિદ્વાનોના મનને દળેલાને દળવા માફક આનંદ ન પમાડે.

એ રીતે આત્માની માફક અગ્નિ-લોહને (જીવપણે) સાધેલ છે. અને અતિ-સાહસિક હોય તે તેને ઉઠાવવા આહે, (ફરી પ્રમાણ માગે;) તે પોતાના આત્માને પણ ઉઠાવે છે; અને જે આત્માને તે હમેશાં અગ્નિ-લોહને ઉઠાવે છે, કારણકે વિશેષે સામાન્યપૂર્વક રહેલા છે, અને આત્માનું સામાન્યપણે સિદ્ધ થતાં, પૃથિવી વિગેરે આત્મ-વિભાગ સિદ્ધ થાય; પણ ણીજી રીતે ન થાય; કારણકે, સામાન્યનું વિશેષમાં વ્યાપકપણું છે, અને વ્યાપકની નિવૃત્તિમાં વ્યાપ્તની પણ નિવૃત્તિ અવશ્ય થવાની (આર્થી એમ સૂચવ્યું છે, જીવપણું દરેકમાં સામાન્ય છે, અને મનુષ્ય

દેહ કે, અગ્નિયુદ્ધની બનેલી દેહ, તેની અપેક્ષાએ વિશેષ ભેદ પડે, અને જો અગ્નિને જીવ ન માને તો: ન માનનારને ચોતાની દેહમાં પોતે રહેલો છે, તે પણ ન મનાય) તેથી આ અગ્નિ-લોક સામાન્ય આત્માની માફક ઉઠાવવો નહિ, પણ જીવ છે, એમ માનવાનું બતાવ્યું.

હવે અગ્નિ-જીવનો સ્વીકાર થયો છે. તે તેના વિષયમાં સમારંભ કરતાં (અગ્નિદ્રાચોને દુઃખ દેતાં) કુદુકરણ પરિકરના ઉપન્યાસ માટે સૂત્ર કહે છે.

જે દીહ લોગ સત્થસ્સ, સ્વેયણે સે અસત્થસ્સ સ્વેયણે, જે અસત્થસ્સ સ્વેયણે, સે દીહ લોગ સત્થસ્સ સ્વેયણે (સુ૦ ૩૨)

જે મુમુક્ષુ (મોક્ષનો અભિલાષી) છે, તે બાણે છે કે:— દીર્ઘલોક એટલે વનસ્પતિકાય છે તે સ્થિતિ વડે, તથા પરિમાણવડે તથા શરીરની ઊંચાઈ વડે બધા એકેન્દ્રિય જીવો કરતાં દીર્ઘ છે, માટે દીર્ઘલોક કહેવાય છે, તે સંબંધી કાયસ્થિતિ માટે સૂત્ર-પાઠ છે તે નીચે પ્રમાણે:—

વણસ્સહ કાહ્ણે ણં મંતે વણસ્સહ કાહ્ણે ઇત્તિ કાલઓ કેવચ્ચિરં હોહ્ ? ગોયમા ! અણંતંકાલં અણંતાઓ વસ્સપ્પિણિ, અવ સપ્પિણિઓ સ્વેત્તઓ અણંતા લોયા અસંસેજ્જા પોગ્ગલ પરિયદ્ધા, તેણં પુગ્ગલ પરિયદ્ધા આવલિયાણે અસંસેજ્જહ્ મ્માગે

અને પરિણામથી તે પહુપત્ર વળસ્સહ કાઢયાણં મંતે !
 કેવતિકાલસ્સ નિલ્લેવણાસિયા ? ગોયમા ! પહુપ્પત્ર
 વળસ્સહ કાઢયાણં નત્થિ નિલ્લેવણા,

તથા શરીરની ઉચ્ચાઈથી વનસ્પતિ ઉચી (દીર્ઘ) છે. તે
 ણતાવે છે.

વળસ્સહ કાઢયાણં મંતે ! કે મહાલિયા સરીરો
 ગાહના પળણત્તા ?

ગોયમા ! સાહરેગં જોયણ સહસ્સં સરીરો ગાહના ।

વીર પ્રભુને પુછે છે. હે ભગવન ? વનસ્પતિકાય કાળથી
 કેટલી લાંબી છે.

ઉત્તર-ગોયમા અનંતકાળ અનંતી ઉત્સર્પિણી અવસ્-
 પિણી લાંબી છે. ક્ષેત્રથી અનન્ત લોક પ્રમાણુ છે. અસંખ્યાત
 પુદ્ગલ પરાવર્ત ઘર્ષ જાય છે. તે પુદ્ગલ પરાવર્તો આવલીકાના
 અસંખ્યાતા ભાગમાં છે.

હવે પરિમાણથી આશ્રચી પ્રશ્ન પૂછે છે કે હે ભગવન !
 પ્રતિ ઉત્પન્ન વનસ્પતિ કાઈકે જીવોને કેટલાક કાળે નિર્લેપ
 (ખાલી) થાય ?

ઉત્તર-પ્રાત ઉત્પન્ન વનસ્પતિ કાઈકે જીવોનો નિર્લેપ
 કોઈ દિવસ નથી.

પ્રશ્ન-હે ભગવન ! વનસ્પતિકાયની શરીર અવગાહના
 કેવળી મોટી હોય ?

ઉત્તર-એક હજાર ચોળન કરતાં કાંઈક વધારે છે. તે

પ્રમાણે ણીન્ત એકેન્દ્રિય જીવોમાં અવગાહના નદી, તેથી વનસ્પતિ સર્વ પ્રકારે દીર્ઘ છે. તે સિદ્ધ થયું, અને શસ્ત્ર અગ્નિ છે; અને તે મોટી જવાળાના સમૂહવાળું અગ્નિ શસ્ત્ર, ણધા આડના સમુદાયનો નાશ કરે છે, તેથી અગ્નિ, આડતું શસ્ત્ર છે.

પ્રશ્ન—ણધા લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવું (સિધુ) અગ્નિ એવું નામ ન લેતાં અગ્નિનું દીર્ઘ શસ્ત્ર નામ કેમ આપ્યું ?

ઉત્તર—આ પ્રેક્ષા પૂર્વકે કર્યું છે. પણ અભિપ્રાયને વિચાર્યા વિના નથી કર્યું, કારણ કે આ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરેલો, અથવા સ્વપ્નાવેલો ણધા પ્રાણીઓના સમુદાયનો ઘાત કરે છે. અને વનસ્પતિકાયના દાહમાં પ્રવર્તેલો છતાં ણીન્ત અનેક પ્રકારના જીવોને તેથી પણ વધારે પ્રમાણમાં ઘાત કરનારો થાય છે, કારણ કે વનસ્પતિમાં, કૃમિ, કીડીયો, ભમરા, કબુતર, શ્વાપદ, (હિંસક પ્રાણી) વિગેરેનો ત્યાં સંભવ છે. વળી આડની પોલમાં પૃથિવીકાય પણ હોય. અને પાણી આકળતા રૂપે હમેશાં હોય છે. વાયુ પણ થોડા અંચળ સ્વભાવવાળું કોમળ કુંપળને આશ્રયી સંભવે છે. તેથી અગ્નિકાયના સમારંભમાં પ્રવર્તેલો ઉપર કહેલા જીવોનો નાશ કરે છે. અહિં (વિશાળ) અર્થને સૂચવવા સૂત્રકારે અગ્નિકાય શબ્દ ન લેતાં દીર્ઘલોક શસ્ત્ર શબ્દ ગ્રહણ કર્યો, તે પ્રમાણે દશ વેદાલિક સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમાં ૩૩ થી ૩૫ ગાથા સુધી કહ્યું છે કે—

જાય તેયં ન ઇચ્છન્તિ, પાવગં જલહત્ત ઇ ।
 તિક્ત્રમન્નયરં સત્થં, સવ્વઓઽવિદુરાસયં ॥૧॥
 પાર્હિણં પહિણં વાવિ, ઉહ્હં અણુ દિસામવિ ।
 અહે દાહિણઓ વાવિ, દહે ઉત્તર ઓઽવિય ॥૨॥
 મૂયાણ મેસ માઘાઓ હવ્વ વાહો નસંસઓ ।
 તં પર્હવં પયાવહ્ઠા, સંજઓ કિં ચિ નારમે ॥૩॥

ઉત્તમ પુરુષો દેદીપ્યમાન અગ્નિને ળાળવા ઇચ્છતા નથી
 કારણ કે તે બધી રીતે દુઃખ આપનાર એથી ળીણામાં ળીણું
 એક શસ્ત્ર છે. ॥ ૧ ॥ પૂર્વ પશ્ચિમ ઉંચે નીચે તથા ળુણા-
 ળોમાં તથા દક્ષિણ દિશામાં ॥ ૨ ॥ અગ્નિકાય વનસ્પતિ
 ળવનેા ઘાતક છે. તેમાં જરા પણ શક નથી, તેથી દીવાને
 માટે અથવા તાપવાને માટે પણ સાધુઓ કંઈ પણ આરંભ
 ન કરે. ॥ ૩ ॥ અથવા બાદર તેજસકાય પર્યાપ્તા ળવે શ્રેળા
 છે. અને બાકીના પૃથિવીકાય વિગેરેના ળવે ઘણા છે. અ-
 ગ્નિની ભાવ સ્થિતિ પણ ત્રણ દિવસની છે. તેથી તે નાની
 છે. અને બાકીના પૃથિવી, પાણી, વાયુ, અને વનસ્પતિ
 વિગેરેની અતુકરે (ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ) બાવીશ હજાર, સાત
 હજાર, ત્રણ હજાર, અને દશ હજાર વર્ષ પ્રમાણુ ળવાથી
 તે દીર્ઘ છે એથી દીર્ઘ લોક તે પૃથિવી વિગેરે તેમનું આ
 અગ્નિકાય શસ્ત્ર છે એમ જાણવું.

તેના ળવને જાણનારા નિપુણ અગ્નિકાયને વર્ણુ ત્રીગેરેથી

જાણે છે, તથા અગ્નિનો સર્વ પ્રાણીઓને જેદ પમાડવાનો એટલે જાળવાનો વ્યાપાર હોવાથી: પાક વીગેરે અનેક શક્તિ-કલાપથી વધેલા મોટા મહિની માફક વાજવલ્યમાન હોય; તે અગ્નિના વ્યપદેશને પામે છે, તે અગ્નિ (જીવોને દુઃખ આપનાર) હોવાથી સાધુઓએ તેનો આરંભ ન કરવો; એ એટલે જીવ પ્રાણીઓના જેદને જાણનાર; તે જેદન-સુનિ છે, એથીજ દીર્ઘલોક શસ્ત્ર (અગ્નિ)ના જેદને જાણનાર તેજ સત્તર પ્રકારના સંયમનો જેદન છે. અર્થાત્ સુનિનો સંયમ અશસ્ત્ર છે. તે સંયમ નિશ્ચયથી કોઈપણ જીવને ન મારે; તેથી અશસ્ત્ર છે, તેથી સંયમ જે સર્વ સત્તરને અભય દેનાર છે. તે આદરવા વડે અગ્નિ-જીવ સંબંધી આરંભ તજવો સહેલ છે, અને પૃથિવીકાય વિગેરેનો સમારંભ પણ ત્યાગવો; એમ વર્તનાર સાધુ-સંયમમાં, નિપુણ મતિવાળો છે, અને નિપુણમતિપણાથી પરમાર્થને જાણનાર અગ્નિ-સમારંભથી પાછો હઠીને સંયમ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવર્તે છે.

હવે કહેલાં અને આવતાં લક્ષણો વડે અગ્નિના ભાવિત્વ (સાથે રહેનાર) જતાવવા માટે વિષય (ઉલટાપણ) વડે સૂત્રોના અવયવનો વિચાર કરે છે. ' જે અસત્યસ્મેત્યાદિ ? જે અશસ્ત્રવાળા સંયમમાં નિપુણ છે, તે નિશ્ચયથી દીર્ઘલોક શસ્ત્ર (અગ્નિ)ના ક્ષેત્રને જાણનાર; અથવા જેદને જાણનાર છે. સંયમપૂર્વક અગ્નિ વિષય જેદને જાણવા પાણું હોવાથી તથા અગ્નિવિષય જેદનું જાણવાપણું જેમાં છે, તેજ

સંયમનું અનુષ્ઠાન છે. આ શિવાય બીજી રીતે સંયમનો અસંભવજ છે. તેથી આ ગયું, આન્વયું ક્ષણ પ્રકટ કરેલું છે.

આ ગતાવેલું કોણે જાણ્યું તે ખતાવે છે. “વરિહીત્યાદિ” સૂત્ર ૩૩ થી જાણવું અથવા સારા વક્તાદિ પ્રસિદ્ધ થયે વાક્યની પ્રસિદ્ધિ ધાય છે. તે કહે છે.

વીરે હિં એયં અભિ મૂયદિદ્દં, સંજણ હિં સયા
જત્તેહિંસયા અપ્પમત્તે હિં (સૂ૦ ૩૩)

ધનઘાતી કર્મ સમૂહ દૂર કરવા સાથે તેજ વખતે કેવળ જ્ઞાનરૂપ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાથી વિશેષ પ્રકારે રાજે છે, તેથી ‘વીર’ તે તીર્થ’કરો છે. તે વીરોએ અર્થથી આ દેખ્યું (પ્રકાશ્યું.) અને ગણધરોએ તે સાંભળીને સૂત્રથી અગ્નિ શસ્ત્ર દેખ્યું. અને અશસ્ત્રરૂપ સંયમ દેખ્યું છે.

પ્રશ્ન-તેઓએ શું કરી આ પ્રાપ્ત કર્યું ?

ઉત્તર-પરાજય કરીને, તે પરાજય ચાર પ્રકારે છે, નામ સ્થાપના સુગમ છે, દ્રવ્ય પરાજય તે શત્રુની સેના વિગેરેનો પરાજય કરવો અથવા સૂર્યના પ્રકાશથી ચંદ્ર, ચંદ્ર, નદાત્ર, વિગેરેનું તેજ ઢંકાઈ જાય છે તે. અને ભાવ અભિભવ (પરાજય) તે પરિપક્વ ઉપસર્ગનો સમૂહ જે શત્રુરૂપ છે, તે તથા જ્ઞાન દર્શનનું આવરણ તથા મોહ અને અંતરાય એ ચાર કર્મનું નાશ કરવું તે ભાવ પરાજય છે, પરિપક્વ અને ઉપસર્ગ વિગેરે સેનાને હતવાથી નિર્મળ અદ્વિત મળે છે. અને

ચરણની શુદ્ધિથી જ્ઞાન આવરણ આદિ કર્મનો દાય થાય છે; અને તે કર્મના દાયથી આવરણ રહિત દોષ જગોએ ન હોવાય, તેવું સંપૂર્ણ જાણવા યોગ્ય પદાર્થને જાણવાનાર દેવળ જ્ઞાન ધાય છે, એનો ભાવાર્થ આ છે. કે તે વીરોએ પરિવહ, ઉપસર્ગ, તથા જ્ઞાન દર્શન, આવરણીય મોહ અંતરાય કર્મને છૂટી દેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને, તે જ્ઞાન વડે તેઓએ જાણ્યું છે, કે આ અગ્નિકાય પણ જીવ છે. વિગેરે.

તેમણે આ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યું, તે જાતાવે છે.

સગ્યક પ્રકારે વર્તે, તે સંચત એટલે પ્રાણાતિપાત (જીવ હિંસા) વિગેરેથી પાછા હઠેલા, તેમણે સર્વકાળ ચરણ (ચારિત્ર) નો સ્વીકાર કર્યો, તેના મૂળ અને ઉત્તર ગુણ એવા બે ભેદમાં તેમણે નિરતિચાર (દોષ રહિત) ઉદ્યમ કર્યો. તથા મદ્ય વિપય, કપાય, વિકથા અને નિદ્રા એ પાંચ પ્રકારનો પ્રમાદ સર્વ કાળ છોડ્યો. તેથી તે અપ્રમત્ત બન્યા, એવા બનેલા મહાર્વારોએ દેવળ જ્ઞાન ચક્ષુ વડે આ દીર્ઘ લોક શસ્ત્ર (અગ્નિ) તથા અશસ્ત્ર તે સંચમ એવું દેખ્યું. અહિંયાં 'ચત્ન' શબ્દ ગ્રહણ કરવાથી ઈયાં સમિતિ વિગેરે ગુણો લેવા, અને 'અપ્રમાદ, ગ્રહણ કરવાથી મદ્યપાન વિગેરેનો નિષેધ જાણવો. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થયું, કે આ પ્રધાન પુરુષોએ સ્વીકારેલું, અગ્નિકાય શસ્ત્ર અપાયતું કારણ

છે, માટે અપ્રમત્ત સાધુઓએ તેને છોડવું જોઈએ, એવી રીતે ખુલ્લા બતાવેલા અનેક દોષના સમૂહવાળા અગ્નિ શસ્ત્રને ઉપલોગના લોભથી, પ્રમાદ વશ થયેલા, જેઓ ન છોડે, તેમને ઉદ્દેશીને તેમનાં કડવાં કૃણ થાય છે, તે બતાવે છે.—

જે પમત્તે ગુણદ્વારે સેહુ દંડોત્તિ પવુચ્ચઈ (સૂ૦ ૩૪)

જે મદ્ય વિષય વિગેરે પ્રમાદથી પ્રમાદી થઈ રહે, તે અસંયત છે, અને રંધન, પચન, પ્રકાશ, આતાપતા, વિગેરે અગ્નિ ગુણોને પ્રયોજવાથી, તે ગુણાર્થી (સ્વાર્થ સાધક) મન, વચન કાયાનો દુરુપયોગ કરનાર, અગ્નિ શસ્ત્રના સમારંભ વડે પ્રાણીઓને દંડ દેવાથી પોતે દંડ રૂપેજ છે. એવું પ્રકર્ષથી કહેવાય છે. જેમ આયુષ્ય છે તેમાં ધી વિગેરેનો વ્યપદેશ કરાય છે, (ધી વિગેરે યોગ્ય પદાર્થ મળવાથી જીવન વધે છે) એથી હવે શું કરવું, તે કહે છે.

તં પરિરંણાય મેહાવી, દ્વ્યાણિં ણો જમહં પૃચ્ચ
મક્રાન્તી પમાણં (સૂ૦ ૩૫)

તે અગ્નિ કાયાના સમારંભમાં દંડ રૂપ કૃણને જાણીને જપરિજ્ઞા વડે જાણવું, અને પ્રત્યાજ્ઞાન પરિજ્ઞા વડે ધોડવું, તે જો પરિજ્ઞા વડે મયાદામાં રહેલો, તે મેહાવી (આધુ) હવે મછી ના કહેવાતા પ્રકારે વડે આત્મામાં વિવેક કરે, તે પ્રકાર બતાવે છે.

‘इयाणीत्यादि’ ले अग्नि समारंभने विषय प्रगाढ
 वडे आधुल अंतःकरण वाणो णानीने मे’ इयो, तेने इवे
 जिनेश्वर भगवानना वचनधी अग्नि समारंभ हंड तत्त्वने
 ने’ जग्युं, तेधी इवे ते नहि इइं, पाणु णीज्ज भवता
 णीज्ज रीते ओलनारा उडहुं इरे छे ते णताये छे.

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मोत्ति, एगे
 पवद भाणा, जमिणं विरु वरु वेहिं सत्थेहिं अगणि
 कम्म समारंभेणं, अगणि सत्थं सणा थ माणे,
 अण्णे अणेगस्से पाणे विहिंनन्ति, । नत्थ खलु
 भगवता परिण्णा पवेदिता, इमस्स चय जीवि
 अस्स, परिवंदण माणण पूयणाए, जाइ सरण
 ओयणाए, दुक्ख पडिघाय हेउ से सयमेव अगणि
 सत्थं समार भइ, अण्णे हिंवा अगणि सत्थं समारं-
 भावेइ, अण्णेवा अगणि सत्थं समार भज्जाणं समणु
 जाणइ, तं से अहियाए, तं से अबोहि आए, सेत्तं
 खलुज्जमाणे, आयाणीयं समुद्दाय, सोच्चा भगवओ
 अणगाराणं इह मेगेसिंणायं भगति एव खलु
 गंथे एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एम खलु
 णारए, इच्चत्थं गडिहए लोए जमिणं विरु वरु वेहिं

મુત્યે હિં અગણિ કમ્મ સમારંભ માણે અણ્ણે અણેગ
સ્વે પાણે વિહિંસહ; (સૂ. ૩૬)

ઉપરનો એટલે ૩૬મા સૂત્રનો અર્થ પૂર્વે બીજા સૂત્રોમાં
કહી ગયા છીએ, છતાં બાકીનો થોડો કહેવાય છે. પોતાના
આગમમાં કહેલા અનુષ્ઠાન કરનારા, અથવા પાપ અનુષ્ઠાન
કરવાથી લલ્લત પામેલા, જુદા જુદા મતવાળા શાક્ય વિગેરે
આધુઓ કેવા છે, તે તું જો; એવું આચાર્ય પોતાના શિષ્યને
સંયમમાં સ્થિર કરવા માટે કહે છે. તેઓ પોતાને અણુગાર
તરીકે યોલનારા છે. છતાં તેઓ કેવું વિરૂપ આચરે છે,
જેથી તેઓ લલ્લતય છે, તે જાતાવે છે, જે આ વિરૂપ રૂપ-
વાળાં શસ્ત્રોવડે અગ્નિનું કાર્ય આચરવાથી અગ્નિ શસ્ત્રનો
સમારંભ કરતાં બીજા અનેક જીવોને હણે છે. (અને તે
અણુગાર કહેવાય, છતાં બીજા જીવોને હણે, તે શરમ ભરેલું
કૃત્ય છે.) તેમાં જિનેશ્વરે પરિજ્ઞા જાતાવી છે, કે વ્યર્થ
જીવનના, માનન, પૂજન, વંદન, તથા જન્મ મરણથી છુટવા
માટે દુઃખને દૂર કરવા માટે જે કરે છે, તે જાતાવે છે: તે
પરિવંદન વિગેરેના અર્થો પોતાની મેળે અગ્નિ બાળે, બીજા
પાસે જાણવે, તથા બાળનારાઓને અનુભે:દે છે, તે અગ્નિ
શસ્ત્રનો સમારંભ તેની મુખની ઇચ્છાએ કરવા છતાં તેને
તેનાથી અહિં તથા પરલોકમાં અહિંતને માટે ધાય છે. અને
તેની ધર્મ શ્રદ્ધા નાશ પામે છે, તેવું આવું આ અસહાચર્ય

ખતાબધુ, તેથી આદે શિષ્ય અગ્નિકાયનો સમારંભ પાપને
 માટે છે, એવું બાલો, તેથી સમ્યક્ દર્શન વિગેરે જિનેન્દ્યર
 પાસે અથવા કોઈ સારા સાધુઓ પાસે સાંભળીને કેટલાક
 સાધુઓને કેવું જ્ઞાન, ધ્યાનુતે ણતાવે છે: અગ્નિ જાગૃત્વી,
 તે કર્મ બંધનનો હેતુ હોવાથી તે બંધ છે. મોડ, માર,
 તથા નર્ક છે, કારણ કે તેથી નર્કજ થાય છે. આવું છતાં
 જે ગૃહ્થ થયેલ હોય છે, તે જે કરે છે, તે ણતાવે છે. આ
 વિરૂપ શ્રેણીવટે અગ્નિકાયનો સમારંભ કરે છે, અને તે
 આરંભથી અનેક જીવોને હણે છે, તેવી રીતે અગ્નિનો
 સમારંભ કરનારા જુદા જુદા જીવોને હણે છે. તે ણતાવે છે.

સેવેમિ—સંતિ પાળા પુઠ્ઠાવિ નિસ્તિત્વા તળ
 નિસ્તિત્વા પત્તણિસ્તિત્વા કટ્ટ નિસ્તિત્વા ગોમય-
 ણિસ્તિત્વા કચવર ણિસ્તિત્વા, સંતિ સંપાતિમા પાળા
 આહ્ચ સંપચંતિ, અગાણિં ચ સ્વલ્લુ પુઠ્ઠા ણે સંઘાય
 માવજ્જંતિ, જે તત્થ સંઘાય માવજ્જંતિ, તે તત્થ
 પરિયાવજ્જંતિ, જે તત્થ પરિયાવજ્જંતિ, તે તત્થ
 ઉદાયંતિ (સૂ. ૩૭)

તે હું કહું છું કે, અગ્નિકાયના સમારંભથી જુદા જુદા
 જીવોની હિંસા થાય છે. જે મેં પ્રતિજ્ઞા કરી તે ણતાવું
 છું. પૃથ્વિકાય જોટલે; પ્રાણિઓ પૃથ્વીકાયપણે પરિણુમેલા
 છે, અથવા તેને આશ્રિત કૃમિ, કીડી, પતંગ, કુંથુ, ગંડુ-

પદ (જુઆ) સાપ દેડકા, વિંછી ઠક ઠક (કરચલા) વિગેરે, તથા વૃક્ષગુદમલતાનો સમૂહ વિગેરે, અને ઘાસ-પાંદડાં વિગેરેના આશ્રિત રહેલાં પતંગીયાં, ઈયળો વિગેરે તથા લાકડામાં રહેલાં ઘુણ ઉધર્ધ, કીડીઓ, તથા તેનાં ઇંડાં વિગેરે અને છાણુ વિગેરેમાં રહેલા કંથુઆ પત્તક વિગેરે, તથા કચરો તે, પાંદડાં, ઘાસ ધૂળનો સમૂહ; તેની અંદર રહેલાં કૃમી કીડા પતંગ વિગેરે છે. આ શિવાય ઉડતા આવીને પડવાના સ્વભાવવાળા, અથવા આમતેમ જતા આવતા તે સંપાતિક છે. જેવા કે, ભમરા, માખી, પતંગ, મચ્છર પક્ષી, વાયુ વિગેરે સંપાતિક જીવ છે, તે ઉડીને, પોતે પડે; અથવા જ્વેરથી અગ્નિ બળતાં ઉંચે તેની શીખા જતાં; તે ઉડતાં અંતુઓ અગ્નિમાં પડે છે. આ પ્રમાણે પૃથિવી વીગેરેને આશ્રી રહેલા જીવોનું શું ધાય છે ? તે બતાવે છે. રાંધવું-પકાવવું; (નિલાડા વિગેરેને) તાપન, વિગેરે અગ્નિથી ગુણ (સ્વાર્થ) વાંછકો અવશ્ય અગ્નિના સમારંભ કરે છે, અને તેના સમારંભમાં પૃથિવી વીગેરેમાં આશ્રય લઈ રહેલા જીવના આવા કાલ ધાય છે, તે બતાવે છે.

કેટલાકનું અગ્નિવટે રાંધાન (શરીરનું સંકોચવું) મોરના પીંછા માફક બને છે (મૂળ સુત્રમાં સૂત્રો છંદસ્પ હોવાથી અગર્ધની રીતિ પ્રમાણે ગીંજ વિભક્તિનો અર્થ ત્રીજામાં લેવો, એટલે અગ્નિને, તેને બદલે અગ્નિયો, અથવા અગ્નિવટે

એમ અર્થ કરવો. તમા 'ચ' શબ્દથી વિશેષ અર્થ છે. ખલુ શબ્દ નિશ્ચય વાચક છે) એટલે ણીતનો આ પ્રતાપ નથી પણ અગ્નિનોજ છે. અથવા ણીજ રીતે લેતાં અગ્નિની ણીજ વિભક્તિ સાતમીમાં લખ્યે તે 'સ્પષ્ટ શબ્દનો અર્થ' પતિત એટલે પડેલાં, એવો કરવો, એટલે અગ્નિમાં પડેલાં કેટલાંક પતંગીમાં વિગેરે જીવો એકપણે અધિક શરીર સંકેચનપણાને પામે છે: અને તેઓ અગ્નિમાં પડ્યા તે ણધા જીવો તાપથી મૃદ્ધિત થઈ જાય છે.

સૂત્રકાર મહારાજે અન્ય વિભક્તિ શા માટે લીધી કે આપણે ણીજનો અર્થ ત્રીજી વિભક્તિમાં લેવો પડ્યો ?

ઉત્તર—મગધ દેશમાં તે પ્રમાણે ચાલે છે. અથવા એક ભાષામાંથી ણીજ ભાષામાં વ્યાખ્યા કરતાં વિકલ્પ થાય છે. તે ણતાવવા આ કૃત્યું. અને અધ્યાહાર વિગેરે પણ વ્યાખ્યાન અંગ છે, એવું આ સૂત્રવડે શિષ્યને જણાવ્યું છે.

પ્રશ્ન—અહિં તે અધ્યાહાર વિગેરે ક્યા છે ?

ઉત્તર—અધ્યાહાર, વિપરિણામ વ્યવહિત કલ્પના, ગુણ કલ્પના લક્ષણા (અસંવિત વાક્યને સંભવિત પણામાં લાવવું તે) અને વાક્ય લેહ છે, તેવી રીતે અહિં ણીજનો અર્થ સપ્તમીમાં પરિણામ પામ્યો છે, જે અગ્નિમાં પડે છે. તેઓ ધૃમ્નિ, ક્રીડી, ભમરા, નોળીયા વિગેરે પ્રાણુ છોડે છે. તેથી અગ્નિ સમારંભમાં એકલા અગ્નિ જંતુનો વિનાશ નથી, પણ પૃથિવી ઘાસ પાંદડાં

લાકડાં છાણાં તથા કચરામાં રહેલા જંતુ તથા ઉડીને કે ઉછળીને પડનારા જંતુઓ પણ અવશ્ય નાશ પામે છે. તેથીજ ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે,

દો પુરિસા સરિસવયા અન્ન મન્નેહિં સહિં અગણિ
કાયં સમારંભંતિ, તત્થણં એગે પુરિસે અગણિ કાયં
સમુજ્જાલેતિ, એગે વિજ્જવેતિ, તત્થણં કે પુરિસે મહા
કમ્મયરાણ ? કે પુરિસે અપ્પ કમ્મયરાણ ?

ગોચમા ! જે ડજ્જાલેતિ, સે મહા કમ્મયરાણ,
જે વિજ્જવેતિ, સે અપ્પ કમ્મયરાણ.

પ્રશ્ન-એ સરળી વચના પુરૂપો સાથે અગ્નિ કાયનો આરંભ કરે, તેમાં એક અગ્નિ કાયને જાળે. અને-ળીજે તેને જુઝાવે, તેમાં વધારે કર્મ બંધન કોને ? અને જોષ્ટું કોને ?

ઉત્તર-હો ગૌતમ જે જાળે, તેને મહાન કર્મ બંધ લાગે, અને જે જુઝાવે, તેને ઘોડું લાગે છે.

એવી રીતે અગ્નિ કાયનો આરંભ ઘણા જીવોને ઉપદ્રવ કરનારો છે, એમ વાલીને મન વચન અને કાયાથી, તથા કર્મવું, ક્રમવું અને અનુભોદવું, તે અગ્નિ કાય મંબંધી કર્મ ત્યાગવું, તે જતાવે છે

एन्य सत्थं असमारंभ माणस्स इच्चेने आरंभा
परिणणाया भवन्ति, तं परिणणाय मेहावी णेव

સત્યં અગણિ સત્યં સમારંભે, નેવજ્ઞણેહિં અગણિ
 સત્યં સમારંભાવેજ્ઞા, અગણિ સત્યં સમારંભમાણે
 અણે ન સમણુ જાણેજ્ઞા, જસ્સેતે અગણિ કમ્મ
 સમારંભા પરિણાયા ભવન્તિ, સેહુ મુણી પરિ-
 ણણાય કમ્મ, (સુ. ૩૮.) સ્તિવેમિ ॥ ઇતિ ચતુર્થ
 ઉદ્દેશકઃ ॥

આ અશિક્ષિતતા સ્વકાય તથા પચકાય, એમ બે ભેદ-
 વાળા શસ્ત્રના આરંભ કરનારને સંધવું-રંધાવવું; વિગરે
 ણંધહેતુ છે, એવું તેમને જ્ઞાન નથી; પણ આજ અશિક્ષિતતા
 શસ્ત્રનો આરંભ કરવામાં દોષ લાગે છે, એવું જેમને જ્ઞાન
 છે, એટલે જ પરિજ્ઞા વડે તેમણે જાણ્યું છે, અને જાણીને
 પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાવડે તેનો ત્યાગ કરે છે, તેજ મુની પર-
 માર્થથી પરિજ્ઞાત કર્મા (ગીતાર્થ) છે, એવું જિનેશ્વર પાસે
 મેં સાંભળ્યું છે, અને તેજ તને કહું છું.

॥ ચોથા ઉદ્દેશાની ટીકા સમાપ્ત. ॥

ચોથો ઉદ્દેશો કહ્યો. હવે પાંચમો કહીએ છીએ; તેનો
 આ સંબંધ છે. ગયા ઉદ્દેશામાં તેજસ્કાય કહ્યો; અને હવે
 અવિકળ (સંપૂર્ણ) સાધુશુભના સ્વીકાર માટે ક્રમે આવેલા
 વાયુકાય બતાવવાના વખતે, વનસ્પતિઅયના ભવતું સ્વરૂપ
 બતાવીએ છીએ.

પ્રશ્ન—શા માટે આ ક્રમ ઉલ્લંઘ્યો છે ?

ઉત્તર—વાયુ આંખે દેખાતો ન હોવાથી; તેની શ્રદ્ધા થવી મુશ્કેલ છે, તેથી ણધા પૃથિવી વીગેરે એકેન્દ્રિય પ્રાણી-ગણને વાણુનારો શિષ્ય સુખથીજ વાયુજીવના સ્વરૂપને માનશે; અને ‘અનુક્રમ’ તેનેજ કહેવો; કે, જેનાવડે જીવાદિ તરવો માનવામાં શિષ્યો ઉત્સાહવાળા થાય; અને વનસ્પતિકાય ણધા લોકને પ્રત્યક્ષ છે, તથા પ્રકટ-જીવનાં ચિન્હના સમૂહથી યુક્ત છે, તેથી તેજ વનસ્પતિકાયને પ્રથમ કહીએ છીએ. એ પ્રમાણે સંબંધથી આવેલા આ વનસ્પતિકાયનાં ચાર અનુયોગદાર કહેવાં; ન્યાંસુધી નામ નિષ્પન્ન નિશ્ચેષામાં વનસ્પતિ ઉદ્દેશો છે, તે વનસ્પતિના પોનાના ભેદનો સમૂહ જતાવવા પૂર્વ પ્રશિદ્ધ અર્થનાં દુઃકાણુનાં ઠારવડે નિર્ચુક્તિદાર કહે છે.

પુદ્ વીણ જેદારા વણસહ કાણ વિહુતિ તે ચેવ ।

નાણત્તી ડ વિહાણે, પરિમાણુવ ભોગ મત્યેય ॥૧૨૬॥

પૃથિવીકાયનાં વાણુવા માટે જે ઠારો કહ્યાં; તેજ અહીં વનસ્પતિમાં વાણુવાં; પણ વુદાપણું પ્રરૂપણા પરિમાણુ ઉપ-ભોજ, શત્રો, અને ચ શબ્દથી લક્ષણમાં પણ વુદાપણું વાણુવું; તેમાં પ્રથમ પ્રરૂપણા-સ્વરૂપ જતાવવા કહે છે.

કૃષિહ વણસહ જીવા, નુદુમા તદ્ વાધરાય લોગંચિ
સુદુમાય મન્ય લોણ, દોંચેવચ વાયર વિહાણા ॥૧૨૭॥

વનસ્પતિ સુદમ અને બાદર, એમ બે ભેદ છે; તેમાં

સક્રમ છે, તે સર્વ લોકમાં વ્યાપ્ત અને સોદાકાર વિવાદી
અચ્ચુથી અચ્ચુ સતી નથી. બાદરના જે ભેદ છે તે બતાવે છે.

પત્તેયા સ્નાહારણ, વાયર જીવા સમાસઓ દ્વિવિદ્યા;
વારસ વિહ્ડણેગવિદ્યા, મમાસઓ ઇન્વિદ્યા હુંતિ
॥૧૨૮॥

સમાસથી બાદર જે પ્રકારે છે. પ્રત્યેક અને સાધારણ;
તેમાં પાંદડાં પુલ, ફળ, મૂળ, રક્ત વિગેરે દરેકમાં બુદ્ધોબુદ્ધો
જીવ જે વનસ્પતિમાં હોય; તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ બતાવવા;
અને સાધારણ વનસ્પતિ જીવો એક બીજાને જોડાયલા અનન્ત
જીવોનો સમૂહ એક શરીરમાં સાથે રહેલા છે. પ્રત્યેક શરીર-
વાળાના બાર ભેદો છે, અને સાધારણના અનેક ભેદો છે,
પણ તે સમાસથી છ પ્રકારે બતાવવા; તેમાં પ્રથમ પ્રત્યેક
વનસ્પતિના બાર ભેદ બતાવે છે.

ઋક્ષા ગુચ્છા ગુમ્મા, લયાય, વહ્લીય પવ્વગા ચેષ
તળ વલય હરિય ઓસહિ, જલરુહ કુદ્દનાય
વોદ્ધવ્વા ॥૧૨૯॥

છેદાય તે વૃક્ષો, તે જે પ્રકારના છે, એક અસ્થિક, (એક-
કળીયાવાળાં,) તથા બહુ બીજવાળાં છે, તેમાં લીમડો, આંબો,
કોશાંબ, સાલ (સાગ), અંકોલ પીલુ, શલકી વિગેરે એક-
બીજવાળાં છે, અને ઊમરો () કોડું અસ્થિક (અગ-

થીઓ) ટીમરૂ ણીલુ આમળું ક્ષુસ દાડમ ણીલેકું વિગેરે
 અનેક ણીજવાણાં છે, રીંગણાં (વિંગણુ), કપાસ, જપો (જમ્બુદી)
 આઠકી (તુવેર), તુલસી, કુમ્બરી, પીપળી, નીળી (ગળી)
 વિગેરે ગુરુથાવાણાં છે. નવમાલિકા, સેરિયક, કોરંટક ણ'ધુ-
 અવક; ણાણુ, કરવીર (કેરાં), સિંદુવાર, વિચકિલ જાતિ (જાઠ)
 સુથિક વિગેરે ગુરુમ છે, અને પદ્મનાગ અશોક, અપો, આંખો,
 વાસંતિ, અતિ મુક્તાક કુંદલતા વિગેરે, લતાઓ છે. ડોળાનો
 વેલો, કાળંગડાનો વેલો, તૃપુપી (કાકડીના વેલો), તુળી,
 વાલોળ, એલાલુકી. તથા પટોળી (પટોળાનો વેલો) વિગેરે
 વેલડીઓ છે. તથા શેરડી, વાળો, મુંઠ, શર, વેત્ર શતાવરી
 () વાંસ () નળ () વેળુક ()
 વિગેરે પર્વગ કહેવાય છે, અને યેતિકા (ઘેળીદેશ) કુશ,
 દર્બા, પર્કા, અલ્બુન, મુરગિ, કુરુવિંદ વિગેરે ઘાસ કહેવાય
 છે. તથા તાર તમાલ, તમ્બકી શાલ સરલા કેનકી-કેળ, કંઠળી,
 વિગેરે વલય કહેવાય, તાંદળને. ધુયા. રૂ. વસ્તુલ ()
 બદરકમાન્તર, પાલિકા ગિલિપાલકી વિગેરેને હરિન (ભાજીઓ)
 કહે છે, અને શાલી (ભાન), ત્રીડી, (ડાંગેર) ઘડિ, જવ,
 કલમ, મગર, તલ, મગ, અડદ, ચોળા, કુલથી, આળસી,
 કુમ્બ, કોદળ, કાંગ, વિગેરે ઈનાધિ કહેવાય છે. ઉદકાવક
 () પનક શેવાળ કલંગુકા, પાવક, કશેરૂક (કર્મરૂ)
 ઉત્પત (લાલ કમળ) પદ્મ, કુમુદ (ચોયળી), નલિન, પુંઠ-

રીક વિગેરે જલરૂપ કહેવાય છે. અને ભૃગિસ્કંદ નામના, આય, કાય, કુલુબુ ઉંડુક, ઉદેકલીક, શલાકા, સ્પર્ષ છત્ર વિગેરે કુલુબુ કહેવાય છે. આ પ્રત્યેક જીવવાળા ઝાડોના મૂળ, સ્કંધ, કંદ, છ.લ, શાળ, પ્રવાહ વિગેરેમાં અસંખ્યાતા પ્રત્યેક જીવો જાણવા, અને પાંદડાં ફલ એક જીવવાળાં માનવાં. સાધારણ વનસ્પતિના પણ અનેક ભેદ છે, જેમ કે. લોહી, નિહુ, સ્તુભાયિકા, અશ્વ કર્ણી સિંહ કર્ણી. શૃંગબેર (આદુ), માલુકા, મૂળા, કૃષ્ણકંદ, સુરબુ, કાકોલી, ક્ષીરકાકોલી વિગેરે છે. આ બધી વનસ્પતિના સંશ્લેષથી છ ભેદ છે, તે ભેદોને બતાવે છે.

અગત્રીયા મૂલ વીયા, સ્વંધ વીયા જેવ પોર વીયાય
વીય રૂહા સમુચ્છિમ, સમાસઓ વળ સર્હ જીવા
॥ ૧૩૦ ॥

તેમાં કોરંટક વિગેરે અગ્રણીજવાળાં છે. કેળ વિગેરેને મૂળમાં બીજ છે. નિહુ શલકિ અશ્ણિક (અરણી) વિગેરેને સ્કંધમાં બીજ છે, અને શેરડી, વાંસ, નેતર વિગેરેને પર્વમાં બીજ છે, અને બીજથી ઉગે, તે ભાત વિગેરે જાણવા; અને સંમૂર્છનથી પશ્ચિમી શૃંગાટક (શીંગોડું) પાઠ () શેવલ, વિગેરે થાય છે. એ પ્રમાણે સમાસથી છ પ્રકારે બતાવ્યા પણ આ શિવાય બીજા નથી; એમ જાણવું. હવે પ્રત્યેક વનસ્પતિ કેવા લક્ષણવાળી હોય છે તે બતાવે છે.

જહ સગલ સરિસ વાણં, સિલેસ મિસ્સાણ વત્તિયાવટ્ટી
પત્તેય સરીરાણં, તહ હુંતિ સરીર સંધાયા ॥૧૩૧॥

જેમ યદા સરસવોને રસ પહોંચે છે, તેનાથી મિશ્રીતોળી વળેલી વર્તીમાં પ્રત્યેક પ્રદેશોમાં ક્રમેકરીને સિધ્ધાર્થ (સરસવ) રહ્યા છે, પણ એકબીજાને અટકીને રહ્યા નથી. (દરેકની વચ્ચેમાં સહેજ અંતર રહે છે,) અને કદાચ ચૂર્ણ થાય, ત્યારે અન્યોઅન્ય ભેજા થાય છે, માટે આખા ચહણુ કર્યો છે: જેમ આ રહે છે. તે પ્રમાણે પ્રત્યેક વનસ્પતિના શરીરનો સમૂહ છે; અને જેમ સરસવો તે પ્રમાણે વનસ્પતિમાં જીવે રહ્યા છે, જેમ રસથી મિશ્રીત થયેલા સરસવ છે, તેમ રાજ દેવવડે એકલા કહેલા કર્મ પુદ્ગલના ઉદયથી મિશ્રિત જીવો વાણુવા: પાછલી અડધી ગાથાવડે બતાવેલ દુષ્ટાંત સાથે નર-ખાપણું ગ્રહણ કરવાથી બતાવ્યું છે, હવે આજ અર્થમાં બીજું દુષ્ટાંત કહે છે.

જહવા તિલ નક્કુલિયા, વહુણ્ઠિં તિલેઠિં મોલિયા
સંતિ

પત્તેય સરીરાણે તહ હુંતિ સરીર સંધાયા ॥ ૧૩૨ ॥

જેમકે તિલ શબ્દુલિયા એટલે વધારે તલ નાંખીને બનાવેલી છે, તે પેઠીમાં તલ રહેલા છે, તેવી રીતે પ્રત્યેક શરીર-વ્યાજો પુદ્ગલના શરીર સમૂહ કોય છે: જેમ વાણુવું (ગામ)

તલની રેવડીનું પણ દાણાં ગાલે) હવે પ્રત્યેક જીવોનું એક અધિષ્ઠિતપણું બતાવવા કહે છે.

નાળા ચિહ્ન મંઠાળા, દીસંતી ણગ જીવિયા પત્તા;
ગ્વંધાકિ ણગ જીવા, તાલ સરલ નાલિ ણરીણં ।૧૩૩।

બુદ્ધ બુદ્ધ સંસ્થાન (આકાર) જેમાં છે તે બુદ્ધ સંસ્થાન વાળાં પાદકાં દેખાય છે તે એક એક જીવથી અધિષ્ઠિત બાજુવાં તથા તાલ સરલ નાળીયેરી વિગેરેના ડાળાં પણ જીવ અધિષ્ઠિત બાજુવાં, અડીઆં અનેક જીવનું અધિષ્ઠિત પણું સંભવનું નથી, બાકીના ભાગોમાં અનેક જીવનું અધિષ્ઠિત પણું સામર્થ્યથી બતાવેલું બાજુવું, હવે પ્રત્યેક તરૂના જીવ-રાશીનું પરિભાજી બતાવવા કહે છે.

પત્તેયા પજ્જતા, સેઢીઁ અસંગ્વ ભાગ મિત્તાતે
લોગા સંગ્વપ્પજ્જત્ત, ગાળ સાહારણાણંતા ॥૧૩૪॥

પ્રત્યેક તરૂ જીવો પર્યાપ્તા હોય, તે સંવર્તિત ચોખ્ખુણા કરેલી લોકની શ્રેણીના અસંખ્યેય ભાગવર્તી આકાશ પ્રદેશની રાશી બંદોબસ બાજુવા, અને તે બાદર તેજ સ્કાય પર્યાપ્તાના રાશિથી અસંખ્યાત ગુણા બાજુવા, પણ જે અપર્યાપ્તા પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવ છે, તે અસંખ્યાત લોકના જેટલા પ્રદેશ થાય, તેટલા બાજુવા, અને તે પણ બાદર અપર્યાપ્તા તેજ સ્કાયના જીવ રાશીથી અસંખ્યાત ગુણા છે. પણ સૂક્ષ્મ

વનસ્પતિ પ્રત્યેક શરીર પર્યાપ્તા કે અપર્યાપ્તાજ, નથી કારણ કે સાધારણ અનનતા છે. એવું પૂર્વે વિશેષણ કહેલું છે, અને સાધારણ વનસ્પતિના જીવો સૂક્ષ્મ, ખાદ્ય, પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા એમ, ચાર ભેદે જુદા જુદા અનનત લોકોના જેટલા આકાશ પ્રદેશ છે, તેટલા જાણવા, આટલું તેમાં વિશેષ છે, કે સાધારણ ખાદ્ય પર્યાપ્તાથી ખાદ્ય અપર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણ છે, અને ખાદ્ય અપર્યાપ્તાથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તા અસંખ્ય ગુણ છે, તેનાથી પણ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તા અસંખ્યાત ગુણ છે. હવે આ વનસ્પતિના જીવોનું જીવત્વ જોએ છ'ંછતા નથી; તેમને જીવપણું જાતાવવા નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

एणहिं मरीरैहिं, पञ्चकवन्ते परु विद्या जीवा

सेसा आणागिज्ज्ञा, चक्रवुणा जे नदिमन्ति ॥१३५॥

પૂર્વે જાતાવેલા તરૂં શરીરવટે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણવાળાં વિષયો વડે સાક્ષાત્ વનસ્પતિજીવો સાધ્યા છે, તેનું આ પ્રમાણે અનુમાન કરવું. (૧) આ શરીરો જીવવ્યાપાર વિના આવાં ન ધારા. (૨) જીવશરીર વૃદ્ધો છે, કારણકે, અગ્ર (ઇન્દ્રિયો) થી જન્માય છે. કાચ વિગેરેના સમૂહવાળાં શરીરની સાક્ષ્ય દર્શાવ છે. (૩) ક્ષયવિત્ સચિત્તો પણ વૃદ્ધો છે, કારણકે, તે જીવનું શરીર છે. કાચ વિગેરેના સમૂહનું દર્શાવ છે. (૪) મંદવિદ્યાન સુખ વિગેરેવાળાં જાણ છે, કારણકે, તેમાં અજ્ઞાન નેતન સમાવ્યું છે. સુતેલા વિગેરે પુરુષનું દર્શાવ છે.

[૨૦૯]

તેજ પ્રમાણે કહું છે કે—

વૃક્ષાદ્યોઽશ્વાદ્યુપલન્વિભાવા, ત્પાળ્યાદિ મંધાત
વદેન દેહાઃ

તદ્દત્સ જીવા અપિ દેહતાયાઃ સુપ્તાદિ વત્ જ્ઞાન
સુન્વાદિ મંતઃ ॥૧॥

વૃક્ષો વિગેરે ઇન્દ્રિયોની ઉપલબ્ધિના ભાવથી કાચ
વિગેરેના સમૂહવાળાજ શરીરની માફક દેહો છે તેની માફક
તે દેહવાળા જીવો સૂતેલા વિગેરેની માફક જ્ઞાન ગુણ વિગેરે
વાળા છે. (ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયો છે,) બાકીના સૂક્ષ્મ
છે તે આંખોથી દેખાતા નથી તેથી ત્રિદેશ્વરની આજ્ઞાએ
પ્રમાણ કરવા અને ભગવાનનું વચન સત્ય તથા રાગદ્વેષ
વિનાનું કહેલું હોવાથી આજ્ઞા પ્રમાણ છે. માટે તે માનવું
એકજીવે હવે સાધારણના લક્ષણ કહે છે.

સાહારણ સાહારો સાહારણ આણ પાણ ગહણં ચ
સાહારણ જીવાણં સાહારણ લક્ષ્ણવણં ઈદં ॥૧૩૬॥

એક શરીરમાં સાથે રહીને આહાર વિગેરે જેઓ એક
સાથે લે, તે સાધારણ વનસ્પતિ જીવો છે. અને તેજ
અનન્ત કાચ જીવોનું સામાન્ય રીતે એક સાથે આહાર લેવો,
તથા શ્વાસોશ્વાસ લેવાનું હોવાથી તે સાધારણનું લક્ષણ
છે, એનો ભાવાર્થ આ છે કે એક જીવ આહાર લે, કે

શ્વાસોશ્વાસ લે, ત્યારે બધા અનન્તા છવો આહાર લે, તથા શ્વાસો શ્વાસ લે, હવે તેને વધારે ખુલાસા સાથે કહે છે.

एगस्स उ जं गहणं, बहुण साहारणाण तेचव
जं बहुयाणं गहणं, नमानओ तंपि एगरस्स ॥१३७॥

એક છવ જે શ્વાસોશ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો લે, તે ઘણા સાધારણ છવોને ઉપયોગમાં આવે; અને જે ઘણા છવો લે, તે એકને પણ તેજ કામ લાગે છે; હવે જે બીજોથી ઉગે છે; તે વનસ્પતિ કેવી રીતે પ્રકટ થાય છે, તે બતાવે છે.

जौणिवभूए दीए जीवो, वक्कमइ मांव अत्तांवा
जोऽविग्य सृलं जीवो, सोच्चिय पत्ते पढमयाए ॥१३८॥

અહીંમાં બીજા શબ્દ છે, તે 'અવસ્થા' બતાવે છે. યોનિ અવસ્થાવાળા બીજામાં યોનિનું પરિણામ ન હોય ત્યાં મૃતી બીજરૂપે છે. કારણ કે, બીજની જે અવસ્થા છે યોનિ અવસ્થા અને અયોનિ અવસ્થા, ત્યારે બીજને યોનિ અવસ્થાને ન હોય, એટલે એક છવે બીજને છોડ્યું નથી, ત્યાં મૃતી યોનિવાળું છે, અહીં યોનિનો એવો અર્થ છે, કે તેમાં છવને ઉત્પત્તિનું સ્થાન નાશ પામ્યું નથી, તેવી યોનિવાળા બીજમાં છવ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે તે બીજમાં મૃતના બીજને છવ, અથવા અન્ય નવો છવ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, એનો બાવાર્થ એ છે, કે છવે ત્યારે આયુષ્યતા ક્યારે બીજનો ત્યાગ કર્યો, ત્યારે અનંત ત્યારે તે

બીજનો પૃથિવી પાણી વિગેરેનો સંયોગ થયો, ત્યારે કોઈ વખત તે પૂર્વનો જીવ ત્યાં આવીને પરિણમે છે, કોઈ વખત બીજો પણ આવે છે, અને જે મૂળપત્તે જીવ પરિણમે. તેજ પ્રથમ પત્રપત્તે પણ પરિણમે છે; એક જીવ મૂળ પત્રને ઠરનાર છે, અને પહેલું પાંદડું જે છે તે આ બીજનો 'સમ્પન્ન' અવસ્થા છે; તે જી, જળ, માળ,ની અપેક્ષાએ કહેવાય છે. આ નિયમથી જાતાવેલ છે. પણ જાણીના ઉચ્ચત્ર વિગેરે મૂળ જીવ પરિણામથી પ્રગટ થયેલાં નથી, એમ જાતાવેલું નાહ્યું, તેથી જ કહેલું છે કે—

સર્વોડવિ ક્લિસ્તલઓ સ્વન્દુ, હર્ગમમાળો અણન્તઓ
 મણિઓ ॥ ૧ ॥

સર્વે કુંપળો ઉત્પન્ન થતી વખતે અનન્તકાય છે, હવે બીજાં આધારણનાં લક્ષણ કહે છે.

ચક્ષુઃમં અજ્ઞ માણસ્સ, ગંઠી ચૂળ્લ ઘણોં મવે
 પુલ્લવી સરિસ્સ મેળ્લણં, અણંત જીવં વિચાણોહિ ॥૧૩૯॥

જે મૂળ, કંદ, છાલ, પત્ર, પુષ્પ, ફળ વિગેરેને ળાગેલાં અકાકાર સંમંછેદ (ભંગ) થાય છે. તથા જેને ગાંઠ, પર્વ અથવા ભંગ સ્થાન રજથી વ્યાપ્ત છે, અથવા જે વનસ્પતિ ભેદાતાં પૃથિવી સરખા ભેદવડે કેદારના ઉપર સૂકી તરીની માફક પુટભેદે ભેદાય છે. તેને અનન્ત કાય નાણો; હવે બીજાં લક્ષણો કહે છે.

ગૂઢ સિરાગં પત્તં, સચ્છીરં, જંચ હોઢ નિચ્છીરં
જં પુણ પ્ણઢ સંધિય, અણંત જીવં વિયાણાહિ ॥૧૪૦॥

જેને ગૂઢ સીરવાળાં તથા ખીરવાળાં પાંદડાં હોય અને ખીર ન પણ હોય, તથા જેના સાંધા ન દેખાતા હોય તે અનન્ત કાય વાણવા, એ પ્રમાણે સાધારણ જીવોને લક્ષણથી બતાવી હવે અનંતકાય વનસ્પતિનાં નામો બતાવે છે.

સેવાલ કત્થ માણિય, અવણ પ્ણણ્યકિનણ યજ્ઢે
ણણ અણંત જીવા, માણિયા અણે અણેગ વિહા ॥૧૪૧॥

સેવાલ, કત્થ, ભાણિક, અવક, પત્તક, કિણ્ણ, સક, વિગેરે અનંત જીવો અનેક પ્રકારના કહેલા છે. એમ બીજા પણ વાણવાં, હવે પ્રત્યેક શરીરવાળાનાં એક વિગેરે જીવનું અણ્ણ ડરેણું શરીર બતાવવા કહે છે.

પ્ણગસ્સ ઢુણ્ણ તિણ્ણય, સંચિજ્જાણવ તહા અસંચ્ચાણં
પત્તેય સરીરાણં, ઢીસંતિ સરીર સંચાયા ॥૧૪૨॥

એક જીવે અણ્ણ ડરેણું, શરીરતાક, સરલ, નાળાંચેર, વિગેરેના સ્કંધ છે તથા તે અણ્ણથી અણ્ણ કાય છે તથા બિસ (તંતુ) મુળાડ, કર્ણિકા, કુણ્ણ, કટાકત્તું એક જીવનું અણ્ણપણું છે. અને તે અણ્ણથી દેખાય છે. અને તે, અણ્ણ, સંખ્યેય, અસંખ્યેય, જીવોનું અણ્ણ ડરેણું પણ (શરીર) અણ્ણથી દેખાતું વાણવું. પ્રસ-ત્પારે અનન્તકાયનું તે પ્રમાણ છે કે કેમ ? ઉત્તર તેમ નથી તે બતાવે છે.

इकस्म इण्ह निण्हय, संग्विज्जाणव न पामिडं सणा
दीसंति सरीराहं, निओण जीवाणडणं नाणं ॥१४॥

એક વિગેરેથી લઈને છેવટે અસંખ્યાત સંખ્યાતા
અનંત તરૂં હોયેના સુદા શરીરો દેખાતા નથી. કારણ કે
તેનો અભાવ છે. એક વિગેરે હોયે પ્રથમ કહેવું અનંત
હોયે સુધીનું શરીર સુદા નથી કારણ કે અનંતા હોયેનું
પિંડ રૂપે એકજ શરીર છે.

પ્રશ્ન-ત્યારે તે કેવી રીતે હોયેને શરીરવાળા બાળકા ?
તે બતાવે છે.

ઉત્તર-ગાદર નિગોદ છે અનન્ત હોયે છે તેમનાં શરીરો
દેખાય છે, પણ સૂક્ષ્મ નિગોદના શરીરો દેખાતાં નથી. કારણ
કે અનન્ત હોયેના સમૂહપણે શરીરો છતાં તે અનિ સૂક્ષ્મ
છે, અને નિગોદ છે તે નિયમથી અનંત હોયેનો સમૂહ
હોય છે- કહું છે કે:—

गोलाय असंखेज्जा, हुंतिणिओआ असंखया गोले
एकेहो य निओण, अणंत जीवो सुणोअव्वो ॥१॥

અસંખ્યાતા નિગોદના ગોળા છે, એકેક ગોળામાં અસં-
ખ્યાત નિગોદ છે. અને એકેક નિગોદમાં અનંતા હોયે છે
એ પ્રમાણે વનસ્પતિના વૃક્ષાદિ પ્રત્યેક વિગેરે ભેદોથી તથા
વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શના ભેદથી હજારોની સંખ્યામાં ભેદ
અને યોગિ વિગેરે ભેદો લાખોની સંખ્યામાં છે; અને વન-

સ્પતિની સંવૃતા યોનિ છે, તે સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ લેદો છે તથા શીત, ઉષ્ણ, મિશ્ર એવા ત્રણ લેદ છે. એ પ્રમાણે ગણુતાં પ્રત્યેક તરૂઓની યોનીના દશ લાખ લેદ છે, અને સાધારણ વનસ્પતિના ચૌદ લાખ લેદ છે. અને બન્નેની કુલ કોટી ૨૫ કરોડ લાખ બાણુવી;

વિધાન દ્વાર કહ્યું, હવે પરિમાણ દ્વાર કહે છે; તેમાં પ્રથમ સૂક્ષ્મ અનંત જીવોનું પરિમાણ બતાવે છે.

પત્યેણવ કુડ્વેણવ જહ્ કોઙ્ મિણિજ્જ સ્વ્વ ધન્નાઈં
 ઇદં મવિજ્જ માળા, હ્વંતિ લોચા અળંતાડ ॥૧૪૪॥

પ્રસ્થ (માપ) અથવા કુડવ વિગેરેના માપથી કોઈ બધા ધાન્યને માપે, અને બીજી જગાએ નાખે એ પ્રમાણે કોઈ સાધારણ વનસ્પતિના જીવોને લોક રૂપ કુડવે કરીને માપે બીજે નાખે તો માપતાં અનંતા લોકો ભરાઈ જાય. હવે બાહર નિગોદનું પરિમાણ બતાવે છે.

જે વાયર પજ્જતા, પચરસ્સ અસંચ્ચ ભાગમિત્તાતે;
 સેસા અસંચ્ચ લોચા, તિન્નિવિ સાહાર ણાળંતા ।૧૪૫।

જે પર્યાપ્ત બાહર નિગોદ છે, તે સંવર્તિત ચોખંડા કરેલા બધા લોકના પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગ વર્તિ પ્રદેસ રાશી પરિમાણ બાણુવા; વળી તે પ્રત્યેક શરીર બાહર વનસ્પતિ પર્યાપ્ત જીવોથી અસંખ્યાત ગુણ છે. બાકીની ત્રણે રાશી પ્રત્યેક અસંખ્યેય લોક આક્રમ્ય પ્રદેશ પરિમાણુવાળા

છે, હવે તે ત્રણ વાર્તા બતાવે છે (૧) અપર્ણામા બાહર નિગોદ
 (૨) અપર્ણામા સકમ નિગોદ (૩) પર્ણામા સકમ નિગોદ એ
 ત્રણે ક્રમથી સંખ્યામાં બહુતર (સૌંદર્યોત્તમી સ્વપિત્ર) જાણવા,
 પણ સાધારણ હવે સંખ્યામાં તેનાથી અનંત સુખા છે. આ
 હવતું પરિણામ છે; પણ પહેલું સાર મળી જાય તે હવતું
 નથી પણ નિગોદનું પરિણામ વધારુ. એવું પરિણામ હાર
 ક્યા પછી ઉપલોગકાર કરે છે.

આહરે ઉદગરણ, સ્વરણાસણ જાણ જુરગ કરણેય
 આચરણ પહરણેસુ અ, સત્તર વિહાણેસુ અચહુરું ૧૧૪૬

કૃષ્ણ, યાન, કૃષ્ણ, મૃગ, કંદ, ઘાલ. વિગેરે બધામ છે
 અને, પંખો, કડાં (સુગ્રીઓ) કવલક () અર્ગલ
 વિગેરે ઉપકરણ બને છે તથા આટલે પાર્ટીકે મુલા માટે
 છે. તથા આસંદક (માંચી) છે તથા પાલખી
 વિગેરે યાન છે; તથા ગાડીના ધુમરાં, પાર્ટીઆનાં ટાકનું
 અને લાકડી સુસળી (ધોકો,) વિગેરે હથીયાર છે; તથા તેનાં
 ઘણાં પ્રકારનાં શસ્ત્રો છે: તેના શર, માતરડાં, તલવાર, છરી,
 વિગેરે ગંડ (હાથો ?) ઉપયોગી પણ છે. તથા બીજાં પણ
 પરિલોગ વિધિ છે તે બતાવે છે.

આહજ્જ કટ્ટ કમ્મે, ગંધંગે વત્થ મહ્લ જાણ ય
 ક્ષારણ વિચ્ચાવણેસુ અ, તિલ્લ વિહાણે અ હલ્લોણ ૧૧૪૭
 ૫૨૬ (ઠાલ) ભેરી વંશ વીણા અલ્લરી વિગેરે વાણે

છે તથા પ્રતિમા (પુતળીઓ) થાંભલા, બારણાં, તેની શાખા વિગેરે કાષ્ટ કર્મ છે. તથા બાલક (વાળા કુચી) પ્રિયંબુ (રાયણ) પાંદડાં દમનક કંદ નોશીર દેવદાર વિગેરે સુગંધીનાં અંગ છે. તથા ઝાડની છાલનાં કપડાં, તથા રૂના વસ્ત્રો છે. તથા નવ માલિકા બકુલ અંપક પુન્નાગ અશોક, માલતી, વિચિત્રિલ વિગેરેની માળાઓ બને છે; તથા લાકડાં બાળવાં, તે બળતણ છે. તથા ઠંડ દૂર કરવા તાપ કરવો તે છે. તલ: અળસી, સર્સવ, ઈંગુદી, જ્યો તીપમ્તી કરંબ વિગેરેનાં તેલ છે. તથા દીવટ, પાસ, ચૂડા, (બોયાં) લાકડાની મસાલ વિગેરેથી લઘોત (પ્રકાશ) કરાય છે. આ બધાં કાર્યોમાં વનસ્પતિ કાયનો ઉપલોગ થાય છે. આ બતાવીને હવે ઉપસંહાર કરે છે.

પરુર્હિ કારણેહિં હિંસંતિ ચણસ્લઙ્ઘ વહુજીવે;

સ્વાયં મલેસ્સાણા, પરસ્સ દુક્કસ્વં ઉદીરંતિ ॥૧૪૮॥

ઉપરની બે ગાથામાં બતાવેલા કારણોથી શાતા સુબને વાંછતારા મનુષ્યો પ્રત્યેક તથા સાધરણ વનસ્પતિ કાયના ઘણા જીવોનો સમારંભ કરીને વનસ્પતિ વિગેરે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે; હવે શસ્ત્ર બતાવે છે તે દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે ભેદે છે; અને દ્રવ્ય શસ્ત્ર છેતે પણ વિભાગ તથા સમાસ એમ બે ભેદે છે; તેમાં, સમાસ શસ્ત્ર બતાવે છે.

ક્ષ્પણિ કુહાણિ અસ્તિયગ, દક્ષિય કુદાલ વાસિ

પરસૂઅ

સત્યં વણસ્સટ્ટેણ, હત્થા પાયા સુદં અગ્ગી ॥૧૪૦॥

નેનાથી છેદાય, તે કલ્પની (કતરાળી), કોંડાડી; અગ્નિ-
યગ (દાતરડું) દાત્રિકા (નાનું દાતરડું) કોંડાળી, વાંસલો,
પરશુ (ફરશી) એ વનસ્પતિ છેદવાનાં શસ્ત્ર છે, અને વાયુ
યગ વિગેરે તથા અગ્નિ એ આમાન્ય છે. હવે ત્રિભાગ શસ્ત્ર
કહે છે.

કિંચી સકાય સ્તથ, કિંચી પરકાય તદ્દુભયં કિંચી
પયંતુ દન્વ સ્તથ, ભાવેય અસંજમો સત્યં ॥૧૪૦॥

લાકડી વિગેરે કોઈ સ્વકાય દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે. પાપાણુ
અગ્નિ વિગેરે કોઈ પરકાય શસ્ત્ર છે તથા દાતરડી કોંડાડો
વિગેરે જે હાથાવાળાં તે ઉભાય શસ્ત્ર છે. આ દ્રવ્ય શસ્ત્ર
જાણવાં અને મન વચન કાયાથી ખરાબ વર્તન અસંચમ
રૂપ ભાવ શસ્ત્ર છે.

હવે આ બધી નિર્ચુકિતનો અર્થ સમાપ્ત કરવા કહે છે.

એસાઈં દારાઈં તાઈં જાઈં હવંતિ પુઠ્ઠવીણ

एवं वणरसट्टेण निज्जुत्ती कित्तिग्ग एग्ग ॥૧૪૧॥

હવે જે દારો કહેવા બાકી રહ્યાં તે બધાં પૃથિવી-
કાયમાં કહેલાં છે, તે જાણી લેવાં, તેથી દારોના કહેવાથી
વનસ્પતિકાયમાં નિર્ચુકિતગો બતાવેલાં જાણવી.

હવે સૂત્ર અનુગમમાં અસ્ખલિત વિગેરે શુભો વાળું
સૂત્ર જાણવું (ઉચ્ચારણ કરવું) જોઈએ તે કહે છે.

તંગો કરિસ્સામિ સસુઢાણ, સત્તા મહમં, અમયં
વિદિત્તા, તં જે ણો કરણ, એસો વરણ, અત્યો વરણ,
એસ અણગારે ત્તિ પવુચ્છઈ (સુ. ૩૧)

આ સૂત્રનો ૩૮મા સૂત્ર સાથે તથા પહેલા વિગેરે
સૂત્રો સાથે પ્રથમ કહ્યા મુજબ સંખંધ કહેવો, પૂર્વે કહ્યું
કે શાતા (સુખ)ના વાંછકો વનસ્પતિ જંતુને નિશ્ચયે દુઃખ
ઉત્પન્ન કરે છે. તેથી તેનું મૂળજ (કર્મખંધ પણે થઈને)
દુઃખથી ગહન એવા સંસાર સાગરમાં જીવોને ભમાડે છે,
એવું કહ્યું જણ બાણનારો ણધા વનસ્પતિ કાયના જીવોને
દુઃખ દેવાની રીતીથી સર્વથા નિવૃત્ત (હર) થવાનું આત્મા-
માં ધરછે છે. તે જતાવે છે. વનસ્પતિ કાયને થતી પીડાને
બાણીને હું હવેથી દુઃખ નહી દઉ, અથવા તે વનસ્પતિ
દુઃખ દેવાના કારણુ રૂપ જે છેદન ભેદન છે, તેને મન, વ-
ચન, કાયાથી નહી ઠરું, ન કરાવું, કરનારને ભલો ન બાણીશ
હવે દેવી રીતે કરીશ, તે જતાવે છે.

સર્વજ્ઞ જતાવેલા માગ્ધને અનુસરીને સમ્યગ્ દિક્ષાના
માર્ગને સ્વીકારીને ણધા પાપના આરંભોનો ત્યાગ કરતો
થકો, વનસ્પતિને દુઃખ થાય, તેવો આરંભ નહીં કરીશ.
આથી સંયમ ક્રિયા જતાવી, એધો એમ સૂચવ્યું કે એકલી
ધિયાથીજ મોક્ષ થાય, એમ નહીં પણ જ્ઞાને બાણુવું, તથા
ક્રિયા તે પ્રમાણે કરવી, એ એ પ્રકારે મોક્ષ મળે છે; કહ્યું
છે કે—

નાણં કિરિયા રાહિયં, કિરિયા મેત્તં વ દોઘિણંતા
 ન સવત્થા દાહં જે જન્મ મરણ કુક્કવ દાહાહં ॥૧॥

ક્રિયા રહિત એકલું જ્ઞાન, અથવા જ્ઞાન રહિત એકલી
 ક્રિયા એ બન્ને એકલા તોય તે જન્મ મરણના કુખોને
 છેદવા (મોક્ષ આપવા) અર્થ નથી. (પણ બન્ને આર્ય
 મળે તેજ મોક્ષ મળે છે)

તેથી મોક્ષ મેળવવામાં વિશિષ્ટ જ્ઞાન બન જ્ઞાનજ ણના-
 વવા કહે છે. જીવેને અગાચોચ માની (બાણી કહે) તે કાં
 છે. જુદિમાન તે ઉપદેશને મોચ્ય છે તેવા કિરિયાને સુદ કહે છે
 કે જે જુદિમાન સુશિષ્ય. કિદા લકને જવારિ પદારોને
 બાણીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે તે પ્રમાણુ નું પણ જ્ઞાન બાણીને
 આરિત યાણીને મોક્ષ મેળવ, કારણ કે અમ્યકુમાન પૂર્વક
 કરેલી ક્રિયા અરૂણ (મોક્ષ આપનારી) છે. કરી બાણી કહે
 છે જેમાં જીવેને અભય (ભય વિનાશ) પદ છે. તે અભય
 રૂપ સંયમ સત્તર ભેદવાળો છે. તે સર્વ બૂલની રહા કર-
 નાર સંસાર આગરથી તારનાર નિર્વાહક બાણીને (દરેક પુરૂષે)
 વનસ્પતિના આરંભથી નિવૃત્તિ લેવી (દર રહેલું) ભેદજો
 તેજ હવે વિવરીને જતાવે છે.

જે પરમાર્થ તત્વને બાણનાર છે, તેણે વનસ્પતિના આરં-
 ભને કહવાં રૂણ આપનારો બાણીને ન કરવો, કારણ કે જે
 આરભ ન કરે, તેનેજ 'અતિવશિષ્ટ ઇષ્ટ રૂણ' (મોક્ષ)ની

પ્રાપ્તિ છે. પણ જે વિના વિચારે મૂઠ થઈ અંધ બનીને વર્તે, તેને મોક્ષ પ્રાપ્તિ નથી, કારણ કે ઇચ્છેલા સર્વોત્તમ સ્થાને પહોંચવામાં પ્રવર્તેલો અંધો જે ક્રિયા કરે, તે ક્રિયા તેના અંધપણથી વિઘ્નરૂપ (ઉલટું રસ્તે દોરે) છે, એમ માનવું તેવી રીતે એકલું જ્ઞાન પણ ક્રિયા વિના મોક્ષ ન આપે. જેમકે એક ઘરમાં આગ લાગી, ત્યારે એક પંચુ દેખાવા છતાં પાંગળાપણને લીધે નીકળવાની ઇચ્છા છતાં નીકળી ન શકયો, તેજ પ્રમાણે મુનિઓને સમજવું, કે આ પ્રમાણે બોધ પામીને તેમણે આરંભનો ત્યાગ કરવો, એ પ્રમાણે જે સમ્યક્ જ્ઞાન પૂર્વક જે નિવૃત્તિ ચારિત્ર અનુષ્ઠાન કરે. તેજ સમસ્ત આરંભથી નિવૃત્ત થયેલ છે, એમ બતાવે છે. “તેજ વનસ્પતિ સંગથી મુક્ત થયેલા છે જેઓ પૂર્વે ઊરાણર વાણી આરંભ ન કરે,” હવે તે આ પ્રમાણે નિવૃત્તિ લેનાર સાધુઓ શાક્યાદિમાં પણ છે કે નહીં ? કે અહિં જન શાસનમાંજ છે ? તે શિષ્યના પ્રશ્નમાં ઉત્તર કહે છે.

આ જિનેશ્વરના મતમાંજ પરમાર્થથી છે: પણ ખીલે તેવું જીવ દયાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું નથી, કારણ કે જેવી પ્રતિજ્ઞા લે તેવું નિર્વંધ અનુષ્ઠાન કરવાથી નિવૃત્તિ માર્ગ સાધન પદવાળા ગણાય, પણ એલે તેવું ન પાળે, તો શાક્યાદિ સાધુ ન ગણાય તેથી જૈન મતને અનુસરનારાજ અનગાર (સાધુ) કહેવાય, તે બતાવે છે, કે પૂર્વે કહેલા સૂત્રાર્થ પ્રમાણે આલ-

નારો, તથા ઘર વિનાનો ઉત્કૃષ્ટી અણુમાર પરિવાર જે
 શામાટે ઉત્કૃષ્ટી ? ને જાતાયે તે. જે અણુમાર, વામન
 ચોચ્ય દારણ્ય જૂન ગુણોના સમૂહને આદરે તે, જે ઉત્કૃષ્ટી
 છે. અને 'ધૃતિ' શબ્દ મૂળમાં છે. ને આપુ કહેવાય, આ વા-
 તને પૂરી કરે છે, એટલે એમ સમજવું કે "જીવ વધાર"
 અણુમારનું લક્ષણ છે. પણ જીવનું નથી, પણ જેઓ આ
 પરમાર્થ આધર અનગર ગુણોને કોઈને આપદાદિ (અર્થ
 ગાયન વિગેરે) ધર્યાને તેમાં પ્રવર્તે છે, અને વનરૂપિ
 છયોની અપેક્ષા (સ્થા કરવી) ને વિચરે છે, તેને આપુ નથી.
 આ મધુર શબ્દ વાળાં વાછોરો વનરૂપિનાં જાને છે. તેથી
 તેનું દુઃખ વિચારીને પોતાને ધૃતિમ આનંદ લેતારા સમ
 દ્રશ રૂપ વિપય વિપના નશાથી ઘેરાયલા અપજા ભગવન વાળા
 (રસિક છયો) નરકાદિ ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરનારા છયો
 બાણુવા, જેને તે નરક વિગેરેમાં ભ્રમણ કરવું હોય તેજ શબ્દ
 (મધુર ગાયન) વિગેરેના રચીયા જાને છે. આ અર્થને પ્રતિદિ
 માટે પૂર્વે કહેલાં અને પછીના લક્ષણવાળાં જીવન જીવન
 અવધારણુ ક્ષણો નિશ્ચય થવા માટે સૂત્ર કહે છે.

જે ગુણે સે આનંદ, જે આશ્વટે સે ગુણે (સુ૦ ૪૦)

જે શબ્દાદિ ગુણ (રચ) તે આવર્ત છે જેમાં છયો
 પરિભ્રમણ કરે છે. તે સંસાર પોતે આવર્ત છે. આટી મુખ્ય
 કારણનેજ કાર્ય પ્રમાણે કહ્યું છે, જેમકે ' નર્કલ ' (ગંદુ)

આપે છે. એ પ્રમાણે ઉપર કહેલી વનસ્પતિથી ગનેલી વસ્તુના શબ્દાદિ ગુણોમાં જે વર્તે તે સંચારમાં ભમે અને જે આવર્તમાં વર્તે તે રાગ દ્વેષ પણે વર્તવાથી ગુણોમાં વર્તે છે. એમ જાણવું તે આવર્ત, નામ સ્થાપના વિગેરેથી ચાર લેઠવવાળો છે નામ સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્યા વર્ત, તે, (૧) સ્વામિત્વ (૨) કરણ (૩) અધિકરણ એ ત્રણમાં યથા સંભવ યોજવો, નહીં વિગેરેના સ્વામીપણામાં કોઈ જગ્યાએ જળનું પરિભ્રમણ (ગોળાકારે ફરવું) થાય તે, દ્રવ્યાવર્ત, જાણવું, અથવા હંસ કારંડ ચક્રવાક વિગેરે પક્ષી આકાશમાં ક્રીડા કરતાં ચક્રાકારે ફરે. તે, બન્ને સ્વામિત્વમાં દ્રવ્યોનું આ વર્ત જાણવું, હવે કરણ આશ્રયી કહે છે. તે ભમતાજ જલવડે જે તૃણ કલિંચ વિગેરે ભમે તે દ્રવ્યાવર્ત જાણવું. તથા તરવું સીમું, લોહું ચાંદી, સોનું, ગાળતાં ગાળવાનાં વાસણમાં ગોળાકારે ભમે, તે કરણ, દ્રવ્યાવર્ત જાણવું, અધિકરણની વિવક્ષામાં એક જલ દ્રવ્યમાં આ વર્ત છે. અને ચાંદી સોનું, રેતિકા. () તરવું. સીમું એકઠા કરતાં ઘણા દ્રવ્યોમાં આ વર્ત છે. ભાવ આવર્ત નામને એક ભાવથી બીજા ભાવમાં આવર્ત થવું અથવા ઔદ્યયિક ભાવના ઉદયથી નરકાદિ ચાર ગતિમાં જીવ ભમે છે તે, જાણવું ઉપર કહેલા બધા આવર્તમાં ફક્ત ભાવ આવર્તથી પ્રયોજન છે. બીજાથી નથી, હવે એ શબ્દાદિ

ગુણો સંચારના આધારમાં કારણ બન છે, અને અભ્યુદયોગી સંસ્કૃત
 સુખપણે ગનેલાં છે, તે કેમ ? કેમ કે અભ્યુદય નિવૃત્ત દિશાના
 ભાગમાં વર્તે છે કે જ્યાં દિશામાં વર્તે છે તેને કહે છે.

હવે અહીં નિર્ગમ્ય પાર્શ્વે પાસમાર્ગે સ્વાદે
 પાસન્તિ, મુળમાર્ગે નપાદે મર્ષોતિ તદ્દર્શ અહં પાર્શ્વે
 સુચ્છમાર્ગે સ્વેદસ્તુ સુચ્છાતિ સ્વેદસ્તુ આતિ ભૂ. ૧૫.

કહેનારની દિશાને આંખીકાર કરવાથી કહેલો વિગત
 રહેલા રૂપ ગુણો ને વળેલોના અધ્યક્ષમાં અથવા વળેલો
 (આંખી લેઈને) ઉભે (કરેક વળ ગુણો ને; તમા પાસમાર્ગ
 શિખરે અડેલા અથવા મરેલ ઉપર મરેલે. ખીને રહેલાં
 રૂપો (વસ્તુઓ) લુગો છે, અહીં તમા પાસમાર્ગે નિર્ગમ્ય
 દિશા જાણવી. અને ઘરની બંધિત વસ્તુઓમાં રહેલા રૂપો
 તિર્યક શબ્દથી આર દિશા તથા આર મુળા લેવા ને આ
 પ્રમાણે પૂર્વ વિગેરે દિશામાં દેખાતાં વસ્તુના જ્ઞાનમાં પાસ
 છુત થઈને અક્ષમાં આવીને રહેલાં પોને દેખે છે. (પ્રથમ
 આંખમાં પ્રતિગિંચ પડે, ત્યાર પછી વસ્તુને નિર્ગમ્ય માર
 છે.) તથા ઉપર કહેલી દિશાઓમાં સાંભળતાં સાંભળે છે,
 અર્થાત્ જ્ઞાન દઈને લક્ષ્ય આપે તેજ પદોખર સંસંગદને
 સમન્વય છે; અહીં ઉપલબ્ધિથી જ્ઞાન માત્ર સીધું. પણ આંખ
 જવાથીજ કે દેખવાથીજ સંચાર પ્રમાણ નથી, પણ કદાચિત્
 રૂપ વિગેરેમાં મૂર્છા કદે તેા એને કર્મ બંધ છે. એવું

બતાવે છે, ઉર્ધ્વ (ઉંચી) વિગેરે દિશાઓમાં રૂપ દેખી રાગના પરિણામ કરે, તથા તે પ્રમાણે શબ્દોમાં તથા ગંધ રસ સ્પર્શમાં રાગના પરિણામ કરે તો, તેને ગંધ થાય છે. સૂત્રમાં ફરી ઉર્ધ્વ લેવાનું એ કારણ છે કે, ત્યાં આરૂં રૂપ દેખીને રાગી બને છે. અને રૂપ લેવાથી ણીન્તપણુ વિષયોનો સમાવેશ થાય છે. કારણ કે એકના બહુણથી તેની જતીના બધાએ લેવાય છે, અથવા પહેલો તથા છેલ્લો, લેવાથી વચમાંના આવી જાય એમ લાણુવું. એ પ્રમાણે વિષય લોકને બતાવી વિવક્ષિત કહે છે.

एष लोणं विद्याह्निम्, एत्थ अगुन्ते अणाणाए (सू. ४२)

આ—રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ શબ્દ, વિષય નામનો લોક કહ્યો જેનાથી અવલોકાય તે લોક. આ વસ્તુનાં શબ્દાદિ ગુણુ લોકમાં જે પુરૂપ ગત, વચન, ક્રયાથી અગુમ હોય અથવા મનથી દેખી થાય, અથવા વાગ્યાવડે શબ્દાદિની પ્રાર્થના કરે, અથવા કાયવડે શબ્દાદિના વિષય ભોગમાં જાય. એ પ્રમાણે જે અગુપ્ત હોય, તે ભગવાનની આજ્ઞામાં વર્તતો નથી. એ પ્રમાણે ગુણુ ગું કહે ! તે કહે છે.

पुणो पुणो गुणाम्नाए, चंक स्वप्नाधारे (सू. ४३)

જે અનેક વાર શબ્દાદિ ગુણુનો રાગી બન્યો હોય, તે પોતાના આત્માને શબ્દાદિ વિષયની ગૃહિથી દૂર કરવાને સમર્થ થતો નથી, અને પાછો ન ફરવાથી ફરી ફરી ગુણુનો

સ્વાહુ ણને છે. નિરંતર ક્રિયા કરીને રચોનો સ્વાહ લે છે; અને તે જેવો શાય તેવો ણતાવે છે. આ 'વક્ર' તે અસંયમ છે, તેજ નરકાદિ ગતિમાં લઈ જાય છે. અને એવા આચરણને કરનારો જે છે, તે વક્ર સમાચારવાળો (સંયમ રહિત) અવશ્યજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોનો રચિત ણને છે. અને જીવોને દુઃખ દેનાર હોવાથી તે વક્ર સમાચારવાળો જાણવો.

હિપર શબ્દાદિ વિષયના રચનો સ્વાહ કરવાથી ગૃહ્થ થયેલો તેનાથી ન ણવે, તે સંબંધમાં 'આપથ્ય કૈરી' નો રચિત રાજા પોતે અતિસારના રોગથી જીરે હાલે મુઓ, તેમ તે પણ જીરે હાલે મરે છે, (પણ સ્વાહને છોડતો નથી) એ પ્રમાણે આ વિષય રચમાં એકાન્ત હાલેલો તે શબ્દાદિ વિષયનો સ્વાહ કરવાથી 'સ્વંત પુત્તોઘ' આ પ્રમાણે આચરે છે.

પદ્મત્તેડગાર માત્રસે (સ્ત્ર. ૪૪)

વિષય વિષમાં મૂર્છા પામેલો, પ્રમાદિ સાધુ ગૃહસ્થ ણને છે, જે સાધુતું લિંગ રાજો અને શબ્દાદિ વિષયનો પ્રમાદિ શાય, તે પણ વિરતિરૂપ ભાવ લિંગ રહિત હોવાથી. તે પણ ગૃહસ્થજ્ઞ છે. અન્ય તીર્થીઓમાં હમેશાં ણોલવાનું જુદું અને કરવાનું જુદું એમ છે તે ણતાવે છે.

લજ્જમાળા પુઠો વાસ, અણમારા સોત્તિ, દગે પવદ માળાં જમિણં વિરુ વિરુ વેહિં સત્યેહિં, વણ-રસહ કમ્મ સમારંભેણં વણસહ સત્યં સમારંભ

માણા, અળ્લે અળ્લેગરૂલ્લે પાળે વિહિં સંતિ, તત્થ
 ચલ્લુ ભગવયા પરિણ્ણા પવેદિતા, ઇમસ્સ ચેવ જીવિ-
 યસ્સ પરિ વંદણ માણણ પૂયણાણ જાતી મરણ
 મોયણાણ દુક્ખ પડિયાય હેડં, સેસયમેય વણસ્સઙ્ક
 સત્થં સમારં ભહ, અળ્લેહિં વા વણસ્સઙ્ક સત્થં સમારં
 ભાવેહ, અળ્લે વા વણસ્સઙ્ક, સત્થં સમારંભમાણે
 સમણુ જાણહ, તં સે અહિ આણ, તં સે અવોહિણ,
 સેતં સંવુજ્જમાણે આયાણીયં સસુટ્ટાણ સોચ્ચા, ૨
 વઓ અળ્લગારાણં વા અંતિણ ઇહ સેગોસિં ણરં
 ભવતિ,—એસ ચલ્લુ ગંથે, એસ ચલ્લુ મોહે, એસ ચલ્લુ
 મારે, એસ ચલ્લુ ણરયે, ઇચ્ચત્થં ગહિહ્ણણ લોણ, જમિણં
 વિસ્વરુ વેહિં સત્થેહિં, વણસ્સઙ્ક કમ્મ સમારંભેણં,
 વણસ્સઙ્ક સત્થં સમારંભમાણે અળ્લે અળ્લેગરૂલ્લે પાળે
 વિહિં સંતિ (મુ. ૪૫).

અગ્નિકાયમાં પાને. - અર્થ બતાવ્યો છે, તે પ્રમાણે
 અગ્ની પણ જાણ્યો. વિશેષ અગ્નિને બદલે વનસ્પતિકાયનો
 આરંભ કરનાર પોતે વનસ્પતિના જીવો હજીવાની સાથે તેમાં
 આપ્યય કરેલા બીજા જીવોને પણ હજી છે. અને તે જીવો
 નરકમાં જાય છે. માટે ઉત્તમ સાધુ-તેનો આરંભ કરતા
 નથી તેમ કરાવતા નથી અને કરતાને સારી જાણતા નથી.

હુવે વનસ્પતિ કાયતુ' છવપણું' સિદ્ધ કરવા ચિન્હ બતાવે છે.

સેવેષિ, હમંપિ જાહ્ ધમ્મયં, ઇયંપિ જાહ્ ધમ્મયં,
 હમંપિ ચુહિદ્ધ ધમ્મયં, ઇયંપિ ચુહિદ્ધ ધમ્મયં હમંપિ
 ચિત્ત મંતયં, ઇયંપિ ચિત્ત મંતયં, હમંપિ છિણ્ણં મિ-
 લાહ્, ઇયંપિ છિણ્ણં મિલાહ્, હમંપિ આહારમં ઇયંપિ
 આહારમં, હમંપિ અણિચ્ચયં ઇયંપિ અણિચ્ચયં, હમંપિ
 અસાસયં, ઇયંપિ અસાસયં; હમંપિ ચઓવચ્ચહયં,
 ઇયંપિ, ચ ઓવચ્ચહયં; હમંપિ વિપરિણામ ધમ્મયં,
 ઇયંપિ વિપરિણામ ધમ્મયં, (સુ. ૪૬)

તે હું જિનેશ્વર પાસે તત્ત્વ જાણીને કહું છું, અથવા
 વનસ્પતિનું ચતન્ય જે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જાણાય છે તે હું
 કહું છું, જેવી પ્રતિજ્ઞા કરી તે પ્રમાણે બતાવે છે. અહિંઆં
 ઉપદેશને યોગ્ય સૂત્રનો આરંભ છે. અને તેને કહેવા યોગ્ય
 પુરૂપ હોય છે. તેના પાસે રહેવાપણાથી તે શરીર પ્રત્યક્ષ
 આસન્ન વાર્થી 'ઈદમ્' (શુભશતીમાં 'આ') શબ્દવડે
 આધુ વિચાર કરે છે. આપણું આ મનુષ્ય શરીર જનન
 (જન્મ) ના ધર્મવાળું છે. અને વનસ્પતિનું શરીર પણ તે
 સ્વભાવવાળું છે. અહિંઆં 'ઇતિ' શબ્દ સહિત 'આપિ'
 શબ્દ છે.

તે દરેક જગ્યાએ 'યથા' શબ્દના અર્થમાં છે, અને

બીજો ‘અપિ’ શબ્દ સમુપચયના અર્થમાં છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જેમ મનુષ્યનું શરીર બાળ, કુમાર, જુવાન, તથા બુદ્ધ પણાના વિશેષ પરિણામ વાળું છે, તથા ચેતના વાળું એટલે જીવથી સદા અધિષ્ઠિત છે, કારણ કે તેની ચેતના સ્પષ્ટ દેખાય છે. તે પ્રમાણે આ વનસ્પતિનું શરીર પણ છે કારણ કે જન્મ પામેલું, કેતકીનું ગાઠ બાળક સુવા અને વૃદ્ધથી સંવૃત (ચુકત) છે. આ સરખા પણાથી જન્મના ધર્મવાળું છે જન્મેમાં કંઈ વિશેષ ભેદ નથી, કે જેનાથી જાતિ ધર્મ પાળું છતાં પણ મનુષ્ય વિગેરે શરીર ગમેતત હોય અને વનસ્પતિ શરીર તેવું નહીં.

વાદીનો પ્રશ્ન—જાતિ ધર્મ પાળું બાળ, નળ, દાંત વિગેરેમાં પણ છે અને તેથી તમારું લક્ષણ વ્યભિચાર વાળું મધુ અને લક્ષણ અવ્યભિચારી જોઈએ. તેથી જાતિ ધર્મ પાળું જીવ કિંમત છે એ તમારી કલ્પના અચુકત છે.

ઉત્તર—જનન માત્ર સત્ય છે. પણ મનુષ્ય શરીરમાં પ્રમિદ્ધ એવી બાળ કુમાર વિગેરે અવસ્થા પાળું છે તેનો કેવો વિગેરેમાં અર્થવચ છે. માટે તમારું કહેવું અચુકત છે. વળી કેશ અને નળ ચેતના વાળાની અધિષ્ઠિત શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેવું કહેવાય છે, અને તેજ પ્રમાણે વધે છે, પણ ચેતના વાળાને આવારે કરી જાણે વિગેરે ઉગે છે, તેવું તું પણ કહેતાં નથી.

કારણ કે તારા મત પ્રમાણે પૃથિવી અગેતન હોવાથી તેમ
 ધણું અચુપ્ત છે અથવા જાતિ ધર્મ વિગેરે પૂર્વે
 સૂત્રેમાં કહેલા તે બધાની ઝોકજ હેતુ િ. ણીજા હેતુની
 જરૂર નથી અને કેશ વિગેરેમાં પ્રમુદાય હેતુ નથી તેથી
 અમારું વાદ્ય (હેતુ) નિર્દોષ છે. તથા જેમ આ મનુષ્ય
 શરીર નિરંતર બળ પ્રમાર વિગેરે અવસ્થાથી વધે છે, તે
 પ્રમાણે આ વનસ્પતિનાં શરીર તે અંકુરા, કિસલય, શાખા,
 પ્રશાખા વિગેરેથી વધે છે તથા જે મનુષ્ય શરીર ચિત્તવાળું
 છે તેમ વનસ્પતિનું શરીર પણ ચિત્તવાળું છે.

પ્રશ્ન—કેવી રીતે ? તે બતાવે છે. જેનાવડે એને તે ચિત્ત
 (જ્ઞાન) તેનાથી મનુષ્યનું શરીર જ્ઞાન યુક્ત છે. તેજ પ્રમાણે
 વનસ્પતિનું પણ છે. કારણ કે ધાત્રી, પ્રપુષ્પાટ (લલમણી)
 વિગેરેને ઉંઘવા તથા જાગવાનો સ્વભાવ છે તથા તેની નીચે
 દાઢેલા ધન સમૂહને પોતાના ઉગવાવડે છુપાવે છે, તથા
 વર્ષાના સેધના અવાજથી શિશીરના વાયુના સ્પર્શથી અંકુ-
 રાનું 'ઉત્પન્ન થવું', તથા મદ મદન સંગથી સ્ખલાયમાન
 ગતિવાળી શેષાયલા અપજા લોચનવાળી સ્ત્રી અંજરવાળા કોમળ
 પગથી તાડન કરે, તેા અસોડ વૃક્ષને પશ્ચ અને કુલની ઉત્પત્તિ
 થાય છે; તથા સુગંધવાળા દારૂનો કોગળો છાંટવાથી બકુલ
 કુટે છે, તથા સ્પૃષ્ટ પ્રરોહિક (લલમણી) ને હાથ વિગેરે
 લગાડવાથી સંકેત્યાદિ ક્રિયા પ્રકટ જણાય છે અને આ

આડ સંબંધી કહેલી વર્તાણુક જ્ઞાન શીવાય ન ણની શકે તેથી વનસ્પતિનું સચિત્તપણું સિદ્ધ થયું તથા જેમ આ મનુષ્ય શરીર ઘા લાગતાં સૂકાય છે તેમ તે પણ સુકાય છે; એટલે મનુષ્ય શરીર હાથ વિગેરેમાં છેદાયલું સુકાય છે તેમ આડનું શરીર પણ પલ્લવ ફલ, ફુલ, વિગેરેથી છેદાયલું સૂકાતું દેખાય છે. આ અચેતનનો ધર્મ નથી શાક ભાત વિગેરેનો આહાર કરનાર મનુષ્ય શરીર છે, તેમ વનસ્પતિનું શરીર પણ જમીન પાણી વિગેરેનો આહાર કરનાર છે; અને અચેતનને આ આહારપણું કયાંય દેખેલું નથી, તેથી વનસ્પતિમાં સચેતનપણું છે. તથા મનુષ્ય શરીર અનિત્ય છે, હરમેશ રહેનારું નથી, તે પ્રમાણે આ વનસ્પતિ શરીર પણ નિયત આયુષ્યવાળું અનિત્ય છે, તે વનસ્પતિનું ઉદ્ભવ આયુઃ દશ હજાર વર્ષનું છે, તથા આ મનુષ્ય શરીર શણે શણે 'આવીચી' મરણ વડે અશ્વત્થ છે, તેમ વનસ્પતિનું શરીર પણ છે, તથા મનુષ્યનું શરીર જેમ ઇંદ અનિષ્ટ આહાર વિગેરેની પ્રાપ્તિથી વલકું પાતળું થાય છે, તેમ વનસ્પતિ પણ છે, તથા આ મનુષ્ય શરીર તેના તેના રોગોના વાપરથી વિવિધ પરિણામવાળું છે, જેમ પાંડુત્વ ઉદર પુદ્ગિ, (જઠાંદર) સેવકપણું, પાતળાપણું, તથા આંગળી નાક વડે તેના તથા બાહ્ય રૂપવાળું છે તે પ્રમાણે રક્તાયન રહેલું વિગેરેના ઉપયોગથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન્તિ બધા ઉપચય વિગેરે રૂપવાળા

એટલે વિશેષ પરિણામ વાળા થાય છે તે ધર્મવાળું વન-
સ્પતિ શરીર પણ છે. તેવા રોગો ઉત્પન્ન થવાથી,
પુખ્ત, ડાહ્યા ઇલા વિગેરે સુકાઈ જાય છે તથા વિશિષ્ટ દ્વૈહૃદ
(નાહલા) પુ-વાથી, કુલ ડાહ્યા, વિગેરેના ઉપચયથી વિશેષ
પરિણામ ધર્મવાળું છે. આ પ્રમાણે ણતાવેલા ધર્મ સમૂહના
સદ્ભાવથી તરૂઓ સચેતન છે. એમ જાણવું. એવું શિષ્યને
ગુરુ કહે છે- એ પ્રમાણે વનસ્પતિ ચેતન્યને ણતાવીને તેના
આરંભમાં ણધ છે તેનો ત્યાગરૂપ વિરતિ એવવાથી મુનિપણું
પ્રતિપાદન કરીને તેનો ઉપચાર કરવા કહે છે.

एतद्य सत्त्वं समारभ्य खाणरस, इचेते आरंभा
अपरिष्णाया भवन्ति, एतद्य सत्त्वं असमारभ्य खाण-
रस इचेते आरंभा परिष्णाया भवन्ति, तपरिष्णाया
मेहादी, णव सयं वणरसइसत्त्वं समारंभेज्जा. णव-
ण्णेहिं वणरसइ सत्त्वं समारं आवेज्जा णवण्णं वण-
रसइ सत्त्वं समारं भन्ते समणु जाणेज्जा, जल्लो ते
वणरसइति सत्त्वं समारंभा परिष्णाया भवन्ति, सेहु
सुणी परिष्णाया कस्से (सू. ४७) त्तिवेमि ॥ पंचम
उद्देशकः समाप्तः ॥

આ વનસ્પતિ ક્રાયમાં દ્રવ્ય તથા લાવ બેઉ લેદથી
શસ્ત્રનો આરંભ કરનારાઓને આ શસ્ત્રના આરંભમાં પાપ

છે, એમ ખબર ન હોવાથી પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે તેઓને ત્યાગ કરતા નથી, અને જે આરંભ નથી કરતા તેઓને આરંભ કરવામાં પાપ છે, એમ ખબર હોવાથી પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે તેને ત્યાગ કરે છે. અને જેઓ આ વનસ્પતિ શસ્ત્રના આરંભને ત્યાગ કરે છે, તેજ મુનિ પરિજ્ઞાત કર્મો કહેવાય છે. એ બધું પૂર્વ માફક જાણવું એવું મુખ્યમ્મો સ્વામી કહે છે.

॥ શસ્ત્ર પરિજ્ઞા અધ્યયનમાં પાંચમા ઉદ્દેશાની ટીકા સમાપ્ત થઇ ॥

હવે પાંચમો ઉદ્દેશો જતાવી છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો આરંભ કરે છે. આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પાંચમા સાથે જે સંબંધ છે તે જતાવે છે.

પાંચમામાં વનસ્પતિકાયનું વર્ણન કર્યું ત્યાર પછી છઠ્ઠામાં ત્રણકાયના ઉદ્દેશાનું વર્ણન આવેલું હોવાથી તેનું સ્વરૂપ જણાવર જોખાવવાને આ ત્રણકાયનો ઉદ્દેશો શરૂ કરે છે. તેના ઉપરમાદિ ચાર અનુયોગ દારો છે. તે પૂર્વ માફક કહેતાં ત્યા મુધી નામ નિષ્પત્ત નિદેશપામાં ત્રણકાયનો ઉદ્દેશો આવે ત્યાં મુધી એવું અને નામ નિષ્પત્ત નિદેશપામાં ત્રણકાયનો ઉદ્દેશો એ પ્રમાણે નામ રાખવું તેને નામ વિષ્પત્ત નિદેશપા જાણવું ત્રણકાયનાં પૂર્વે કહેલાં દારોનો કરમથી સ્પર્શિતેશ કરવા અને તેનાથી કંઈક જુદા લક્ષણવાળું દારોનું વર્ણન કરવા માટે નિમ્નુક્તિકાર માધ્યમ કહે છે.

તસ કાણ દારાહં તાહં જાહં હવંતિ પુઠ્ઠવીણ
નાણત્તી ડ વિહાણે પરિસ્માણુવ ભોગ સત્થે ચા ॥૧૬૨॥

જે ત્રસ પામે તે ત્રસ કહેવાય તેઓનું શરીર તે ત્રસ કાય. તેનાં દારે જે પૃથિવી કાયમાં કયાં તેજ પ્રમાણે છે. પણ વિધાન પરિમાણ ઉપભોગ, શરમ, અને લક્ષણ તે દારેમા કંઈક ફેર છે. અધિ નિર્યુક્તિમાં 'ત્ર' શબ્દ શ્રદ્ધાણુ કહેલો હોવાથી લક્ષણ દાર લીધું છે, તેમાંથી પ્રથમ વિધાન દાર કહે છે.

દુવિહા ગ્વલુ તસ જીવા લક્ષિતસા ચેવ ગહ તસા ચેવ
લક્ષીય તેડ વાડ, તેણકહિગારાં હંહ નલિચ ॥૧૬૩॥

ત્રસ જીવો જે પ્રકારના છે. હાલે આલે તે ત્રસ કહેવાય અને જીવવાથી એટલે પ્રાણને ધારી રાખવાથી જીવ છે, હવે તે ત્રસ જીવો જે પ્રકારે છે (૧) લખ્ધિ ત્રસ (૨) ગતિ ત્રસ; લખ્ધિ ત્રસ તેજસ્કાય ત્રસ તથા વાયુ ત્રસ, એમ જે પ્રકારે છે. લખ્ધિ તે શક્તિ માત્ર છે, તેજસ્કાય ત્રસનું વર્ણન તેજસ્કાયના ઉદ્દેશમાં આવી ગયું છે. અને વાયુ ત્રસનું વર્ણન વાયુના ઉદ્દેશમાં આવશે, તેથી લખ્ધિ ત્રસની અહિં વધારે જરૂર નથી, તેને છોડીને ગતિ ત્રસનું વર્ણન કરે છે. તે ક્રેટકા છે અને તેના ભેદ ક્યા છે તે બતાવે છે. નેરહ્ય તિરિવ મણુયા, સુરાય ગહઓ ચડાવિહા ચેવ
પજ્જત્તાડપજ્જત્તા નેરહ્યા ઈય નાયવંવા ॥૧૬૪॥

નારક એટલે રત્ન પ્રભાથી આરંભીને મહાતમ પૃથિવી પર્યાંત જે નરકમાં રહેનારા હોયો છે; તેના સાત લેહ છે. તથા દ્વિઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, ચાર ઈન્દ્રિય, તથા પંચેન્દ્રિય વાળા પશુ પક્ષી તથા તીર છું ચાલનાર પ્રાણી વિગેરે તિર્યંચ કહેવાય અને મગ મૂત્રમાં ઉત્પન્ન થનારા તથા ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થનારા તે મનુષ્ય છે, ભવનપતિ, વ્યંતર, ય્યોતિષ્ક અને વેમાનિક તે મુર છે, આ ગતિ ત્રસ કહેવાય છે. અને તે ચાર પ્રકારે છે. નામ કર્મનો ઉદ્ય થવાથી પ્રાપ્ત કરેલ ગતિને મેળવવાથી તે ગતિ ત્રસ કહેવાય. આ નારકાદિ હોયો પર્યાપ્ત, અને અપર્યાપ્તા, ઓમ જે પ્રકારે જાણવા, તેમાં પર્યાપ્તિ છ પ્રકારે છે તે પૂર્વે કહિ ગયા છીએ; તે વડે અથાસ્યોગ્ય નેચાર થયેલા તે પર્યાપ્તા, અને તેનાથી જે વિપરીત તે અપર્યાપ્તા; અને તે અંતમૂર્ત્ત ક્ષણ મુખી અપર્યાપ્તા જાણવા. હવે બીજા ઉત્તર લેહો કહે છે.

નિર્નિજા તિર્નિજા સોર્ણિ, ખડા પંડા જરા કાઠા જેવ
 વેદંદ્રિય તે દંદ્રિય, સ્વરોપવંદ્રિયા, વેવ ॥૧૬૬॥ કારં

૨ જિ. ગીત, સ્વ, અને ક્ષીતિષ્યુ તથા સચિત અચિત્ત
 અંત મિથ તથા અંતુત વિવૃત તથા મિથ તથા ની પુરુષ
 અને નપું-૭ વ્રંમ ત્રણ ત્રણ બેદની ત્રણ ત્રણ ચોતિનાં વે-
 કાં વર્ણ છે. તે બધાનો સંમલ કરવાને માટે ગાથામાં એ
 વાત નિવિદ્યા સીપું તેમાં નરક હોયોની પહેલી ત્રણ ભૂમિમાં

શીત યોનિ છે. અને ચૌધીમાં ઉપર શીત નીચે ઉષ્ણ છે, ત્યાર પછીની ત્રણ ભૂમિમાં ઉષ્ણ યોનિ છે પણ મિશ્ર અથવા શીત નથી. ગર્ભથી જન્મ પામનારા, તિર્યંચ તથા મનુષ્યોની અને ળધા દેવોની શીતોષ્ણ યોનિ છે. પણ શીત તથા ઉષ્ણ નથી. બેઇન્દ્રિય, ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિય, મગ્ગમૂલ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થનારા તિર્યંચ તથા મનુષ્યની શીત ઉષ્ણ અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારની યોનિ છે. નારક અને દેવોની એક અચિત્ત યોનિ છે. સચિત્ત તથા મિશ્ર હોતી નથી. બે ઇન્દ્રિયાદિ સંમૂર્ઠનન પંચેન્દ્રિ તિર્યંચ મનુષ્યની સચિત્ત અચિત્ત, અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારે યોની છે. ગર્ભથી જન્મેલાં તિર્યંચ તથા મનુષ્યની મિશ્રયોનિ સમજવી તેમજ નારકી તથા, દેવની સંવૃત યોનિ છે પણ અસંવૃત્ત તથા મિશ્ર નહિ; બે ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તથા સંમૂર્ઠન પંચેન્દ્રિય તથા મનુષ્યની વિવૃત યોનિ છે, પણ બીજી નથી, ગર્ભ વ્યુત્કાન્તિક તિર્યંચ તથા મનુષ્યની સંવૃત વિવૃત યોનિ છે. એટલે મિશ્ર યોની સમજવી, પણ સંવૃત તથા વિવૃત નહિ; નારકી જીવો દેવળ નપુંસક યોનિવાળા છે. તિર્યંચો સ્ત્રી પુરૂષ તથા નપુંસક એમ ત્રણે યોનિવાળા છે. મનુષ્યો પણ એવી ત્રણ યોનિવાળા છે. દેવોમાં સ્ત્રી તથા પુરૂષ એમ બેજ યોનિ છે, તથા મનુષ્ય યોની બીજી રીતે ત્રણ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે (૧) કૃર્મોન્નતા, તેમાં અર્હત

(તીર્થ'કર) ચંદવર્તી, વિગેરે સારા માણુસોનીજ ઉત્પત્તિ થાય છે. (૨) શંખાવર્તી, તે ચંદવર્તીના સ્ત્રી રત્નનેજ હોય છે, તેમાં દ્વક્ત પ્રાણીની ઉત્પત્તિ સંભવે છે, પણ તેમાં નવ મહિના રહીને ગર્ભ પાકવાની ક્રિયા થતી નથી; (૩) 'વંશી પત્રા' તે યોનિ પ્રાકૃત (સાધારણ) મનુષ્યોને હોય છે, નથા ધીજા ત્રણ ભેદ નિર્ચુક્તિ કાર ગતાવે છે. તે આ પ્રમાણે 'અંડજ' 'પોતજ,' અને 'જરાચુજ' તેમાં પદ્મી વિગેરે અંડજ કહેવાય તથા વલ્ગુલી (બકરા હરણ) હાથીનું બચ્ચું વિગેરે પોતજ છે અને ગાય ભેંસ બળદ મનુષ્ય ઇત્યાદિ જરા ચુજ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે ગતિ ત્રસો જે ત્રણ, ચાર, પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભેદવાળા છે: આ પ્રમાણે યોની વિગેરે ભેદથી ચગતું નિરપાણુ થયું, હવે તે દરેક યોનિનો સંગ્રહ નિયેની ગાયત્રોમાં કર્યો છે, તે ગતાવે છે.

૧૮ નિઃસ્ય અગાપિ સ્વાત્ય પન્નોય નિઃસ્ય જીવ જાંણીણં
બલ્લગ બલ્લગ બલ્લગ બલ્લગ વસ્ય ચોહલ્લ વલ્લવ્યા ॥૧॥

વિનાયિ દિપ્પહુ દાંદો ચડગો વડગો વ્ય નારય સુરંમુ
નિરિમાણ સોંતિ વડગો નોહમ સળુ આણ લલ્લગ્વાહં ॥૨॥

ગત ત્રણ પુષ્ટિવીકાય યોનિ, સાત ત્રણ વડકાય
યોનિ, સાત ત્રણ અનિદગમ; ગત ત્રણ પવન, દગત્રણ
પ્રવેક વલરપનિ વને વેહ ત્રણ સાધારણ વલરપનિ કાયની
યોનિ છે ગત્રા વિદ્વેન્દ્રિય (જે, ત્રણ, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા)

ની બાબે લાખ થોનિ છે, ચાર લાખ નારકીની તથા ચાર
લાખ દેવથોનિ છે, ચાર લાખ નિર્ધાર્ય, પંચેદ્રિની અને ચાદ
લાખ મનુષ્યની થોનિ છે. એવી રીતે બધી મળીને ચોર્થાથી
લાખ થોનિ બોધોની થાય છે; ૬૫૨૬૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ થાય છે.

કુલ કોડિલક્ય સહસ્તા, ચત્વીર દૃષ્ટ નવચ પળ થીસા
પરિંદિય થિતિ ઇંદિય, ચત્વીરિંદિર્મ હરિચ કાચાંગ ॥૧॥
અહ તૈરસ વારસ, દસ દસ નવ ચેત્ર કોંદિલકનાઈ
જલધર પક્તિચત્પચ, ડર સુચ પરિસ્પષ્ણ લીલાંગ ॥૨॥
પણુ લીચં છવ્વીસં, ચ લચ સહસ્તાઈ નારચ ભુરાંગ
વારસ ચ મન સહસ્તા. કુલ કોડીણં મણુસાણ ॥૩॥
પગા કોડા કોડી, સત્તાણ ડતિંચ સચ સહસ્તાઈ
પંચામં ચ સહસ્તા કુલ કોડીણં મુણે ચવ્વા ॥૪॥

એ પ્રમાણે આંકડામાં ૧૯૭૫૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ થાય છે
આ બધા કુલનો અંક છે. પ્રશ્નણા દ્વાર સમાપ્ત થયું. હવે
લક્ષણ દ્વાર કહે છે.

દંસળ નાણ ચરિત્તે ચરિયા ચરિણ અ, દાણ લાભેઅ
ઉવ ભોગ ભોગ વીરિય, ઇંદિય વિસુણ ધ લક્ષીય ॥૧૬૬॥
ઉવ ભોગ જોગ ડાલ્લવ, સાણે વીસું ચ લલ્હિ ઓદ્દયા
(જંહદયા) ।

અદ્દ વિહોદ્દય લેસા, સન્નુસાસે કસાણ ॥૧૬૭॥

દર્શન, તે સામાન્ય ઉપલબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) રૂપ છે, તેમાં અક્ષુ
દર્શન અચક્ષુ દર્શન, અવધિ દર્શન, અને કેવળ દર્શન,
એમ ત્રણ પ્રકારે છે. જ્ઞાન તે મતિ, શ્રુત, અવધિ. મનઃ
પર્યાય અને કેવળ એમ પાંચ પ્રકારનું છે, તે જ્ઞાન પોતાનો
તથા પરનો પરિચ્છેદ કરનાર જીવનું પરિણામ છે, તે જ્ઞાના-
વરણીયાદિ કર્મ જવાથી સ્પષ્ટ તત્વનો પરિચ્છેદ કરે છે;
આરિત્ર તે, સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ,
સૂક્ષ્મ સંપરાય, અને યથાગ્યાત એમ પાંચ પ્રકારે છે,
આરિત્ર આરિત્ર તે શ્રાવકોને દેશ વિરતિ સ્થુલ પ્રાણુતિ-
યાત વિગેરેનું નિવૃત્તિ રૂપ જાણવું, તથા દાન. લાભ, ભોગ,
ઉપભોગ, વીર્ય, શ્રોત્ર, અક્ષુ. નાક, જીભ, સ્પર્શન, એ દશ
પ્રકારની દ્રાવ્ય રહિત જીવ દ્રવ્યોની લબ્ધિઓ છે તે જીવનું
લક્ષણ છે, તથા ઉપયોગ તે સાકાર અને નિસાકાર એમ બે પ્રકારે
છે, સાકાર ઉપયોગ આઠ પ્રકારનો, અને નિસાકાર ઉપયોગ
ત્રણ પ્રકારનો છે; યોગ તે મન, વચન, અને કાયાએ કરીને
ત્રણ પ્રકારનો છે. મન પરિણામથી ઉત્પન્ન થયેલા સૂક્ષ્મ
અધ્યવસાયો ઘણા પ્રકારે છે " વિશ્વ (જુદી જુદી) લબ્ધિ-
ઓનો ઉદય " પ્રકટ થાય છે. તે હૃદય, મધ, આત્મવ વિગેરે
લબ્ધિઓ છે તથા જ્ઞાના વરણીયાદિ કર્મથી લઈને આંતરાય
મુખી આઠ કર્મનો પોતાની શક્તિનું પરિમાણ તે ઉદય,
છે, દેશ્યા તે કૃત્વાદિ ભેદ વડે છ પ્રકારની છે, તે શુભ અને

અશુભ કપાય, યોગ, અને પરિણામ, વિશેષથી ઉત્પન્ન થાય છે તે, અને સંજ્ઞા તે આહાર, લય, પરિશુદ્ધ, મેથુન. જોવી રીતે ચાર પ્રકારે છે, અથવા દશ ભેદ પૂર્વે કહેલ છે અથવા કોષાદિ ચાર ભેદ છે તે તથા 'ઓષસંજ્ઞા' અને લોકસંજ્ઞા, છે અને શ્વાસો શ્વાસ તે પ્રાણ અને અપાન છે. કપાય તેને કહેવો કે જે સંસારની પ્રાપ્તિ કરાવે; તે કોષાદિક અનન્તાનુ-બંધીઆદિક ભેદવડે સોળ પ્રકારનો છે એ બે ગાથામાં મૂકેલા બે ઇન્દ્રિય વિગેરે જીવોનાં લક્ષણો યથા સંભવ જાણવાં. એ પ્રમાણે લક્ષણો સમુદાય ઘડા વિગેરેમાં નથી, તેટલા માટે ઘટ વિગેરેમાં પંડિતજનો. અચૈતન્ય પાણું સ્વીકારે છે: કહેલાં; લક્ષણના અમૂલ્યનો ઉપસંહાર કરવાની ઇચ્છાથી અને પરિમાણદ્વાર કહેવાની ઇચ્છાથી નિર્ચુક્રિતકાર ગાથા કહે છે.

લક્ષણમેવં ચેવઽ, પયરસ્સ અસંખ ભાગમિત્તા ઽ
નિક્ષમણે ચ પવેસે, ઇગાર્ઠ યાવિ ઇમેવ ॥૧૫૮॥

(તુ શબ્દ પર્યાપ્તિ વાચક છે) બે ઇન્દ્રિઆદિ જીવોનું લક્ષણ જે દર્શનાદિ કહ્યાં, તેટલાંજ છે અને તે પરિપૂર્ણ છે, તેનાથી વધારે નથી; હવે પરિમાણ ક્ષેત્રથી કહે છે. ત્રસકાય પર્યાપ્તા જીવોને સંવર્તિત લોક પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગમાં રહેનારા પ્રદેશ રાશી પરિમાણ (રાશિ જોટલા) છે આ બાહર તેજસ્કાય પર્યાપ્તાથી અસંખ્યેય જીવો છે ત્રસકાય

પર્યાપ્તાથી ત્રસકાય અપર્યાપ્તા અસંખ્યેય ગુણા છે. કાળથી ઉત્પન્ન થતા ત્રસકાય જીવો જ્યન્ય સ્થાનમાં બે લાખ સાગરોપમથી નવ લાખ સાગરોપમ સુધી સમય રાશિ પરિમાણ છે; ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનમાં પણ બે લાખ સાગરોપમથી નવ લાખ સાગરોપમ પરિણામ વાળા છે તેજ પ્રમાણે શાસ્ત્ર કહે છે.

“પદુષ્પન્ન તસ કાઢયા કેવતિ કાલસ્ત નિહ્લે-
વાસિયા ? ગોચમા ? જહન્નપણ સાગરોપમ, સય
સહસ્ત પુહુત્તસ્ત ઉક્કોસ પદેડવિ સાગરો વમ સય
સહસ્ત પુહુત્તસ્ત”

અર્થ ઉપર પ્રમાણેજ છે. હવે અડધી ગાથાથી નિષ્ક્ર-
મણુ અને પ્રવેશ કહે છે. જ્યન્ય પરિમાણથી એક બે ત્રણ
અથવા ઉત્કૃષ્ટ પરિમાણથી પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગ પરિમાણ
વાળા છે. હવે અવિરહિત નિર્ગમ અને પ્રવેશવડે પરિમાણ
વિગ્રેય કહે છે.

નિક્કમમ પવેસ કાલો, સમયાર્દ્ધે હૃત્ય આવલી ભાગો
અંતો મુહુત્તડવિરહો ઉદાહિ સહસ્સા હિણ દોલ્લિ

॥ ૧૬૦ ॥ દારં ॥

જ્યન્ય પરિમાણથી અંતર રહિત રહે છતે, ત્રસકાયમાં
ઉત્પન્નિ, નાને નિષ્ક્રમણુ, એક સમયે એવા બે યા ત્રણવાર
પાય. ઉત્કૃષ્ટથી અધિકાં આપણીકાનો અસંખ્યેય ભાગ માત્ર

કાળ સુધી નિરંતર નિષ્ક્રમ તથા પ્રવેશ હોય, એક જીવના અંગીકારથી ત્યારે વિરહ રહિત ચિંતવના કરીએ, ત્યારે છેલ્લી અર્ધા ગાથાથી ખતાવે છે. નિરંતર ત્રસ લાવથી જીવો રહે છે કારણ કે એક જીવ ત્રસ લાવે જ્યન્યથી અંતર્મુહુર્ત રહિને ફરીથી પૃથ્વિકાય વિગેરે એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રકૃષ્ઠથી બેહતર સાગરો-યમથી અધિક ત્રસ લાવે નિરંતર રહે છે આ પ્રમાણે પ્રમાણ દ્વાર પુરૂ થયું, હવે ઉપભોગ દ્વાર, શસ્ત્ર, વેદના એ ત્રણ દ્વાર પ્રતિપાદન કરવાને કહે છે.

**મંસાહ પરિભોગો, સત્થં સત્થાહ્યં અણેગવિહં
સારીર માણસા વે, ઘણા ય દુવિહા બહુ વિહાય
॥ ૧૬૦ ॥ દારં ॥**

માંસ, આમડી, વાળો, રૂવાં, નખ, પીછાં, નાડીઓ, હાડકાં, શીંગડાં, વિગેરેમાં ત્રસકાયના અંગોનો ઉપભોગ થાય છે અને શસ્ત્ર તે ખડ્ગ તોમર, છરી, પાણી, અગ્નિ. વિગેરે ત્રસ કાયનાં શસ્ત્ર તે અનેક પ્રકારનાં છે અને તે સ્વકાય, પરકાય તથા મિશ્ર તથા દ્રવ્ય અને લાવ એમ લેદથી અનેક પ્રકારનાં છે. તેની વેદના અહિં પ્રસંગ હોવાથી કહેવાય છે, આ વેદના શરીરથી અને મનથી ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ છે. શરીર વેદના શલ્ય, સળી, વિગેરેના વાગવાથી થાય છે; અને મનની વેદના વહાણનો વિયોગ અને પ્રતિકુળનો સંયોગ વિગેરેથી

યાચ છે. અનેક પ્રકારના તાવ, અતિસાર, ખાંસી શ્વાસ લ-
ગંદર, માથાનો રોગ, શૂલ, મસા વિગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલી-
તીવ્ર હોથ છે, ફરીને ઉપલોગનો વિસ્તાર કરવાની ઇચ્છાથી
કહે છે.

મંસસ્મ કેહ અટ્ટા, કેહ ચમ્મસ્સ કેહ રોમાણં

પિચ્છાણં પુચ્છાણં, દંતાણઽટ્ટા વહિજ્જંતિ ॥૧૬૧॥

કેહ વહંતિ અટ્ટા, કેહ અણટ્ટા પસંગ દોસેણં

કમ્મ પસંગ પસત્તા, ચંધંતિ વહંતિ મારંતિ ॥૧૬૨॥

માંસને માટે હરણુ, સૂચર, આદિ મરાય છે; ચામડી
માટે ચિત્રાઆદિ મરાય છે; વાળ માટે ઉંદર, આદિ હુણાય
છે; પીછાં માટે મોર, ગીધ, કપિચુક, ઉંદર વિગેરે
હુણાય છે. પુસ્થને માટે ચમરી, ગાયો વિગેરે, દાંતને માટે
હાથી, સૂચર, વિગેરે હુણાય છે એ પ્રમાણે સર્વ જગોપર
સાંબંધ લેવો. અહિં કેટલાંકો પૂર્વ કહેલા પ્રયોજનને ઉદ્દેશીને
હજુ છે, કેટલાંકો પ્રયોજન વિના પાણુ રમત ગમતમાં જ માદે
છે અને કેટલાંકો પ્રસંગ દોષથી મૃગને તાકીને માદેલાં પા-
ણુની વગમાં આવી ગયેલાં અનેક કપેત, કપિંજલ, પોપટ,
દેવલ, મેના, વિગેરે હજુ છે તથા કર્મ તે એતી વિગેરે
અનેક પ્રકારનાં છે તે કરવામાં પ્રસાયલા પણુ પ્રસાદ્યોને
હજુ છે, દોરડી વિગેરેથી માદે છે આશુક તથા લાકડી વિગે-
રેથી લાગુ કહે છે, અને હજુ છે, તેનો શુભથી વિયોગ

પ્રસાવે છે; આ પ્રકારે દ્વાર સમૂહ કાઢીને હવે ળધી નિયુ-
ક્તિના અર્થના ઉપસંહાર માટે કહે છે.

સેસાઈં દારાઈં, તાઈં, જાઈં હવંતિ પુઢવીણ

एवं तस कायंमी, निज्जुत्ती कित्तिया एसा ॥૧૬૩॥

જે દ્વારે કહ્યાં તે શિવાયનાં જેટલાં દ્વારે છે તે ળધાં
પૃથિવી કાયનાં જેવાંજ અમજવાં. અને પૃથિવી કાયનું સ્વરૂપ
નિર્માણ કરતી વખતે જે ગાઘાચ્છે કહી છે, તે ળધી નિયુ-
ક્તિઓ ત્રસકાયના ઉદ્દેશામાં પણ કહી છે, એમ જાણવું,
હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્થલિતાદિ ગુણ યુક્ત સૂત્ર બોલવું,
તે આ પ્રમાણે.

સેવેમિ સંતિમે તસા પાળા તંજહા-અંડયા
પોયયા જરાઝઆ, રસયા સંસેયયા સંમુચ્છિમા ઝન્મિ-
યયા ઝવવાઢયા, એસ સંસારોત્તિ પવુચ્ઢઈં (સૂ. ૪૮)

આ સૂત્રને અનંતરાદિ સંબંધ પૂર્વ માફક જાણવો,
જે મેં લગવાનના મુળ કમળમાંથી નીકળેલી વાણી સાંભળીને
અવધારણુ કરી રાખેલી છે અને તેનાથી જેવી રીતે તત્ત્વ
પ્રાપ્ત કરેલું છે; તે કહું છું. દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસ જીવે પ્રાણી
છે, અને તે કેટલા પ્રકારના છે, તેના લેદો બતાવે છે. તે
આ પ્રમાણે, 'તંજહા' શબ્દ વાક્યના ઉપન્યાસને માટે છે.
અથવા જે લગવાનના મુળમાંથી નીકળ્યું છે, તેજ હું કહું
છું, તે બતાવવા માટે છે. ઇડાંમાંથી જે ઉત્પન્ન થાય તે

અંડજ. પક્ષીઓ તથા ઘરોળી અંડજ છે, જે “પોત” તેજ જન્મે તે પોતજ. હાથી જળો વિગેરે પોતજ છે. અને જરાયુથી વિંટાયલા જે થાય, તે જરાયુજ, ગાય ભેંસ ણકરાં માણસો વિગેરે જરાયુજ છે. ઓસામણ, કાંછ દુધ, છાશ, દહિ, વિગેરેમાં રસધી જે ઉત્પન્ન થાય તે રસજ, ચેળો વિગેરે અત્યંત નાના જીવો રસજ છે, પરસેવાથી ઉત્પન્ન થાય તે સંસ્વેદજ છે, માકણ જી શતપદિકા વિગેરે સ્વેદજ છે, સંમૂર્જનજ તે પતંગીઆ, કીડીઓ, માખીઓ વિગેરે, સંમૂર્જનથી ઉત્પન્ન થાય તે સંમૂર્જનજ છે. ઉદ્ભેદનથી ઉત્પન્ન થાય તે ઉદ્ભેદજ કહેવાય, પતંગીયા ખંજરી પારીપ્લાવ વિગેરે ઉદ્ભેદજ કહેવાય છે. ઉપપાતથી ઉત્પન્ન થાય તે ઓપપાતિક. નારક દેવ વિગેરે ઓપપાતિક છે. જે પ્રમાણે જેનો જેવો સંભવ હોય તેવો આઠ પ્રકારમાં સંસારી જીવનો જન્મ થાય છે તેજ વાત ણીજ્ઞ શાસ્ત્રમાં ત્રણ પ્રકારે કહે છે કે

‘સંમૂર્જન ગર્ભોપપાતા જન્મ’ (તત્ત્વાર્થ. અર, સુ. ૩૨)

રસ સ્વેદજ ઉદ્ભેદજનો સંમૂર્જનમાં સમાવેશ થાય છે. અને અંડજ પોતજ અને જરાયુજનો ગર્ભજમાં સમાવેશ થઈ જાય છે અને દેવ નારકીયનો ઓપપાતિકમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. તેટલા માટે વન્વાર્થ સૂત્રકારે દ્વંદ્વમાં ત્રણજ પ્રકારનો જન્મ જોમ કહ્યું છે અને અદિગ્ધાં આઠ પ્રકારે ઉત્પન્ન થઈને પાતાવેલ છે અને તેજ આઠ પ્રકારના

જન્મમાં સર્વે સંસારી ત્રસણવો સમાચ છે આ આઠ પ્રકારના જન્મ વિનાના કોઈ સંસારી જીવ નથી. આ ત્રસણવો આઠ પ્રકારની યોગિને પામે છે છતાં પણ બધા લોકમાં દેખાતા બાળક સ્ત્રી પુરૂષ વિગેરે માણસોને પ્રત્યક્ષ દેખાય તેવાજ છે “સન્તિચ” એ શબ્દથી ત્રસોનું ત્રણે કાળમાં રહેવા પણ પ્રસિદ્ધ થાય છે અર્થાત્ કોઈ કાળ-સંસાર (જગત્) ત્રસકાયથી રહિત રહીજ શકતો નથી, તેજ બતાવે છે; ‘એસ સંસારોત્તિ પવુચ્ચતિ’ આ અંડજ વિગેરે પ્રાણીઓનો સમુહ છે, તેજ સંસાર એમ કહેવાય છે આમ કહેવાથી ત્રસ કાયોનો ઉત્પત્તિ પ્રકાર આથી બીજો કોઈ નથી એમ બતાવ્યું આ આઠ પ્રકારના ભૂત સમુહમાં કોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે બતાવે છે.

મંદસ્સા વિચાણઓ (સૂ. ૪૯)

દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે મંદ છે, તેમાં જે અત્યન્ત સ્થુલ અથવા અત્યન્ત કૃશ થયેલા હોય, તે દ્રવ્ય મંદ કહેવાય: અને જેની વધારે બુદ્ધિ નથી એવો બાલ તથા જેની બુદ્ધિ કુશાસ્ત્રો વાંચવાથી મલિન થઇ હોય તે ભાવ મંદ કહેવાય (કારણ કે નઠારાં શાસ્ત્રો વાંચવાથી બુદ્ધિ હુણ્ણ થાય છે તેથી બુદ્ધિ વિનાના બાળકના જેવુંજ વર્તન કરે છે કેમકે તેને સારી બુદ્ધિ હોતી નથી) આહું ભાવમંદની સાથે પ્રયોજન છે જેને વધારે બુદ્ધિ નથી, એવા બાળને વ-

ધારે કંઈ બબર ન પડવાથી હિત કામ કરવા તથા અહિત કામ છોડવાના પ્રયત્નમાં તેમનું મન ગુન્ય હોવાથી જે હમણાં આપણે આઠ પ્રકારનો અંસાર કહી ગયા, તે તેમને, અર્થાત્ ભાવ મંદને થાય છે, જે આમ છે તે પછી શું કરવું, તે કહે છે.

નિજ્ઞાહતા પડિલેહિતા પત્તેયં પરિ નિવ્વાણં
 સર્વેસિં પાણાણં સર્વેસિં ભૂયાણં સર્વેસિં જીયાણં
 સર્વેસિં સત્તાણં અસ્સાયં અપરિ નિવ્વાણં મહવ્ભયં
 દુક્કયં તિંવામિ તસંતિ પાણા પદિસો દિસાસુચ
 (સૂ. ૧૦)

આ પ્રમાણે ગાપાણ સ્ત્રીથી આરંભીને પ્રસિદ્ધ થયેલું ત્રણકાંચ બરાબર ચિંતવીને કહું છું. (કૃત્વા પ્રત્યયથી ઉત્તર મિયા ગાથી જોપર ચોઠવી) પહેલાં બરાબર નિશ્ચય કરાય છે અને ત્યારપછી તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા [લક્ષ્ય] થાય છે. એમ બતાવે છે. 'પડિલેહ ત્ત' ત્તિ પ્રત્યુપેક્ષ્ય જોટલે બરાબર સા-
 ની રીતે જોઈ [વિચારી] ને શું જોવું તે બતાવે છે. એક-
 એક ત્રણકાંચ પ્રત્યેક પોતપોતાનાં મુખ જોગવનારા ચર્ચ પ્રા-
 વ્હીએ છે. પીત્તનું મુખ જીજ્ઞે જોગવતો નથી, આ ચર્ચ પ્રા-
 વ્હીએનો ધર્મ છે એમ બતાવે છે. જે તલુ ચાર ઇન્દ્રિય
 વાળાં ત્યાં પ્રાવ્હીએ તથા ત્યાં પ્રત્યેક સાધારણુ સુદમ જા દર
 ધર્મમ અધર્મમ તદ્દ્યે જે નર્વ જૂતો છે તથા ગર્ભવ્યુત્ત-

તિક સંમુહનજ ઝોપપાતિક પંચેન્દ્રિય જીવો તથા પૃથિવી વ્યાદિ એકેન્દ્રિય સર્વ સત્ત્વો વિગેરે એક બીજાનાં દુઃખ એક બીજાં ભોગવી શકતાં નથી, પણ પોતાનાં દુઃખો પોતાજ ભોગવે છે અહિં પ્રાણુ વિગેરે શબ્દોનો ખરી રીતે ભેદ નથી પણ નીચેના ન્યાય વચનના વ્યવહારથી ભેદ છે. ઠહું છે કે

પ્રાણા દ્વિત્રિ ચતુઃ પ્રોક્તાઃ મૂતાસ્તુ તરવઃ મ્મૃતાઃ
જીવાઃ પંચેન્દ્રિયાઃ પ્રોક્તાઃ શેષાઃ સત્ત્વા ઉદીરિતાઃ ॥૧॥

બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, જીવો પ્રાણુ કહેવાય છે. તરૂં પૃથ્વી વિગેરે ભૂત પંચેન્દ્રિય જીવો કહેવાય, અને બાકીના સત્ત્વ કહેવાય ॥ ૧ ॥ અથવા શબ્દ વ્યુત્પત્તિ દ્વારા સમભિરૂઢનય મતવડે ભેદ જોવો તે આ પ્રમાણે છે.

હંમેશાં પ્રાણુ ધારણુ કરવાથી (પ્રાણુ) પ્રાણીઓ છે, ત્રણે કાળમાં રહેતાં હોવાથી ભૂત છે ત્રણે કાળમાં જીવવાથી જીવ; અને હંમેશાં હોવાપણાથી સત્ત્વ છે, તે આપણે મનમાં ધારણુ કરીને જેમ પ્રત્યેક જીવનું સુખ છે તેમ પ્રત્યેકની અશાતા, મહાલય, દુઃખ વિગેરે હું કહું છું, તેમાં જે દુઃખ પમાડે, તે દુઃખ શું વધારે છે? 'અસાતમ્' કષ્ટથી વેદાય એવા કર્મોંશના પરિણામ, તથા 'અપરિ નિર્વાણ' ધણું સુખ, તે પરિ નિર્વાણુ તે, ન થાય, તે અપરિ નિર્વાણુ છે, એટલે આરે બાબુથી શરીર મન વિગેરે ને પીડા કરનારૂં તથા 'મહામય' મહાન (મોટું) એવું જે ભયતે 'મહાલય' જેનાથી

ખીજો વધારે ભય હોય નહિં તે મહાભય કહેવાય તે થાય છે તે જતાવે છે—

જ્યાં ચાણીઓ શરીરથી થનારા તથા મનથી થતાં દુઃખોથી ઉદ્દેગ પામે છે, (ઇતિ શબ્દ એવકાર અર્થમાં છે) એ પ્રમાણે પહેલાં કહ્યું, તેનું તત્વ જરાજર પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવો દુઃ કહું છું. જે કહેવાનું છે તે કહે છે.

‘તસંતીત્યાદિ’ એ પ્રકારે અસાતાદિ વિશેષણ યુક્ત દુઃખથી પરાભવ પામેલા પ્રાણો ત્રાસ પામે છે [ઉદ્દેગ પામે છે] તેજ પ્રાણ ધારનારા તે પ્રાણીઓ છે. કયાંથી ત્રાસ પામે છે ? તે જતાવે છે ‘પ્રગત’ને દિશા, ખુણા વિગેરેથી ઉદ્દેગ પામે છે તથા ઉગમણી વિગેરે દિશામાંથી રહેલા ત્રાસ પામે છે [ઉદ્દેગ પામે છે.] આ દિશા અને અનુ દિશા બંધી પ્રજ્ઞાપન વિધિથી આવેલી દિશાઓ જાણવી; કારણ કે જીવનું તે વ્યવસ્થાન છે [તથા ઠાકુ વચનથી આમ અર્થ પ્રતિગાહન થાય છે] એવી કોઈ દિશા કે ખુણા નથી કે જેમાં ત્રસકાય ન હોય, અથવા જ્યાં રહિને ત્રાસ ન પામતા હોય, જેમ કેરોશનો શ્રીઠા બંધી દિશાઓ તથા ખુણાઓથી હરીને પાતાનું સ્થાન કરવા માટે તારથી શરીરને વીંટો છે તે પદ્મ મરે છે, બાવ દિક્ષુ પણ તેવી કોઈ નથી કે જેમાં રહેલા વસ્તુઓ ન હોય, શરીરથી અને મનથી ઉત્પન્ન થનારાં દુઃખોથી બંધી જીવોપર નન્દ નિરોરમાં પણ પ્રાણીઓ સ્થાય છે તેટલા

માટે હંમેશાં તેઓના મનમાં ત્રાસ રહે છે એમ જાણવું. એમ દિશાઓ તથા ખુણા વિગેરે બધી જગોપર ત્રાસ પામે છે, તેથી એમ માનીએ છીએ કે દિશા તથા ખુણા વિગેરેમાં ત્રસકારો દુઃખ પામે છે. ક્યાંથી દુઃખ પામે છે ? ઉત્તર તેના આરંભ કરનારા તેનો નાશ કરે છે. [બળવાન નિર્બળને મારે છે]

પ્ર—શું કરવા તેને મારે છે ?

ઉત્તર—તેઓ તેનો આરંભ કરે છે તે નીચે પ્રમાણે કહે છે.

તત્થ તત્થ પુઠ્ઠોપાસ આતુરા પરિ તાવંતિ સંતિ
પાળા પુઠ્ઠો સિયા (સૂ. ૧૧)

નિચે કહેવાતાં તે તે કારણ ઉત્પન્ન થયે ગયા, અજન, શોષિત, વિગેરે જુદાં જુદાં પ્રયોજન ઉત્પન્ન થયેથી તેઓ કહે છે. એમ શિષ્યને કહે છે, કે તું જો (શું જોવાનું) તે કહે છે માંસલક્ષણ, વિગેરેમાં લોભુપ થયેલા મનના ઠેકાણા વિનાના આરે બાજુથી જુદી જુદી વેદના કરીને અથવા પ્રાણીને મારવાવડે તેનો આરંભ કરનારા જીવો, ત્રસ જીવોને પીડે છે, ગમે તેવી રીતે આરંભથી પ્રાણીઓને દુઃખ થાય છે તે બતાવવા કહે છે 'સંતીત્યાદિ' એવા જુદા જુદા પ્રકારના એક બ્રે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, ઇન્દ્રિયવાળા પૃથિવીને આશ્રયી રહેલા ઘણા પ્રાણીઓ છે. એમ જાણીને પાપ વિ-

नानुं अनुष्ठान करतारा धबुं, ओवो अलिप्राय छे; ओबुं नथी करता तेओ ओद्वे छे कंध, अने करे छे कंध, (ओद्वे छे तेबुं करता नथी) ते गतावे छे—

लज्जमाणा पुढो पास अणगारा मोत्ति एगे पवय माणा जमिणं विरू वरूवेहिं सत्येहिं तसकाय समारंभेण तसकाय सत्यं समारभ माणा अण्णे अण्णेरूवे पाणे विहिं संति, तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया, हमस्स चैव जीवियस्स परिवंदण माणण पूयणाए जाई मरण मोयणाए दुक्ख पडि-चाय हेउं से सयंमेव तसकाय सत्यं समार भति अण्णे हिं वा तसकाय सत्यं समारंभावेइ अण्णे वा तसकाय सत्यं समारभमाणे समणु जाणइ, तं से अहि आण तं से अवोहीए सेतं संशुद्ध माणे आयाणीयं समुट्ठाय सोचा भगवओ अणगाराणं अंतिए इइ मेगंभिं पायं भवति—एस खलु गंधे एस खलु मोहं एस खलु मारे एस खलु णरये, इत्थं गहिंटाए लोए जमिणं विरू वरू वेहिं सत्येहिं तसकाय समारंभेण तसकाय सत्यं समारंभमाणे अण्णे अण्णेम स्ये पाणे विहिंसंति (सू. ५.२)

વ્યાખ્યાન પહેલાં પેઠે જાણવું એટલે અન્ય લોકો અનેક રૂપે હાલતા ચાલતા પાણીઓનો વધ કરે છે, ઇત્યાદિ પૂર્વના જોવાના વ્યાખ્યાન કરવું. કોઈપણ ગમે તે કારણ લઈને ત્રસકાયનો વધ કરે છે, તે જાતાવવાને માટે કહે છે.

સેવેમિ અપ્પેગે અચ્ચાણ હ્ણંતિ, અપ્પેગે અજિ-
 ણાણ વહંતિ અપ્પેગે મંસાણ વહંતિ, અપ્પેગે સોણિ
 યાણ વહંતિ, एवं હિયયાણ પિત્તાણ, વસાણ પિચ્છાણ
 પુચ્છાણ વાલાણ સિંગાણ વિસાણાણ દંતાણ દાઢાણ
 ગહાણ પહારુણીણ અટ્ટીણ અટ્ટિ મિંજાણ અટ્ટાણ
 અંગટ્ટાણ, અપ્પેગે હિંસિંસુ મેત્તિ વા વહંતિ અપ્પેગે
 હિંસંતિ મેત્તિ વા વહંતિ અપ્પેગે હિંસિસ્સંતિ મેત્તિ
 વા વહંતિ (સુ. ૫૩)

જેને માટે ત્રસકાયના સંભારભમાં પ્રવર્તેલાઓથી ત્રસ-
 કાય પ્રાણીઓ મરાય છે, તે હું કહું છું, કેટલાક અર્થાને
 માટે હજી છે. ('અપિ' શબ્દ ઉત્તર પદની અપેક્ષાએ સમુચ્ચય
 અર્થમાં છે.) 'એકે' એટલે કેટલાક અર્થાને માટે આતુર
 બનીને જાણે કે આ દેહને સારી રીતે ધરેણું વિગેરે આપીને
 પૂજશે. એટલા માટે મારે છે (હજી છે) તે આ પ્રમાણે
 ઓડખાપણુ વિનાના ખત્રીશ લક્ષણુ યુરૂપને મારીને તેનાજ
 શરીર વડે દેવીઓની પાસે કોઈ વિદ્યા મંત્ર સાધનો કરે

છે, અને તેની સિદ્ધિને માટે દુર્ગાદિ દેવીઓ જે માગે તે આપે છે. અથવા જેણે ઝેર ખાધું હોય, તે માણસને હાથીને મારીને તેના શરીરમાં નાંખે છે; અને પછી વિપ જરી (પચી) લય છે. તથા અછતને માટે ચિત્તા, વાધ, ત્રિંહ વિગેરેને માટે છે. એ પ્રમાણે માંસ, લોહી, હૈયું, પિત્ત, ચરણી, પીછાં, પુછડું, વાળ, શીંગડાં, વિષાણુ દાંત દાઢ, નખ, સ્નાયુ, હાડકાં, અને હાડકાંની મિલ્ખા, વિગેરેમાં પણ કહેવું, કે માંસને માટે ભૂંડ વરાહ (સૂઅર) વિગેરે માટે છે, તથા ત્રિશૂલ આળેખવાને માટે લોહી ગૃહણુ કરે છે. સાધના કરનારાઓ હૃદયને લઈને વલોવે છે. પિત્તને માટે મોર વિગેરે હોય છે, વસાને માટે વાધ મધર ભૂંડ વિગેરે તથા પીછાંને માટે મોર ગીધ વિગેરે, પુંછડાંને માટે રા-જ નામનું જનાવર વિગેરે, વાળને માટે ચમરી ગાય વિગેરે શૂંગને માટે હરણુ ગેંડાં વિગેરે માટે છે. કારણુ કે તે શીંગડાંએને ચાન્નિક (ચન્ન કરનારાઓ) પવિત્ર ગણે છે અને તેઓ ઉપયોગમાં લેછે. વિષાણુને માટે હાથી, વરાહ તથા શૂંગાલો વિગેરે માટે છે. (અર્થી વિષાણુના શીંગડું હાથીદાંત તથા મૂકરનો દાંત એમ ત્રણુ અર્થ થાય છે) તેના દાંત અંધકારનો નાશ કરતા હોવાથી તે ઉપયોગને માટે મર્યાદ છે. દડને માટે વરાહ વિગેરે, નખને માટે વાધ વિગેરે, સ્નાયુને માટે ગાય ભેંસ વિગેરે, અસ્થિને માટે

શંખ છીપ વિગેરે, અસ્થિમિજિાને માટે પાડા વરાહ વિ-
ગેરે. એવી રીતે ઘણા લોકો પોતાના પ્રયોજન માટે હણુ
છે અને કેટલાક તો કાંઈપણ પ્રયોજન શિવાય કાચંડા,
ઘરોળી માટે છે. અને ખીલ કેટલાક વિચારે છે કે આ
સિંહ, સાપે, તથા શત્રુએ મારા સગાને માર્યો છે, એમ
ધારીને તેનું વેર લેવા માટે તેને મારે છે. અથવા મને
દુઃખ આપ્યું, એમ ધારીને પણ મારે છે, અથવા હાલમાં
આ સિંહ વિગેરે ખીલઓને તથા આપણને દુઃખ દે છે.
માટે એને મારવો લેઈએ, એમ ધારીને મારે છે. અથવા
કોઈ વખત આ અમોને અથવા ખીલને મારશે, એમ ધારી
સર્પાદિને મારે છે, એવા ઘણાક પ્રકારે ત્રસવિષય હિંસા ખ-
તાવીને ઉદ્દેશાના અર્થને પૂરો કરવા કહે છે.

एत्थ सत्थं समारभ माणस्स इच्चेते आरंभा
अपरिण्णाया भवन्ति, एत्थ सत्थं असमारभ मा-
णस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवन्ति, तं परि-
ण्णाय मेहावी णेव सयं तसकाय सत्थं समारंभेज्जा,
णेवण्णेहिं तसकाय सत्थं समारं भावेज्जा, णेवण्णे
तस काय सत्थं समारं भंते समणु जाणेज्जा, जस्से ते
तसकाय समारंभा परिण्णाया भवंति सेहु मुणी
परिण्णाय कम्म (सू. ५४) तिबेमि ॥ इति षष्ठ
उद्देशकः ॥

ત્રસકાયના સમારંભથી વિરત થયેલો હોવાથી તેજ સુનિ અને પાપકર્મનું પ્રત્યાખ્યાન કરેલું હોવાથી તેજ પરિજ્ઞાત કર્મા કહેવો, એમ સઘળું જ્યાં સુધી આ વાત આવે, ત્યાં સુધી જાણું પુર્વની જેઠે કહેવું. શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે આ અધુ હું લગવાન ત્રિલોકના જન્મુ પરમ કેવળજ્ઞાનથી જાણા ભુવનના પ્રપંચનો સાક્ષાત્કાર કરનાર વીર લગવાનના ઉપદેશથી કહું છું. એ પ્રમાણે છઠ્ઠો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો ॥

છઠ્ઠો ઉદ્દેશો કહ્યો હવે સાતમો આરંભે છે તેનો છઠ્ઠાની સાથે આવી રીતે સંબંધ છે નવા ધર્મ મામનારને દુઃખથી શ્રદ્ધા રહે છે; તથા વાયુનું અલ્પ પરિભોગપણું છે માટે ઉત્કૃષ્ટ મે આવેલા વાયુનું થોડું જે કંઈ કહેવાનું છે, તે સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવાને આ ઉદ્દેશનો ઉપક્રમ કરે છે તેથી આના સંબંધથી આવેલા આ ઉદ્દેશનો ઉપક્રમ વિગેરે આર અનુચોગ દ્વારા કહેવાં: જ્યાં સુધી નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપામાં વાયુઉદ્દેગક એ પ્રમાણે તેમાં વાયુનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવાને માટે ટેટલાંક દારના અનિદેશ જેમાં રહેલ છે એવી ગાથાનું નિરૂપિતકાર કામન કરે છે.

વાયુસ્મર્ગયિ દારાહં, તાહં જ્ઞાંતિ પુઠ્ઠવીણ;

નાણસી ડ વિહાણે, પરિમાણુવ ભોગ સ્તયેય ॥૧૬૪॥

જે વાયુને વાયુ તેનાં જે દારો પ્રથિવી પ્રાયના ઉદ્દેશામાં

પ્રતિપાદન કર્યાં છે, તેજ દ્વાર અહીં છે, પણ વિધાન' પરિમાણ, ઉપલોગ, શસ્ત્ર અને ચ શબ્દથી લક્ષણમાં બુદ્ધિપણું જાણવું તેમાં વિધાન પ્રતિપાદન કરવા કહે છે.

દ્વિવિહાસ વાસ જીવા, સુદુમા તહ ઘાયરાસ લોગંમિ ।
સુદુમાય સન્વ લોગ પંચેવય ઘાયર વિહાણા ॥૧૬૫॥

વાયુ એજ જે શુભ, તે વાયુ શુભ છે, એ બે પ્રકારે છે, સૂક્ષ્મ અને ગાદર, તેવાં નામ કર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ, અને ગાદર એમ કહેવાય છે; તેમાં સૂક્ષ્મ સર્વ લોકમાં વ્યાપીને રહે છે. અને વ્યાપિવડે તે એક ઘર જેનાં ગારણાં જાળીઓ વિગેરેને વાસી દઇએ છીએ, છતાં ધુમાડો અંદર રહે છે તેવી રીતે રહે છે ગાદર ભેદ પાંચ પ્રકારે છે, તે ભેદ પ્રતિપાદન કરવાને માટે ગાથા કહે છે.

ઉક્કલિયા મંડલિયા, ગુંજા ઘગવાય સુદ્ધ વાયાય
ઘાયર વાસ વિહાણા, પંચ વિહા વણિણયા એ ॥૧૬૬॥

ઉત્કલિક વાત, મંડલિક વાત, ગુંજવાત, અને શુદ્ધ વાત એમ ગાદર વાયુ પાંચ પ્રકારે વર્ણવેલ છે. તેમાં રહિ રહિને મોજાં (હલેસાની) પેઠે જે વાય, તે ઉત્કલિક વાયુ; વંટોળીઆનો જે વાયુ તે મંડલિક વાયુ; નગારાની માફક અવાજ કરતાં કરતાં જે વાય તે ગુંજવાયુ-અત્યંત ઘાટે પૃથિવી વિગેરેના આધારપણાથી ખરફના જથ્થાની માફક જે રહેલ છે તે ઘનવાયુ. ધીરે ધીરે શીત કાલ

વિગેરેમાં જે મન્દ મન્દ વાયુ આવે તે શુદ્ધવાયુ કહેવાય, અને જે ખીલ પ્રત્યાપનાદિ સૂત્રમાં ઉગમણી વિગેરે દિશા-ઓના જે વાયુ કહેલા છે. તેઓનો આમાંજ સમાવેશ થઈ જાય છે એમ જાણવું. એ પ્રમાણે આ ધાદર વાયુના પાંચ પ્રકારના ભેદો વર્ણવ્યા. હવે લક્ષણ દ્વાર કહે છે.

जह देवस्स सरीरं, अंतद्वाणं व अंजणा ईसुं ।

ए औदम आएसो वाएऽसंतोऽवि रूवंन्नि ॥ १६७ ॥

જેમ દેવતું શરીર આંજોથી દેખાતું નથી છતાં, પણ છે, અને સચેતન છે, એમ મનાય છે, દેવો પોતાની શક્તિ વટે તેવું રૂપ કરે છે, કે આંજોથી દેખી શકાતું નથી તેથી આપણે એમ નથી કહી શકતા કે તે નથી અથવા અચેતન છે તેવીજ રીતે વાયુ પણ વસ્તુનો વિષય થતો નથી તો પણ વાયુ છે અને ચેતન છે. અથવા ખીલ દ'ટાંતમાં જેમ તેણે વાયુ વિગેરે વિદ્યા મંત્રથી તથા અંજનથી મનુષ્ય બન્યું તથા ધાપ છે પણ તેથી મનુષ્યને નાસ્તિપણું તથા અનિદ્રાપણું ન કહેવાય એવી ઉપમા વાયુમાં પણ રૂપ નથી છતાં ધાપ છે - તથા અસત્ય શબ્દ અભાવ કહેનાર નથી પણ વાયુનું અસત્ય રૂપ છે, એટલે તેનું રૂપ અશ્રુથી પ્રદાન થઈ શકતું નથી, કાચું કે તે પરમાણુ ની માફક શબ્દ પરિમાણરહીત છે, વાયુ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ, ગુણવાળો છે, એમ મનવું છે, પણ જેમ 'ખીલ'ઓના મનમાં વાયુ દેવના સ્વ-

શૌભાનજ છે, તેમ અમે નમી માનવા, પ્રયોગનો અર્થ ગાથાવડે જતાવ્યો છે. પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે. “ ગાય અને અશ્વ વિગેરેની માફક વાયુ ખીનએ પ્રેરેલો વાંકી અને અનિયમિત ગતિવાળો હોવાથી, ચેતનાવાન છે. ” તિર્યક એજ ગમનના નિયમના અભાવથી અને અનિયમિત એવું વિશેષણ આપવાથી, પરમાણુ સાથે વ્યભિચાર થવાનો સંભવ નથી, કારણ કે તે નિયમિત ગતિવાળો છે- જીવ અને પુદ્ગલની ‘ અનુ શ્રેણિગતિઃ ’ (તત્વા. અં ૨ સૂં ૨૭) એ વચનથી જાણવું. તથા આ વાયુ ઘન, શુદ્ધ વાતાદિ ભેદોવાળો, અને શક્તિ ન હોવાથી હોય, ત્યાં સુધી ચેતનાવાળો છે; એમ સમજવું. હવે પરિમાણુ દ્વાર કહે છે.

જે ઘાયર પજ્જતા, ઘયરસ્સ અસંસ્થ ભાગ મિત્તાતે ।
 સેસા તિન્નિવિરાંસી, વીઠું લોગા અસંસ્થિજ્જા ॥૧૬૮
 (દારં)

જે ણાદર પર્યાપ્તા વાયુઓ છે; તે સંવર્તિત લોક પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગમાં રહેનારા પ્રદેશરાશિ પરિમાણુવાળા છે, અને ણાકીની ત્રણે રાશીઓ આરે તરફ જુદી જુદી અસંખ્યેય લોકાકાશ પ્રદેશ પરિમાણુ થાય છે, અહિં આટલું વિશેષ જાણવું કે “ ણાદર અપ્કાય ” પર્યાપ્તાથી, ણાદર વાયુકાય પર્યાપ્તા, અસંખ્યેય ગુણા છે, ણાદર અપ્કાય અપર્યાપ્તાથી, ણાદર વાયુ કાય અપર્યાપ્તા, અસંખ્યેય ગુણા

છે. સૂક્ષ્મ અપ્કાય અપચાપ્તાથી, સૂક્ષ્મ વાયુ કાયા અપચાપ્તા,
કંઈક વધારે છે, સૂક્ષ્મ અપ્કાય, પચાપ્તાથી સૂક્ષ્મવાયુકાય
પચાપ્તા કંઈક વધારે છે. હવે ઉપલોગ દ્વાર કહે છે.

વિચળ ધમળાભિ ધારણ, ઉસિસચળ ફુસળ આણુ
પાણુમ્ ।

વાયર વાઝક્રાણ, ઉવ મોગગુળા મણુસસાણં ॥૧૬૧॥

મનુષ્યોને પંખાથી પવન નાંખવો, ધમણથી કુકલું, વાયુ
ધારણ કરીને શરીરમાં પ્રાણ અપાનરૂપે રાખવો, વિગેરે બાદર
વાયુકાયનો ઉપલોગ છે. હવે શસ્ત્ર દ્વાર કહે છે. તેમાં શસ્ત્ર
દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે લેદથી છે તેમાં શસ્ત્ર કહે છે.

વિઅળે અતાલ વંદે, સુપ્પસિય પત્ત ચેલ કળ્ણેયં ।

અભિ ધારણાય વાહિં, ગન્ધગ્ગી વાઝ સત્થાઈ ॥૧૭૦

પંખો, તાડનાં પાંદડાં, સૂપડું, ચામર, પાંદડાં, વચ્ચને
છેડો વિગેરે વાયુનાં દ્રવ્ય શસ્ત્ર છે અને પવન આવવાને
માર્ગે રૂવાંના છાંદ્રોમાથી જે બહાર આવે છે તે પરસેવો
તે શસ્ત્ર છે. તે અભિધારણાજ છે. તથા મંધો તે ચંદન-
વાળો વિગેરે તથા અગ્નિની જ્વાળા (ભડકા અને તાપ)
(અંગારા) તથા ઠંડો તથા ઉનો વગેરે ઉલટો વાયુ તે
પ્રતિ પક્ષ વાયુ ગ્રહણ કરવાથી સ્વકાય વિગેરે શસ્ત્રોતું સૂચન
થયું એટલે પંખો વિગેરે પરકાય શસ્ત્ર, તથા ઉલટો વાયુ
સ્વકાય શસ્ત્ર છે. એ પ્રમાણે ભાવ શસ્ત્ર પણ અવળે માર્ગે

દોરેલા મન, વાણી, શરીર વિગેરેથી વાયુને પીઠા રૂપ બાણુવું, હવે બધી નિયુક્તિના અર્થને ઉપસંહાર કરવા કહે છે.

સેસાઙ્ગ દારાઙ્ગ તાઙ્ગ જાઙ્ગ ઇવંતિ પુઢવીણ ।

एवं वाउद्देशे निज्जुत्ती कित्तिया एसा ॥ १७१ ॥

શેષ એટલે કહ્યાં તે શિવાયનાં બાકીનાં દ્વાર જેટલાં પૃથિવી કાયના ઉદ્દેશામાં કહ્યાં, તેટલાં અહીં બાણી લેવાં. એ પ્રમાણે જે પૂર્વે નિયુક્તિ કહી, તે વાયુકાયના ઉદ્દેશામાં પણ કહેલી બાણવી. નામ નિબ્ધન નિક્ષેપો પૂરો થયો. હવે સૂત્રાનુગમમાં અરુણલિતાદિ ગુણુ યુક્ત સૂત્ર બોલવું તે આ છે, “પદ્મ એજસ્સ દુગુંછણાણ્’ ત્તિ, આનો ઉપરની સાથે એવો સંબંધ છે. અહિં પૂર્વના ઉદ્દેશાના છેલ્લા સૂત્રમાં ત્રસ કાયતુ’ પૂરેપૂરું જ્ઞાન, અને તેના આરંભનો ત્યાગ તે મુનિ-પણામાં કારણ છે, એમ કહ્યું વાયુકાયના વિષયમાં પણ મુનિપણામાં કારણ છે, તેમ કહેવાય છે તેનો પરંપર સૂત્ર સંબંધ આ છે ‘ઇહમેમે સિંજોણાયં મવઙ્’ ત્તિ અહિં કેટલાકને આ વાતની ખબર નથી. પ્ર. બાણુકું શું છે. પદ્મ એજસ્સ દુગુંછણાણ્, તથા આદિ સૂત્ર સંબંધ આ પ્રમાણે સૂર્યમે આઝ સંતેણ’ મિત્યાદિ જે મેં પહેલાં ઉપદેશ કર્યો, તે અને હવે પછી કહેવાય છે, તે મેં લગવાન પાસે આંલખ્યું છે.

पद्म एजस्स दुगुंछणाए (सू० ५५).

‘દુગુંછળા’ત્તિ નિંદા ઉત્પન્ન થાય, તેથી તે પ્રભુ અર્થાત્ નિંદા કરવામાં સમર્થ અથવા યોગ્ય,

પ્ર૦ કઈ વસ્તુની નિંદા કરવામાં સમર્થ ?

ઉત્તર (‘જૂ કપને’) એજ્ઞતિ એટલે કંપાવે, તે ‘એજ્ઞ, એટલે વાયુ’ કારણ કે તેનો કંપાવવાનો સ્વભાવ છે. તે એજ્ઞની ‘બુગુબ્સા’ એટલે નિંદા તેનું સેવન કરવામાં નિવૃત્તિ તેમાં સમર્થ થાય છે. વાયુ કાયના સમારંભની નિવૃત્તિમાં શક્તિવાળો થાય છે. અથવા પાઠાંતર ‘પહૂય જગ-સ્સ દુગુંછળાજ્ઞ’ વધારા પશુમાં એટલે ઉદ્દેશવસ્થામાં રહેનારા એવા સ્પર્શ નામના, એકજ ગુણથી જાણતો, તેટલા માટે એક એટલે વાયુ એવા એકજ ગુણથી જાણાતા, એવા વાયુની નિંદામાં સમર્થ, ‘અ’ શબ્દથી નિંદાને સમર્થ થાય, છે, અર્થાત્ જીવ છે એમ શ્રદ્ધા કરીને પછી તેના આરંભને નિંદે છે. જે વાયુ કાય સમારંભ નિવૃત્તિમાં સમર્થ કહ્યો, તે બતાવે છે.

આયંકદંસી આંહિયંતિ જાણા, જે અજ્ઞત્યં જાણહ સે વહિયા જાણહ, જે વહિયા જાણહ, સે અજ્ઞત્યં જાણહ, ઇયં તુલ મન્નેસિ (સૂ૦ ૫૬)

(‘તકિ કૃચ્છ જીવને’) અને આતંકન દુઃખ તે આતંક એટલે મહાકૃચ્છ પશુએ જીવવું તે દુઃખ છે, અને તે દુઃખ બે પ્રકારે છે. શરીરનું દુઃખ, અને બીજું મનનું

દુઃખ છે, તેમાં પહેલું તે, કંટક ખાર, શસ્ત્ર, જુઆ, તથા
 ખડ માદહી વિગેરેથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને મનનું દુઃખ તે.
 વહાલાનો વિયોગ, અને દેખીનો સંયોગ (મેળાપ) ઈચ્છેલાનો
 લાભ ન થાય, ઠરિદ્રતાથી ઉદ્ધારી થવું, વિગેરેથી થાય છે,
 તે ઊંઠ પ્રકારના દુઃખ છે તેને (પશ્યતિ) જુએ, અને
 તેના જોવામાં સ્વભાવવાળો તે ' આતંકદર્શી કહેવાય; અર્થાત્
 અવશ્ય એ ઊંઠ પ્રકારનાં દુઃખો જો હું વાયુકાયના સમારં-
 ભમાંથી નિવૃત્ત નહિ થાઉં, તો મારા ઉપર આવી પડશે.
 તેટલા માટે આ વાયુ કાયનો સમારંભ દુઃખમાં કારણભૂત
 છે. એમ કહ્યું છે, એમ જાણીનેજ તેનાથી નિવૃત્ત થવામાં
 સમર્થ થાય છે; અથવા આતંક એ પ્રકારનો છે. (૧) દ્રવ્ય
 (૨) ભાવ ભેદથી છે, તેમાં દ્રવ્ય આતંકમાં આ ઉદાહરણ છે.
 જંબુદ્વીવે દીવે ભરહે, વાત્સંમિ અત્યિ સુપસિદ્ધ,
 બહુળય રગુણ સમિહં, રાયગિહં જામ ણયરંતિ ॥૧॥
 તત્થાસિ ગરુય દરિયા, રિમદ્દળો મુયણ નિગ્ગય
 પયાવો,
 અમિ ગય જીવા જીવો રાયણામેણ જિયસત્તૂ ॥૨॥
 અણ વરય ગરુય સંવેગ, માવિઓ ધમ્મ ઘોસપા મૂલે;
 સો અન્નયા કયાઈ, પમાદ્દળં પાસણ સેહં, ॥૩॥
 ચોદ્દજ્જં તમ મિક્કલં અવરાહં તં પુણોડવિ કુળમાણં
 તસ્સ હિયદ્દંરાયા સેસાણયં રક્કલ્લણદ્દાણ ॥૪॥

आयरिणा गुण्णाए आणावइ सो उ णियय पुरि सेहिं
 तिब्बुकड दब्बेहिं संधिय पुव्वं तहिं खारं ॥५॥
 प क्खित्तो जत्थणरो णवरं गोदोह मेत्त कालेणं
 णिज्जिण्ण मंस सोणिय अट्ठियसेसत्तण सुवेइ ॥६॥
 दोताहे पूव्वमए पुरिसे आणावए तहिं राया
 एगं गिहत्थ वेसं, वीयं पासंडी'णे वत्थं ॥७॥
 पुव्वं चिय सिक्ख विए, ते पुरिसे पुच्छे ए तहिराया ।
 को अवराहो एसिं ? भणंति आणं अइक्क मह ॥८॥
 पासंडिओ जहुत्ते ण वट्ठइ अत्तणो य आयारे
 पक्खि वह खार मज्जे, खित्ता गोदोइ मेत्तस्स ॥९॥
 दट्ठुणऽट्ठिव सेसे, ते पुरिसे अलिय रोसरत्तच्छो
 सेहं आलायंतो, रायातो भणइ आयरियं ॥१०॥
 तुम्हवि कोवि पमादी ? सासेमिय तंपि णत्थि

भणइ गुरु,

जइ दोहि तो साहे, तुम्हे चिय तस्स जाणि हिह ॥११॥
 सेहो गए णिवंभी, भणइ ते साहुणो उण पुणत्ति
 होइं पमाय सीलो तुम्हं सरणागधो घणियं ॥१२॥
 जइ पुण होज्ज पमाओ, पुणो ममं सइह भाव रहि
 यस्स
 तुम्ह गुणेहिं सुविहिय, तो सावग रक्खसा सुचे ॥१३॥

આગં કમઓ વિગ્ગો, તાદ્દે'સો, ણિચ્ચ, ઉજ્જુઓ જાઓ
 કોવિય મતીય સમણ રણ્ણા મરિ સાવિઓ પચ્છા
 ॥૧૪॥

દન્નશયં કાદંસી, અત્તાણં સન્નવહા ણિયત્તેહ
 અહિયા રંભાડ સયા, જહ સીસો ધમ્મ ઘોસસ્સ ॥૧૫॥

ગાથાઓનો અર્થ-જ'ણુ દ્વિપના ભરતખંડમાં બહુ નગ-
 રના ગુણથી સમૃદ્ધિવાળું અને સુપ્રસિદ્ધ એવું રાજગૃહ
 નામનું નગર હતું. તેમાં ઘણાજ ગર્વવાળા શત્રુઓને મર્દન
 કરનાર અને આદે તરફ જેનો યશ ફેલાયો છે, એવો જીવ
 અજીવને જીવનારો જીવશત્રુ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો
 હતો. પછી નિરંતર મહાન સંવેગને ભાવનાર એવા તેણે
 ધર્મ ઘોષ આચાર્યની પગમાં કાઠ વખતે કાઠ પ્રમાદી શિષ્યને
 જોયો. તે શિષ્યને વારંવાર અપરાધનો ઠપકો અપાતાં છતાં
 વારે વારે પ્રમાદ કરતો દેખીને તેના હિતને માટે અને
 ખીજાઓ તેવા પાપી ન બને, માટે રાજાએ આચાર્યની આ-
 જ્ઞાથી પોતાના પુરૂષો પાસે તેને ખોલાવ્યો, તથા તિવ્ર ઉત્કટ
 વસ્તુથી મેળવીને આર તૈયાર રાખાવ્યો ગા-૫. તે ખાર
 એવો સખત હતો કે જેમાં નાંખેલો માણસ ગોદોહ (ગાયને
 દોહવાના) વખતમાં માંસ, લોહી વિનાનો ક્ષુદ્ર હાડકાં માત્ર
 રહે. ગા-૬. અને પ્રથમ સંકેત કરીને ઐ મહાં રાજાએ
 મંગાવી રાખ્યાં જેમાં એકનો ગૃહસ્થ વેધ, અને ખીજાનો

ખાવાનો વેષ હતો. ગા-૭. પૂર્વે શિષ્યવેલા માણસને રાત્રીએ પૂછ્યું.

કે આ બન્નેનો શું અપરાધ છે. તેઓએ કહ્યું એક વડીલની આજ્ઞા ઉલ્લંઘે છે, બીજો પાખંડી (સાધુ) પોતાના શાસ્ત્ર-કૃત કહેલા આચારમાં રહેતો નથી, તેથી રાત્રીએ કહ્યું, ગોદોહ માત્ર કાળ ખારમાં નાંખો. ॥ ૯ ॥ તે બે પુરૂષોને હાડકાં માત્ર રહેલાં દેખીને ખોટા કોધથી આંખો લાલ કરીને રાત્રી આચાર્યને શિષ્યના દેખતાં કહે છે. ॥ ૧૦ ॥ હે મહારાજ તમારામાં પણ કોઈ પ્રમાદી હોય તો કહો, હું તેને યોગ્ય શિક્ષા કરું, ગુરૂએ તેને કહ્યું કોઈ પ્રમાદી નથી, અને કોઈ ઘરે તો હું કહીશ, અથવા તમે તેને નાણુશો ॥ ૧૧ ॥ જ્યારે રાત્રી ગયો, ત્યારે પેલો એકો સાધુઓને કહે છે, કે હવે હું પ્રમાદી નહિ યાઉં. હું તમારા શરણમાં સંપૂર્ણ આવેલો છું. ॥ ૧૨ ॥ જો ફરીથી મને પ્રમાદ થાય અને શઠભાવરહિત કરવા તમારા ગુણોવડે તમે સુવિહિત છો, તેથી મને પ્રમાદ રાક્ષસથી મુકાવજો ॥ ૧૩ ॥ આતંક અને ભયથી ઉદ્ધિગ્ન થયેલો તે નિરંતર પોતાના ધર્મ અનુષ્ઠાનમાં જાત ધર્યો, ત્યાર પછી, તે સુખ્યુદ્ધિવાળો થયો ત્યારે રાત્રીએ સમય આવે તેને ખરી વાત કહી, અને ક્ષમા માગી, ॥ ૧૪ ॥ દ્રવ્ય ગ્રાહનકરે દેખનારો પોતાના આત્માને હુમ્મેશાં ધર્મ ઘોષના શિષ્યની માફક અહિન આરંભથી પોતે દૂર રહે છે. ॥ ૧૫ ॥

તેમ ભાવ આતંકને દેખનારો નરક, તિર્થંચ મનુષ્ય અને દેવતાના ભવમાં વહાલાનો વિયોગ વિગેરે, તથા મનુષ્ય વિગેરેને, શરીર અને મનના આતંક (દુઃખો) ના ભયથી, કરીને વાયુને દુઃખ દેવાના સમારંભમાં ન પ્રવર્તે, પણ આ વાયુને દુઃખનું કારણ છે. તથા તે અહિત છે, એમ સમજીને તજે છે, તેથી જે વિમળ વિવેકભાવથી આતંકદર્શી હોય છે; તે વાયુના સમારંભની ભુશુભમાં સમર્થ છે; હિત, અહિત, પ્રાપ્તિ, પરિહાર, એટલે દિત થાય, અહિત દુર થાય, એવા અનુષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિમાં પોતે સમર્થ છે, તેનાથી ખીજો એવાજ પુરૂષની માફક એટલે જે કોઈ આતંકને જાણે, તે વાયુનો આરંભ ત્યાગે છે; વાયુકાય સમારંભની નિવૃત્તિમાં કારણ બતાવે છે, આત્માને આગળ કરીને જે વર્તે તે અધ્યાત્મ છે, અને તે સુખ દુઃખ વિગેરે છે. તે અધ્યાત્મને જે જાણે, એટલે તેનું સ્વરૂપ સમજે, તે બહારનાં પ્રાણીગણ જે વાયુકાય, વિગેરે છે; તેને જાણે છે; જેમ મારો આત્મા સુખનો અભિલાષી થઈ, દુઃખથી એક પામે છે, તેમ વાયુ વિગેરેને પણ છે, વળી મને આવેલું અતિ કટુક અશાતા વેદનીના કર્મના ઉદયથી, અશુભ ફળ એટલે દુઃખ આવેલું છે; તે પોતાને અનુભવ સિદ્ધ છે, તથા પોતાના આત્મામાં શાતા-વેદની, કર્મના ઉદયથી શુભ ફળરૂપ સુખ આવેલું તે સુખ, દુઃખ બન્નેને જે જાણે, તેજ ખરેખરો અધ્યાત્મને જાણે છે, એ પ્રમાણે જે અધ્યાત્મ વેદી છે, તે પોતાના આત્માથી બહાર

રહેલા વાયુકાયાદિ પ્રાણીગણને, જુદી જુદી પ્રકારના ઉપક્રમથી ઉત્પન્ન થયેલા પોતાથી અને પારકાથી અને મનમાં થનારાં સુખ દુઃખોને જાણે છે, એટલે સ્વ પ્રત્યક્ષ પણાથી પારકાનું પણ અનુમાન કરે છે, પણ જેને પોતાના આત્મામાંજ એવી સુખુદ્ધિ નથી, તેવાને બહાર રહેલા વાયુકાય વિગેરેની અપેક્ષા ક્યાંથી હોય ? અને જે બહારના જીવોને જાણે તે યથાયોગ્ય અધ્યાત્મને જાણે છે; કારણ કે તે બહાર અને અધ્યાત્મ એક બીજાની સાથે અવ્યભિચાર વાળાં છે; (એટલે સમાન છે) પરના આત્માના જ્ઞાનથી હવે શું કરવું, તે બતાવે છે; આ પ્રમાણે કહેલા લક્ષણ વાળી તુલાએ તોળ, તું જેમ તારા આત્માને સર્વથા સુખના અભિલાષીપણાથી રક્ષે છે તેમ બીજાને પણ તું બચાવ, જેમ પારકાને તેમજ આત્માને એ જે તુલોમાં સમાન તોળીને પર અને પોતાનું સુખ દુઃખ તેનો અનુભવ જો, અને તે પ્રમાણે કર. (આવું શુરૂ કહે છે)

કટ્ટેણ કંટણ વ, પાણ વિહ્વસ્સ વેયણદ્વસ્સ

जह होड अनिक्वाणी सव्वत्थ जिणसु तं जाण ॥१॥

વળી લાકડાથી અથવા કાંટાથી પગમાં લાગતાં જેવી રીતે તને વેદના થાય છે. તેવી રીતે તું બીજા જીવોમાં પણ જાણ, તથા મરીશ એટલું સાંભળતાં તને જે દુઃખ થાય છે તે પ્રમાણે તે અનુમાન વઢે, બીજાને દુઃખ થાય છે તે જાણવું શક્ય છે, અને પારકાનું રક્ષણ કરવું તે પણ શક્ય છે, તેથી જેમ તુલાએ તોળવાનું

ખતાવ્યું, તે પ્રમાણે સ્વ અને પર સમન્વયના ભાણેનો સ્થા-
વર જંગમ જાંતુના સમૂહના રક્ષણ માટે પ્રવર્તે છે. કેવી
રીતે વર્તે છે. તે ખતાવે છે,

इह संति गया दधि पाणाव कंखंति जीविउं
(सू० ५७)

આ ઇયાના એક રસવાળા જીવ વચનમાં, શાન્તિ (ઉપ-
શમ) તે પ્રશમ, સંચેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા, આસ્તિક્યને
ખતાવનાર લક્ષણવાળું સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન, ચરણનો સમુદાય
કહેવાય તે શાન્તિ છે. કારણ કે તે નિરાળાધ મોક્ષ નામની
શાંતિને આપનાર છે; તેવી શાંતિને પ્રાપ્તિ થયેલા અથવા
શાંતિમાં રહેલા તે શાંતિગત જીવો તથા દ્રવિકા, એટલે
રાગદ્વેષથી મુક્તએલા છે, તેમાં દ્રવ તે સંયમ સત્તર પ્રકારનો
છે, કારણ કે જે કઠિન કર્મ છે, તેને ગાળવાના હેતુરૂપે
તે દ્રવરૂપ સંયમને ધરે તે દ્રવિક છે, તેઓ જીવિતને ધારણ
કરવાને ઈચ્છતા નથી, કે અમે વાયુકાયને દુઃખ દઈને જી-
વીએ, (દુઃખ ભોગવીએ, મરણ કરીએ, કબુલ કરીએ, પણ વાયુને
પીડા ન આપીએ) તેજ પ્રમાણે પૂર્વે કહેલા પ્રમાણે પ્રથિવી
કાય વિગેરેની પણ અમે રક્ષા કરીશું, સમુદાય અર્થ આ
પ્રમાણે છે, આ જૈન પ્રવચનમાં જે સંયમ છે તેની અંદર
જે રહેલા છે, તેઓજ રાગદ્વેષ રૂપ જે ઉંચા ઝાડો છે, તેને
મૂળથી ઉગેડનારા છે, અને તેઓજ પરભૂત (અન્ય જીવો) ને

दुःख इत्थं सुखी एवधानी इच्छा रक्षित साधुयो छे. पणु
अन्यत्र नथी अरणु डे आवी डियाना ओधनो पीने असाव
छे; आ प्रभाणु थये छते—

लज्जमाणे पुढो पास अणगारा मोति एगे पवय
माणा जामिण विरू वरू वेहिं सत्थे हिं वाउं कम्म
समारंभेणं वाउ सत्थं समारंभणाणे अण्णे अणेग
रूवे पाणे विहिं सति । तत्थ खलु भगवया परिण्णां
पवेइया, इमस्स चव जीवियस्स परि वंदण माणण
पूयणाए; जाई मरण सोयणाए दुक्खं पडिवायं
हेउं से सयमेव वाउ सत्थं समारभति, अण्णेहिं वा
वायु सत्थं समारंभावेइ अण्णे वाउ सत्थं समारं
भंते समणु जाणति, तंसे अहि आए तंसे अघोहीए
त्तेनं संबुद्धमाणे आवाणीयं खलुट्ठाए सोच्चा भग-
वओ अणगाराणं अंतिए इह सेगोसिं पायं भवति
एस खलु मंथे एस खलु मोहं एस खलु सारे एस
खलु णिरए. उचत्थं गड्ढिणं लोए जामिणं विरूवरू
वेहिं सत्थेहिं वाउ कम्म समारंभेणं. वाउ सत्थं
समारंभमाणे अण्णे अणेगं रूवे पाणे विहिं संति
(सू. ५८)

सेवैनि संति संपाद्मा पाणा आहश्च संपयंति
 य फेरिसं च खल्लु पुट्टा एगे संघाय मावज्जंति जे
 तत्थ संघाय मावज्जंति ते तत्थ परिघावज्जंति, जे
 तत्थ परिघावज्जंति ते तत्थ उदायंति, एत्थ सत्थं
 समारभ माणस्स इत्थे आरंभा अपरिण्णाया
 भवंति, एत्थ सत्थं असमारभमाणस्स इत्थे आरंभा
 परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय सेहावी णेव सयं
 वाउ सत्थं समारंभेज्जा, णेवऽण्णे वायुसत्थं समारं
 भावेज्जा णेवऽण्णेवाउ सत्थं समारंभंते समणु
 जाणेज्जा जस्सेते वाउ सत्थं समारंभा परिण्णाया
 भवति सेहु सुणी परिण्णाय कम्भे (सू. ५९) त्तिवैमि-

पूर्व भाङ्ग सूत्रार्थं छे, उवे छ अवनिशयना विषयमां
 वध करुणाशब्देने अपाय'दुःख) गतावीने एवेने तेषु' दुःखं
 न देनाशब्देने संयूष्णं मुनिषणु' गताववा भाटे सूत्रे उहे छे,

एत्थंपि जाणे उवादीयमाणा, जे आयारे, ण
 रभंति आरंभमाणा विणयं वयंति, छंदो वणीया
 अज्झोववण्णा, आरंभा रुत्ता, पकरंति संगं (सू. ६०)

प्रस्तुत वायुशयमां अने अपि शब्दथी पृथिवी विगेश्मां
 यणु नेणे समाश्रित आरंभ करे छे, तेणे कर्मने आधे छे.
 ओके अवनिशयना वधमां, प्रवृत्त थयेदो शेष निशयना वधना

કર્મથી બંધાય છે શા માટે ? એમ શિષ્યે પૂછતાં કહે છે કે હે સુજ્ઞ ! એક જીવનિકાયનો આરંભ બીજી જીવનિકાયના ઉપમર્દન શિવાય ન બની શકે એટલા માટે તું સમજી લે. આ સાંભળનારને વિચારવા કહ્યું. (અહીં બીજીના અર્થમાં પહેલી વિભક્તિ છે. તેનો આ પ્રમાણે અન્વય કરવો,) પૃથિવી વિગેરેના આરંભ કરનારને બીજી કાયના આરંભ કરવાથી ઉપાદૈય માન ને જાણ. (અર્થાત્ તેઓની બીજીકાય મારવાનો અભિલાષ ન હોય, છતાં એકકાય હણતાં, બીજી કાય સ્વયં હણાઈ, જવાથી મારનારને પાપ લાગે છે;) હવે કયા જીવો પૃથિવી વિગેરેનો આરંભ કરતાં શેષ કાયના આરંભના કર્મથી બંધાય છે, તે કહે છે. જેઓ આચારમાં રમતા નથી, એટલે પરમાર્થ જાણ્યા વિના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય, નામના પાંચ પ્રકારના, આચારમાં જેઓ ધીરજ ન રાખે, તેઓ અધૃતિને લીધે પૃથિવીકાય વિગેરેના આરંભી બને છે; તેઓને બીજી કાયના પણ પાપ બાંધનારા જાણ.

પ્રશ્ન—કયા લોકો આચારમાં રમતા નથી. ?

ઉત્તર—શાક્ય દિગમ્બર તથા પાસત્યા (ચારિત્રથી પતિત) વિગેરે.

પ્રશ્ન—શા માટે ?

ઉત્તર—આરંભ કરવા છતાં, તેઓ પોતાને સંયમવાળા

માને છે, વિનય તેજ સંયમ છે. શાક્યાદિ સાધુ—અમે પણ વિનયમાં રહેલા છીએ, એમ બોલે છે, પણ તેઓ પૃથિવી વિગેરે જીવોનું સ્વરૂપ જાણતા નથી, અને કદાચ માને, તોપણ તેજ આશ્રિત આરંભ કરવાથી જ્ઞાનાદિ આચારના વિકલ્પપણાથી આચાર રહિત છે.

પ્રેશ્ન—એવું શું કારણ છે કે પોતાને આચાર વિનાના દુષ્ટ શીલવાળા હોવા છતાં સંયમવાળા માને છે. ?

ઉત્તર—પોતાના હૃદ્ એટલે અભિપ્રાય પ્રમાણે પૂર્વા પર વિચાર કર્યા વિના અથવા વિષયનો અભિલાષ તેના હૃદ્વડે ઉપનીત આરંભના માર્ગમાં રહીને અવિનીત છતાં, પોતાને વિનય છે, એમ બોલે છે; અધિક એટલે વધારે, ઉત્પન્ન તે આરંભમાં લીન થયેલા, વિષયના પરિભોગમાં એક ચિત્તવાળા બની ગયેલા જનો જીવોનો દુઃખ દેવાનાં કર્મો કરે છે, આ પ્રમાણે વિષયની આશામાં ખેંચાયલા ચિત્તવાળા શું કરે છે ? તે બતાવે છે. ‘ આરંભમાણુ ’ એટલે સાવધ અનુષ્ઠાન અતિશયથી કરે છે, તેઓ આ સંસારમાં અનુષ્ઠાનવડે આઠ પ્રકારના કર્મોનો સંગ કરે છે, અથવા જેઓ આરંભ કરે છે; તે વિષય સંગ કરે છે, અને તે વિષય સંગથી સંસાર છે. ઘણા વેગથી જે ઉન્મતાઈ કરે, તેથી ભાવે કર્મ બંધાય, અને પછી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પોતે, એટલે છ જીવ નિકાયનો ઘાત કરનારો વારંવાર ભોગવે છે હવે તે આરંભથી નિવૃત્ત થયેલો કેવો ઉત્તમ હોય તે બતાવે છે.

સેવસુખં સઠ્ઠ સમણાગય પળ્ણાણેઘં અપ્પા-
 ણેણં અકરણિજ્જં પાવં કમ્મં ણો અળ્ણેસિં, તં પરિ-
 ણાય મેહાવી ણેવ સયં છજ્જીવ નિકાય સત્થં
 સમારંભેજ્જા, ણેવડળ્ણેહિં છજ્જીનિકાય સત્થં સમારં
 માવેજ્જા ણેવડળ્ણે છજ્જીવ નિકાય સત્થં સમારં મંતે
 સમણુ ઝાળેજ્જા, જસસે તે છજ્જીવ નિકાય સત્થ
 સમારંભા પરિણાયા ભવંતિ, સેહુ સુણી પરિણાય
 કમ્મે; (સૂ. ૬૧) ત્તિવેમિ હિતિ સપ્પમોદેશકઃ ॥

॥ હિતિ પ્રથમ મધ્યયનમ્ ॥

પૃથિવીના ઉદ્દેશામાં વિગેરે તે કહેલા નિવૃત્તિ ગુણને
 ભજનારા, એટલે છ જીવનિકાયના વધથી 'પાછો' કહેલો છે.
 તથા વસુ તે દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે ભેદે છે, દ્રવ્ય વસુ,
 તે, મરુત (પાનુ) ઇંદ્રનીલ (એક જાતનું રત્ન) વજ્ર
 (હીરો) વિગેરે તથા ભાવ વસુ, તે, સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન
 આરિત્ર જેને અથવા જેમાં વિદ્યમાન છે, તે વસુ માન થાય,
 અહિં દ્રવ્ય વસુ સુકીને ભાવ વસુ લેતાં સાધુને ભાવ વસુ-
 માન લેવો, એટલે જે જ્ઞાની હોય તે લેવો; અથવા જેનાવડે
 યથા વસ્થિત વિષય ગ્રહણ કરનારાં જે ભધાં જ્ઞાન છે, જેના
 વડે બધું જણાય છે; તે જ્ઞાનો જેના આત્મામાં હોય તે
 સર્વ સમન્વાગત પ્રજ્ઞાનવાળો એટલે સંપૂર્ણ બોધથી શુદ્ધ છે.
 તથા નર્વ ઇન્દ્રિય જ્ઞાનો વડે એટલે ચોતાની ઇન્દ્રિયો યથા

યોગ્ય અવિપરીત વિગયને ચક્રબુ કરે, તે સર્વ અવબોધ પ્રજ્ઞાન વાળો, પોતાના આત્મા વડે અથવા સર્વ દ્રવ્ય પર્યાયમાં સારી રીતે રહેલું જે પ્રજ્ઞાન જેના આત્મામાં હોય, તે આત્મા લગવદ્વચન પ્રમાણુ માનીને દ્રવ્ય પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયેલું જે કંઈ છે, તે જીવ રીતે નથી તેલું ગાને. અહીંમાં સામાન્ય તથા વિશેષને જાણવાથી સંપૂર્ણ જાણવો, તથા યોગ્ય વસ્તુ સ્વરૂપનો જેલો નિશ્ચય કર્યો છે; તે સર્વ સમ્યક્ પ્રકારે પ્રજ્ઞાન પામેલો આત્મા કહેવો; અથવા; શુભ અશુભનો બધો સમૂહ તેના સંપૂર્ણ જ્ઞાનથી ચારે ગતિ, તેના તથા મોક્ષ સુખના સ્વરૂપના જ્ઞાનથી અસ્થિર સંસાર સુખમાં અસંતુષ્ટ બની મોક્ષ અનુષ્ઠાનને કરતાં સર્વ અનુકૂળ બોધ (પ્રજ્ઞાન) વાળો આત્મા જાણવો; તેથી આ પ્રકારના આત્મા વડે ન કરવા યોગ્ય તથા પરલોકમાં નિર્દનીય પણાથી હિંસાને અકાર્ય જાણીતે, તે ન કરવા યત્ન કરે છે; હવે તે જીવ વધ શા માટે અકાર્ય છે? શા માટે તેનો યત્ન ન કરવો? તે કહે છે. નીચે પાડે તે પાપ, અને કરાય તે કર્મ, તે પાપ કર્મ અઠાર પ્રકારનું છે. તે પ્રાણુતિપાતથી મિથ્યાત્વ દર્શન શલ્ય સુધી છે તે બતાવે છે.

જીવ હિંસા, જીહું, ચોરી, કુશીલ, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલેશ, અભ્યાખ્યાન, (જોહું તોહમત) ચુગલી પરનિંદા, હર્ષ જેદ, કપટ કરીને જીહું જોલણું, તથા મિથ્યાત્વ શલ્ય, એ અઠાર પ્રકારનાં પાપ પોતે ન કરે, ન કરાવે, અને ન અનુમોદે,

એટલે તે અઠાર પ્રકારનાં પાપ સંપૂર્ણ બાણીને બુદ્ધિ-
 માન પુરૂષ મર્યાદામાં રહીને છ જીવનિકાયનાં શસ્ત્રો જે સ્વ,
 ચરકાય લેદ રૂપ છે તેને પોતે ન આરંભે, ન આરંભ કરાવે,
 ન આરંભતાને અનુમોદે, આ પ્રમાણે જેણે સારી રીતે છ
 જીવનિકાયના શસ્ત્રના સમારંભોને પરીક્ષા કરીને જાણ્યા છે.
 તથા તે વિષયનાં પાપ કર્મો પણ જાણ્યાં છે. તે જ્ઞપરિજ્ઞાએ
 બાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાએ ત્યાગ કરે છે, તે મુનિ બધા
 પાપોથી રહિત છે, તથા એવા પૂર્વે થયેલ વીતરાગ એટલે
 રાગ દ્વેષથી બીલકુલ રહિત એવા પુરૂષની માફક જાણવો,
 (અહિં 'ઇતિ' શબ્દ અધ્યયનની સમાપ્તિ માટે છે) પછી
 સુધર્મા સ્વામી કહે છે, કે પોતાની બુદ્ધિથી નહીં, પણ
 ભગવાને કહેલું, તે હું કહું છું. અહીં ભગવાન એટલે જ્ઞાન
 આવરણીય, દર્શન આવરણીય, મોહનીય, અંતરાય, એ ચાર
 કર્મ આત્માના ગુણનો ઘાત કરનાર હોવાથી, ઘનઘાતી કર્મ
 કહેવાય છે; તે દૂર કરવાથી સંપૂર્ણ પદાર્થનું દિવ્ય
 જ્ઞાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે, તથા જેને બધા ઇન્દ્રો નમે છે,
 તથા ચોત્રીશ અતિશયથી યુક્ત છે; એવા શ્રી વર્ધમાન
 સ્વામી પાસેથી ઉપદેશ સાંભળી મેં આ બધું કહ્યું છે. આ
 પ્રમાણે ટીકાકાર કહે છે કે, સૂત્રનો અનુગમ, નિક્ષેપ અને
 સૂત્રને સ્પર્શ કરનારી નિર્ચુકિત એ બધું કહ્યું, હવે નેગમ
 વિગેરે નયો કહે છે. તે બીજે સ્થળે વિસ્તારથી કહ્યા છે,
 અહિં તે સંક્ષેપથી જ પ્રકારના છે. તે કહ્યા છે, જ્ઞાન
 નય, અને ચરણ નય, તેમાં જ્ઞાન નય, વાળા મોક્ષના
 સાધનમાં જ્ઞાનને પ્રધાન માને છે, કારણ કે હિત અહિતની

પ્રાપ્તિ તથા ત્યાગ તેના વડે છે, અને જ્ઞાનના આધારથીજ
 બધાં દુઃખ ક્ષય થાય છે, પણ તેઓ જ્ઞાન માફક ક્રિયા
 પ્રધાન માનતા નથી; આ જ્ઞાન નયવાદ થયો, હવે ચરણ
 નય કહે છે; તેઓ ચરણને પ્રધાન માને છે. સકલ પદાર્થમાં
 અન્વય વ્યતિરેકના સમધિગમ્ય પણાથી તે પ્રધાન છે, જેમકે
 જ્ઞાન હોય તો પણ સકલ વસ્તુને જાણવા છતાં ચારિત્ર વિના
 ભાવમાં ધારણ કરેલાં કર્મોનો ઉચ્છેદ ન થાય, અને તેના
 વિના મોક્ષનો લાભ ન થાય, તેથી જ્ઞાન પ્રધાન નથી, પણ
 ચરણ પ્રાપ્ત થતાં સર્વ મૂળ અને ઉત્તર ગુણવાળું ચારિત્ર
 હોવાથી, તે પ્રાપ્ત થતાં ઘાતી કર્મનો ઉચ્છેદ થાય છે, અને
 તેથી કેવળ જ્ઞાન થાય, અને તેથીજ યથાખ્યાત ચારિત્ર
 પ્રાપ્ત થતાં અગ્નિ જ્વાળાના સમૂહથી જેમ કાટ બળી
 જાય, તેમ તે ચારિત્રથી સકલ કર્મ સમૂહ નાશ થાય છે,
 અને તેથીજ અવ્યા બાધ સુખવાળું મોક્ષ થાય, તેથી ચારિત્ર
 તેજ પ્રધાન છે. આ બંનેનું આચાર્ય સમાધાન કરે છે.
 એક એકને પ્રધાન માનવાથી અને ખીજાને ઉડાવવાથી બંને
 મિથ્યા દર્શનીય (ભૂલેલા) છે. કારણ કે ક્રિયા વિના જ્ઞાન નકામું
 છે, અને જ્ઞાન વિના ક્રિયા નકામી છે, જેમ દેખવા છતાં
 પાંગળો આગમાં બળી મુઓ, અને દોડવા છતાં આંધળો
 બળી મુઓ, તેથી જૈન મત પ્રમાણે નયો જો એક
 ખીજા સાથે અપેક્ષા ન રાખે, તો તે મિથ્યાત્વ રૂપે
 રહી સમ્યક્ભાવને અનુભવતા નથી, પણ પરસ્પર અપેક્ષા
 રાખી એકઠા થયેલા પરસ્પર અર્થ બતાવવાથી, સમ્ય-

દ્રુપણે (સાચા) થાય છે, તેથી કહ્યું છે, કે દુનિયામાં જેટલા
 સત્ય અભિપ્રાયો છે, તે નય છે. પણ તે નયો બીજાની
 અપેક્ષા ન રાખે, તેાં શત્રુરૂપ થઈ મિથ્યાત્વપણે છે. પણ
 એક બીજાનો સંબંધી રહી એકત્ર થાય તેાં તે સમ્યક્ત્વ
 થાય, તે પ્રમાણે અહિં જ્ઞાન ચરણ બન્ને મળીને મોક્ષ
 પ્રાપ્તિમાં સમર્થ છે. પણ એકલું જ્ઞાન કે એકલું ચરણ
 નહિ, આ જિનેશ્વરનો નિર્દોષ પક્ષ બતાવ્યો, હવે બન્નેનું
 પ્રધાનપણું બતાવવા કહે છે. બધા નયોનું ઘણા પ્રકારનું
 વકતવ્ય સાંભળીને બધા નયોનું વિશુદ્ધ જે તત્ત્વ તેને સમ-
 જીને તે પ્રમાણે આદરીને ચરણ ગુણમાં સ્થિત સાધુ હોય,
 એટલે ચરણ અને ગુણ એ બેઉમાં જે રહેલો તે ચરણ ગુણ
 સ્થિત છે. અહિં ગુણથી જ્ઞાન લેવું, કારણ કે આત્મા ગુણી
 છે, તેનો ગુણ જ્ઞાન છે, તે બન્નેનો કોઈ પણ વખત વિયોગ
 થતો નથી, તેથી તે સહસ્રાવિક્ત ગુણ છે. આ પ્રમાણે ઘણા
 પ્રકારે નય માર્ગનું સ્વરૂપ સમજીને સંક્ષેપથી જ્ઞાન ચારિત્ર-
 માંજ રહેવું આ વિદ્વાનોનો નિશ્ચય છે, પણ એકલા ચારિ-
 ત્રથીજ જ્ઞાન વિના ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ ન થાય. આગળ અંધનું
 દ્રષ્ટાંત આપ્યું છે, તે પ્રમાણે જ્ઞાન માત્રથીજ ક્રિયા વિના
 ઇચ્છિત પ્રાપ્તિ ન થાય, તથા પાંગુનું દ્રષ્ટાંત આપેલું છે,
 તે આ રીતે, કોઈ નગરમાં આંધળો તથા પાંગળો બન્ને
 રહેતા હતા, તે નગર બળવા લાગ્યું ત્યારે બધા લોકો ભાગી
 ગયા, પણ આંધળો તથા પાંગળો રહી ગયા, એક દેખે છે,
 બીજો દોડે છે, પણ ત્યાં મુઘી બન્ને ન મળ્યા, ત્યાં મુઘી
 દુઃખી થયા, પણ ત્યારે બન્ને મળ્યા. ત્યારે બન્નેનો છુટકો

ચયો, જેવી રીતે અંધ, પંચુ, ભેગા થયા, તેવી રીતે જ્ઞાન ચરણ; ણનેને પ્રધાન માની જ્ઞાન લાણી ક્રિયા કરે તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે. છે. આ પ્રમાણે આચારાંગનું સંદોહ ભૂત પહેલું અધ્યયન છ જીવ નિકાયનું સ્વરૂપ તથા તેના રક્ષણનો ઉપાય બતાવનાર છે, જે પ્રથમ મધ્ય અને અંતમાં દયાના એક રસવાળું એકાન્ત હિત કરનાર છે, અને જે મુમુક્ષુ શિષ્યે સૂત્રથી તથા અર્થથી લણ્યું તથા શ્રદ્ધા અને સંવેગ વડે યથાયોગ્ય આત્મ સ્વરૂપે કર્યું, તેથી મહાવ્રત આરોપણ તે ઉપસ્થાપના' (વડી દિક્ષા) ને યોગ્ય જાણી નિશીથ વિગેરે સૂત્રોમાં બતાવેલા ક્રમો વડે સચિત્ત પૃથિવીના મધ્યમાં આચાર્યે ગમન વિગેરે કરવા વડે પરીક્ષા કરી શિષ્યને શ્રદ્ધાવાળો જાણીને વડી દીક્ષા આપવી તેની વિધિ કહે છે. સારી તિથિ, કરણ, નક્ષત્ર મુહુર્ત તથા ડ્રોય ક્ષેત્ર, ભાવ, સારા દેખીને જિનેશ્વરની મૂર્તિને 'પ્રવર્ધમાન સ્તુતિઓ વડે' નમસ્કાર કરીને જિનેશ્વરના પગમાં પડીને ઉભો થયેલ આચાર્ય શિષ્ય સાથે મહાવ્રત આરોપણ સંબંધી કાર્યોત્સર્ગ કરીને એક એક મહાવ્રતને શરૂઆતથી આરંભીને ત્રણ ત્રણ વખત પાઠ બોલે, જ્યાં સુધી રાત્રિ લોજન સંપૂર્ણ વિરમણ વ્રતનો પાઠ આવે, ત્યારપછી આ પાઠ ત્રણ વખત ઉચ્ચારવો.

‘ ઇચ્છેહ યાઈ પંચ મહવ્ર યાઈ રાહ મોચન-
વેરમણ છટ્ટાઈ અત્તહિયદ્ધયાણ ઉપસંપજ્જિત્તા ણં
વિહરમિં ’

આ પાંચ મહા વ્રત છઠું રાત્રિ લોજન વિરમણ વ્રત તે પોતાના આત્માના હિત માટે પ્રાપ્ત કરીને વિચરૂં છું પછી વાંદણાં દેવડાવી થોડું નમીને શિષ્ય બોલે, આરા

આપો હું શું બોલું, ત્યારે આચાર્ય કહે, વાંદીને ધારણ
 કર (બોલ) તમે મને મહા વ્રત અર્પણ કર્યા છે, અને
 હવે હિત શિક્ષાની ઈચ્છા રાખું છું, ત્યારે આચાર્ય કહે,
 સંસારથી તારો નિસ્તાર થાઓ, મોક્ષ કિનારે પહોંચ, ઉત્તમ
 ગુણોથી વધ; આ પ્રમાણે થયા પછી સુગંધી વાસ ક્ષેપવંદે
 મુઠી ભરીને શિષ્યના માથામાં ગુરૂ મહારાજ નાંખે, પછી
 શિષ્ય વાંદળાં દઈને પ્રદક્ષિણા કરીને આચાર્યને નમસ્કાર
 કરતો ફરી વાંદે, એ પ્રમાણે બધું ક્રિયા અનુષ્ઠાન કરે આ
 પ્રમાણે ત્રણ પ્રદક્ષિણાઓ કરીને શિષ્ય ઉભો રહે ત્યારે
 બીજા સાધુઓ તેના માથામાં વાસ ક્ષેપ નાંખે, અથવા ચતિ-
 જનને સુલભ દેશર નાંખે, પછી કાર્યોત્સર્ગ કરાવીને આચાર્ય
 કહે, હે શિષ્ય ! સાંભળ તારો કોટીક ગણ છે, અમુક કુળ
 છે, વેરી શાખા, અમુક આચાર્ય, અમુક ઉપાધ્યાય પ્રવર્તિની
 સાધ્વી અમુક છે, તથા બીજા વડી દિક્ષા આપવા યોગ્ય હોય
 તે અનુક્રમે રત્નાધિક થાય છે, પછી આંગિલ, અથવા નીલિ,
 અથવા પોતાના ગચ્છ પરંપરામાં આવેલો તપ આચરે છે,
 આ પ્રમાણે આ અધ્યયન આદિ મધ્ય અંત કલ્યાણ સમૂહ-
 વાળું લબ્ય જનના સમૂહવું મન સમાધાન કરનાર છે તે
 અધ્યયન પ્રિયના વિયોગ વિગેરે દુઃખના આવર્તવાળી તથા ઘણા
 કપાયરૂપ માછલાં વિગેરેના સમુહથી આકુળ વિષમ સંસાર
 રૂપ નદીને તારવામાં સમર્થ છે તથા એક દયારૂપ રસ છે.
 તેથી વારંવાર મુમુક્ષુએ લાણવું. આ શીલાંકાચાર્યે કરેલી
 શસ્ત્ર પરિજ્ઞા નામના પહેલા અધ્યયનની ટીકા સમાપ્ત થઈ
 (આ ગ્રન્થના પ્રકાશ ૨૨૨૧ છે.)

